

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

1–2

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 87
NOVA VRSTA 52

STR.
1–212

2016

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

[**MARIBOR. Stavbe**] [Slikovno gradivo]. – [Maribor : s. n.], zbirni zapis vsebuje fotografije posameznih stavb v Mariboru, tudi palačo Zadružne gospodarske banke v Mariboru na Partizanski cesti 6, ZDT RZ 1 in 242578200

Poštna hranilnica, podružnica v Ljubljani. Priznanica, Zgodovinsko društvo Maribor, ca. 1930–40, 1 tiskovina, ZDT RZ Sf

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*.
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 87 – Nova vrsta 52
1.–2. zvezek 2016

Review for History and Ethnography

Year 87 – New Series 52
Volume 1–2, 2016

Maribor
2016

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Boris Golec, *Mozirska tržanska prisega iz leta 1740 – »usodna« zmeta izpred 90. let v ČZN 1926* (The Mozirje Market Town Oath of Citizenship from 1740 – “the Fateful” Mistake Published 90 Years Ago in ČZN (*Review for History and Ethnology*) 1926) 5
- Marija Mojca Peternel, *Slovinci v luči augsburškega Allgemeine Zeitung v revolucionarnem letu 1848/1849* (Slovenes in the *Augsburger Allgemeine Zeitung* in the Year of Revolution 1848/1849) 21
- Filip Čuček, *»Lakomen in grabežljiv mož«. K zgodovini mariborske vodovodne afere* (“A Greedy and Avaricious Man”. On the History of the Water Distribution System Scandal in Maribor) 43
- Aleš Mardetko, *Celjska mestna tržnica v luči oskrbe prebivalstva med okupacijo* (Celje City Food Market in the Light of Supplying the Population during the Occupation) 55
- Borivoj Breže, *Pomoč, sočutje in pieteta do sovjetskih vojnih ujetnikov v Mariboru, umrlih v letih 1941–1942* (Help, Sympathy and Reverence for the Soviet War Prisoners in Maribor, who died in the Years 1941 and 1942)..... 75
- Irena Markovič, *Odnos ameriških oblasti do indijanskih plemen in Zakon o izselitvi Indijancev zahodno od reke Misisipi* (The US Government Attitude towards the Native American Tribes and the Indian Removal Act for Removing Native American Tribes West of the Mississippi River) 97

- Gregor Antoličič, *Združene države Amerike in vélika vojna I. Zgodovina ZDA med letoma 1914 in 1917* (The United States of America and The Great War I. History of the USA between 1914 and 1917) 125
- Nina Horvat, *Jurčičevih Šest parov klobas v knjižni prekmurščini* (Josip Jurčič's *Šest parov klobas* (Six Pairs of Sausages) in the Standard Prekmurje Language) 159
- Jožica Čeh Steger, *Taboriščne novele Branke Jurca: nasilje, animalizacija ženske in razpad osebne identitete* (The Concentration Camp Novellas by Branka Jurca: Violence, Animalisation of Women, and Decomposition of Personal Identity) 179

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Franc Rozman, *Petra Kramberger: Alle guten Österreicher werden unser patriotisches Unternehmen unterstützen* 199
- Marjan Toš, *Božo Repe: Milan Kučan, prvi predsednik* 201
- Marjan Toš, *Slovenski pravični med narodi* (ur. Irena Šumi in Oto Luthar) 205
- Marjan Toš, *Prišo je glas – Prekmurci v vojni 1914–1918* 206

Mozirska tržanska prisega iz leta 1740 – »usodna« zmotna izpred 90. let v ČZN 1926

Boris Golec*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930.2:811.163.6"17/18"

Boris Golec: Mozirska tržanska prisega iz leta 1740 – »usodna« zmotna izpred 90. let v ČZN 1926. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 5–19

V Časopisu za zgodovino in narodopisje je France Kotnik leta 1926 objavil kratko besedilo prisega za novosprejete tržane trga Mozirje. Postavil jo je v leto 1740, ker je takšno letnico nosil naslov tržanske knjige (*Bürgerbuch von Prasberg 1740*), na začetku katere je prisega zapisana. Odtlej je »mozirska tržanska prisega« veljala za pomemben primer starejše pisane uradovalne slovenščine. Toda zadnje raziskave so pokazale, da je prisežni obrazec v resnici nastal šele okoli leta 1820, kar zahteva njegovo jezikovno, pravopisno in kulturnozgodovinsko reinterpretacijo.

Ključne besede: tržanska prisega, Mozirje, zmotna datacija, slovenski jezik

1.01 Original Scientific Article
UDC 930.2:811.163.6"17/18"

Boris Golec: The Mozirje Market Town Oath of Citizenship from 1740 – “the Fateful” Mistake Published 90 Years Ago in ČZN (*Review for History and Ethnology*) 1926. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 5–19

In 1926 France Kotnik published a short text of the oath of citizenship for new inhabitants of Mozirje market town in the *Review of History and Ethnography*. He dated the oath for 1740, for the same year was written in the *Mozirje “Bürgerbuch” (Bürgerbuch von Prasberg 1740)*, in which the oath was published. Since then the “Mozirje oath of

* Izr. prof. dr. Boris Golec, doktor zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1001 Ljubljana, Slovenija, bgolec@zrc-sazu.si

citizenship” was regarded as an important example of the older written official Slovene language. The recent research has shown that the oath form was actually written around 1820 and this fact requires its linguistic, orthographic and cultural-historical reinterpretation.

Key word: Market Town Oath of Citizenship, Mozirje, false date, Slovene language

Leta 1926 je domoznanec France Kotnik (1882–1955)¹ na straneh te revije objavil slovensko prisego za novosprejete tržane trga Mozirje in njeno nemško različico.² Objavo je pospremil s kratkim komentarjem o nastanku in jezikovnih značilnostih besedila, zagrešil nekaj prepisovalskih spodrseljajev in hudo napako pri dataciji, na katero želim zdaj, po devetdesetih letih, opozoriti na straneh iste revije.

Čeprav bi Kotnik moral opaziti, da so vpisi v knjigi od prvega leta 1740 do leta 1818 sočasnega nastanka in delo iste prepisovalske roke, je prisego postavil v leto 1740; s to letnico je namreč v naslovu datirana rokopisna knjiga (*Bürgerbuch von Prasberg 1740*), ki se začneja z nemško in slovensko tržansko prisego, napisanima na prvi in drugi strani. Prisego, ki je v zgodovino slovenskega jezika prišla kot »mozirska tržanska prisega iz leta 1740«, so začeli kmalu ponatiskovati oziroma ponovno objavljati po izvirniku,³ šele leta 1968 pa se je jezikoslovec Jakob Rigler na osnovi Kotnikove objave dotaknil jezikovnih in pravopisnih značilnosti besedila.⁴ Odtlej je bila prisega deležna omemb v pregledih zapisanih primerov uradne slovenščine (Koruza, 1973)⁵ in slovenskih priseg (Košir, 1992).⁶ Ker je mozirska tržanska knjiga dolgo veljala za izgubljeno, se je bilo mogoče opirati zgolj na Kotnikovo objavo in datacijo v leto 1740. Po ponovni najdbi knjige je Osrednja knjižnica Mozirje leta 2004 izdala njen faksimile.⁷ V posebni knjižici s spremno besedo Aleksandra Vi-

¹ O Kotniku gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi295461/>

² Kotnik, Mozirska tržanska prisega, str. 133–137.

³ Isto leto, morda še pred izidom Kotnikove razprave, je bila natisnjena v celjskem časniku *Nova doba* (7. septembra 1926) v podlistku Kronika trga Mozirje avtorja Žige Lajákova-Mozirskega. Ta ob objavi, v kateri je več napak, ni navedel ne vira ne časa nastanka prisega (Lajákov-Mozirski, Kronika trga Mozirje, str. 1). Besedilo slovenske prisega je v monografiji *Savinjska dolina* (1930) objavil tudi Rajko Vrečer (Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 101–102), ki sicer v opombi navaja Kotnikovo objavo. Toda nekaj razlik med transkripcijama in Vrečerjevi podatki iz knjige tržanov, ki jih Kotnik nima, kažejo, da je Vrečerjeva objava nastala najverjetneje neodvisno od Kotnikove. Njegova datacija prisega v leto 1790 je sicer znatno bliže dejanskemu času nastanka, a gre skoraj gotovo zgolj za tipkovno pomoto (1790 namesto Kotnikove datacije 1740).

⁴ Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 669.

⁵ Koruza, O zapisanih primerih, str. 246.

⁶ Košir, Prisega v slovenščini, str. 6.

⁷ Videčnik (ur.), *Bürger Buch von Prasberg 1740*.

dečnika je objavljen faksimile prisega in ponatis Kotnikove objave iz leta 1926 z vsemi prepisovalskimi spodrsjlaji vred, prisežno besedilo z nekaj napakami pa tudi v sodobni slovenščini.⁸ Na napake, od katerih je najhujša veliko prezgodnja datacija prisežnega besedila, sem opozoril leta 2011 v svoji elektronski monografiji o trških prisežnih besedilih v slovenščini,⁹ ob 90-letnici nastanka zmote pa kaže problem ponovno osvetliti tam, kjer je njegov izvor.

Spremna beseda k faksimilu iz leta 2004 se časa nastanka prisega ne dotakne. Poglejmo, kaj jo neizpodbitno postavlja v precej mlajši čas in kako bi bilo njen veliko poznejši nastanek mogoče ugotoviti že veliko prej, še preden je letnica 1740 zagledala luč sveta in se nato vztrajno ponavljala dolga desetletja.

»Mozirska knjiga tržanov« je bila prvotno shranjena v trškem arhivu, ki je ob nastanku modernih občin 1849/50 postal del arhiva (trške) občine Mozirje.¹⁰ Župan Matija Goričar in učitelj Franc Vajd sta nanjo in na trški arhiv opozorila narodopisca in literarnega zgodovinarja Franceta Kotnika, ki je prisego leta 1926 objavil. V objavi je tudi navedel, da sta trški arhiv tedaj urejala učitelj Vajd in (Žiga) Leykauf-Mozirski.¹¹ Po drugi svetovni vojni mozirska občina za staro trško in občinsko gradivo ni kazala zanimanja in marsikaj se je znašlo na podstrešju kaplanije. Za knjigo tržanov ni bilo nobenega sledu do srede osemdesetih let 20. stoletja, ko jo je vdova predvojnega in povojnega občinskega uradnika Peternelja izročila Aleksandru Videčniku, snovalcu zgornjesavinjskega arhiva. Peternelj naj bi knjigo rešil pred otroki, ki so se z njo igrali. V slabem stanju jo je skupaj z Videčnikovo zbirko leta 1989 prevzel Zgodovinski arhiv Celje in jo dal leta 1993 restavrirati.¹²

Rokopisna knjiga je dobila sedanjo zunanjo podobo že na začetku, okoli leta 1820. Vezana je v polusnje, platnice so opremljene z zlatotiskom, na platnicah je naslov »Bürger Buch von Prasberg 1740«. Marmorirane platnice merijo 24 × 38 cm, hrbet 1,5 cm, 36 listov pa 23,5 × 37,5 cm. Vsi listi so enaki, brez vodnega znaka in paginacije, popisanih je vseh 72 strani. Slovenska prisega je napisana na drugi, nepaginirani strani in sledi neposredno nemški različici prisega s prve strani knjige.

⁸ Videčnik (ur.), *Knjiga tržanov Mozirja 1740*, str. 11, 12.

⁹ Golec, *Slovenska prisežna besedila*, s. p., MOZIRJE (MOZ-1).

¹⁰ Materialni dokaz, da je bila knjiga po koncu prve svetovne vojne še v občinskem uradu, predstavlja zadnji vpis, verzi Žige Laykaufa Lajákova Mozirskega z datumom 31. december 1919, s katerimi končuje kroniko medvojnih in povojnih dogodkov.

¹¹ Kotnik, *Mozirska tržanska prisega*, str. 137, op. 1.

¹² Telefonski pogovor z Aleksandrom Videčnikom, Mozirje, 23. septembra 2009. – O prevzemu knjige v Zgodovinski arhiv Celje in restavriranju: ZAC, zapisnik primopredaje št. 05-125/1-89; podatek o restavriranju je v knjigi. Žig z napisom »Kulturna skupnost Mozirje Arhivska zbirka« na prvi strani knjige je iz srede osemdesetih let. Sedanje hranišče: ZAC, ZAC 510, Zbirka Videčnik Aleksander 1696–1981, št. 4, Bürger Buch von Prasberg 1740 [Trška knjiga Mozirja 1740–1919].

Transkripcija in transliteracija besedila

Transkripcija	Transliteracija
<p>Purgerska Perféga</p> <p>Jeft N. N. perfeshem h' Bogu ! de jeft bodem temo Tergo v'fo Sveftobo Skasov, tedej ne le Samu temo naprej poštauleno¹³ Gořpodu Richterjo, al Naméřtniko, ampak tudi temo Magiftrato v'fellej to řpodobno Pokorsh¹⁴ no Skasél; ino tudi v'fe, kar je k pravimu poterdejnu, ino h' dershejnu téh tershkih Praviz ino Frejeřti potrebnú al h'pridu, bom řturil, al dopernéřel, nekol pa taifte sanizhovu al zel taiftim kaj Super delel.</p> <p>Tudi jeft obľubim, Se v'fellej toku, koker Se enimo salmo sraun tudi perféřshemo Purgerjo Spodobi, sadershati, ino tudi v'fellej, kader je le mogozhe, Se puřtit nuzat, tedej te mene dane Povele Svéřtu dopolniti, koker gvifhnu</p> <p style="text-align: center;">Meni Bog pomaga Amen.</p>	<p>Purgerska persega</p> <p>Jest, N. N., perseřem h Bogu, de jest bodem temo trgo vso zvestobo skazov, tedej ne le samu temo naprej postaulen(m)o gospodu rihterjo al nameřtniko, ampak tudi temo magistrato vselej to řpodobno pokorřno skazel, ino tudi vse, kar je k pravimu potrdejnu ino h drřejnu teh trřških pravíc ino frejeřti¹⁵ potrebnú al h pridú, bom sturil al dopernesel, nekol pa taiste zaniřovu al cel taistim kaj zuper delel.</p> <p>Tudi jest obľubim se vselej toku, koker se enimo zalmo zraven tudi perseře(n)mo purgerjo spodobi zadrřzati, ino tudi vselej, kader je le mogoče, se pustit nucat, tedej te mene dane povele zvestu dopolniti, koker gvifřnu meni Bog pomaga. Amen.</p>

Besedilo je službeni prisežni obrazec za novosprejete trřzane s slovenskim naslovom »Purgerska persega« in s kratko vsebino. Priseřnik priseře Bogu, da bo zvest trgu, pokoren trřškemu sodniku, njegovemu nameřtniku in trřškemu magistratu ter da bo spořtoval trřške pravice. Obľublja tudi, da bo vselej ravnal, kot se spodobi za zapriseřenega trřzana, se dal na razpolago in izpolnjeval ukaze.

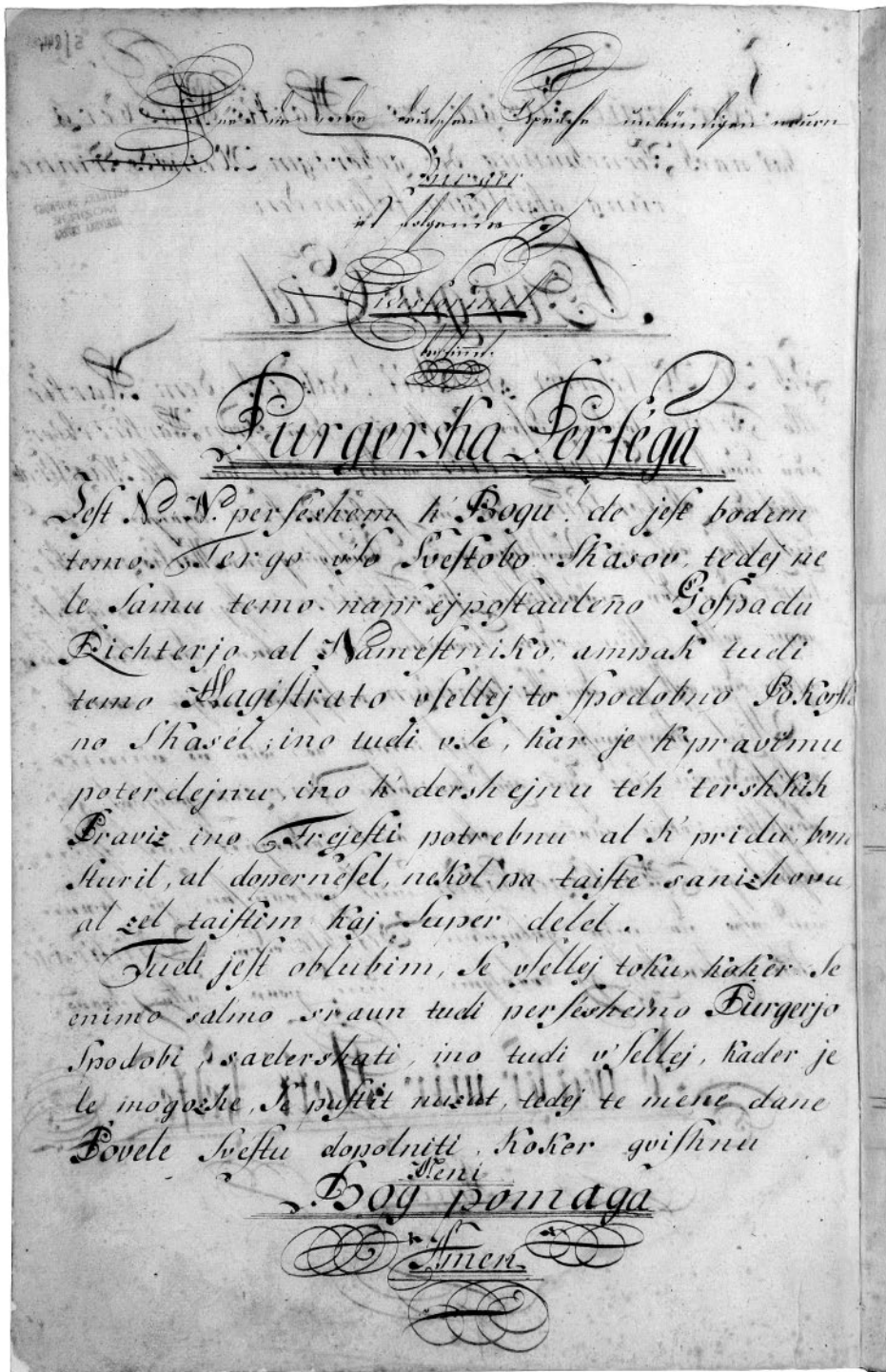
Prisega je, kot je ugotavljal že Kotnik, dobesedni prevod nemške prisege s prejšnje strani knjige,¹⁶ vendar opazimo nekaj razlik. Prevajalec je nemške formulacije večkrat poenostavil in pri tem enkrat spremenil tudi pomen. Tako je za »dem löbl.[ichen] Magiftrate« uporabil v slovenskem besedilu samo samostalnik magistrat brez pridevnika: »temo Magiftrato« v nadaljevanju istega stavka pa za »den Gehorřam, oder die Folgřsamkeit bezeigen«, preprosto: »to řpodobno Pokorřshno Skasél«. Pridevnik *taiste* (»taiftim kaj Super«) se v slovenski različici nanaša na trřške pravice in svobořčine, v nemškem izvirniku pa je navedeno »dem Markts'nutzen entgegen«, kar je tudi vsebinsko drugače. Majhna pomenska razlika je še pri prevodu »ino tudi v'fellej« za »eben darum

¹³ Nad *n* je po dolžini črke črtica, ki pomeni podvojitev znaka in bi lahko predstavljala manjkajočo črko *m*.

¹⁴ Morda zabrisan znak za deljenje besed.

¹⁵ Lahko tudi: *řrajesti*.

¹⁶ Kotnik, Mozirska trřzanska prisega, str. 134.

Slika 1: Mozirska tržanska prisega

aber auch immer«. V zadnjem stavku je prevajalec za nemško »nach Thunlichkeit« poiskal opisni prevod »kader je le mogozhe« in se v nadaljevanju zatekel kar k dvema poenostavitvama. Odpadla so trška opravila oziroma dela v korist trga (»zu Markt's gefchäften mich gebrauchen zu laffen«), ki jih je nadomestila krajša in s tem pomensko manj jasna formulacija: »Se puftit nuzat«. Prav tako je reducirano – brez ustreznice za *ukaz* in prislova *vedno* – izvirno »Befehle oder Aufträge ftets getreulich zu befolgen«, prevedeno kot »Povele Svéftu dopolniti«. Na drugi strani je v slovenskem besedilu z deležnikom *naprej postavljen* razširjena oznaka za trškega sodnika: »temo naprej poftauleno Gospodu Richterjo«, kar se v nemškem izvirniku glasi zgolj: »dem Herrn Marktrichter«. Duhu slovenščine je prevajalec prilagodil prvi stavek, ko je pomožni glagol »werde« prestavil s konca zelo dolgega stavka takoj za osebni zaimsek: »jeft bodem«.

Glavno vprašanje naše obravnave je torej čas nastanka prisege in z njim povezane okoliščine. Besedilo je okoli leta 1820 napisal mozirski trški sindik Franc Ksaverij Hofbauer (roj. ok. 1766/67 neznano kje, † 1822, Mozirje). Njegovo pisavo razkrivajo dokumenti trškega arhiva, ki jih je sam podpisoval od začetka leta 1797 do konca leta 1821.¹⁷ Ker so v knjigi tržanov vsi vpisi, datirani od 16. februarja 1740 do 11. avgusta 1818, nastali sočasno in so delo iste prepisovalske roke, je spodnja meja nastanka knjige in slovenske prisege poletje 1818, zgornja pa malo pred Hofbauerjevo smrtjo 9. februarja 1822.¹⁸ Knjiga je bila sprva namenjena samo vpisovanju imen novih trških, pozneje magistratnih svétnikov¹⁹ in novosprejetih tržanov. Različicama tržanske prisege v nemškem in slovenskem jeziku od 3. do 7. strani v nemščini kronološko sledijo potrditve svétnikov od 16. februarja 1740 do 11. avgusta 1818 in nato do 11. strani v istem časovnem razponu imena novosprejetih tržanov. Po Hofbauerjevi smrti je knjiga za četrto stoletja obmirovala, saj je naslednji trški sindiki niso vodili v skladu z njenim namenom. Od leta 1847 dalje so vanjo vpisovali tudi druge vsebine.²⁰

¹⁷ Npr. ZAC, ZAC 547, Trg Mozirje, šk. 19, št. 42, 7. 1. 1797; šk. 19, 30. 11. 1821.

¹⁸ NŠAM, Matične knjige, Mozirje, M 1786–1830, pag. 125.

¹⁹ Na 3. strani sta v naslovu navedena oba naziva – trški in magistratni svétnik, zadnji kot novejši (nun): »Aufnahme der Bürger zu sogenanntem Ratscherrn nun Magistrats-Räthen«.

²⁰ Vsebina knjige se spremeni z naslednjim zapisom z dne 10. decembra 1847, ki govori o izvolitvi (zadnjega) trškega sodnika. Med letoma 1850 in 1867 so vanjo vpisovali rezultate občinskih volitev (od drugih volitev leta 1861 dalje v slovenskem jeziku), leta 1896 je svojo dolgoletno občinsko službo ovekovečil tajnik Jože Pirš, leta 1894 je v knjigo zapisal poslovilne verze dotedanji mozirski kaplan, pesnik Anton Aškerc, sicer pa glavnino knjige zapolnjujeta kroniki domačina Žige Laykaufa Mozirskega, prva za obdobje 1874–1900 in druga za čas prve svetovne vojne; drugo je pisal po naročilu občinskega zastopa in sklenil zadnji dan leta 1919.

Ni znano, kdo ali kaj je trškega sindika Franca Ksaverija Hofbauerja navedlo, da je okoli leta 1820 začel pisati »zlato knjigo tržanov«, kakor tudi ne, ali je pred to knjigo obstajala že katera ali pa je Hofbauer podatke o trških svétnikih in novosprejetih tržanih prepisal iz drugih predlog. Nemški in slovenski prisežni obrazec za tržane bi bila prav tako lahko starejšega nastanka, vendar njuni predlogi nista mogla nastati prej kot konec 18. stoletja, ko so tudi v Mozirju začeli uporabljati pojem magistrat, ki ga omenjata obe prisežni besedili. Prvič ga je v trški protokol zapisal Hofbauer 18. maja 1792,²¹ sicer pa je bilo v tem času še običajno (samo)naslavljanje »sodnik in svet« (*Richter und Rath*), ki ga je pojem magistrat izrinil šele v predmarčni dobi.²² Nekaj manjših vsebinskih razlik med nemškim izvirnikom in slovenskim prevodom prisege, večinoma poenostavitev v slovenskem besedilu, ne pripomore k ugotavljanju točnejše datacije nastanka. Da je slovensko besedilo prepis, četudi morda šele hkrati s knjigo nastalega prevoda, pričata dva prepisovalska spodrsaljaja: *poftauleno* namesto *poftaulen(i)mo* in *perféshemo* za *perféshen(i)mo*.²³

Nikakršnega dvoma sicer ni, da so mozirski tržani stoletja prisegali v slovenščini, a se morebitni zapisi prisežnega obrazca niso ohranili, tako kot niso ohranjeni zapisi obrazca v nemškem jeziku. Kotnik je na podlagi analize primkov v knjigi navedenih trških svétnikov in tržanov iz let 1740 in 1744 ugotovil le dva nemška priimka in sklenil, kako je »umljivo, da je bila v Mozirju slovenska tržanska prisega potrebna«, »ker niso vsi tržani znali in razumeli nemškega jezika«. Prepričan, da je mozirska tržanska prisega iz istega časa kot prisega iz Središča ob Dravi (1730–40), je trga primerjal v luči poznejše dobe: »Središče – Mozirje! Oba slovenska trga sta imela v času našega narodnega preporoda važno vlogo.«²⁴ Dejansko je mozirski slovenski prisežni obrazec približno 80 let mlajši in sodi v čas močno razširjenega znanja nemščine ter njene vsesplošne modnosti med ljudmi s slovensko materinščino. Ne preseneča, da je v knjigi tržanov najprej naveden nemški izvirnik, slovenski prevod pa je izrecno namenjen tistim novim tržanom, ki nemščine ne obvladajo: »»Für die, der deutschen Sprache unkündigen neuen Bürger ist folgende Eidesformel bestimmt.«

²¹ StLA, Praßberg Markt, K 2, H 23, Gerichtsprotokoll 1693–1799, pag. 245. V istem zapisu so trški svétniki imenovani še po starem »Raths Männer«. Z uvedbo pojma magistrat je povezana dvojna oznaka za svétnika: »der Neue Rathsmann, oder Magistrats=Rath«, navedena v opisu meja mozirskega trškega pomirja iz leta 1801 (prav tam, K 2, H 19, 24. 5. 1801).

²² Prim. prav tam, K 2, H 18; K 2, H 23.

²³ Prim. Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 669.

²⁴ Kotnik, Mozirska tržanska prisega, str. 136.

Slika 2: Mozirje po *Stari Kaiserjevi Suiti* 1824–1833
(Kaiser, *Litografirane podobe*, sl. 32)

Tudi če je predloga prisežnega obrazca v nemščini in slovenščini nastala že konec 18. stoletja, obstaja le majhna možnost, da njun avtor ne bi bil Franc Ksaverij Hofbauer, ki ju je okoli leta 1820 zapisal v »zlato knjigo tržanov«. Kotnik je sklepal, da je prevod nemške prisege delo domačina, »ki je deloma poznal takratno knjižno slovenščino, a tudi domače narečje«. ²⁵ Izkazalo se je, da je imel v znatni meri prav. Hofbauer se je kot učitelj srečeval s pisano slovenščino, za domačina pa je veljal s pridržkom. V Mozirju se sicer ni rodil, a je v trgu živel od najstniških let, ob zapisu oziroma prepisu prisege že blizu štiri desetletja. Od kod se je njegova družina priselila v Mozirje, doslej ni bilo mogoče ugotoviti. Frančevega očeta Frančiška Pavelskega Hofbauerja (*Hoffpauer*) srečamo prvič leta 1782, ko je postal mozirski tržan in je ob tem dejanju v trškem protokolu označen kot gozdarski mojster, ²⁶ nekaj mesecev pozneje pa se je tu kot vdovec oženil z domačinko. ²⁷ Dve leti zatem je v Mozirju prvič izpričan tudi sin Franc Ksaverij iz prvega zakona, in sicer kot krstni boter otroku iz trga, ²⁸ tedaj star okoli 16 let. Ko se je 28. januarja 1787 oženil

²⁵ Prav tam, str. 134.

²⁶ StLA, Praftberg Markt, K 2, H 23, Gerichtsprotokoll 1693–1799, pag. 198, 23. 4. 1782.

²⁷ NŠAM, Matične knjige, Mozirje, P 1769–1785, s. p., 26. 8. 1782. – Smrt njegove prve žene ni vpisana v mozirsko mrliško matico, ki se po 23-letni vrzeli v vrsti mrliških knjig začne 20. januarja 1781 (prav tam, M 1781–1785).

²⁸ Prav tam, R 1769–1785, pag. 287, 6. 3. 1784.

z domačinko Marjeto Klančnik, naj bi mu bilo 20 let, nevesti pa leto manj.²⁹ Franc Ksaverij Hofbauer se je potemtakem rodil neznano kje leta 1766 ali 1767.³⁰ V zakonu z Marjeto se mu je med letoma 1788 in 1807 rodilo osem otrok.³¹ Po mozirski šolski kroniki naj bi leta 1787, torej v letu svoje poroke, začel poučevati v svoji hiši kot prvi mozirski učitelj in to ostal do smrti leta 1822. Hkrati je opravljal še službo organista in mežnarja, sicer pa je ostal v spominu kot zelo dober učitelj, saj je bila njegova šola imenovana za zgledno in on sam za zglednega učitelja.³² Ohranjen je tudi zvezek lepopisnih vaj njegovih učencev iz leta 1795, med katerimi je ena dvojezična vaja v nemškem in slovenskem jeziku.³³

V mozirskih župnijskih maticah je Hofbauer izmenjaje se naveden kot učitelj (*Lehrer*) – prvič leta 1789 in zadnjič 1820 – in organist; pri tem je eden redkih, ki se je v matico večinoma podpisoval sam.³⁴ Nekajkrat je označen še kot tržan (*Bürger*), največkrat v rubriki Stan,³⁵ nikoli pa ni v maticah navedena njegova funkcija pri trški upravi. Med tržane je bil sprejet skupaj s šestimi drugimi kandidati 30. junija 1790.³⁶ O njegovi hkratni dolgoletni uradniški službi pričajo številni dokumenti mozirskega trga. V vlogi trškega sindika se prvič pojavi 11. maja 1789,³⁷ njegova pisava pa je v trškem protokolu izpričana od 23. maja istega leta,³⁸ potem ko je vpis z dne 20. avgusta 1788 še delo njegovega predhodnika.³⁹ Sredi leta 1792 se je mestu trškega pisarja odpovedal, in to ne prvič, a ga je tržanom uspelo zadržati z zajamčeno letno plačo.⁴⁰

²⁹ Prav tam, P 1769–1785, s. p., 28. 1. 1787.

³⁰ Ob smrti 9. februarja 1822 mu manj zanesljiva mrliška matica (podatke so dali člani njegove družine) prisoja dve do tri leta manj – 53 let (NŠAM, Matične knjige, Mozirje, M 1786–1830, pag. 125). – Ženina starost 19 let, navedena ob poroki, je ustrezna; Marjeta Klančnik je bila namreč krščena 8. junija 1767 v Mozirju kot hči »gospoda« Andreja Klančnika in njegove žene Elizabete (prav tam, R 1754–1768, s. p.).

³¹ NŠAM, Matične knjige, Mozirje, R 1786–1804, pag. 26, 54, 82, 105, 119, 133; R 1804–1848, str. 5, 13.

³² SŠM, Dokumentacijska zbirka, šolska mapa osnovne šole Mozirje, št. 1, Oris zgodovine in razvoja šole v Mozirju. – Po istem viru je ustanovna letnica mozirske šole sicer 1783. – Janko Orožen navaja isto ustanovno letnico šole kot trivialke; prvi učitelji naj bi bili duhovniki, leta 1787 pa je šola dobila prvega posvetnega učitelja (Orožen, Preteklost Savinjske doline, str. 406).

³³ SŠM, sign. 506, lepopisni zvezek Probeschriften Praßberg/Mozirje. Prim. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, str. 238, 241 (faksimile dvojezične vaje).

³⁴ NŠAM, Matične knjige, Mozirje, R 1786–1804, pag. 35, 48, 103, 119, 126; R 1804–1848, pag. 6, 17, 21, 49.

³⁵ Prav tam, R 1786–1804, pag. 48, 119, 126.

³⁶ StLA, Praßberg Markt, K 2, H 23, Gerichtsprotokoll 1693–1799, pag. 232.

³⁷ Prav tam, K 2, H 19, StLA, Nachlässe, Augenschein, 11. 5. 1789.

³⁸ Prav tam, K 2, H 23, Gerichtsprotokoll 1693–1799, pag. 220.

³⁹ Prav tam, pag. 219.

⁴⁰ Prav tam, pag. 245, 18. 5. 1792.

Do konca stoletja je v trških dokumentih največkrat imenovan trški uradnik (*Marktbeamter*)⁴¹ in nato od leta 1801 praviloma podpisan kot sindik (*Synd., Syndiker*), zadnjič 30. novembra 1821. Neka magistratna zakupna pogodba razkriva Hofbauerjevo pisavo še 18. januarja 1822, tri tedne pred njegovo smrtjo.⁴² Preminil je 9. februarja za »kostno gnilobo«, ki ji je sledilo hiranje, po mrliški matici star 53 let.⁴³

Posebnost mozirske tržanske prisega, ki je ob zmotnem podatku, da je nastala še v prvi polovici 18. stoletja, najbolj vznemirjala, so bile njene pravopisne značilnosti. Danes jih je ob pravilni dataciji mogoče videti in presojati v drugi luči.

Besedje, besedne zveze in skladnja kažejo, da gre za prevajanje pisarniške nemščine v slovenščino, ki je v osnovi dobesedno, a je zapisovalec Hofbauer besedilo nekoliko prilagodil duhu slovenščine. Jezikovne poteze je Kotnik v komentarju k objavi prisega (1926) strnil v sklep: »Pisal jo je domačin, ki je deloma poznal takratno knjižno slovenščino, a tudi domače narečje, kar najbolj izpričuje beseda zal v pomenu *rechtschaffen*, ki se še danes v Mozirju rabi in pa glag. oblika zaničóvu (zaničóvav-zaničeval), savinjsko-koroški lokalizem. Tudi dativi sing. o sklanjatve, ki se končujejo na o, govore deloma za to.« Pomen besede zal, ustreznice za *rechtschaffen* v nemški prisegi, je Kotnik podkrepil s Pleteršnikom in razložil kot: »Beseda se rabi v pomenu dober, priden, gotmütig še sedaj v Mozirju.«⁴⁴ Rigler je po Kotniku povzel, da nekateri lokalizmi kažejo na pisca domačina, a se vidi, da je skušal pisati v knjižni slovenščini. »Celo *l* je pisal za *ł* (*skazél, fturil, dopolniti ...*) in le dvakrat mu je ušel govorjeni *u*. Vzpostaviti je hotel tudi vokale, ki so se asimilirali *ł-u*, kar se mu ni vedno posrečilo. Tako je za govorjeno *skazou* (kar je enkrat tudi zapisal: Skasov) napisal Skasél (enako delel).«⁴⁵ Prihodnjik s končnico *-l* res kaže na prevajalčevo posnemanje knjižne norme, ki jo je zelo verjetno zaznati še v nekaterih oblikah: *samu, koker, potrebnu, zuper, zvestu*. Ugotovitev ima danes precej drugačen pomen kot za Riglerja, ki se je zanašal na Kotnikovo veliko prezgodnjo datacijo 1740 in ni mogel vedeti, da je bil pisec izkušen učitelj, prisega pa šele iz 19. stoletja. Tako je zaradi dveh prepisovalskih napak –

⁴¹ ZAC 547, Trg Mozirje, šk. 19, št. 42, 7. 1. 1797. – Pred tem je ohranjenih malo trških dokumentov. Fragmentarno ohranjenega zapuščinskega inventarja z datumom 29. december 1791 (prav tam, št. 34) verjetno še ni napisala njegova roka.

⁴² ZAC, ZAC 547, Trg Mozirje, šk. 19, 28. 8. 1797, 20. 4. 1798, 12. 5. 1798, 15. 8. 1801, 31. 1. 1812, 20. 2. 1812, 8. 6. 1815, 6. 7. 1816, 27. 8. 1816, 24. 10. 1817, 2. 11. 1817, 27. 5. 1818, 14. 11. 1818, 4. 12. 1818, 7. 3. 1821, 27. 3. 1821, 15. 6. 1821, 29. 6. 1821, 30. 11. 1821; šk. 18, 4. 3. 1805, 29. 4. 1811, 18. 1. 1822; šk. 27, 17. 1. 1797, 13. 2. 1798, 8. 11. 1803, 26. 5. 1805.

⁴³ NŠAM, Matične knjige, Mozirje, M 1786–1830, str. 125.

⁴⁴ Kotnik, Mozirska tržanska prisega, str. 134.

⁴⁵ Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 669.

poftauleno in *perfěshemo* (pred končnim -o je odpadel -m oziroma -n pred -mo) – zapisal, da »bi celo kazali, da tisti, ki je pisal ta zapisnik, ni posebno dobro obvladal slovenščine in da je morda bral -nm- v suponiranem *poftauleno* kot -nn-, a zapisal le -n-, in -nim- v *perfeshenimo* kot -mm-, a zapisal spet le enojen m.« Nazadnje je le dal prednost verjetnosti, da gre za navadni napaki.⁴⁶

Glede na učiteljski poklic zapisovalca Franca Ksaverija Hofbauerja in pozni nastanek besedila ne preseneča pravilnost slovenskega pravopisa. Po Riglerju je prisego napisal »v dosledni bohoričici, le beseda *Richter* je pisana po nemškem načinu.«⁴⁷ Pravopisno je besedilo res zelo korektno, zlasti pisanje šumevcev, manj sičnikov. Šumevec [č] je obakrat zapisan kot bohoričični *zh*, [ž] vedno kot *sh* (štirikrat), zatakne pa se pri [š], ki je le enkrat v skladu z bohoričičo zapisan kot *fh* (*gvifhnu*), dvakrat pa enako kot [ž]: *Pokorshno, tershkih*. Hofbauer je imel tako kot pri [š] in [ž] nekaj težav z razlikovalnim zapisovanjem sičnikov [s] in [z]. Dolgi *f* ima vedno glasovno vrednost [s], *s* pa poleg vrednosti zvenečega [z] (9-krat) tudi nezvенеčega [s] (7-krat), a vedno le na začetku besede in pisano z veliko začetnico: *Skasov, Samu, Skasél, Se* (trikrat), *Spodobi*. Dvakrat ima grafem *s* v isti besedi različni glasovni vrednosti [s] in [z]: *Skasov, Skasél*. Za fonem [c] je vsakokrat, skupaj trikrat, uporabljen grafem *z*. Poleg pisanja *ch* za [h] v adaptiranem nemškem izrazu *rihter* (*Richterjo*) gre opozoriti še na podvojeni *l* v besedi vselej (*vfellej*), ki je zapisan trikrat in morda kaže na zgornjesavinjski narečni [ʎ].

Z odkritjem, da mozirska tržanska prisega ni nastala že leta 1740 – Rigler je dopuščal celo možnost, da je še starejša⁴⁸ –, temveč šele okoli leta 1820, pa tudi njena morebitna predloga ne seže globlje kakor v konec 18. stoletja, je besedilo izgubilo velik del pomena, ki so mu ga pripisovali. Zanimivo je sicer s kulturnozgodovinskega vidika kot dokaz, da so novosprejeti tržani v tem zgornjesavinjskem trgu prisegali po slovenskem prevodu trške prisege. Ni dvoma, da je bila takšna praksa zgodnejša, a zaradi slabe ohranjenosti trškega arhiva ni dokumentirana. Skladno s časom zapisa ne preseneča, da je slovenska različica prisežnega obrazca navedena v knjigi tržanov na drugem mestu, za nemško, in ne obratno, samo ugibati pa je mogoče, koliko in kateri tržani so se pri sprejemu v skupnost tržanov odločali za prisego v slovenščini. Trg Mozirje je sicer v dobi narodne prebuje veljal za izrazito narodno zavednega,⁴⁹

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Orožen, *Preteklost Savinjske doline*, str. 409. – Med vsemi trškimi občinami Savinjske doline je mozirska prva uvedla slovensko uradovanje, in sicer že leta 1866 (*Vrečer, Savinjska dolina*, str. 102). – Ob prvem ugotavljanju občevalnega jezika pri ljudskih štetjih leta 1880 je prav vseh 566 Mozirjanov uporabljalo slovenščino (*Special-Orts-Repertorium*, str. 34).

kar pa še ne pomeni, da so Mozirjani v predmarčni dobi zavestno posegali po slovenskem prisežnem obrazcu in ne morda iz prestižnih razlogov raje po nemškem. Obe različici obrazca sta ostali v rabi vsaj do leta 1850, torej najmanj 28 let, ko so razpustili trški magistrat in je nastala občina z izvoljenim županom in občinskim odborom.⁵⁰ Ni izključeno, da so slovensko različico (in morda tudi nemško) po tem času uporabili kot predlogo za novi slovenski prisežni obrazec, ali da so nekaj časa prisegali še po starem, tako da so izpustili izraze rihtar, namestnik in magistrat, ki so z upravno-politično reformo izginili, izraz purger pa sčasoma nadomestili s tržanom. Institucija tržana je namreč obstala še globoko v drugo polovico 19. stoletja, nemara vse do prve Jugoslavije.⁵¹

VIRI IN LITERATURA

Viri

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM):

Matične knjige, Mozirje: R 1754–1768, R 1769–1785, R 1786–1804, R 1804–1848, P 1769–1785, M 1781–1785, M 1786–1830.

Slovenski šolski muzej (SŠM):

Dokumentacijska zbirka, šolska mapa osnovne šole Mozirje, št. 1, sign. 506.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (StLA):

Praßberg Markt: K 2.

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC):

ZAC 547, Trg Mozirje: šk. 19, 27.

ZAC 510, Zbirka Videčnik Aleksander 1696–1981: št. 4.

ZAC, zapisnik primopredaje št. 05-125/1-89.

⁵⁰ Zapis o prvih volitvah 24. avgusta 1850 je na 12. strani knjige tržanov (prim. slovenski prevod v: Videčnik, *Knjiga tržanov Mozirja 1740*, str. 17–18).

⁵¹ Zanesljivo je živela leta 1876, ko je mozirski občinski odbor sprejel za tržana takratnega tajnika »glavne in trške občine Mozirje«. Zapis o tem je na 16. strani knjige tržanov.

Literatura

Boris Golec, *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe* [Elektronski vir]. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011. <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/index-sl.html>.

Joseph Franz Kaiser, *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev*. Zbrala: Ivan Stopar, Primož Premzl (vzporedni naslov: *Stara Kaiserjeva suita 1824–1833 s faksimilom četrte izdaje zemljevidov Celjskega in Mariborskega okrožja*). Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.

Jože Koruza, O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* XVIII (1972/73), str. 193–200, 244–254.

Matevž Košir, *Prisege v slovenščini*. *Arhivi* 15(1992), str. 6–11.

Fr.[ance] Kotnik, *Mozirska tržanska prisega iz l. 1740*. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 21 (1926), str. 133–137.

Žiga Lajákov-Mozirski, *Kronika trga Mozirje od najstarejših dob do zadnjega časa*. *Nova doba* (Celje) VIII, št. 93/21. 8. 1926 – št. 119/23. 10. 1926.

Janko Orožen, *Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni*. *Savinjski zbornik* 1965. Celje: Pripravljalni odbor za proslavo dvajsetletnice osvoboditve in proglastitve trga Žalec za mesto, 1965.

Jakob Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih*. V: Vrbnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 661–681.

Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I. del (Od naselitve do 1805)*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

Special-Orts-Repertorium von Steiermark. Wien: K. k. Statistische Central-Commission, 1883.

Aleksander Videčnik (ur.), *Bürger Buch von Prasberg 1740*. Mozirje: Osrednja knjižnica, 2004.

Aleksander Videčnik (ur.), *Knjiga tržanov Mozirja 1740* (Bürger Buch von Prassberg 1740). Mozirje: Osrednja knjižnica, 2004.

Rajko Vrečer, *Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Žalec: Samozaložba, 1930.

Elektronski vir

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi295461/>

THE MOZIRJE MARKET TOWN OATH OF CITIZENSHIP FROM 1740 – “THE FATEFUL” MISTAKE PUBLISHED 90 YEARS AGO IN ČZN (REVIEW FOR HISTORY AND ETHNOLOGY) 1926

Summary

In 1926 France Kotnik published in this review (*Review for History and Ethnology*) a short text of the oath of citizenship for Mozirje market town inhabitants. He dated the oath for 1740, for the same year was written in the *Mozirje “Bürgerbuch” (Bürgerbuch von Prasberg 1740)*, in which the oath was published. Since then the “Mozirje oath of citizenship” was regarded as an important example of the older written official Slovene language. The recent research has shown that the oath form was actually written around 1820 and this fact requires its linguistic, orthographic and cultural-historical reinterpretation. The text was written by the Mozirje market town syndic Franc Ksaverij Hofbauer (around 1766/67–1822). His handwriting is revealed in documents from the market town archives, which he signed from the beginning of 1797 till the end of 1821. Even though the basis of the oath of citizenship form, which was first written in German and afterwards in Slovene, was designed at the end of the 18th century, there is only a slight possibility that its author is not Hofbauer. He lived in Mozirje from his teenage years on and was a sort of Mozirje native. Hofbauer is regarded as the first Mozirje teacher; he was teaching for more than 30 years until his death. His school was exemplary and he was a model teacher, who was also active as organist and sexton. Due to him being a teacher and due to the relatively late date of the discussed oath text the correctness of the Slovene orthography is no surprise. The oath terminology is partly of German origin, i.e. adapted phrases from the everyday language and official sphere (*purger, rihter, magistrat, frejest*).

Because of the fact that the Mozirje oath of citizenship does not originate in 1740 – the linguist J. Rigelnik even allowed the possibility of the oath being older – but around eighty years later, and because its basis originates from the end of the 18th century, the text loses a great deal of importance it used to have. It is, from the cultural-historical point of view, very interesting that the inhabitants of the Upper Savinja Valley took the oath according to the Slovene translation. There is no doubt that taking oath in such a way used already much earlier, but there is no evidence of it in the archives. According to the late date of this record it is not surprising that the Slovene version of the oath form was published in the “*Bürgerbuch*” as second after the German version.

DER MOZIRJE/PRASSBERG MARKTBÜRGEREID AUS DEM JAHR 1740 – EIN „FATALER“ IRRTUM VOR 90 JAHREN IN ČZN 1926

Zusammenfassung

Auf den Seiten dieser Zeitschrift (*Časopis za zgodovino in narodopisje*/Zeitschrift für Geschichte und Ethnologie) veröffentlichte France Kotnik im Jahr 1926 einen kurzen Text des Eides für neue Marktbürger von Mozirje/Prassberg. Er datierte den Eid für 1740, da diese Jahreszahl auch das *Bürgerbuch von Prasberg 1740*, wo der Eid am Anfang des Buches vorkommen wurde, trägt. Seitdem galt der „Prassberger Marktbürgereid“ als ein wichtiges Beispiel der älteren slowenischen Amtssprache. Die neuesten Recherchen zeigten jedoch, dass das Eidformular in Wirklichkeit erst gegen 1820 entstand und diese Tatsache verlang eine neue sprachliche, orthographische und kulturhistorische Interpretation. Der Text wurde von dem Mozirje/ Prassberg Syndikus Franc Ksaverij Hofbauer (ca. 1766/67–1822) geschrieben. Seine Schrift wird in den Dokumenten des Marktarchives, die

er vom Anfang 1797 bis Ende 1821 unterzeichnete, offenbart. Auch wenn die Vorlage des Eidformulars, das zuerst auf Deutsch und dann auf Slowenisch gedruckt ist, schon Ende des 18. Jahrhunderts entstand, besteht nur eine geringe Möglichkeit, dass Hofbauer nicht ihr Autor ist. Hofbauer lebte in Mozirje/Prassberg von seinen Teenagejahren an, er war fast ein Einheimischer. Er war der erste Lehrer in Mozirje/Prassberg – er unterrichtete mehr als 30 Jahre bis zu seinem Tod – seine Schule galt als vorbildlich und er selbst war ein vorbildlicher Lehrer, der noch als Organist und Messner tätig war. Hinsichtlich seines Lehrerberufs und des Erscheinungsdatums des Eidtextes ist die Richtigkeit der slowenischen Orthographie nicht überraschend. Die Eidterminologie ist teilweise ursprünglich Deutsch, vor allem die übernommenen Ausdrücke des Alltags und der Amtssprache (*purger, rihter, magistrat, frejest*).

Mit der Feststellung, dass Mozirje/Prassberg Marktbürgereid nicht schon im Jahr 1740 – der Linguist J. Rigler ließ auch die Möglichkeit zu, dass er noch älter ist – entstand, sondern ungefähr achtzig Jahre später und dass auch seine mögliche Grundlage nicht früher als Ende des 18. Jahrhunderts entstand, verlor dieser Text an der großen Bedeutung, die man ihm zuschrieb. Der Text ist aus der kulturhistorischen Sicht immer noch interessant, vor allem als Beweis dafür, dass die neuen Marktbürger des Mozirje/Prassberg Marktes im Oberen Sanntal ihren Eid nach der slowenischen Übersetzung ablegten. Es besteht kein Zweifel, dass solche Vorgehensweise älter ist, aber wegen des schlechten Erhaltungszustands des Archivs ist sie nicht dokumentiert. Dem späten Erscheinungsdatum gemäß ist nicht überraschend, dass die slowenische Variante des Eidformulars auf der zweiten Stelle nach der deutschen Variante vorkommen wurde.

Slovinci v luči augsburškega *Allgemeine Zeitung* v revolucionarnem letu 1848/1849

Marija Mojca Peternel*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 070.13(430Augsburg)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: Slovinci v luči augsburškega *Allgemeine Zeitung* v revolucionarnem letu 1848/1849. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 21–41

Allgemeine Zeitung, časopis evropskih razsežnosti, je v revolucionarnem letu 1848/1849 doživel vrhunec tako v obsegu kot v nakladi. V prispevku smo želeli osvetliti njegov pomen in raziskati, ali je v tem obdobju kazal interes tudi za dežele s slovenskim prebivalstvom. Zaradi njegovih dimenzij smo se branja časopisa lotili z bojznijo, da v njem ne bo mogoče najti objav iz dežel s slovenskim prebivalstvom. Vendar je bil strah neupravičen, saj je zanimanje *Augsburgerice* segalo precej daleč, tudi v obrobne kraje monarhije.

Ključne besede: *Augsburger Allgemeine Zeitung*, časopisi, revolucionarno leto 1848/1849, svoboda tiska

1.01 Original Scientific Article
UDC 070.13(430Augsburg)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: Slovenes in the *Augsburger Allgemeine Zeitung* in the Year of Revolution 1848/1849. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 21–41

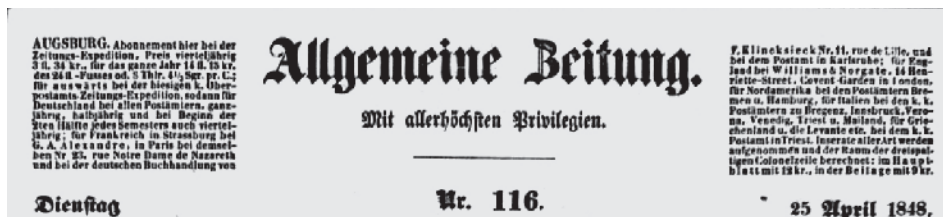
Augsbrurger Allgemeine Zeitung, a newspaper of European reputation, reached its peak in the Year of Revolution 1848/1849 in its length and its circulation. The treatise tries to present its importance and research if the newspaper was also interested in countries with Slovene population. Because of its extent we started

* Dr. Marija Mojca Peternel, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, skandinavistiko in nederlandistiko, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, mojca.peternel@guest.arnes.si

reading it with the fear that no articles dealing with Slovene population will be found. But there was no need for fear for the interests of the *Augsburger Allgemeine Zeitung* lay far beyond the Monarchy borders.

Key words: *Augsburger Allgemeine Zeitung*, newspaper, Year of Revolution 1848/1849, freedom of press

UVOD

Po besedah britanskega zgodovinarja Thomasa Macaulaya je pravo zgodovine neke dežele moč najti samo v časopisih,¹ ki so ogledalo časa, v katerem izhajajo, in so več kot le samo kronika posameznih dogodkov, saj ljudje, ki ga ustvarjajo, vložijo vanj tudi del svoje osebnosti. Časopis je torej del dogajanja, košček kulturne zgodovine in aktivni protagonist na političnem odru.²

Slednje še posebej velja za *Allgemeine Zeitung*, danes le redkim posameznikom znan časopis, v času izhajanja pa ni bil le slaven, ampak tudi precej pomemben. Spoštovanje je vzbujal pri takratnih oblastnikih in bil hkrati obvezna literatura različnih slojev; intelektualcem je služil kot forum, buržoaziji je predstavljal bogat vir informacij, sodobniki so ga kovali v zvezde.³ »Ihr Still hatte keine Vorbilder, aber er fand viele Nachahmer, von denen die *Frankfurter Zeitung* die bedeutendste wurde.«⁴ Pisatelj, dramatik in član frankfurtske skupščine Heinrich Laube je o *Augsburgerici* med drugim zapisal: »Jeder Minister sorgte dafür, daß seine Nachrichten in diesem Blatte verbreitet, daß sie gut dargestellt, gut verteidigt wurden, jeder Publizist trachtete danach, daß seine Meinung in diesem Blatt ausgesprochen wurde; denn er wußte, daß alle Machthaber es lassen.«⁵

Augsburgerica, kot jo nekateri tudi imenujejo, je kot politični časopis želela v prvi vrsti bralce informirati in jim dogodke ter probleme osvetliti z različnih strani, zato so prostor v časopisu dobila različna prepričanja in nazor. Zlato

¹ Cit. po Stein; *Südwestdeutsche Zeitungsgeschichte*, str. 21.

² Mächler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 1.

³ Prav tam, str. 2.

⁴ Koszyk, *Deutscher Presse im 19. Jahrhundert*, str. 20.

⁵ Cit. po Funk, *Die Verfassungsfrage in Spiegel ...*, str. 5.

obdobje časopisa je bila sredina 19. stoletja, začetki njegovega zatona pa segajo v začetek šestdesetih let istega stoletja, in to potem ko je več kot dve generaciji veljal za prvi časopis v Nemčiji.⁶

Oblastniki so *Allgemeine Zeitung* sprejemali različno, tako jo je na primer Metternich (1773–1859) preganjal, Napoleon I (1769–1821) je časopis želel ukiniti, medtem ko je Napoleon III (1808–1873) časopisu pošiljal svoje manuskripte.⁷

Na Slovenskem *Augsburgerica* gotovo ni bila neznana, saj jo je citiral tudi Apih pri opisovanju revolucionarnega leta 1848.⁸ Dobri poznavalci Prešerna pravijo, da jo je bral tudi on, čeprav pa dokazov za te trditve nismo našli. *Augsburgerica* je bila vir drugim časopisom na področju s slovenskim prebivalstvom, tako na primer goriškemu *Görzer Zeitung*.⁹ *Dokaz o pomembnost obravnavanega časopisa pa ne nazadnje dokazuje njegova omemba na plakatu o Veliki javni dražbi premičnin gradu grofa Antala Szapáryja (1802–1883), ki je bila 4. avgusta 1930. Augsburger Allgemeine Zeitung je naveden v družbi tujih časopisov, kot Revue des deux mondes in The Illustrated London News z opombo, da se časopisje nahaja v lepih serijah.*¹⁰

Franz Hager von Allentsteig (1750–1816), šef dunajske *Polizeihofstelle*, jo je omenjal v svojem poročilu, ki je izšlo po opravljeni anketi 25. novembra 1808. Z anketo je želel ugotoviti podrobnejše podatke o časopisih v različnih provincialnih mestih. V Avstriji časopisi niso mogli izhajati brez dovoljenja in najvišjemu cenzornemu organu, to je *k.k. Obersten Polizeii und Zensurhofstelle* je moralo biti znano vse, kar je zadevalo takratne izhajajoče časopise. V omenjeni anketi je bilo 13 vprašanj, ki je poleg zunanjih podatkov o izhajajočem časopisu (ime časopisa, naklada, cena, nazor časopisa in urednika, cenzor, korespondenti ...) ugotavljala tudi, kateri takratni časopisi so bili vir drugim.¹¹ Za Ljubljano je po pričakovanjih bil naveden *Laibacher Zeitung*, pri naštevanju časopisov, ki so služili kot vir informacij, pa je bil na drugem mestu naveden *Augsburger Zeitung*. V omenjeni anketi je zanimivo tudi vprašanje, kateri tuji časopisi so se brali v posameznih deželnih mestih in kateri so pri bralcih uživali največ zaupanja. Iz rezultatov vidimo, da so *Augsburgerico* brali v vseh deželnih mestih, to je v Gradcu, Linzu, Celovcu, Ljubljani in Opavi (za Prago ni bilo nobenega podatka) in prav v vseh mestih so do nje gojili precejšnje zaupanje. V Opavi je bil to celo edini tuji časopis, ki je pri

⁶ Mühler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 3.

⁷ Prav tam, str. 3–6.

⁸ Apih, *Slovenci in leto 1848*, str. 285.

⁹ Maticu Batiču se ob tej priložnosti iskreno zahvaljujem za informacijo.

¹⁰ Za posredovane podatke se iskreno zahvaljujem dr. Anji Dular iz Narodnega muzeja Slovenija.

¹¹ Schembor, *Die Zeitungen in den österreichischen Provinzhauptstädten*, str. 39.

tamkajšnjih bralcih užival velik ugled in zaupanje. Za Ljubljano se omenjeno poročilo zdi še sploh precej pomembno, saj je med 13. tujimi naštetimi časopisi, kolikor jih poročilo navaja, bila po številu izvodov na prvem mestu prav *Augsburgerica*. Med skupno 70 izvodi tujih časopisov je *Augsburger Zeitung* z 32 imel kar precejšen delež,¹² med ljubljanskimi bralci pa je užival največ zaupanja. Ker pa je časopis večkrat objavljala tudi nasprotujoča si mnenja, je število izvodov sčasoma nekoliko upadlo.¹³

Glede na pomembnost časopisa je vsaka novica iz dežel s slovenskimi prebivalci, objavljena v časopisu, bila več kot le zanimivost. Biti omenjen v *Augsburgerici* je takrat pomenilo biti v intelektualnih krogih nemško govoreče Evrope. To je bilo še zlasti pomembno za nekatere slovanske narode, ki niso bili znani po nacionalnih, ampak deželnih imenih. Tipičen primer za to so Slovenci, zato je vsaka omemba Slovencev, ali pa njihove nacionalne problematike v časopisu pomenila mednarodno afirmacijo njihovih nacionalnih zahtev. To je še toliko bolj pomembno, ker so bili Slovani, ki so zavrnilo veliko-nemški ali frankfurtski program, razumljeni kot konservativci in nasprotniki Nemcev.

ALLGEMEINE ZEITUNG

1. januarja 1798 je v Stuttgartu izšla prva številka časopisa, takrat še pod imenom *Die Neueste Weltkunde*. Njegovi začetki niso bili prav lahki, saj je bil časopis že septembra istega leta prepovedan. Zanj je bil v kratkem času podeljen nov privilegij, in sicer pod pogojem, da bo časopis deležen cenzurnega postopka. V Stuttgartu je nato skoraj leto po ukinitvi, 9. septembra 1798, izšla prva številka pod imenom *Allgemeine Zeitung*.¹⁴

Na letaku, ki je pospremil rojstvo časopisa, je bil najprej izpostavljen cilj novega časopisa, ki je v skladu z željo vsakega človeka po spoznanju sveta: »Auf das Publikum wartet ein politisches Tagblatt, das wie ein treuer Spiegel die ganze und wahre Gestalt unserer Welt zurückstrahle, so vollständig, als ob es der ganzen Menschheit angehörte, so untergeordnet den großen Grundsätzen der Moral und bürgerlichen Ordnung, als ob es auf das Bedürfnis einer Welt voll Gärungsstoff berechnet wäre; so edel in Sprache und so unparteiisch in Darstellung, als ob es auf die Nachwelt fort dauern sollte.«¹⁵

¹² Prav tam, str. 44–50.

¹³ Prav tam.

¹⁴ *Allgemeine deutsche Biographie*, str. 529.

¹⁵ Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 16–17.

Časopis je bil v svojih prvih številkah precej dolgočasen, brez večjih naslovov, delitev časopisa je bila zmedena, dvostolpčni prispevki so izšli brez signature. Tiskan je bil na polovici tiskarske pole v velikosti 16,8 × 20 cm. V njem ni bilo mastnega tiska, prav tako lahko šele od leta 1800 dalje sledimo paginaciji strani. So pa časopis že od vsega začetka pošiljali tudi po pošti.¹⁶

Augsburgerica je v leta 1803 doživela vnovično prepoved izhajanja, dobila je nov privilegij bavarskega volilnega kneza in zato nekaj časa izhajala v Ulmu kot *Kaiserlich und Churpfalzbaierisch privilegierte Allgemeine Zeitung*. Leta 1810 se je po nekaj tedenski prepovedi dokončno preselila v Augsburg. Leta 1811 je takrat že znani Cotta prodal imetje v Tübingenu in se preselil v Stuttgart. V Augsburgu je leta 1823 razširil podjetje in uvedel prvo parno tiskarno, predvsem za tiskanje *Allgemeine Zeitung*. Tretje podjetje je ustanovil leta 1827 v Münchnu.¹⁷

Vsebinsko je šlo pri *Allgemeine Zeitung* predvsem za politični časopis, v katerem so se tiskali daljši članki, oglasi so bili v začetku precej redki.¹⁸ Čeprav je bil vpliv francoskih uvodnikov vedno večji in je postajal prava časopisna moda, je bil slogan *Augsburgerice* praktično do njenega konca »niemals Leitartikel.«¹⁹

Na začetku je obsegal največ 4 strani, v revolucionarnem letu 1848/1849 pa je s šestnajstimi strani doživel višek. Njegova naklada je bila v primerjavi z ostalimi velikimi časopisi manjša. Tako je leta 1798 znašala 1400 izvodov, leta 1848 11.000, v letu 1852 kar 13.000 izvodov.²⁰ Samo za primerjavo naj navedemo, da je *Laibacher Zeitung* izhajal v 600 izvodih, včasih tudi v 800.²¹

Številčnost stalnih naročnikov ni znana, saj se ni ohranil noben seznam abonentov. Razlogov za »nizko« naklado je več. Časopis ni bil namenjen širokim množicam, saj je želel biti eliten. Drugi razlog je bila cena, in *Allgemeine Zeitung* je bil resnično eden dražjih časopisov. Leta 1798 na primer je bila letna naročnina 18 gld., kar je desetina mesečne plače ministrskega uradnika; oblikovalec besedil v Cottovi tiskarni je za ta denar moral delati celih 18 dni.²² Za primerjavo naj navedemo še ceno ljubljanskega osrednjega časopisa, ki je bila 6 gld oziroma 7 gld.²³

Allgemeine Zeitung je bil otrok Johanna Friedricha Cotta (1764–1832), ki je bil 45 let na čelu tiskarne v Tübingenu in Stuttgartu. Rojen je bil 27. aprila

¹⁶ Prav tam, str. 156–157.

¹⁷ *Allgemeine deutsche Biographie*, str. 530.

¹⁸ Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 23–24.

¹⁹ Prav tam, str. 156–157.

²⁰ Prav tam, str. 151–154.

²¹ Schembor, *Die Zeitungen in den österreichischen Provinzhauptstädten*, str. 45.

²² Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 151–153.

²³ Schembor, *Die Zeitungen in den österreichischen Provinzhauptstädten*, str. 45.

1764 v Stuttgartu, in sicer kot peti od petnajstih otrok. Njegov oče je bil dvorni tiskar *Hof-und Kanzleibuchdrucker*, mati pa znana tamkajšnja meščanka Anna Maria Pyrker. Študiral je v Tübingenu matematiko in fiziko ter želel postati oficir. Ker je bil za to službo telesno prešibak, se je preusmeril v študij prava, kjer je leta 1787 promoviral.²⁴

Med bivanjem v Parizu, kjer si je želel izpolniti jezikovno znanje, ga je doletel očetov klic, naj prevzame knjigarno v Tübingenu, ki je bila precej zadolžena in na robu propada. Mladi Cotta je pri tamkajšnjih oblasteh izprosil kredit in pričel z delom.²⁵

Njegova vrnitev je bila kratka, saj je že leta 1791 opustil vse in odšel na zahod, da bi se posvetil revoluciji. Ustanovil je časopis *Straßburgisches politisches Journal*, s katerim je razglašal ideje revolucije. Francoske oblasti so ga zaradi teh prizadevanj nagradile z imenovanjem generalnega poštnega uslužbenca, odgovornega za vso Nemčijo. Cottova naklonjenost in ljubezen do Francije je ugasnila z »Napoleonovo izdajo« proti revoluciji.

Cotta je torej po očetovi smrti prevzel z dolgovi zadolženo knjigarno in takoj začel z izdajanjem knjig, na začetku skoraj izključno cerkvenih in pravnih. Kmalu se je poizkusil tudi na časopisnem področju, in sicer z izdajo *Amalies Erholungsstunden*, časopisa za ženske, s katerimi se je v tistem času kar dobro služilo. Čeprav se je Cotta v zgodovino vpisal predvsem kot izdajatelj Schillerjevih in Goethejevih del, je bolj znan kot »Zeitungszar« Nemčije, saj je prav *Allgemeine Zeitung* presegel meje nemško govorečega prostora. Stari Cotta je bil človek, ki ne le da je gojil stike s širokim spektrom ljudi, bil je diplomat in poslanec, predvsem pa zelo vedoželjen. Svetovni sloves *Augsburgerice* so poleg tega omogočili tudi vloženi denar ter bogati honorarji, s katerimi je bilo lahko pridobiti najboljše avtorje in dopisnike.²⁶ Med slednje gre gotovo uvrščati Heinricha Heineja (1797–1856), za katerega je dopisniško delo resda pomenilo dober vir zaslužka, v prvi vrsti pa je v časopisu odkril odličen novinarski forum. Med dopisniki velja omeniti še dva, in sicer Paula Usterija (1769–1831), globokoumnega naravoslovca, politika in pisatelja, ki je za časopis poročal iz Švice 30 let, ter Karla Augusta Bötigerja (1760–1835), ki je 35 let poročal iz Dresdna.²⁷

Johann Friedrich Cotta, čigar biografija do danes še ni izšla, je umrl 29. decembra 1832, star 68 let. Njegov grob se ni ohranil, prav tako je malo zna-

²⁴ Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 10–12.

²⁵ *Allgemeine deutsche Biographie*, str. 527.

²⁶ Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 10–16.

²⁷ Prav tam, str. 102.

nega o okoliščinah njegove smrti. Po njem je Cottova dediščina prešla v roke njegovih otrok, hčerke Ide in sina Georgia (1796–1863).²⁸

Zagotovo pa so za časopis poleg dopisnikov pomembni tudi uredniki. Tako omenimo najprej Ludwiga Ferdinanda Huberja (1764–1804), ki se je dela v časopisu lotil s precejšnjimi pomisleki. Njegov naslednik je bil Karl Josef Stegmann (1767–1837), ki je prišel iz *Züricher Zeitung* in je v 33 letih delovanja časopisu vtisnil globok pečat. Cotti je izkazoval precejšnje zaupanje in pripadnost, sicer pa je bil precej vase zaprt, skromen in v celoti predan delu.²⁹ Njegov naslednik in urednik časopisa v času, ki smo ga raziskovali, pa je bil Gustav Kolb (1798–1865), glavni urednik med leti 1826–1865.³⁰

Delavnik glavnega urednika *Allgemeine Zeitung* je bil z današnjimi besedami kar precej stresen. Leta 1822 je potekal nekako takole: Ob osmi uri so v mesto prispeli časopisi iz Londona, Frankfurta, Berlina in dvakrat tedensko z Dunaja. Ob devetih so prispela pisma. Nato je sledilo urejanje in popravljanje besedil, redakcijska dela so morala biti končana najkasneje do trinajstih, saj so do 14 ure prvi izvodi že bili predani cenzuri. Po prihodu večerne pošte so v redakciji nekako do polnoči ponovno pretresali prispеле časopise, saj so primerna besedila za nadaljnjo obdelavo že bila pripravljena med osmo in deveto uro zjutraj.³¹

ALLGEMEINE ZEITUNG PRED IZBRUHOM REVOLUCIJE 1848/1849

Čeprav se je naše proučevanje časopisa omejilo na revolucionarno leto 1848/1849, je bilo precej vznemirljivo življenje *Augsburgerice* že tik pred njo. Metternichov čas je čas cenzure,³² katere steber so predstavljali od časopisov precej osovraženi cenzorji. Splošno znano sicer je, da so bili žrtve cenzure dopisniki in uredniki, malo manj pa, da so bili žrtve cenzure tudi sami cenzorji. Časopisna politika je namreč ves čas nihala med željo, da bi se znebila časopisov, in željo, da bi časopisi vendarle bili glasniki njihovih zahtev. Manj znano je tudi dejstvo, da so cenzorji le redkokdaj dobili jasna navodila za delovanja, ali pa so se le-ta tako hitro spreminjala, da so se na koncu morali zanesti na svoj instinkt. Ni čudno, da je šlo zato marsikdaj vse narobe in so bili cenzorji pogosto kaznovani, marsikdaj celo odpuščeni ali izpostavljeni ostrim kritikam.³³

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam, str. 35–42.

³⁰ Prav tam, str. 102.

³¹ Prav tam, str. 149.

³² O cenzuri v Monarhiji glej tudi Cvirn, Naj se vrne cenzura ..., str. 13–44.

³³ Müchler, *Wie ein treuer Spiegel*, str. 122.

Življenje cenzorja je bilo težavno tudi zato, ker se je moralo prilagoditi življenju redaktorjev. Torej, če je časopis tako kot *Allgemeine Zeitung* izhajal tudi ob nedeljah, potem si cenzor prostega konca tedna ni smel privoščiti. Zatorej tudi spori med redaktorji in cenzorji niso bili redki.³⁴

Na pomembnost *Allgemeine Zeitung* v predmarčnem času kaže tudi izbor cenzorjev. Dvor jih je za ta časopis izbiral med kvalificiranimi uradniki, ki so morali imeti zaključena 3 leta študija prava in imeti za seboj dvoletno prakso. Leta 1843 je cenzor časopisa postal pravnik Adolf August Lufft (1801–1887). Bil je karierist in na začetku precej strog, tako da se je časopis stanjšal za kar nekaj strani. Kasneje se je omehčal in nekako živel dvojno življenje. Zapisali smo že, da je Cotta imel dovolj denarja, zato mu tudi plačevanje cenzorja ni bila težava. In dejansko se je v življenju različnih ljudi, ki so bili povezani s časopisom, vzpostavil neki odnos, saj so vsi v danih razmerah poskušali nekako preživeti. Včasih je bil odnos lahko celo precej oseben. Tako je na primer urednik Kolb celo svoj dopust preživel skupaj s cenzorjem časopisa. Zviti uredniki pa so seveda znali cenzuro tudi prelistati oziroma se iz nje javno posmehovati. Najpogosteje tako, da so v besedilu, kjer je bila beseda cenzurirana, preprosto pustili prazen prostor. Najvišja zapoved *Augsburgerice* je bila, da je dopisnike treba v celoti zavarovati in ščititi. To so dosegli na dva načina. Prispevke so takoj ob sprejetju v redakcijo prepisali, s čimer so zakrili rokopise avtorjev, a je to hkrati pomenilo dodatno, predvsem pa zamudno delo. Druga pot pa je bila ta, da so prispevke opremili z lažnimi signaturami.³⁵

Ni znano, kolikokrat je dunajski dvor poskušal kaznovati *Allgemeine Zeitung*, verjetno pa se je to zgodilo tolikokrat, kolikorkrat je časopis grozil s selitvijo v drugi kraj. To je namreč bil tudi eden izmed načinov, kako ubežati pred cenzuro. Kakršnokoli prepoved *Augsburgerice* v Avstriji ali celo v Nemčiji pa bi bilo dejansko kar tvegano početje. Na eni strani bi to vzbudilo precej razburjenja po vsej Evropi, na drugi pa bi časopis lahko začel pisati protiavstrijsko, čeravno v svojem bistvu to ni bil.³⁶ Dejstvo namreč je, da je bila *Augsburgerica* v Avstrija edini kvalitetni časopis, ki ga je Metternichov čas toleriral.³⁷

³⁴ Prav tam, str. 124–128.

³⁵ Prav tam, str. 128–134.

³⁶ Prav tam, str. 8.

³⁷ Prav tam, str. 195.

LETO 1848/1849 IN *ALLGEMEINE ZEITUNG*

Sredi 19. stoletja je bil čas razcveta *Augsburgerice* in leto 1848 je v njenem življenju predstavljalo prelomnico. Že omenjeni urednik Kolb je imel v tem letu odlične stike z uradniki, ki so segali prav do vrha ministrstva, in bilo je splošno znano, da noben novinar ni bil bolje obveščen o dogajanju v vladi kot on. Kljub osebnim prizadevanjem po nevtralni drži časopisa mu to ni v celoti uspelo in tako so ga v začetku leta mnogi označevali za prorežimski časopis. Razlog za to je bil verjetno tudi v tem, da je *Allgemeine Zeitung* vendarle bil del starega sistema in sam na začetku leta 1848 tudi ni kazal želje po spremembah, ki jih je prinesla revolucija. Počasi se je nato začel prebujati in delovati v duhu pridobitev revolucije, upoštevajoč predvsem svobodo tiska. Časopis je le izkoristil duh časa in potrebe ljudi, ki so bili željni kritik, različnih pogledov in zanesljivih novic. Pojavili so se novi dopisniki, z Dunaja je poročal znani publicist Karl August Varnhagen von Ense (1785–1858). Navkljub nevtralnemu izhodiščem pa je časopis z navdušenjem objavil novico o Metternichovem odstopu in se nasploh navduševal za pridobitve revolucije. V tem letu se je spremenila tudi zunanja podoba, saj se je na uvodni strani prvič pojavil naslov »Deutsche Artikel,« kar nekako dokazuje, da se je časopis postavil na stran velikonemške ideje. To končno potrjuje tudi precejšnje zanimanje časopisa za Trst, saj so novice iz omenjenega pristanišča bile praktično v vsaki številki.

Pojavili so se novi dopisniki in časopis je v tem letu obsegal 16 strani; 8 strani glavnega lista in 8 strani priloge. Jezik je postal direkten, stil stvarnejši, opisi niso bili strogi, ampak so bili polni apelov in izpovedi. Poročanje časopisa je sledilo politiki tehtanja, tako je na primer kritiziral Alfreda Windischgraetza (1787–1862), hkrati pa grajal tudi Roberta Bluma (1804–1848). Prav tako je bilo pri drugih aktualnih vprašanjih predvsem kar zadeva prihodnjo ureditev države.

Če je časopis še aprila 1848 imel največjo naklado z 11.000 izvodi, je bilo jeseni 1849 prodanih le še 8000 izvodov. Konec revolucije je pomenil tudi začetek konca slavnega časopisa. Njegov konec je leta 1863 pospešila še smrt starega Cotte in dve leti pozneje še urednika Gustava Kolba.³⁸

Naj omenimo še zanimivost, vezano na sodobni čas. Po starem Cotti se imenuje nagrada za najboljše literarno in prevajalsko delo, ki jo mesto Stuttgart podeljuje od leta 2005 dalje.

³⁸ Prav tam, str. 217–219.

Slovinci v luči *Allgemeine Zeitung* v revolucionarnem letu 1848/1849

Branja *Allgemeine Zeitung* smo se lotili s strahom, da zaradi svojih dimenzij in pomembnosti ne bo kazal zanimanja za dogajanja v manjših krajih monarhije, ne nazadnje tudi zato, ker je šlo za elitni časopis, ki so ga še v Ljubljani brali le redki. Naše bojazni, da v časopisu iz obrobja monarhije ne bo nič najti, so se izkazale za neutemeljene. Tako lahko že konec marca 1848 beremo novico, ki je pisala o dogajanju v Ljubljani 17. marca.³⁹ Avtorji so bili popotniki, ki so o dnevih revolucije v deželnem mestu poročali o vsesplošnem veselju v mestu. Na slavjih so pogrešali nekatere uradnike, ki so bili ob koncu prispevka precej izpostavljeni kritiki. Po besedah je bilo veselje ljudi nad pridobitvami revolucije v mestu vsesplošno. Avtorji zaupajo Nemčiji in so prepričani v njeno lepo prihodnost.⁴⁰

Spet se je izkazala večna resnica, da institucija le navideznega predstavnštva ljudstva ne more uspeti. »Wir jubeln also, weil wir fest vertrauen auf unsern Kaiser und auf die Einsicht seiner Rätthe, und des zur Begründung des Verfassungswerkes mitberufenen Kern des Volkes.«⁴¹ Splošno veselje je pokvarila demonstracija proti županu Ljubljane, [...] der in der kurzen Zeit seines Regiments von kaum einem Jahr alle Ungunst des Volkes auf sich zu lassen mußte, und durch muthwilliger Zerstörung an den Verzehrungssteuer-Linien-Aemtern. Allein jener findet keine Theilnahme, denn er hat seinen Posten feig verlassen und sein Heil in der Flucht gesucht; den weiteren Excessen aber wurde durch das bloße Erscheinen einer bewaffneten Macht rasch Einhalt gethan.«⁴²

Le nekaj dni za tem je časopis objavil novico, da se je Istra izrekla za Trst.⁴³ Habsburžani so po več stoletjih s francosko pomočjo združili v svoji državi vso Istro. 1805. leta je prišla bivša Beneška Istra za nekaj let v okvir Napoleoneve tvorbe Kraljevine Italije s sedežem v Milanu, ob ustanovitvi Ilirskih provinc 1809 je postala njihov sestavni del. Po odhodu Francozov je bila Istra vključena v Kraljestvo Ilirija, ki je obstajalo le na papirju. Dejansko oblast je opravljal tržaški gubernij, ki je v okviru Avstrijskega primorja upravljal mesto Trst ter goriško in istrsko okrožje, katerega sedež je bil v Pazinu. Koper in Piran sta postala sedeža Pazinu podrejenih okrajev. Finančna ureditev je bila razdeljena na tri področja, in sicer obalno, notranjost in otoke. »Formalno Istra ni bila del Nemške zveze, dejansko pa so k njej šteli tisti del, ki je bil

³⁹ *Allgemeine Zeitung* (v nadaljevanju AZ) 26. 3. 1848, št. 86.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ AZ, 30. 3. 1848, št. 90.

stoletja pod Habsburžani, nikoli pa beneški.«⁴⁴ Zapleten položaj Istre je pogojevala tudi mešana nacionalna sestava, saj so Italijani prevladovali v mestih, zaledje in notranjost Istre sta pripadala Slovanom.⁴⁵

V letu 1848 so ne le »nezgodovinski« narodi doživljali pomlad, ampak tudi »zgodovinski«, torej tisti, ki so že imeli svojo državo, torej tudi Nemci in Italijani. »Prvi so si za cilj postavili združitev vseh Nemcev, pod čemer so razumeli tudi vključitev ozemelj nekdanjega Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, ki od 1806. leta ni več obstajalo, s Čehi, Slovenci in drugimi vred. Sen italijanskega narodnega gibanja je bila združitev Italije, kamor naj bi po večinskem italijanskem mnenju v Istri sodilo tudi vsaj ozemlje nekdanje Beneške republike, če že ne kar cel polotok.«⁴⁶

Po pomladanski volitvah sta Trst v Frankfurtu zastopala Friedrich Moritz Burger (1804–1873) in kasnejši finančni minister Karl Ludwig von Bruck (1798–1860). Nemški nacionalisti so ustanovili celo društvo, ki je zbiralo prostovoljne prispevke za gradnjo nemške flote in katerega predsednik je bil Bruck.⁴⁷ Zanimanje oziroma agitacije za pobiranje prispevkov za nemško floto je moč zaslediti tudi v drugih takratnih časopisih na Slovenskem. Tako je na primer v Celju tamkajšnji *Cillier Zeitung* vabil bralce k zbiranju prostovoljnih prispevkov za mornarico. Pri tem se je urednik navezal na *Gratzer Zeitung*, ki je prav tako pozivali k prostovoljnimi prispevkom.⁴⁸ O tem problemu je *Augsburgerica* pisala ves mesec maj, v prilogi pa je objavljala pozive za donacije.⁴⁹

Tudi sicer je bil Trst pogosto v središču zanimanja časopisa. Iz mesta so prihajale novice o tamkajšnji avstrijski vojski,⁵⁰ o glasovih za nemško državo⁵¹ o nemških interesih v tem mestu,⁵² o rešeni fregati Guerriera,⁵³ o vzdušju v

⁴⁴ Stane Granda, Prepirl o nacionalni in državnoopravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/1849. V: *Kronika časopisa za slovensko krajevno zgodovino*, 37, 1989, str. 66. Glej tudi Franc Rozman, *Die Völker der Habsburger Monarchie 1848–1918. V: Österreichische Osthefte: Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung*, 25, 1983, str. 168–170.

⁴⁵ Granda, Prepirl o ..., str. 67.

⁴⁶ Prav tam, str. 68.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Bekanntmachung in Betreff der Beiträge für die deutsche Flotte, Anhang, *Grazer Zeitung*, 18. 7. 1848, št. 121.

⁴⁹ AZ, Aufforderung für eine deutsche Flotte, 6. 5. 1848, št. 127, Für die deutsche Flotte, AZ (Beilage), 12. 5. 1848, št. 137, Die Sammlung für eine deutsche Flotte, AZ (Beilage), 16. 5. 1848, št. 137, Für eine deutsche Flotte, AZ (Beilage), 18. 5. 1848, št. 139, Für eine deutsche Flotte, AZ (Beilage), 19. 5. 1848, št. 140. Für eine deutsche Flotte, AZ (Beilage), 20. 5. 1848, št. 141.

⁵⁰ AZ, 31. 3. 1848, št. 91. AZ, 4. 4. 1848, št. 95.

⁵¹ AZ, 10. 4. 1848, št. 101. AZ, 11. 4. 1848, št. 102.

⁵² AZ, 18. 4. 1848, št. 109.

⁵³ AZ, 26. 4. 1848, št. 117.

Benetkah⁵⁴ in končno o gibanju delavcev v mesecu maju. Takrat so delavci napadli magistrat, ker so jim odtegnili 5 krajcarjev obljubljenega povečanja dnevnega zaslužka. Demonstracijam se je pridružilo tudi nekaj čet nacionalne garde. Novica se zaključi z upanjem, da bodo mestne oblasti vendarle premislile in da ubogih delavcev ne bodo prikrajšale pri plačilu.⁵⁵ *Allgemeine Zeitung* je poleti skorajda dnevno poročal o blokadi mesta, ki jo je povzročila združena italijanska flota.⁵⁶ Pomembnost Trsta za časopis ne nazadnje dokazuje tudi februarska novica iz leta 1849. Šlo je za novico, povzeto po *Journal des oesterreichischen Lloyd* v zvezi z odprtjem železniške proge Celje–Ljubljana. Slednja naj bi bila v Ljubljani odprta poleti istega leta, bi pa bila le vmesna postaja proge, ki bi se morala nadaljevati do Trsta. Po upravičenosti proge kličejo tudi številke glavnega carinskega urada v Ljubljani, saj je samo leta 1848 prišlo v mesto 702,622 Zentner -centov⁵⁷ blaga, ki ga je bilo treba cariniti, vse blago, prispelo v Ljubljano, pa bi lahko štel do 2 milijona centov.⁵⁸

Aprila 1848 sledi nova objava s slovenskega ozemlja, in sicer z naslovom *Illyrien*.⁵⁹ Položaj na Kranjskem je po pisanju časopisa zaskrbljujoč: »[...] die dortigen Gutsbesitzer dürfen, um die Sicherheit der Person und des Eigenthums zu genießen, gar keine Forderungen an die Bauer stellen welche die Robot als gänzlich aufgehoben absehen, und können nun, da es ihnen an Arbeitskräften gebricht, auch die Felder nicht bebauen.«⁶⁰ V nadaljevanju beremo, da obstaja nevarnost uporov in požigov posesti. Ohranitev miru bi omogočila po mnenju neznanega pisca ozaveščenost in obveščenost kmetov o postopkih, za kar pa državne oblasti niso storile prav ničesar. Kritika je poleg neustreznega ravnanja, morda celo nesposobnosti, letela tudi na popolno neosveščenost uradnikov kar zadeva slovenski jezik. »Der Kreishauptmann von Adelsberg, mehrere Kreiskommissare und die meisten niedern Beamten, der slavischen Sprache gänzlich unkundig, können die in dieser Zeit höchst wichtigen Ermahnungen und Belehrungen gar nicht ertheilen und erregen in dem durch jedesmalige Versprechungen belogenen Landmann neuer Mißtrauen, welches den durch die frühere heillose Regierung herbeigeführten Unwille der Unterthanen gegen ihre Herrschaft zur Wuth zu entflammen droht.«⁶¹

Pisec je razmere na Kranjskem precej dobro poznal, še zlasti izčrpen je bil pri opisu jezikovne razdelitve dežele: »Besetzung der Aemter durch Män-

⁵⁴ AZ, 11. 5. 1848, št. 132.

⁵⁵ AZ, 13. 5. 1848, št. 134.

⁵⁶ AZ, 27. 5. 1848, št. 148.

⁵⁷ Zentner = 56 kg.

⁵⁸ AZ, 4. 2. 1849, št. 44.

⁵⁹ AZ, 18. 4. 1848, št. 109.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ AZ, 18. 4. 1848, št. 109.

ner welche der in Krain, im Küstenlande, im Cillier und Marburger Kreise Steiermarks und in einigen Districthen Kärnthens vorherrschten slavischen Sprache vollkommen mächtig sind, Belehrung des Landmanns, Uebersetzung und Kundmachung der Gesetze in der Landessprache, was leider bis jetzt mit Ausnahme einiger Verordnungen gar nicht geschah, erscheinen zur Begründung der Ruhe und Wohlfahrt als unumgänglich nothwendig.«⁶²

Nasploh je *Augsburgerica* pogosto kazala zanimanje za proces odprave fevdalnega reda v deželah s slovenskim prebivalci tako na Koroškem,⁶³ Spodnjem Štajerskem.⁶⁴ S tem v zvezi je tudi objavila sprejem Ablösungsgesetz s strani kranjskih stanov 16. maja 1848.

Ker so bile spomladi aktualne tudi parlamentarne volitve, je o njihovih rezultatih, to je z imeni izvoljenih iz dežel s slovenskim prebivalstvom, časopis poročal s Kranjske, Štajerske,⁶⁵ Beljaka in Spitala⁶⁶ ter Gorice in Bregenza.⁶⁷

V aprilu je časopis objavil zanimiv dopis s Štajerske, ki se je obregnil ob natolcevanja in žalitve vojvodi Augustenburškemu.⁶⁸ Članek je napisal tu živější *Holsteiner*, torej prebivalec iz severno nemške pokrajine, ki se sprašuje po smislu tovrstnega napada na pravkar umrlega Christiana Friedricha VIII (1786–1848) iz danske kraljeve družine, ki je že zelo zgodaj kazal navdušenje za naravo in umetnost.⁶⁹ Po njegovi smrti mu je večina očitala prav to: »Er sey kalthertzig, klug, listig, beklage sein verlorenes Jagdrecht und habe eine zu große Neigung zu Pferden! Man konnte auch nichts anders gegen ihn aufbringen als allgemeine nichtssagende Verdächtigung – denn in dem ganzen Leben dieses Fürsten ist keine Handlung die man ihm zum Vorwurf machen könnte.«⁷⁰ Pisec se je tem očitkom zoperstavil z nasprotnimi argumenti. Pokojni je bil ljubeč mož in oče, predvsem pa skromen, saj se nikoli ni potegoval za javno službo in tako nikoli ni ogrožal sorodstva. Dopis se zaključil s hvalnico Augustenberške rodbine, sploh pa pokojnega vojvode. Gre torej za zanimivo razmišljanje, še zanimivejše pa je dejstvo, da je prišlo s slovenskega področja in da je našlo mesto v *Augsburgerici*. Hkrati pa gre še za dokaz več, da je šlo za elitni časopis in ne za časopis kar tako.

Iz Maribora je časopis poročal ponovno poletu 1848. Novica je bila stara teden dni, napisana v prvi osebi neznanega dopisnika, ki se je hudoval

⁶² Prav tam.

⁶³ AZ, 4. 6. 1848, št. 156.

⁶⁴ AZ, 22. 4. 1848, št. 113.

⁶⁵ AZ, 16. 5. 1848, št. 137.

⁶⁶ AZ, 22. 4. 1848, št. 113.

⁶⁷ AZ, 19. 5. 1848, št. 140.

⁶⁸ AZ, 23. 4. 1848, št. 114.

⁶⁹ *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 4, str. 195–205.

⁷⁰ AZ, 23. 4. 1848, št. 114.

nad neupoštevanjem ene temeljnih pridobitev revolucije, to je svobode tiska: »Ich erlaube mir Sie darauf aufmerksam zu machen daß trotz aller Versprechungen, trotz aller Erklärungen hier jetzt eine passive Cenzur besteht, fast schlimmer als vorher, wenigstens in Bezug auf die politische Tagespresse.«⁷¹ Čeprav so bili dovoljeni vsi časopisi, teoretično se jih je dalo tudi naročiti, je to bil v mestu očitno velik problem: »[...] fällt es aber jemand ein auf irgendeine außer den bis jetzt erlaubten abonniere zu wollen, so wird die Pränumeration nicht angekommen, weil die Beamten nicht wissen was sie kosten, weil ihnen noch kein offizieller Befehl von ihren Behörden zugegangen. «⁷² Avtor se poleg tega pritožuje tudi nad visokimi cenami, ki so ostale enake kot pred revolucijo. Za izboljšanje trenutnega stanja je avtor med drugim izpostavil tudi učinkovitost poštne službe. Po njegovem mnenju je le-ta skrajno počasna: »Wie viele haben vielleicht in der besten Hoffnung auf jenen Abänderungen mit der Pränumeration gezögert, und bleiben nun ganz ohne politische Blätter, denn man wird doch niemanden zwingen wollen gerade die Wiener Zeitung zu lesen.«⁷³

Pregled objavljenih novic v *Augsburger Zeitung* z ozemlja, kjer so v revolucionarnem letu 1848/1849 živeli Slovenci, je pokazal na njegovo niti ne tako skromno zanimanje tudi za obrobne kraje monarhije. Sploh če ob tem upoštevamo dejstvo, da je šlo za časopis evropskih razsežnosti, v katerem so našle prostor vse večje države v Evropi kot tudi Amerika in Rusija. Izpostaviti gre zanimanje za Trst in končno tudi Istro, kar dokazujejo novice o pomirjujočem vzdušju v Istri.⁷⁴

Novice iz slovenskih krajev so se navezoval predvsem na aktualna vprašanja tistega časa, torej na odpravo fevdalnih obveznosti, nacionalno vprašanje in uresničevanje svobode tiska. Časopis je kazal pozitiven odnos do aktualnih vprašanj, prav tako do rabe slovenskega jezika v uradih in prav v zvezi s tem razvil precej kritičen odnos do togosti uradniškega aparata.

Allgemeine Zeitung in ostali Slovani

Allgemeine Zeitung je bil aktualni časopis in v revolucionarnem letu 1848/1849 ni manjkalo vprašanj, ki jih je bilo treba osvetliti. Poleg svobode tiska so bili v ospredju cerkveni problemi kot prepovedi jezuitov in redemptoristov v mo-

⁷¹ AZ, 7. 7. 1848, št. 189.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ AZ, 29. 6. 1848, št. 181.

narhiji⁷⁵ ali odprava samostanov v Gradcu.⁷⁶ Časopis je objavljala okrožnice, oziroma osnutke zakonov, tako osnutek zakona o temeljnih človekovih pravicah konec oktobra.⁷⁷ Bralci so lahko brali o smrtnih kaznih,⁷⁸ predvsem pa o političnem dogajanju ne samo po Evropi in Baltiku,⁷⁹ ampak tudi v Kanadi in Ameriki, zaslediti pa je novice tudi iz Kitajske.

Augsburgerica se je precej zavedala nacionalnega problema in nujnost njegove rešitve. Zato je v prilogi že 17. marca 1848 izšel obsežen članek z naslovom *Die Entwicklung und Konsolidierung des österreichischen Kaiserstaates*, v katerim neznani avtor zagovarja politično enakopravnost, ki se naslanja na lojalno priznanje Avstriji, katere bodoči koncept ureditve ni absolutističen, ampak ustaven.⁸⁰ »Sie war überzeugt, dass Nationalität nur dann seinem Entsprechen könne, wenn die Lebensäußerungen eines selbständigen organischen Körpers, dessen Unabhängigkeit und Macht die Individualisierung und Selbstbestimmung eines Volkes gestatten, verstanden werde. Alles andere ist nur Scheinleben der Völker.«⁸¹

Časopis nasploh ves čas revolucionarnega leta 1848/1849 kaže veliko zanimanje za Slované v različnih evropskih deželah. Tako je časopis kazal interes za položaj Poljakov v Avstriji,⁸² Rusiji,⁸³ in nasploh o njihovih željah in položaju v monarhiji.⁸⁴ Še pred poletnimi dogodki v Pragi je *Augsburgerica* pokazala zanimanje za odnos med Čehi do Nemci,⁸⁵ kakšne so razmere na Češkem,⁸⁶ zanimali pa so jo tudi Slovani na južnem Madžarskem⁸⁷ in v Južnem Banatu.⁸⁸ Šlo je bolj ali manj za osebna razmišljanja posameznih avtorjev, ki pa so v večini stali na stališču velike Nemčije.

V začetku maja časopis najprej poroča iz Gradca o razkolu tamkajšnjih prebivalcev zaradi Slovanov ter o poskusu konsolidacije obeh narodov, Slovencev in Nemcev. Pod vodstvom gubernalnega svetnika Josepha Wagnerja so na tamkajšnji univerzi ustanovili komisijo, sestavljeno iz predstavnikov

⁷⁵ AZ, 11. 5. 1848, št. 132.

⁷⁶ AZ, 16. 5. 1848, št. 137.

⁷⁷ AZ, 28. 10. 1848, št. 302.

⁷⁸ AZ, 4. 6. 1848, št. 156.

⁷⁹ AZ, 11. 5. 1848, št. 132.

⁸⁰ AZ, 17. 3. 1848, št. 77.

⁸¹ AZ, 17. 3. 1848, št. 77.

⁸² AZ, 23. 4. 1848, št. 114.

⁸³ AZ, 24. 4. 1848, št. 115.

⁸⁴ AZ, 4. 5. 1848, št. 125.

⁸⁵ AZ, 25. 4. 1848, št. 116, AZ, 28. 4. 1848, št. 119.

⁸⁶ AZ, 1. 5. 1848, št. 121.

⁸⁷ AZ, 11. 5. 1848, št. 132.

⁸⁸ AZ, 19. 5. 1848, št. 140.

Slovencev (brez Hrvatov) in Nemcev.⁸⁹ Šlo je za vrhunec nesoglasij v študentski legiji na graški univerzi. Pri sporu, ki se je začel zunaj univerze, je šlo predvsem za nacionalne simbole, ki sta jih tako slovenska kot nemška stran želeli javno prikazati, npr. izobesiti zastave. *Graška Slovenija* je namreč sprejela rdečo, belo in modro barvo za slovanske barve in jih kot njihov simbol razobesila po mestu, na kar se je odzvala nemška stran s svojimi barvami. Spor je v aprilu doživel vrhunec v akademski legiji, saj so bile takrat uvedene uniforme, pri čemer so bile sporne nemške kokarde, zastave in našitki. V skladu z nacionalnimi zahtevami po enakopravnosti so se postavile zahteve po slovanskih simbolih, torej slovanski zastavi in kokardah, čemur pa so nasprotovali Nemci. Začetna pogajanja niso obrodila sadov, zato je 11. maja že omenjeni Wagner sam vodil pogajanja. Predlog, da bi priznali nemške simbole, na ovratnikih in klobukih pa naj bi študentje nosili simbole iz dežel, od koder prihajajo, ni bil sprejet. Zato so sklenili ustanoviti komite, ki se je sestel 14. maja in o katerem je pisala tudi *Augsburgerica*. Kljub prizadevanjem spor praktično ni bil rešen, saj sprti strani nista našli skupnega jezika, vse skupaj pa tudi ni ostalo brez posledic za legijo.⁹⁰

Časopis je pisal v drugi polovici maja še o slovanskem vprašanju v Avstriji,⁹¹ kjer je naveden tudi štajerski predstavnik narodne skupščine.

O Slovanih v Pragi⁹² in o slovanskem kongresu ter o tamkajšnjih dogodkih beremo vsak dan v juniju pod različnimi naslovi kot npr. *Pragererrennisse*.⁹³ Neznani avtor v članku ugotavlja, da bo obstoj Češke v skupni državi monarhijo stalo precej energije in se v nadaljevanju retorično sprašuje po čeških izkoriščevalcih. Sicer se opisovanju samih dogodkov izogiba. Občutek pa ostaja, da nad dogodki v Pragi niti on niti ostali pisci niso navdušeni. Tudi nasploh je iz tega mesta objavljenih kar precej novic tudi po koncu revolucije tako na primer ideja o ustanovitve univerze v Pragi.⁹⁴

Zanimiva je septemrska objava novice z naslovom *Von der croatischen Grenze*, ki se je začela po inšpekcijskem obisku Bana Jelačića konec avgusta ob južni meji. Po vrnitvi je v Zagrebu doživel navdušen sprejem: »Seine ganze Reise war ein fortwährender Triumphzug, und überall gab sich der höchste Enthusiasmus vor ihn fand.«⁹⁵ Po poročanju *Augsburgerice* so vsi Slovani (»Kroatien, Slavonier, Serbier«), vneti za Jelačićeve ideje, kadarkoli poprijeti za orožje. Neznani dopisnik se je lahko na lastne oči prepričal, kako iz vseh

⁸⁹ AZ, 21. 5. 1848, št. 142.

⁹⁰ Granda, *Graška Slovenija v letu 1848/1849*, str. 58–60.

⁹¹ AZ, 22. 5. 1848, št. 143.

⁹² AZ, 2. 6. 1848, št. 154.

⁹³ AZ, 25. 6. 1848, št. 177.

⁹⁴ AZ, 13. 1. 1849, št. 13.

⁹⁵ AZ, 4. 9. 1848, št. 248.

strani prihajajo prostovoljci v Zagreb, vsi navdušeni braniti slovansko stvar. V Ljubljani je Slovensko društvo v ta namen izdalo poziv za podporo. »[...] für die gerechte Sache ihrer Nachbarn, welche für die Integrität der österreichischen Monarchie kämpfen' erlassen In diesem Aufruf heißt es unter anderem: 'Die Kroaten – das Volk welches zu allen Zeiten ein treubewartetes Glied unserer Monarchie war – sollen und können nicht untergehen in der separatistischen Unterjochungsgier der Magyaren, über welche auch die öffentliche Stimme bereits den Stab gebrochen hat. Blickt in die nächste Zukunft, theuere Slovenen! In welcher, wenn der ungarischen Herrschsucht keine Ziel gesetzt wird, diese bald eure Gränzen von Steiermark bis an das adriatische Meer mit Ketten umziehen wird, welche sie bereits zu legen begonnen hat, sodann auch eure Nationalität – das durch die Constitution zugesicherte Heiligthum – gefährden kann.'⁹⁶ V nadaljevanju pa še pravi, da bodo podobna društva ustanovili tudi v Celju in Gradcu. Odziv na banovo politiko je na Štajerskem precej velik in tam je deležen tudi največje podpore. Slovanska stvar po mnenju časopisa dobiva vedno večjo veljavo in razsežnosti in postaja vse večji nasprotnik ogrskih interesov.⁹⁷ O razmerah na Štajerskem in o banu Jelačiču je časopis poročal skupaj v začetku oktobra.⁹⁸ Nasploh so bili glavni politični protagonisti v centru jesenskega poročanja še tudi novembra, ko je objavil portrete Windischgrätza in Jelačiča.⁹⁹

Slovansko vprašanje je *Augsburgerico* zanimalo praktično vso revolucionarno leto, saj je tudi v jeseni moč brati o nemških interesih in slovanstvu,¹⁰⁰ slovanski zahtevah,¹⁰¹ in o odnosih med Slovani in Madžari.¹⁰² Slovanska gibanja na Madžarskem je časopis opazoval nekako škodoželjno, saj je v njih videl prve sadove ločitve madžarske države od ostale Avstrije. Neznani dopisnik upa, da bodo Madžari zaradi notranjih vrenj vendarle spoznali potrebo po Avstriji. Četudi med Madžarsko in Nemčijo ne bo zakonske povezave, bo le-ta toliko močnejša, kolikor bo slovanska nevarnost hujša. V nadaljevanju opiše področja, kjer grozi nevarnost predvsem pred Čehi in še zlasti pred Rusi. Članek bralcem pušča odprta vprašanja v zvezi s posledicami morebitne vsesplošne slovanske vstaje, ki se glede na pretekle dogodke niti ne zdi tako nemogoča.¹⁰³

⁹⁶ AZ, 4. 9. 1848, št. 248.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ AZ, 11. 10. 1848, št. 285.

⁹⁹ AZ, 24. 11. 1848, št. 329.

¹⁰⁰ AZ, 29. 10. 1848, št. 303.

¹⁰¹ AZ, 12. 5. 1484, št. 133.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

Zanimivo si je morda ogledati še *Entwurf zu einer neuen Völker und Landkarte von Oesterreich*, ki ga je *Augsburgerica* objavila v prilogi 15. januarja 1849, statistični pregled prebivalcev v Avstriji. Slovani so bili razdeljeni v pet skupin, in sicer: v prvi skupini so bili Poljaki, v drugi Srbi in Hrvat, v tretji Čehi, Moravci in Slovaki, v četrti Ukrajinci, v peti pa Slovenci, ki so jih poimenovali tudi Wendi. V nadaljevanju je bilo navedenih še nekaj statističnih podatkov, tako vidimo, da je bilo na Štajerskem 649.000 Nemcev in 353.041 Slovencev. Koroška in Kranjska sta bili predstavljeni skupaj s skupno 784.685 prebivalci;

260.700 Nemcev in 506.288 Slovencev, poleg tega še Slovenohrvatov in Hrvatosrbov. Skupno je bilo v državi 1.143.367 Slovencev, Kranjcev, Wendov in 1.270.335 Hrvatov.¹⁰⁴ Pri navajanju nacionalne karte Avstrije gre verjetno za odmev ustavnih razprav v Kromerizu. Pomembneje od številke so njihova pravilna poimenovanja narodov, saj to dokazuje, da so za njih vedeli oziroma so jih poznali.

ZAKLJUČEK

Pomembnost *Allgemeine Zeitung* v 19. stoletju je ne le v monarhiji, ampak v celotnem evropskem prostoru precejšnja. To ne izhaja le iz dejstva, da se je z imenovanjem cenzorjev moral ukvarjati dvor, časopis je imel velik vpliv pri oblikovanju javnega mnenja v celotnem nemškem prostoru. V *Augsburgerici* danes marsikdo vidi prednika *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, ki velja za enega osrednjih nemških časopisov in je nasploh najbolj razširjen nemški časopis izven nemškega prostora.

Allgemeine Zeitung je bil v svojem času pomemben akter na političnem odru, ki ga je bilo nujno spoštovati in ki je z vseh strani užival precejšen ugled. V revolucionarnem letu 1848/1849, ki je za časopis prav tako pomenil pomlad, je bil najobsežnejši in je imel tudi najvišjo naklado. Bil je aktualen in odprt za objavo različnih nazorov, vendar kljub želji po nevtralnosti pogosto tudi precej jasen pri izražanju svojih stališč. Tako se je odkrito navduševal nad pridobitvami revolucije in Metternichovem odstopu, tako se je v sporu med Madžari in Hrvati izrazilo postavil na hrvaško stran. Ker je šlo v prvi vrsti za politični časopis, ki se je ves čas izhajanja branil feljtonov, so tudi novice v prvi vrsti (aktualno) politične in se navezujejo na vsa politična dogajanja v Evropi in svetu.

Na Slovenskem je časopis zanimala predvsem odprava fevdalnega reda, pomladanske volitve, uresničitev svobode tiska in uradniški aparat, ki je bil

¹⁰⁴ AZ, 15. 1. 1849, št. 15.

izpostavljen kar ostrim kritikam. Dejstvo je, da je časopis na začetku revolucionarnega leta kazal zanimanje za slovensko področje, kasneje pa se je v luči zagovarjanja velikonemške ideje posvečal bolj Trstu in Hrvatom. Na prenos pozornosti v Trst kaže končno tudi objava novice o prihodu železnice v Ljubljano, ki je bila samo vmesna postaja do pristanišča.

Ker se je *Augsburgerica* zavedala pomembnosti rešenega nacionalnega vprašanja, je poskušala osvetliti različne narode v monarhiji, predvsem seveda Slovane. Pri rešitvi tega vprašanja je upoštevala nacionalni princip in princip enakopravnosti, kar bi poleg ustave bilo tudi osnova nove ureditve države.

Časopis je s smrtjo starega Cotta izgubil gonilno moč in začel nezadržno zamirati. Razloge za zaton bi gotovo lahko iskali tudi v večjem in širšem časopisnem trgu, vendar so bili predvsem Cottovi dediči tisti, ki so si sicer prizadevali ohraniti tradicijo časopisa, pa za to enostavno niso imeli dovolj moči. Zato časopisa tudi selitev v München ni mogla rešiti.

VIRI IN LITERATURA

Allgemeine Zeitung (1848–1849)

Cillier Zeitung (1848)

Grazer Zeitung (1848)

Laibacher Zeitung (1848)

Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, zv. 4.

Janez Cvirn, »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila«: Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914). (ur. Mateja Režek) *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 13–44.

Werner Funk, *Die Verfassungsfrage in Spiegel der Augsburger Allgemeine Zeitung von 1818–1848*. Berlin: Schweitzer, 1977.

Stane Granda, Graška Slovenija v letu 1848/1849. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 28, 1974, št. 1–2, str. 45–84.

Stane Granda, Preprij o nacionalni in državnopravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/49. *Kronika časopisa za slovensko krajevno zgodovino*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 37, 1989, št. 1–2, str. 66–75.

Heinrich Hubert Houben, *Der ewige Zensor. Längs- und Querschritte durch die Geschichte der Buch- und Theaterzensur*. Kronberg: Ts. Athenäum – Verlag, 1978.

Kurt Koszyk, *Deutscher Presse im 19. Jahrhundert*. Berlin: Spiess, 1966.

Margret Lindeman, *Deutsche Presse bis 1815*. Berlin: Colloquium-Verlag, 1969.

Günther Mächler, *Wie ein treuer Spiegel: die Geschichte der Cotta'schen Allgemeine Zeitung*. Darmstadt: Verlag Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

Quintus Aemilius Publica (Johann Hermann Störer), *Ein in der Lüneburger Heide aufgefundenenes Reisejournal*. Altona: Alsterdruck Verlag, 1975.

Franz Rozman, Die Völker der Habsburger Monarchie 1848–1918. V: *Österreichische Osthefte: Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung*, 25, Münster ... et. al: Lit. Verlag, 1983, str. 168–170.

Friedrich W. Schembor, Die Zeitungen in den österreichischen Provinzhauptstädten. *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich*. Wien: Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, 2010–2, str. 39–50.

Friedrich Sieburg, *Chateaubriand*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1959.

Theodor Stein, Südwestdeutsche Zeitungsgeschichte. *Von der Preßfreiheit zur Pressefreiheit. Südwestdeutsche Zeitungsgeschichte von Anfang bis zur Gegenwart*. Herausg. von Württembergischer Landesbibliothek Stuttgart in Zusammenarbeit mit dem Verband Südwestdeutscher Zeitungsverleger und dem Verband der Druckindustrie in Baden-Württemberg. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 1983, str. 5–23.

SLOVENES IN THE AUGSBURGER ALLGEMEINE ZEITUNG IN THE YEAR OF REVOLUTION 1848/1849

Summary

Augsburger Allgemeine Zeitung used to be a very important part of the 19th century political scene, for it had a good reputation and it was respected not only by the intellectuals but also by the court. It was not recommendable to be on bad terms with such respected newspaper and the choice of their censor speaks in favour of this fact. The censor could not be someone without experience or education.

The Year of Revolution 1848/1849 was first of all a political year and because newspapers are mirrors of the times we live in, the news was therefore mostly political. The newspaper policy also needs to be mentioned, for the newspaper did not publish feuilletons until its end, even though they were very popular at that times. It published news from different parts of the world, not only from Europe. Next to the news the newspaper also published summaries from other newspapers, letters, and articles on different current, mostly national, themes.

According to the importance of this newspaper one could say that if you were mentioned in the *Augsburger Allgemeine Zeitung*, you were present in the intellectual circles of the German speaking Europe. This was very important for some Slavic nations that were not known by their national, but provincial names. A typical case are Slovenes and therefore each mentioning of the Slovenes or of their national problematics in this newspaper meant an international recognition of their national issues, and the newspaper published quite a lot of news from places where Slovenes lived in the Year of Revolution 1848/1849.

SLOWENEN AUS DER SICHT DER AUGSBURGER ALLGEMEINEN ZEITUNG IM REVOLUTIONSJAHR 1848/1849

Zusammenfassung

Die *Augsburger Allgemeine Zeitung* galt als ein bedeutender Akteur des politischen Lebens des 19. Jahrhunderts, sie wurde nicht nur unter den Intellektuellen, sondern auch beim Hof geschätzt und respektiert. Es war nicht zu empfehlen, sich bei so angesehener Zeitung einen schlechten Namen zu machen und dieser Tatsache war man sich auch bei der Auswahl des Zensors bewusst. Der Zensor durfte niemand ohne Erfahrungen, schweige ohne Ausbildung sein.

Das Revolutionsjahr 1848/1849 war in erster Linie ein politisches Jahr und da Zeitungen ein Spiegelbild der Zeit sind, in der sie erscheinen, waren auch die Nachrichten wie erwarten vor allem politisch. Es sollte auch die Politik dieser Zeitung erwähnt werden; bis zu ihrem Ende weigerte sie sich, Feuilletons zu publizieren, obwohl sie zu dieser Zeit sehr beliebt waren. Die Zeitung brachte Nachrichten nicht nur aus dem europäischen Raum, sondern aus verschiedenen Teilen der Welt. Neben den Nachrichten veröffentlichte sie auch Zusammenfassungen aus anderen Zeitungen, Briefe und Abhandlungen verschiedener aktueller, in erster Linie nationaler, Themen.

Bezüglich der Bedeutung der Zeitung könnte man sagen, dass wenn man in der *Augsburger Allgemeine Zeitung* über sich las, dann war man in den intellektuellen Kreisen des deutschsprachigen Europas anerkannt. Dies war vor allem für einige slawische Völker von großer Bedeutung, denn sie waren nicht nach ihren nationalen, sondern nach ihren Landesnamen bekannt. Ein typisches Beispiel waren Slowenen und deswegen bedeutete jede Notiz über Slowenen oder deren Nationalproblematik in dieser Zeitung ihre internationale Anerkennung oder die Anerkennung ihrer nationalen Anforderungen. Die Nachrichten aus den Gebieten, in denen Slowenen lebten, waren in dem Revolutionsjahr 1848/1849 nicht wenige.

»Lakomen in grabežljiv mož«

K zgodovini mariborske vodovodne afere

Filip Čuček*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:343(497.4Maribor)"1901"

Filip Čuček: »Lakomen in grabežljiv mož«. K zgodovini mariborske vodovodne afere. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 43–53

Razprava odstira koruptivno ravnanje vodje mariborskega gradbenega urada Fritz Rezegha, ki je pri gradnji mariborskega vodovoda s podkupninami nezakonito pridobil precej denarja. Opira se na časopisno (in arhivsko) gradivo, ki daje vpogled v številne malverzacije. »Vodovodna afera«, ki jo je razkrilo socialdemokratsko glasilo *Arbeiterwille*, je spodbudila župana Nagyja, da je nepreklicno odstopil s svojega položaja (kljub temu da je projekt ocenil za vrhunec svojega dolgoletnega dela v mestu), ambiciozni inženir Rezegh pa se je že čez slabe tri mesece znašel na mariborskem okrožnem sodišču. To mu je dokazalo krivdo in ga obsodilo na 8 mesecev težke ječe, globo v protivrednosti podkupnin pa je moral plačati v ubožno blagajno.

Ključne besede: Maribor, vodovod, Fritz Rezegh, Alexander Nagy, korupcija

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:343(497.4Maribor)"1901"

Filip Čuček: "A Greedy and Avaricious Man". On the History of the Water Distribution System Scandal in Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 43–53

The treatise reveals the corruptive behaviour of Fritz Rezegh, the head of the Maribor construction office, who illegally gained a lot of bribe money during the water distribution system construction. The treatise is based on the newspaper (and archive) materials that enable the insight into numerous embezzlements. "The water distribution system scandal", which was disclosed by the social-democratic bulletin *Arbeiterwille*,

* Dr. Filip Čuček, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija, filipc@inz.si

forced mayor Nagy to resign from his position (although he thought of this project as the peak of his long-time work in the city); the ambitious engineer Rezegh was summoned to the Maribor district court three months later. The court proved his guilt and sentenced him to eight months of heavy prison and to paying the fine in the equivalent amount to the bribes to the “poor fund”.

Key words: Maribor, Water distribution system, Fritz Rezegh, Alexander Nagy, corruption

UVOD

Na osnovi kemijskih in bakterioloških analiz, ki so bile opravljene v 80. letih 19. stoletja, je več kot polovica mariborskega prebivalstva uživala oporečno in nezdravo vodo iz povsem neustreznih mestnih (domačih) vodnjakov. Vprašanje sanacije oskrbe s pitno vodo je seveda takoj postalo aktualno, mestna občina pa je začela iskati ustreznega projektanta. Toda mesto ob Dravi je dobilo prepotrebni mestni vodovod, ki je meščanom omogočil uživanje neoporečne vode, šele konec leta 1901.¹ Župan Alexander Nagy,² ki je projekt izpeljal, ga je ocenil za vrhunec svojega dolgoletnega dela v mestu. Toda že čez nekaj mesecev je nepreklicno odstopil s položaja. Na seji mariborskega občinskega sveta 20. marca 1902 je svojo odločitev komentiral z besedami, češ da je odstopil zato, ker je uspešno zaključil velika gradbena dela (klavnica in vodovod), in da je nastopil čas za njegovo slovo.³ Toda to ni bilo povsem res. Za njegovim odstopom se je namreč skrivala velika podkupovalna afera, saj se je izkazalo,

¹ Več glej Jasna Mlakar: Razvoj mariborskega vodovoda. V: *Zgodovina za vse*, 1998/1, str. 8–17.

² Rojen 1834 na Ptujju, umrl 1909 v Mariboru. Še pred marčnimi dogodki leta 1848 je postal meščan Maribora, ko je oče dobil službo tajnika na mariborskem magistratu. Tako je Alexander obiskoval mariborsko realko, po končanem študiju tehnike v Gradcu in na Dunaju pa je nekaj let nabiral delovne izkušnje po svetu, dokler se ni leta 1881 vrnil v Maribor in se posvetil politiki. Leta 1882 je bil izvoljen v mestni svet, leta 1886 pa je postal mariborski župan (to funkcijo je opravljal do leta 1902). V njegovem času se je »zgodila« vsesplošna modernizacija Maribora. Betonska kanalizacija je zagotovila lepši videz mesta, zlasti pa neprimerljivo boljše higienske razmere. Po njegovi iniciativi (in tudi po njegovih načrtih) so bile zgrajene številne regulacije cest, trgov in drevedorov, vodovod, klavnica, poslopje mestne hranilnice, vojašnice in šole. Z Dunaja preseljeni Franz Swaty je leta 1896 prijavil magistratu obrt izdelave umetnih brusov, ki je kasneje prerasla v tovarno Swaty. Leta 1897 je bila pri parnem mlinu za Glavnim kolodvorom urejena tovarna testenin. Za najpomembnejši dosežek je označeval izgradnjo mariborskega vodovoda. Prim. Nagy, Aleksander (1834–1909) – *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384119/>; 9. 6. 2015.

³ Prim. *Marburger Zeitung*, 22. 3. 1902. Na seji ni nihče niti omenil »vodovodne afere«, pač pa so mu vsi prisotni pripisali velike zasluge za mesto. Župan Nagy je najverjetneje sam ocenil, da se mora po tej aferi res posloviti, mogoče pa je tudi, da je odšel zaradi raznih pritiskov. O njegovi vpletenosti v afero zaenkrat še nimamo konkretnih dokazov.

da je podjetje Rumpel und Waldeck, ki je vodovod gradilo (in še nekatera druga podjetja, ki so sodelovala pri gradnji), pridobilo dela s podkupovanjem vodje mestnega gradbenega urada inženirja Fritza Rezegha.⁴ (Podkupnino za promocijo istega podjetja je prejel tudi urednik časnika *Marburger Zeitung* Josef Partisch.⁵)

Šestintridesetletni Rezegh (rojen v Mukačevem na Ogrskem, danes Ukrajina) je nastopil službo vodje mestnega gradbenega urada poleti 1900.⁶ Tedaj je »imelo mesto oddajati obširna in draga dela za novo klavnico in vodovod«, kar je Rezegh dodobra izkoristil. Ker je sam podajal strokovno mnenje na prispele ponudbe podjetij in obrtnikov, je bila njegova presoja za njih seveda ključnega pomena. Rezegh se je tako pustil podkupiti »od raznih dunajskih židovskih tvrdk in jemal napitnine v zneskih po 4000 K, 8000 K, 3000 K, 6500 K, 1000 K in 400 K, tedaj skupaj 22900 K,«⁷ na drugi strani pa šikaniral tista podjetja, ki mu podkupnine niso ponudila. Eno takšnih podjetij je bila tudi opekarna mariborskega stavbnega mojstra Franca Dervuška. Potem ko je Rezeghov asistent Adolf Schweffer v košu za smeti našel obremenilno pismo dunajskega podjetja Schinzel, ki je izdelovalo vodomere (v njem ga je referent podjetja spraševal, ali je prejel denar), je Dervušek o tem obvestil mestni svet. (Da ni bilo vse v redu, so Rezeghovi podrejeni sicer opazili že prej, za »akcijo« pa so se odločili zaradi izredno slabih odnosov na uradu;⁸ najditelj je pismo pokazal predstojniku mestnega urada Friedrichu Taxu, ki pa ni ukrepal, ampak je Rezeghu dajal potuho.⁹) Za dokončno razkritje mariborske vodovodne afere pa so bili »zaslužni« socialdemokrati,¹⁰ predvsem glasilo *Arbeiterwille* iz Gradca, ki je že 22. maja objavilo prvi dopis na temo korupcija in mariborski vodovod,¹¹ naslednjega dne pa tudi obremenilno pismo v celoti.¹²

Mestna oblast je skušala javnosti sicer delno prikriti Rezeghovo početje in prikazati izkrivljeno sliko.¹³ Kljub temu, da so vsi mestni svetniki prejeli kopijo pisma, ni na seji mestnega sveta 22. maja nihče od prisotnih problematike niti omenil.¹⁴ Ker pa je zadeva z razkritjem graškega časnika postala javna (*Marburger Zeitung*, ki je bil vpleten, o tem seveda ni napisal nič), so ga

⁴ Franjo Baš: Maribor v avstrijski ustavni dobi. V: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor 1989, str. 207.

⁵ *Deutsche Wacht*, 31. 10. 1901; *Arbeiterwille*, 29. 8. 1902, 28. 10. 1906.

⁶ *Arbeiterwille*, 20. 8. 1901.

⁷ *Slovenski narod*, 24. 8. 1901.

⁸ *Arbeiterwille*, 20. 8., 21. 8. 1901.

⁹ *Arbeiterwille*, 30. 8. 1901.

¹⁰ Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, str. 207.

¹¹ *Arbeiterwille*, 22. 5. 1901.

¹² *Arbeiterwille*, 23. 5. 1901.

¹³ *Marburger Zeitung*, 20. 8. 1901.

¹⁴ *Arbeiterwille*, 25. 5. 1901.

hoteli že čez teden dni (29. maja) na zaupni seji mestnega sveta suspendirati. (Ne glede na vse indice je župan Rezegha ognjevitno branil in sejo protestno tudi zapustil, s čimer si je prislužil vse močnejše pozive k odstopu.) Kljub temu je mariborski preiskovalni sodnik Rezegha kmalu za tem zaslišal, nato pa še pridržal, saj je bilo obremenilnih dokazov dovolj. Tako se je ambiciozni inženir že čez slabe tri mesece, 19. avgusta 1901, zaradi koruptivnih obtožb znašel na mariborskem okrožnem sodišču.¹⁵

PROCES

Tožilec Rudolf Paltauf je sodniku Filipu Kermeku in tričlanskemu senatu (predsednik Franc Voušek, člana Josip Martinak in Gustav Wokaun) »predstavil« Fritza Rezegha kot lakomnega moža, ki da je skrupulozno in grabežljivo izkoristil svoj položaj ter od »dobaviteljev« pretkano iztisnil denar.¹⁶ Obtožnica ga je bremenila prejema več podkupnin. Prvo podkupnino 4000 kron naj bi prejel od dunajskega podjetja Schinzel, tako da je pri njihovi dobavi zamižal na eno oko.¹⁷ V nadaljevanju ga je podkupilo še več drugih dunajskih podjetij: od glavnega izvajalskega podjetja Rumpel und Waldeck (Georg Rumpel) naj bi prejel 8000 kron (za to delo se je potegovalo tudi podjetje Wagenführer, toda po izdatni podkupnini je Rezegh priporočil podjetje Rumpel und Waldeck),¹⁸ od podjetja Komarek (Franz Xaver Komarek), ki je dobavilo in montiralo črpalke in parne stroje, 6500 kron, od podjetja Gridl (Ignaz Gridl) 3000 kron, od podjetja Kefer (Wilhelm Kefer) 1000 kron, od podjetja Meerkatz (Franz Johann Meerkatz) pa je zahteval, da »v paketu« ogradijo tudi njegovo novo vilo (in to po »posebni« ceni). Obtožnica je Rezeghu očitala še, da je že v čeških Litoměřicah, kjer je opravljal delo mestnega inženirja, prejel podkupnino v vrednosti 400 kron, s tem da je dunajskemu podjetju Manoschek (Franz Manoschek), ki ga je podkupilo, zagotovil dobavo izdelkov.¹⁹ A zviti Rezegh se je branil. Sicer je priznal prejem denarja, toda hkrati zatrdil, da ta nikakor ni bil mišljen kot podkupnina, pač pa kot neke vrste popust, ki da ga je dobilo mesto.

¹⁵ *Arbeiterwille*, 1. 6., 9. 6. 1901.

¹⁶ *Marburger Zeitung*, 20. 8. 1901.

¹⁷ *Arbeiterwille*, 20. 8. 1901.

¹⁸ *Arbeiterwille*, 21. 8. 1901.

¹⁹ *Arbeiterwille*, 20. 8. 1901; prim. Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, kazenski spis VR VI 397/01.

PRIČE IN SODBA

Medtem je kot prva priča nastopil župan Nagy, ki je dejal, da v Rezeghovem ravnanju ni opazil nikakršnega oškodovanja mestnih interesov (češ da je zmeraj opravljal zgolj svojo dolžnost). Toda iz obtožnice je bilo razvidno, da temu ni bilo tako. Mestni inženir in Rezeghov sodelavec Josef Nödl je kot naslednja priča izjavil, da mu je popolnoma zaupal in da kaj takega sploh ni slutil. Prav tako je zanikal, da bi mesto utrpelo kakršno koli škodo na ta račun. Kot ena glavnih prič je nastopil mojster Dervušek, ki je izgubil delo v korist podjetja Rumpel und Waldeck. Povedal je, da sta se na začetku z Rezeghom odlično razumela, sčasoma pa se je njun odnos začel krhati. Rezegh je pri postavitvi črpalnega jaška »našel« nekatere pomanjkljivosti, ki da so bile zadosten razlog za odvzem del. Dervušek je slutil, za kaj v resnici gre, zato je Rezeghu predlagal, da bi skupaj s podjetjem Rumpel und Waldeck končal že začeto delo. Rezegh se s tem ni strinjal. Dervušku je dodelil zgolj postavitev dimnika (kar je bilo precej slabše plačano delo), toda še to delo mu je (potem ko je Dervušek že zgradil 12 metrov) odvezel pod pretvezo, češ da je gradil dimnik po načrtih drugega podjetja.²⁰

Proti Rezeghu so bile tako uperjene vse sile. Naslednja priča, odvetnik Julius Feldbacher, je navajal, da je Rezegh kot nadzornik gradnje njegove vile od njega zahteval 1000 kron za opravljeno delo, kar je Rezegha postavljalo v nov neprijeten položaj. Naslednja priča, zaposleni pri gradbenem biroju Steinbrunner, je dejal, da je bil Rezegh zelo nadležen človek. Do poslovnih partnerjev naj bi bil sicer prijazen, toda sčasoma je pričel šikanirati domače izvajalce, medtem ko je dajal »tujim« podjetjem prednost. Posebej zanimivo je bilo pričanje najditelja pisma Schwefferja, češ da Rezegh ni bil le izredno strog, pač pa da je svoje uslužbenke tudi ovajal pri županu.²¹ Naslednja priča je bil Otto Rossauer, zaposlen pri podjetju Schinzel. Rossauer je podrobno opisal, kako je Rezegh najprej prejel 4000 kron, nato pa je (brez vsakršnega razpisa) sledila še pošiljka vodomerov z Dunaja. Nato je pričal Georg Rumpel in navajal, da je Rezegh »prevzel« vodenje celotne gradnje in od njega zahteval 8000 kron, ki mu jih je ta tudi dal, kot darilo pa je Rezegh prejel še določeno vsoto za gradnjo svoje hiše. (Naslednji Ignaz Gridl je sicer pričal v zvezi s klavnico. Dejal je, da je Rezegh prišel osebno na Dunaj in mu ponudil priporočilo za gradnjo prašičje klavnice, v zameno pa sprva zahteval 1000 kron. Denar je dobil, nato pa Gridla priporočil mestnemu svetu, ki je odobril njegovo ponudbo (Gridl mu je naknadno nakazal še preostali denar). Kljub temu je Gridl postavil le strešno konstrukcijo, ker da je bil predrag.) Na Dunaju se je Rezegh sestal tudi

²⁰ *Arbeiterwille*, 21. 8. 1901.

²¹ *Arbeiterwille*, 21. 8. 1901.

s Franzem Xaverjem Komarekom, ki ga je peljal v Prater. Pretkani Rezegh mu je naročil, naj mu da podkupnino v bonboniero in mu pošiljko pošlje v Maribor. Nadalje je Wilhelm Kefer povedal, da je Rezeghu v zameno za dobra priporočila njihovih izdelkov poslal 1000 kron, na drugi strani pa se je podjetje Rumpel und Waldeck obvezalo, da bo potrebne »mariborske« sestavne dele kupovalo prav pri Keferju, kar pomeni, da je Rezegh pri eni pošiljki »zaslužil« dvojno. Na vrsti je bilo podjetje Franza Johanna Meerkatza, ki naj bi Rezeghu (hkrati z ogrado za klavnico) po »posebni« ceni ogradilo vilo. Podjetje je bilo to takoj pripravljeno storiti, Rezegh pa je zahteval še brezplačno montažo. (Ker pa podjetje ni dobilo del pri klavnici, je tudi cena Rezeghove ograje takoj poskočila). Na koncu je sodni senat potrdil še podkupnino, ki jo je Rezegh prejel v Litoměřicah, prav tako pa tudi dejstvo, da je po razkritju afere skušal vplivati še na Karla Neuhöferja z Dunaja, ki naj bi krivo pričal zanj. (Neuhöfer naj bi jamčil, da je 8000 kron poslal sam (in ne podjetje Rumpel und Waldeck) in ga s tem vsaj delno rešil iz nastale zagate.²²)

Ob številnih pričah, ki so Rezegha predstavile v precej neugodni luči, je tožilstvu uspelo dokazati, da je prejel številna »darila«. Po prepričanju tožilstva je Rezegh želel nadzor nad gradnjo vodovoda zgolj in izključno zato, da bi lahko nemoteno prejemal podkupnine (kljub temu, da ga je za nadzor plačevala že sama občina). Tožilstvo je dokazalo, da sta ga gnala predvsem pohlep in grabežljivost, za kar ni pokazal nobene skesanosti (zato sodišče tudi ni upoštevalo nobenih olajševalnih okoliščin, saj je zadevo hotel vsekoli obrniti v svojo korist). Celo njegov zagovornik Franz Krenn je preziral njegova dejanja, toda vseeno poskušal rešiti, kar se je rešiti dalo. A zaman. V vseh točkah obtožnice je bil Rezegh namreč spoznan za krivega in obsojen na 8 mesecev težke ječe, globo v protivrednosti podkupnin pa je moral plačati v ubožno blagajno.²³

PODROBNA ANALIZA

Socialdemokrasko glasilo *Arbeiterwille*, zaslužno za razkritje velike podkupovalne afere v Mariboru, je edino (v petih nadaljevanjih) poročalo o procesu proti Fritzu Rezeghu. »Ljubljencek« župana Nagyja in predstojnika mestnega magistrata Taxa je po mnenju časnika (skoraj) do popolnosti razvil sistem, preko katerega je pobiral (oziroma si izposloval) podkupnine. Rezeghov načrt je bil naslednji: podjetja je »opozarjal« na predvidene razpise, potoval na Dunaj (v Mariboru je bilo prenevarno, zato je tudi skušal onemogočiti do-

²² *Arbeiterwille*, 22. 8. 1901.

²³ *Arbeiterwille*, 22. 8. 1901.

mača podjetja), se sestal z določenimi poslovnimi partnerji in od njih dobil zahtevan znesek denarja. Na ta način je »zaslužil« 22.500 kron, ki jih je uspelo dokazati tožilstvo (povsem mogoče pa je, da je dodatni del denarja uspel prikriti). Razkrita afera je vsekakor povzročala sive lase potrpežljivim mestnim »očetom«, ki so vodji gradbenega urada povsem zaupali in niso niti slutili, da bo gradnja dveh objektov (mestne klavnice in mestnega vodovoda) toliko preseгла predvideni proračun (Rezegh je omenjena podjetja še »nagradil« na škodo mestnih financ). Stroški gradnje vodovoda so tako namesto načrtovanih 602.673 kron znašali 1.200.742 kron (598.069 kron več, kot je bilo sprva predvideno;²⁴ še najbolj naiven je izpadel župan Nagy, ki je menil, da Rezegh nikakor ni oškodoval mestnega proračuna). Tudi stroški za klavnico so se enormno povzpeli in namesto predvidenih 240.000 kron²⁵ znašali 620.552 kron. Časnik je ugotavljal, da je imel Rezegh pri teh poslih popolnoma proste roke in da ni nič čudnega, da si je lahko tako hitro omislil novo vilo. Prav tako je menil, da je bilo s tem razkrito slabo občinsko gospodarjenje, Rezegh pa da ni bil nobena izjema, pač pa zgolj člen v mestni anarhiji (poleg Taxa, ki da je imel v svoji karieri »na grbi« že precej škandalov (v Celju, v Brežicah, Sevnici, Kozjem in v Mariboru), prav tako pa tudi Nagyja, ki da je že trikrat želel oditi s položaja, a si je vsakič znova premislil). Trojica Nagy-Tax-Rezegh je imela očitno prevelika pooblastila. Rezegh jih je tudi dokazano zlorabljal, medtem ko je imel vso podporo v Taxu in Nagyju (ki bi moral že po funkciji prevzeti vso odgovornost).²⁶ Toda sprva se ji je (nespretno) izmikal, češ da Rezegh ni oškodoval mestne občine. Pri tem je gotovo mislil zgolj na finančno plat (kjer se je precej zmotil, saj je bila škoda več kot očitna), ob tem pa pozabil še na moralno škodo, ki jo je mestna občina prav tako utrpela.²⁷

SHOD V GÖTZOVI DVORANI

Teden dni po razsodbi (26. avgusta) je socialdemokrat Johann Krainer v Götzovi dvorani sklical volilni shod z naslednjim dnevnim redom: dogajanje v mariborskem mestnem svetu in primer Rezegh. (Ob molčečnosti ostalih mariborskih politikov je zavzetost ponovno pokazala mariborska socialdemokracija.) Dvorana je bila nabito polna, kar je kazalo na nezadovoljstvo s trenutno vladajočo garnituro, osrednja tema Krainerjevega govora pa je bila stoodstotna prekoračitev proračuna za mestni vodovod (in še večja za mestno

²⁴ Prim. Mlakar, Razvoj, str. 17.

²⁵ Prim. *Arbeiterwille*, 24. 8. 1901.

²⁶ *Arbeiterwille*, 23. 8. 1901.

²⁷ *Arbeiterwille*, 24. 8. 1901.

klavnico). Zbrane (volivce) je podrobno seznanil z gradnjo vodovoda, ki je zahteval dvakrat več denarja tudi zaradi številnih »amaterskih« napak (npr. vodovodno cev preko dravske brvi in korito v Krčevini so postavili brez uradnega dovoljenja, zato je bilo treba zadevo postaviti na novo itd.). Prav tako so začeli z deli na območjih, kjer ta sploh niso bila potrebna (vodovodne cevi so položili na mestih, kjer ni bilo praktično nobenih hiš, npr. na Kokoschinegg – Allee (danes Tomšičev drevored), medtem ko so nekatere frekventne mestne četrti iz vodovodnega načrta izpustili). Vse to je seveda višalo stroške. Pri črpalni postaji so začeli graditi dimnik, med samo gradnjo pa se je Rezegh »spomnil«, da je bil predložen še načrt drugega podjetja. Zato so že obstoječe podrli, namesto tega pa po novem načrtu zgradili drugega. (Podobne zadeve so se dogajale tudi pri gradnji klavnice.) V nadaljevanju je Krainer prešel na Rezegha in njegovega zaščitnika Taxa. Kljub temu, da je vedel za obremenilno pismo, ni ukrepal, zato so zbrani enoglasno zahtevali njegov odstop. Nato je spregovoril župan Nagy, ki je zatrdil, da ni vedel za pismo, saj da bi v nasprotnem primeru takoj ukrepal, prav tako pa da ni vedel za samovoljne Rezeghove ukrepe. Po Nagyjevem opravičevanju zbrani množici je Krainer prebral resolucijo, ki je bila skoraj stoodstotno sprejeta, predvidevala pa je podrobno preiskavo vseh vpletenih v »vodovodno afero«, dalje analizo škode, ki jo je mestni občini prizadejal Rezegh, na koncu pa zahtevala tudi odstavitve Taxa.²⁸ Kot piko na i je poslal Juliusu Pfrimerju, načelniku občinskega finančnega odseka, še odprto pismo, v katerem je razgrnil celotno finančno situacijo v zvezi z mestnim vodovodom, in navajal, da je sprememba proračuna mestni svet popolnoma obšla.²⁹

NAMESTO ZAKLJUČKA

Potem ko je bila korupcija v zvezi z mariborskim vodovodom (in tudi klavnico) dokončno razkrita, se je *Arbeiterwille* (ne glede na sodbo, ki je Rezegha končno »prizemljila«) spraševal, kako je bilo sploh mogoče, da je mestna oblast njegovo početje popolnoma »spregledala«. Pošiljanje vodomerov proti vsem predpisom in brez vsakršnega razpisa, onemogočanje domačih obrtnikov in podjetnikov (pri čemer je denar pobiral tam, kjer si je zamislil – na Dunaju) je vsekakor škodilo mestu, kar pa bi pristojni morali odkriti že prej. Prav tako avtor prispevka ni mogel razumeti županovega zavzetega branjenja obtoženca in njegovega stališča v zvezi z nespornim oškodovanjem mesta. Župan tudi ni ugotovil (kljub temu da je bil tudi sam inženir), da Rezegh pri

²⁸ *Arbeiterwille*, 30. 8. 1901.

²⁹ *Arbeiterwille*, 8. 9. 1901.

njem načrtno šikanira svoje sodelavce in ščiti svoje interese. Še najbolj pa je bodla v oči njegova vila, saj naj bi prišel iz Litoměřic kot »uboga para«, nato pa je začel na hitro graditi vilo in zgolj za parcelo odšteti slabih 7000 kron (njegova letna plača je znašala 4200 kron).³⁰

Kakorkoli, učinkovita kontrola mestnega javnega delovanja s strani socialdemokratov je v nadaljevanju onemogočila absolutno oblast nemških nacionalcev v mestnem svetu, zaradi česar je prišlo tudi do razkola dotlej enotnega nemškega meščanstva na radikalne schönerejance z glasilom *Marburger Zeitung* in zmernejše liberalce z glasilom *Marburger Presse*. Nemški politični razkol pa je (hkrati s splošno volilno pravico) pripomogel do zmage socialdemokratskega kandidata Hansa Resla pri volitvah leta 1907 v državni zbor.³¹

VIRI IN LITERATURA

Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, kazenski spis VR VI 397/01 (Fritz Rezegh).

Nagy, Aleksander (1834–1909) – *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384119/>; 9. 6. 2015. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384119/>; 9. 6. 2015.

Arbeiterwille 1901–1902

Deutsche Wacht 1901

Marburger Zeitung 1901–1902

Slovenski narod 1901

Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi. V: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor 1989.

Jasna Mlakar, Razvoj mariborskega vodovoda. V: *Zgodovina za vse*, 1998/1.

Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Borec, 1979.

³⁰ Prim. *Slovenski narod*, 24. 8. 1901.

³¹ Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 276–280; glej tudi Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, str. 207.

“A GREEDY AND AVARICIOUS MAN”. ON THE HISTORY OF THE WATER DISTRIBUTION SYSTEM SCANDAL IN MARIBOR

Summary

Until the beginning of the 20th century more than half of Maribor population was using contaminated and unhealthy water from the city (local) wells. The mayor Alexander Nagy, who was in charge of the water distribution system project, thought of this project as the peak of his long-time work in the city. Only a few months later he resigned from his position. On the Maribor city council meeting on 20th March 1902 he explained his resignation to be the result of a successfully finished extensive construction works (slaughterhouse and water distribution system) and that the time for him to leave had come. This was not entirely true. His resignation was namely connected with an extensive bribery scandal, in which the Rumpel und Waldeck Company that was in charge of the water distribution system constructions, and some other companies involved in this project, got their jobs bribing the head of the city construction office, engineer Fritz Rezegh. The ambitious engineer was summoned to the Maribor district court three months later; on 19th August 1901 he was sentenced to eight months of heavy prison and to paying the fine in the equivalent amount to the bribes to the “poor fund”.

The social-democratic bulletin *Arbeiterwille* that disclosed this extensive bribery scandal in Maribor, was the only one to cover the trial against Fritz Rezegh (in five episodes). Rezegh was mayor Nagy's and the head of the city magistrate Tax's “pet” and the bulletin reported on his (almost) to the perfection developed system of collecting (or negotiating) bribes. Rezegh's plan was following: in order to “inform” companies on coming tenders he travelled to Vienna (it was too dangerous to do so in Maribor and therefore he tried to block the local companies), where he met with business partners and received a specific amount of money. In this way he “earned” 22500 crowns that could be proven by the prosecution (it is also possible that Rezegh hid some of the money). The disclosed scandal caused a great deal of trouble for the patient city “fathers” who trusted the head of the city construction office and did not even think that the construction of the two buildings (the city slaughterhouse and the city water distribution system) could ever exceed the estimated budget. Companies that “supplied” Rezegh with money namely covered their “loss” (thanks to Rezegh) from other sources. The total costs of the water distribution system construction were instead of the planned 602.673 crowns 1.200.742 crown, i.e. 598.069 more than planned. Mayor Nagy appeared to be the most naïve of all, for he was convinced that Rezegh did not jeopardize the city budget.

„EIN HABGIERIGER MANN“. ZUR GESCHICHTE DER MARIBORER/MARBURGER WASSERWERKAFFÄRE

Zusammenfassung

Mehr als die Hälfte der Mariborer/Marburger Einwohner benutzte bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts hygienisch bedenkliches und ungesundes Wasser aus den absolut ungeeigneten, meistens städtischen (heimischen) Brunnen. Der Bürgermeister Alexander Nagy, der das Projekt ausführte, bezeichnete es als den Höhepunkt seiner langjährigen Arbeit für die Stadt. Doch schon wenige Monate später trat er von seinem Posten ab. An der Stadtgemeindesitzung am 20. Mai 1902 kommentierte er seine Entscheidung, er ist zurückgetreten, weil er große Bauprojekte (das Schlachthaus, das Wasserwerk) beendete und es sei die Zeit für seinen Rücktritt. Doch das war nicht die ganze Wahrheit. Hinter seinem Rücktritt verbarg sich nämlich eine große Bestechungsaffäre, denn es zeigte sich,

dass die Firma Rumpel und Waldeck, die das Wasserwerk baute (und einige anderen Firmen, die mitmachten), ihre Arbeit wegen der Bestechung des Leiters des Stadtbauamtes, des Ingenieurs Fritz Rezegh, bekam. Der ambitionöse Ingenieur ging fast drei Monate später, genauer am 19. August 1901, wegen der Korruptionsvorwürfe vors Mariborer/Marburger Kreisgericht. Das Gericht bestätigte seine Schuld und bestrafte ihn auf 8 Monate strengem Gefängnis und Geldbuße, die er in der Höhe der bekommenen Bestechungsgelder in die Armenkasse zahlen musste.

Die sozialdemokratische Zeitung Arbeiterwille, die die Bestechungsaffäre enthüllte, war die einzige, die (in fünf Fortsetzungen) über den Prozess gegen Fritz Rezegh berichtete. „Der Liebling“ des Bürgermeisters Nagy und des Leiters des Magistrats der Stadt, Tax, entwickelte laut der Zeitung ein (fast) perfektes System, nach dem er die Bestechungsgelder sammelte (oder sie erwirkte). Rezeghs Plan war folgender: um die Firmen auf die Ausschreibungen „aufmerksam zu machen“, reiste er nach Wien (in Maribor/Marburg war es nämlich zu gefährlich und deswegen bemühte er sich, die lokalen Firmen auszuschalten), er traf sich dort mit betreffenden Partnern und verlangte von denen eine gewisse Geldsumme. Auf diese Art und Weise „verdiente“ er 22.500 Kronen, die die Stadtanwaltschaft nachweisen konnte (es ist sehr gut möglich, dass Rezegh ein Teil des Geldes hinterzog). Die enthüllte Affäre irritierte die sonst sehr geduldige „Stadtväter“, die dem Leiter des Bauamtes absolut vertrauten und gar nicht ahnen konnten, dass das Bauen zweier Objekte (des Schlachthauses und des Wasserwerkes) um einiges das geplante Budget überziehen wird. Die Firmen, die Rezegh mit dem Geld „auslegten“, mussten nämlich den „Verlust“ anderswo decken (und wofür sie vor allem Rezegh dankbar sein durften). Die Wasserwerkbaukosten betrugen statt den geplanten 602.673 Kronen ganze 1.200.742 Kronen, d.h. 598.069 Kronen mehr als am Anfang vorgesehen (am naivsten erwies sich zum Schluss der Bürgermeister Nagy, denn er behauptete, dass Rezegh das Stadtbudget gar nicht schädigte).

Celjska mestna tržnica v luči oskrbe prebivalstva med okupacijo

Aleš Marđetko*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:338.14(497.4Celje)"1941/1945"

Aleš Marđetko: Celjska mestna tržnica v luči oskrbe prebivalstva med okupacijo. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 55–73

Avtor v članku obravnava načine in težave, ki so nastale pri oskrbi prebivalstva med drugo svetovno vojno, omejitve, ki so bile uzakonjene pri preskrbi prebivalstva, način dodeljevanja različnih živil na nakaznice oziroma karte, še posebej v zvezi s stanjem v mestu Celje in njegovi bližnji okolici. Članek obravnava tudi, kakšno vlogo je imela pri tem sistemu oskrbe celjska mestna tržnica, kako se je splošno stanje z oskrbo kazalo v njeni ponudbi in kako je ponudba na njej vplivala na izboljšanje oskrbe tako civilnega prebivalstva kot tudi pripadnikov vojske, nastanjenih v mestu.

Ključne besede: Celje, okupacija, oskrba prebivalstva, živilske nakaznice, omejitve živil, mestna tržnica

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:338.14(497.4Celje)"1941/1945"

Aleš Marđetko: Celje City Food Market in the Light of Supplying the Population during the Occupation. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 55–73

The author discusses ways and difficulties in supplying the population during World War II, the restrictions that were put in force, the ways of distributing individual goods using food ration cards with the special emphasis on Celje and his surroundings. The article also presents the role of Celje food market, how the general state influenced its

* Aleš Marđetko, profesor zgodovine in geografije na JVIZ Destrnik-Trnovska vas, Janežovski Vrh 45, in na OŠ dr. Franja Žgeča Dornava, Dornava 136/a, 2252 Dornava, Slovenija, ales.mardetko@gmail.com

offer and how its offer contributed to better supplying the civilians and the army that was stationed in the city.

Key word: Celje, occupation, food supplies, food ration cards, food restriction, city food market

UVOD

Vsaka vojna prinese poleg drugih težav tudi omejitve v oskrbi prebivalstva z najnujnejšimi potrebščinami. V Nemčiji so se nanje dobro pripravili že pred začetkom vojne. Nemško prebivalstvo je ob začetku vojne dobilo nakaznice za vse bistvene prehranske izdelke, maščobe, sir, mleko, sladkor in marmelado ter hranila (kašo, zdrob, riž, testenine, krompirjev škrob, kavne nadomestke ...). Količine, ki so jih dobivali na karte, so se glede na okoliščine spreminjale. Nekatere stvari, ki niso bile na karte, so prebivalci mogli dobiti samo v omejenih količinah. Ob okupaciji so tako Nemci prinesli na Spodnjo Štajersko že izdelan in v praksi preizkušen sistem preskrbe s hrano, ki so ga potem začeli uvajati na svojem okupacijskem območju.

Virov, ki bi govorili o stanju preskrbljenosti v Celju ali okolici, ni veliko. Vendar v glavnem ne zato, ker ne bi bili ohranjeni, temveč zato, ker glede na način preskrbe v nacistični Nemčiji, torej ob strogi centralizaciji in poenotenju sistema preskrbe, dokumenti, ki bi govorili o kakšnem pomembnem, za področje Celja specifičnem dejstvu, sploh niso nastali. Seveda tudi za to območje obstajajo navodila, koliko pridelka smejo obdržati kmetje, koliko nekega živila dobijo prebivalci, ki so bili povsem odvisni od nakupov. Vendar ob dejstvu, da so v vsaki občini na Spodnjem Štajerskem ravnali tako, kot jim je predpisal deželni svetnik, ta pa je le povzema tisto, kar mu je predpisal poverjenik za prehrano in kmetijstvo pri šefu civilne uprave, ki je dobil okrožnico z ministrstva za prehrano in kmetijstvo iz Berlina (in so posledično v Celju prejemale enake količine živil kot v ostalih krajih rajha), postane povsem očitno, da ni bilo v letih okupacije mnogo prostora za regionalne posebnosti.¹

Dokaj dobro so ohranjena poročila o prometu z živili na celjski tržnici in na osnovi teh je bilo mogoče izluščiti in prikazati določeno dinamiko in značilnosti življenja prebivalstva glede oskrbe z nekaterimi osnovnimi živili.

Celjska mestna tržnica se je v času pred drugo svetovno vojno, med njo in še nekaj let po njej nahajala na osrednjem prostoru današnjega Glavnega trga.²

¹ Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh (Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn)*. Celje 2001, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 6, str. 218–220. (Dalje, Himmelreich, *Namesto zemlje ...*).

² Iris Zakošek, *Mestna tržnica v Celju pred drugo svetovno vojno*. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 68=33, 1997, 2. zvezek, str. 280.

UVEDBA RACIONALIZIRANE OSKRBE PREBIVALSTVA NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM

Že tri dni po napadu na Jugoslavijo je vrhovni vojaški poveljnik izdal ukaz, v katerem je poleg drugega odredil, da je prepovedano vsako kopičenje stvari za vsakodnevno uporabo in dvigovanje cen. Določil je tudi vrednost dinarja do nemške marke (1 dinar = 0,05 marke).³

Prva odredba civilne oblasti, ki se je dotikala prehranskih artiklov ali prometa z njimi, je bila odredba šefa civilne uprave z dne 14. aprila 1941. V njej so bile ponovljene odredbe vojaškega poveljnika glede razmerja vrednosti dinarja in marke ter prepovedi dvigovanja cen. Šef civilne uprave je kot veljavne cene in povračila za blago in delo določil 1. april 1941.

Vsako nedovoljeno zvišanje cen pa je bilo kaznovano kot oderuštvo in zanj je bila zagrožena stroga kazen.

S takojšnjo veljavnostjo so bili zaplenjeni vsi pridelki in izdelki, namenjeni prehrani ljudi in živali: žita, krmila, hmelj, kruh, moka, testenine, krompir, klavna živina, meso in mesni izdelki, mleko in mlečni izdelki, olja in mast, jajca, sladkor in marmelada, stročnice, kaša, pšeno, koruzni zdrob in druga hranilna sredstva, kava, kavni nadomestki, čaj in kakav, začimbe, dišave. Z zaplenjenimi stvarmi so lahko lastniki razpolagali le po navodilih šefa civilne uprave ali po navodilih političnih komisarjev. Njihova prodaja in uporaba sta bili dovoljeni le v tolikšni meri, kot je bilo nujno potrebno za tekoče izdelovanje in oskrbovanje. Če so že pred izdajo odredbe obstajale omejitve pri dobavi, so te ostale v veljavi do nadaljnjega. Odredba je tudi napovedala izenačitev vse oskrbe z gospodarskim sistemom Nemčije, kajti ta sistem naj bi omogočal zadostno oskrbo vsega prebivalstva.

Za vsako pljenje, krajo, oderuštvo, požrešnost, tihotapstvo, vsako zlorabo posebnega položaja ali kakršnokoli kršitev te odredbe je bila predpisana denarna ali zaporna kazen. Kršiteljem pa so lahko tudi zaprli njihove obrate, prepovedali trgovanje in obratovanje in tudi zaplenili vse blago in predmete. Proti navedenim kaznim ali ukrepom ni obstajalo nobeno pravno sredstvo.

Kdor je uničeval surovine ali izdelke, ki so spadali k pomembnim življenjskim sredstvom za prebivalstvo, ali jih je odstranil oziroma zadrževal in s tem oviral ali ogrozil oskrbo prebivalstva, je bil kaznovan z zaporno kaznijo. Za posebno težke primere je bila predpisana tudi smrtna kazen.⁴

Tema prvima odredbama, katerih cilj je bil ohraniti red v prvih dneh zasedbe (prebivalci so množično kupovali in si začeli kopičiti zaloge, povečano

³ Himmelreich, *Namesto zemlje ...*, str. 186–187.

⁴ *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*, 15. april 1941, Nr. 1, str. 2–3. (Dalje: VACZSt).

povpraševanje pa so povzročili tudi vojaki okupacijske vojske), ko še nista začela povsem funkcionirati celotna upravna struktura in normalno razpolaganje z obstoječimi zalogami, so sledile še druge, katerih namen je bil s popravki takrat še obstoječega jugoslovanskega sistema preskrbe s prehrabnimi artikli po eni strani pridobiti naklonjenost prebivalstva, po drugi pa količine in kakovost artiklov v prodaji prilagoditi spremenjenim razmeram. Pomembna ovira za normalno preskrbo naj bi bile prekinjene trgovske vezi s Hrvaško in Kranjsko, ki so jih šele začenjale nadomeščati nove z Nemčijo.

Zasedbena oblast je v tem času izdala tudi prvega od ukrepov, s katerim so skušali stanje na trgu prilagoditi tistemu v rajhu. Šef civilne uprave je 9. maja 1941 izdal odredbo o določitvi cen na Spodnjem Štajerskem, ki je zahtevala izenačitev cen s tistimi v Nemčiji. Prinesla je tudi maksimalne cene, med drugim tudi za živila. Odredba je določila padec cen na Spodnjem Štajerskem.

Izboljšanje glede na prejšnje stanje je omenila odredba šefa civilne uprave o uvedbi dveh brezmesnih dni na Spodnjem Štajerskem; prej so bili namreč trije, spremenili pa so tudi kakovost moke, iz katere so pekli kruh, in njeno količino, ki jo je bilo moč kupiti z nakaznicami. Do tedaj so pri peki kruha smeli uporabljati mešanico, sestavljeno iz 40 % enotne in 60 % koruzne moke, poverjenik za kmetijstvo pri šefu civilne uprave pa je 19. aprila 1941 odredil zamenjavo tega razmerja in zmanjšal količino koruzne moke na le 20 %. Za ta ukrep je navedel tri razloge: prebivalstvo naj prejema boljši kruh, kot je slab koruzni; koruze v zrnju naj ne bi mleli v moko, temveč v zdrob, ki bolj ustreza prehrabnim navadam zlasti revnejših plasti; obstoječe zaloge koruzne moke bi morale zadoščati za prehodni čas. Ker v posameznih okrajih še ni bilo moč ugotoviti natančnih količin obeh vrst moke, je odredba ugotavljala, da je povsod še ne morejo izvajati, hkrati pa je političnim komisarjem okrajev naročala, naj pekom omogočijo, da bodo od 20. aprila 1941 uporabljali omenjeno mešanico mok. Okupatorji so tudi podvojili količino moke, ki so jo lahko prebivalci kupili z nakaznicami, medtem ko je količina za kruh ostala nespremenjena. Mesečna količina, ki so jo prebivalci dobili, je tako znašala glede na starost, na nakaznice serije A 8 kg moke ali 13,32 kg kruha, na nakaznice serije B 6 kg moke in 10 kg kruha in na nakaznice serije C 4 kg moke ali 6,66 kg kruha. Dvojno količino so lahko prebivalci kupili z majskim dodelilnim obdobjem. To je bila poteza, s katero so okupacijske oblasti skušale pridobiti naklonjenost prebivalcev, saj so po prvih poročilih same ugotavljale, da celotna Spodnja Štajerska razpolaga le s pičlimi zalogami pšenice, rži in koruze ter tovrstnimi mokami in koruznim zdrobom, da bo enotne moke zmanjkalo že pred začetkom novega dodelilnega obdobja in je zato v teku urejanje dovoza ržene in pšenične moke iz območja rajha.⁵

⁵ Himmelreich, Namesto zemlje ..., str. 188–189.

Konec aprila so poročali o izrednem pomanjkanju kruha in moke. Ker je bilo zato zaukazano ostro varčevanje, so moko v največji meri dobavljali pekem, le v manjših količinah v trgovine. Določanje dobav je bilo vodeno centralno iz Maribora, trgovci pa so morali svoje zahtevke naslavljati na politične komisarje.

S pomočjo krušnih nakaznic so delili tudi sladkor, za katerega je bila določena mesečna količina 1 kg na osebo. Ker so konec aprila pričakovali pošiljke šele v roku dveh do treh tednov, so trgovcem naročili, naj oddajajo le manjše količine (1/4 – 1/2 kg) ob označitvi na hrbtni strani krušnih nakaznic. Nanje so v maju 1941 vsi, ki niso bili samooskrbovalci, lahko kupili tudi 1/4 kg testenin.⁶

Gültig ... m 24. 8. bis 20. 9. 1942

Reichsbrotkarte A **40 Jgd**

für Jugendliche von 10 bis 20 Jahren

EA.: Wolmirstedt 3265 *

von 10 bis zu 20 Jahren.

Name: _____
Wohnort: _____
Straße: _____
Nicht übertragbar! Ohne Namensauftragung unaltig!

50g Brot R 24. 8. bis 20. 9. 42 40	50g Brot R 24. 8. bis 20. 9. 42 40	50g Brot R 24. 8. bis 20. 9. 42 40	50g Brot R 24. 8. bis 20. 9. 42 40
500 g Brot oder 375 g Mehl R A 24. 8. - 20. 9. 42 40	500 g Brot R II c 31. 8. - 6. 9. 42 40	500 g Brot R III c 7. 9. - 13. 9. 42 40	500 g Brot R IV c 14. 9. - 20. 9. 42 40
500 g Brot R I b 24. 8. - 30. 8. 42 40	500 g Brot R II b 31. 8. - 6. 9. 42 40	500 g Brot R III b 7. 9. - 13. 9. 42 40	500 g Brot R IV b 14. 9. - 20. 9. 42 40
1000 g Brot R I a 24. 8. - 30. 8. 42 40	1000 g Brot R II a 31. 8. - 6. 9. 42 40	1000 g Brot R III a 7. 9. - 13. 9. 42 40	1000 g Brot R IV a 14. 9. - 20. 9. 42 40

Slika 1: Nakaznica za kruh za starostno skupino od 10 do 20 let. Razdelilno obdobje 24. 8.–20. 9. 1942. (<http://www.museum-digital.de/nat/singleimage.php?objektnum=73746&imagenr=95740>)

⁶ Prav tam, 190.

Šef civilne uprave je 26. maja 1941 izdal odredbo, s katero je uvedel sistem nakaznic za nakup mesa, kruha oziroma moke, masti in sladkorja. Tako je bila od 2. junija naprej dovoljena prodaja ali nakup mesa in mesnih izdelkov, kruha in moke, masti v vsaki obliki (svinjska mast, slanina, maslo, margarina, olje) ter sladkorja samo na ustrezne nakaznice. To je veljalo tudi za razdeljevanje jedi v gostilnah in restavracijah.

Upravičencem je nakaznice izdal politični komisar, in sicer so jih dobili brezplačno preko uradov županov oziroma občine. Nakaznica je bila sestavljena iz glavnega obrazca in več posameznih obrazcev. Na glavnem obrazcu je predvidene rubrike izpolnila do preskrbe upravičena oseba. Prenos nakaznic na druge osebe je bil prepovedan.

Kdor se je oskrboval sam, je prejel nakaznice le za tiste izdelke, ki jih v lastnem obratu ni izdeloval, ali samo za čas, v katerem za lastno preskrbo ni imel na razpolago zaloge lastnih proizvodov.⁷

Do prejema nakaznic so bili upravičeni vsi, ki jih niso označili kot samooskrbovalce. Pred sprejemom predpisa, ki je natančno opredelil, koga je treba imeti za samooskrbovalca, glede moke oziroma kruha ni zaslediti izrecnih navodil, in kot kaže, so s sprejemom jugoslovanskega sistema sprejeli tudi ustrezna določila. Sladkorne karte so razdelili vsem prebivalcem, glede mesa in masti pa so imeli za samooskrbovalce tiste, ki so sami klali živino. Najbolj natančna so bila navodila glede samooskrbovalcev z maščobami. Vsak pridelovalec oljaric je smel za enega člana gospodinjstva obdržati 12 kg jedilnega olja za 52 tednov, vendar ob pogoju, da se je hkrati za enako število oseb odpovedal prejetemu maslu, margarine in svinjske masti, in če je od lastnega pridelka oddal 36 kg oljne repice ali maka, 48 kg lanenega semena, rička ali bukvice, 60 kg divjega žafrana, bučnega ali sončničnega semena. Temu so kasneje dodali še 24 kg laškega oreha. Konec junija 1941 objavljeni predpis je pojem samooskrbovancev še natančneje opredelil. To so bili tisti, ki so se mogli sami – v okviru predpisanih količin – preskrbovati z enim ali več pridelki, za katere so se izdajale nakaznice, stalno (popolni samooskrbovalci) ali le za krajši čas (delni samooskrbovalci). Pri žitu (pšenica, koruza ali ječmen) so lahko za lastno uporabo uporabili po osebi in tednu skupaj 3750 g, v enem dodelilnem obdobju (4 tedni) torej 15 kg. Namesto teh žitnih vrst je lahko ena oseba v enem tednu za lastno uporabo porabila 6250 g prosa ali ajde, v enem dodelilnem obdobju torej 25 kg. Od zaklanih živali v lastnem obratu (svinje, govedi, teleta, ovce) so lahko za lastne potrebe uporabili po osebi in tednu 860 g mesa, vključno z mastjo, torej v enem dodelilnem obdobju 3440

⁷ VACZSt., 26. maj 1941, Nr. 17, str. 111–112 in *Štajerski gospodar*, Odredbe, 31. maj 1941, str. 5.

g.⁸ Sprememba predpisa z 2. septembra 1941 je nekoliko dvignila dovoljene količine porabe žit v dodelilnem obdobju: za rž in pšenico po osebi in tednu 3750 gr oziroma 15 kg na dodelilno obdobje. Za koruzo po osebi in tednu 5000 gr oziroma 20 kg na dodelilno obdobje. Za ječmen po osebi in tednu 5525 gr oziroma 22.50 kg na dodelilno obdobje in za proso ali ajdo po osebi in tednu 7500 gr, torej 30 kg na dodelilno obdobje.⁹ Uradi za izdajo kart bi morali voditi kartotečno evidenco o gospodinjstvih samooskrbovalcev, vendar na območju prehrabnega urada Celje tega sredi avgusta 1941 še niso vpeljali. V obdobju 1942/43 so delež samooskrbovalcev (najverjetneje samo na območju Celja in ne v celotni Spodnji Štajerski) dvignili na 26 %, leto poprej je namreč bil 16%, v obdobju 1940/41 pa 12 %.¹⁰

Po poročilu, ki se nahaja v Zgodovinskem arhivu v Celju, je bilo v obdobju od 24. septembra do 2. oktobra 1941 registriranih 378 pridelovalcev žita v občini Celje (v krajevni skupini Ostrožno 203, v krajevni skupini Gaberje-Hudinja 71, v krajevni skupini Lisce 56 in v krajevni skupini Zagrad 48). Od teh je bilo popolnih samooskrbovalcev 54 (v KS Ostrožno 43, v KS Gaberje-Hudinja 6, v KS Lisce 4 in KS Zagrad 1), ostalih 324 pa so označili kot delne samooskrbovalce (v KS Ostrožno 160, v KS Gaberje-Hudinja 65, v KS Lisce 52 in KS Zagrad 47).¹¹

Ob okupaciji Slovenije so Nemci imeli že izdelan in v praksi preizkušen sistem preskrbe s prehrano in so ga začeli postopno uvajati na svojem zasedbenem območju. Sprva so obdržali še jugoslovansko razdelitev prebivalcev na tri starostne skupine in izdali nakaznice z oznakami A, B in C. Do jeseni 1941 pa so prešli na enotne državne nakaznice in s tem organizacijo preskrbe z osnovnimi živili postopno izenačili s tisto v nemškem rajhu.¹²

Pooblaščenec za prehrano in kmetijstvo je 18. junija 1941 razglasil, da lahko prebivalci na nakaznice dobijo: na nakaznice za sladkor, odrezek 1, 125 g nadomestila za kavo ali pa kavnega dodatka. Na nakaznice za meso, odrezek 1, 250 g testenin ali drugih hranilnih sredstev, na odrezek 2 iste nakaznice pa 250 g fižola.¹³

Kmalu za tem je šef civilne uprave odredil, da so gostilničarji lahko kruh (moko), meso (mesne izdelke) in mast, ter jedi, pripravljene iz teh živil, prodajali samo na nakaznice. Na nakaznico je bilo treba kupiti tudi vse ostale jedi, za katere se je pri pripravi porabilo več kot 5 g masti. Jajca so se lahko

⁸ Himmelreich, Namesto žemlje ..., 192–193 in VACZSt., 6. julij 1941, Nr. 29, str. 228–229.

⁹ VACZSt., 10. september 1941, Nr. 40, str. 301.

¹⁰ Himmelreich, Namesto žemlje ..., str. 193.

¹¹ Zgodovinski arhiv Celje (SI_ZAC), Okupacijska občina Celje, Poročilo o številu pridelovalcev žita v občini, škatla 11, sig. 204, leto 1941.

¹² Himmelreich, Namesto žemlje ..., str. 191.

¹³ Štajerski gospodar, Izdajanje živil, 21. junij 1941, str. 14.

prodajala samo ob dneh, ko je bilo prepovedano uživati meso, t. i. brezmesni dnevi.¹⁴ Nadalje je bilo z isto odredbo gostilnam prepovedano izdelovati in prodajati smetano, za kosilo in večerje pa so se morale pripraviti takšne jedi, ki niso vsebovale jajc.¹⁵

Nadaljnje izenačevanje s predpisi v Reichu so pomenile spremembe glede razdeljevanja živil v naslednjem, 25. dodelilnem obdobju od 30. junija do 27. julija. Spremembe so se nanašale na izkaznice za moko in kruh. Od tedaj dalje so z njimi morali kupovati tudi t. i. luksuzno pecivo (kekse, prepečence). Vsak potrošnik je dobival enako količino kruha, odrasli po 9000 g, le nakaznice so se delile v tipa A in B. Prve so bile za moko in kruh kot do tedaj, druge pa so se delile na 80 odrezkov po 10 g kruha, ali 7,5 g moke za močne jedi in omenjeno pecivo, drobtine ali kar za pšenično moko. Da bi zmanjšali porabo pšenice, so nakaznice dveh starostnih kategorij (10–20 let in nad 20 let) nosile oznako R in zanje je bilo mogoče dobiti le pecivo iz ržene moke ali rženo moko. Nakaznice A za odrasle so npr. imele za 5000 g kruha odrezkov z oznako R in za 3200 g brez oznake. Z nakaznicami brez oznake je bilo mogoče kupiti pšenično ali rženo moko.¹⁶

Naslednje delilno obdobje, od 28. julija do 24. avgusta je prineslo spremembe pri nakaznicah za maščobe. Na Spodnjem Štajerskem tedaj še niso prodajali posnetega mleka kot v Reichu, polnomastno mleko pa je bilo mogoče dobiti še brez nakaznic, zato so zaradi izenačitve pravil z Reichom tedanjo količino 900 g svinjske masti razdeliti na več vrst maščob. V skupnem obroku maščob so zmanjšali količino slanine in masti ter ju nadomestili z maslom. Osebe nad 6 let starosti so bile mesečno upravičene do 450 g slanine ali 360 g svinjske masti, 200 g masla in 250 g margarine ali 200 g jedilnega olja.¹⁷ V tem delilnem obdobju so uvedli tudi dodatne nakaznice za meso, maščobe in kruh za delavce pri težkih delih.¹⁸ Dodatna karta za kruh je pripadala t. i. težaku,¹⁹ da je dobil tedensko 1400 g kruha ali 1050 g moke. Na odrezke, označene z napisom »R«, so lahko prejeli samo ržene izdelke. Dodatna karta za meso pa je upravičencu omogočila, da je tedensko prejel 400 g mesa ali mesnih izdelkov, dodatna karta za mast pa tedenski prejem 125 g slanine ali

¹⁴ To sta bila dva dneva v tednu, ko je bilo treba namesto mesa uživati ostale brezmesne jedi. Predvsem so za te dni priporočali fižol.

¹⁵ VACZSt., 23. junij 1941, Nr. 26, str. 208, in *Štajerski gospodar*, O prodaji hrane v gostilnah, 25. junij 1941, str. 8.

¹⁶ *Štajerski gospodar*, Spremembe o nakaznicah za kruh in moko, 28. junij 1941, str. 7.

¹⁷ *Marburger Zeitung*, Die neuen Lebens mittelkarten, 23. julij 1941, str. 3.

¹⁸ *Štajerski gospodar*, Delavci pri težkih delih dobijo dodatne živilske nakaznice, 14. junij 1941, str. 12.

¹⁹ Kateri delavci oziroma katera delovna mesta so bila opredeljena kot težka oziroma kateri delavci so spadali v kategorijo »težaki« glej v: VACZSt., 18. junij 1941, Nr. 24, str. 189–193.

100 g svinjske masti. Pravico do dodatnih kart so imeli tudi delavci, ki so bili polni ali delni samooskrbovalci s poljedelskimi proizvodi. Vojni ujetniki, ki so bili zaposleni kot težaki, so dobili samo dve tretjini količin živil, ki so jih omogočale dodatne karte.²⁰

V 27. dodelilnem obdobju, od avgusta do septembra 1941, so se že obstoječim kartam pridružile nove. Takrat so z odredbo šefa civilne uprave uvedli nakaznice v dveh barvah (samoskrbovanci so imeli drugačno barvo) in dveh starostnih skupinah (do 18 in nad 18 let). Na te nakaznice so dobivali kavni nadomestek in stročnice.²¹

V drugi polovici oktobra 1941 so uvedli enake nakaznice za kruh in meso kot v Reichu, ki niso prinesle količinskih sprememb, ter nakaznice za hranila, katerih del odrezkov je od tedaj naprej imel določene količine. Spremembo pridelitvi kruha je predstavljala nova starostna skupina od 10 do 20 let, ki je prejemale največje obroke (10,4 kg kruha). Novost so bile tudi dodatne nakaznice za kruh in meso za delavce pri najtežjih delih, ter v območju Reicha veljavne dodatne nakaznice za mast delavcev pri težkih delih. V Reichu veljavnih nakaznic za mast sicer takrat še niso uvedli, a so na Sp. Štajerskem veljavne ob nespremenjenih količinah nekoliko spremenili. Dobile so en odrezek za margarino, ki ga ni bilo moč zamenjati, in na nakaznicah, veljavnih za otroke do 6. leta, odrezek za nakup 62,5 g kakavovega prahu. V Reichu že uporabljane nakaznice za jajca v 29. delilnem obdobju na Sp. Štajerskem še niso uvedli. Uvedli so tudi novo ureditev izdajanja živil za otroke do 18. meseca starosti. Na odrezke nakaznic za kruh otrok do 6. leta so lahko potrošniki namesto 500 g kruha dobili 375 g živil na žitni ali riževi bazi. Mlečna živila za otroke, če so bila na razpolago, so se dobila v lekarnah ali drogerijah na osnovi potrdil, izdanih pri pristojnih prehranjevalnih uradih.²²

Čas od oktobra 1941 do aprila 1942 ni prinesel nobenih sprememb v načinu razdeljevanja in količinah živil, aprila 1942 pa so prebivalci dobili zmanjšane količine kruha (razlog je bila za 10–15 % manjša žetev krušnih žit v Reichu od pričakovane), mesa in maščob. Aprila 1942 so na Sp. Štajerskem uvedli tudi rajhovske karte za mleko, zmanjšali pa so tudi obrok kavnega nadomestka, njegovo oddajo pa so odtegnili otrokom do 3. leta. Sprememb ni bilo pri sladkorju in jajcih.

²⁰ VACZSt., 21. julij 1941, Nr. 32, str. 251–252.

²¹ *Marburger Zeitung*, Die neue Lebensmittelkartenperiode, 5. avgust 1941, str. 5.

²² *Štajerski gospodar*, O novih živilskih nakaznicah, 18. oktober 1941, str. 12–13.

Slika 2: Nakaznice za mleko za razdelilno obdobje 21. 8.–17. 9. 1944
(<http://www.diamedia.com/stock-photo-reichsmilchkarte-1944-image14076451.html>)

Junija 1942 so na Sp. Štajerskem uvedli še v Reichu že obstoječe karte za marmelado. V enem obdobju je vsaka oseba dobila 700 g marmelade ali namesto tega 350 g sladkorja. Ko pa so septembra uvedli še državne karte za maščobe za samooskrbovalce, ni bilo več nobene razlike med Reichom in Sp. Štajersko glede kart oziroma vrst in količin živil na njih.

Kot v Reichu so tudi na Sp. Štajerskem ob praznikih in drugih priložnostih prebivalcem dali dodatne obroke živil, vendar po so bili ti dodatki po odredbi šefa civilne uprave samo za državljane Reicha in ne za zaščitence.²³

Do novosti pri oskrbi prebivalstva je spet prišlo konec leta 1944. Uvedli so nove, t. i. temeljne (Grundkarten) karte za kruh, meso, maščobe ter hranila. Nanje so dobili večino živil, ostalo pa z dodatnimi kartami (Ergänzungskarten). Nekmetje, ki so bili samooskrbovalci za nekatera živila, so še naprej dobivali posamezne karte.²⁴

²³ Himmelreich, Namesto žemlje ..., str. 201–203.

²⁴ Marburger Zeitung, Lebensmittelrationen in der 68. Periode, 6. oktober 1944, str. 4.

K zmanjševanju števila kart na osebo so verjetno oblasti prisilile velikanške količine le-teh, zaradi varčevanja s papirjem pa so njihov format zmanjšale že pred tem. Proti koncu vojne so za prejem soli uvedli še t. i. Mangelkarten, ki so jih potrošnikom razdelili trgovci, in le z njimi je bilo pri njih mogoče dobiti sol.²⁵

Proti koncu vojne je bila oskrba z živili vedno težja in vedno bolj racionalizirana. Zmanjšali so obroke kruha in kavnega nadomestka, ukinili obroke marmelade za otroke do 6. leta, jedilno olje se je dalo dobiti le v vsakem drugem razdelilnem obdobju. Odpravili so stare karte za jajca, z novimi, ki so bile brez omejene časovne veljavnosti, je bilo moč kupiti jajca le ob oklicu, a le, če je imetnik pred tem oddal naročilnico svojemu trgovcu.²⁶

Toda najtežje je še prihajalo. Zaradi vojaških operacij na Vzhodu in težav s transportom je v začetku februarja 1945 prehrabni minister ukazal, da se je podaljšal čas 72. in 73. dodelilnega obdobja z 8 na 9 tednov.²⁷ Zaradi pomanjkanja žita in žitnih izdelkov so v 73. dodelilnem obdobju (od 5. marca do 8. aprila 1945) zmanjšali obroke odraslih za 1000 g rženega kruha, 250 g hranil in 125 g maščob. Poslabšal se je tudi položaj v oskrbi s sladkorjem. Pomanjkanje zalog je oblasti prisililo, da so z odredbo določili, da so lahko kmetje jeseni 1944 obdržali vso letino krompirja in moko, iz svojih zalog pa so morali oddati po 20 kg moke in 25 kg krompirja na osebo.²⁸

Konec marca 1945 so razglasili spremembe, ki so stopile v veljavo v 74. dodelilnem obdobju od 9. do 29. aprila 1945. Skrajšali so ga na tri tedne, ukinili pa so enotno izdajanje kart in hrane. Prebivalci so jo dobili le še na osnovi predhodnih objav in v sproti določenih količinah. Prejšnje temeljne in dodatne karte so poenotili v skupne, t. i. Sammelkarten, katerih odrezki so nosili le številko obdobja in starost lastnika. Uvedli so le tri starostne skupine. Pri kruhu so odpravili ločevanja na belega in rženega, dobil se je le enotni kruh, ukinjeni pa so bili tudi dodatki za delavce pri dolgem in nočnem delu.²⁹

V zadnjem, 75. razdelilnem obdobju od 30. aprila do 27. maja, prebivalci niso več dobili enakih kart kot v Reichu,³⁰ ostale so jim le kot spomin na okupacijo.

²⁵ *Marburger Zeitung*, 150 Milliarden Lebensmittelmärkchen im Jahr, 2. december 1944, str. 3.

²⁶ *Marburger Zeitung*, Geringe Kürzung der Brotration, 23./24. september, str. 4.

²⁷ *Marburger Zeitung*, Wichtiges aus der Lebensmittelzuteilung, 3./4. februar 1945, str. 4.

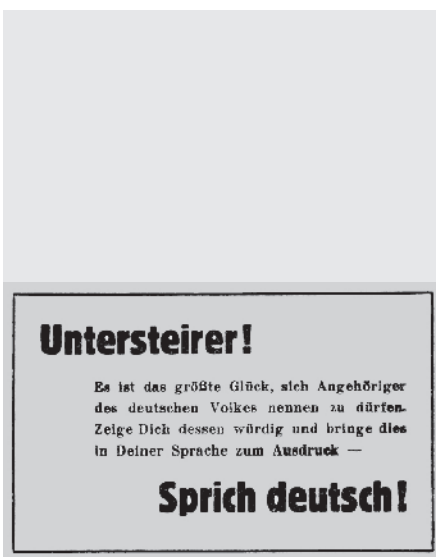
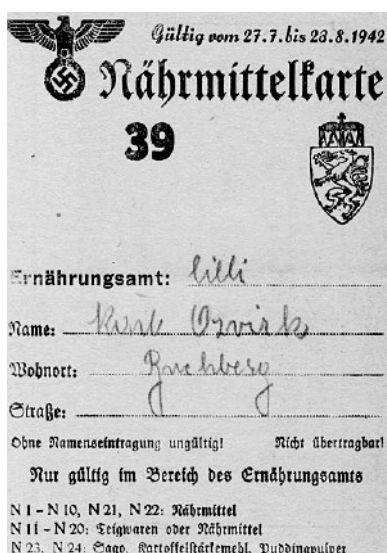
²⁸ *Marburger Zeitung*, Ablieferungspflicht der Selbstversorger, 27. februar 1945, str. 2.

²⁹ *Štajerski gospodar*, Obroki in razdelitev živeža v 74. perijodi, 7. april 1945, str. 5 in *Prav tam*, Prehranjevalno gospodarstvo, 14. april 1945, str. 5 ter *Marburger Zeitung*, Neugestaltung der Lebensmittelkarten, 28. marec 1945, str. 2 in *Prav tam*, Lebensmittelverteilung in der 74. Periode, 6. april 1945, str. 2.

³⁰ *Štajerski gospodar*, Obroki živeža v 75. dodelilni perijodi, 5. maj 1945, str. 6.

CELJSKA MESTNA TRŽNICA IN OSKRBA V CELJU

Kot smo že omenili, virov, ki bi govorili o stanju preskrbljenosti v Celju ali okolici, ni veliko, ker glede na način preskrbe v nacistični Nemčiji, torej ob strogi centralizaciji in poenotenju sistema preskrbe, dokumenti, ki bi govorili o kakšnem pomembnem, za področje Celja specifičnem dejstvu, sploh niso nastali. Seveda tudi za to območje obstajajo navodila, koliko pridelka smejo obdržati kmetje, koliko nekega živila dobijo prebivalci, ki so bili povsem odvisni od nakupov. Vendar je zaradi strogo centraliziranega sistema oskrbe iz Berlina jasno, da ni bilo v letih okupacije mnogo prostora za regionalne posebnosti.

Slika 3: Živilske karte roza barve na ime Karl Ozvirk za obdobje od 27. 7. do 23. 8. 1942. Na hrbtni strani je v nemščini nagovor za Spodnještajerce, naj govorijo nemško (<http://www.ce-nob.si/Collections/details/9185?page=6>)

Dokaj dobro so ohranjena poročila o prometu z živili na celjski tržnici in na podlagi teh je bilo mogoče izluščiti in prikazati določeno dinamiko in značilnosti življenja prebivalstva glede oskrbe z nekaterimi osnovnimi živili.

Problematico z oskrbo so obravnavali tudi na prvem delovnem razgovoru novih oblastnikov 29. aprila 1941 v Celju. Dorfmeister je tako izrazil zaskrbljenost zaradi slabe oskrbe in rešitev videl v tem, da bi prehranjevalne zadeve za mesto in okolico združili v rokah ene osebe, in sicer Merzenicha. Ta naj bi si po besedah Dorfmeistra zagotovil v Zagrebu že 56.000 jajc, 30.000 kosov prekajene slanine in 1.000 kg salame. Toda hrana v Celje ni prišla, ker ni bilo potrebnih prevoznih sredstev.

Vojaki in civilni uslužbenci so kupovali velike količine hrane in tekstila in vse to pošiljali domov, kjer je že vladalo pomanjkanje teh življenjskih potrebščin.³¹ To je pri nekaterih prebivalcih, ki so nasledli nacistični propagandi, povzročilo veliko začudenje, kajti menili so, da je v Nemčiji vsega dovolj.

Poleg okupatorjevega nasilja je prebivalce Celja pestilo tudi pomanjkanje osnovnih življenjskih dobrin. Polet tega, da je bila nabava mogoča le »na karte«, se je včasih tudi zgodilo, da je mesto prizadelo popolno pomanjkanje nekaterih drugih dobrin.

Tako je vodja pravne pisarne in komore na celjski občini spomladi 1942 poročal, da je na celjski tržnici veliko pomanjkanje zelenjave, zgodnjega sadja in jajc. Vodja pravne pisarne vidi vzroke za pomanjkanje v nizko določenih cenah in dejstvu, da se številne gospodinje in tudi pripadniki nemške vojske odpravljajo sami na podeželje, kjer pri kmetih kupujejo njihove pridelke. Zato kmetom ni v interesu, da bi prodajali pridelke na tržnici.

Drugi razlog vidimo v dragih vozovnicah za vlak, kajti kmetje, ki bi uporabili vlak, da bi prišli do tržnice v Celju, so dvomili, da bi lahko prodali toliko zelenjave, da bi si povrnili stroške vozovnice in bi pri tem tudi še kaj zaslužili. Zato so kmetje raje svoje pridelke uporabili za krmljenje prašičev, kot da bi jih namenili za prodajo na tržnici.

V istem obdobju pa so velike težave povzročala tudi črevesna obolenja, katerih izvor je bil v črnem kruhu oziroma njegovih sestavinah, ki so bile že pred predelavo okužene. Zato je v tistem času prišlo tudi do velikih težav pri preskrbi prebivalstva s kruhom.³²

V mesecu juniju 1942 se je stanje na tržnici sicer izboljšalo, saj je bilo moč kupiti strožji fižol in kumare, še vedno pa je bilo prisotno veliko pomanjkanje sadja, jagodičevja in zelenjave.³³

Spomladi in zgodaj poleti so kmetje prinesli na tržnico nekaj več zelenjave kot pred tem. Še posebej so prinesli veliko solate, kolerabe, korenja, peteršilja in rdeče pese. Dvakrat na teden pa so na trg zelenjavo dostavljali tudi iz mestne vrtnarije.

Kljub dobri založenosti tržnice z zelenjavo pa je bilo na njej veliko pomanjkanje sadja. Razlog za to je bil v dejstvu, da so kmetje prodajali sadje na domu,

³¹ Stane Terčak, Iz tajnih okupatorjevih arhivov. *Celjski zbornik 1961*, Svet za kulturo okraj Celje, Celje 1961, str. 104–105.

Takšna poročila o mrzličnem nakupovanju te vrste potrebščin in njihovo pošiljanje v Nemčijo so bila značilna tudi za ostale zasedene kraje na Štajerskem in Gorenjskem (za primerjavo glej: Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Saleški dolini*. Velenje, Ljubljana 1977, str. 76–77).

³² SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Mesečno poročilo vodje pravne pisarne in komore, Poročilo za mesec maj 1942, škatla 1, sig. 17, leto 1941–1942.

³³ Prav tam, Poročilo za mesec junij 1942.

in to po znatno višjih cenah, kot so bile predpisane. Zato so v enem mesecu na tržnico prinesli samo 20 kg češenj in 20 litrov jagodičevja.

V povezavi z urejanjem preskrbe mesta je bilo zborovanje trgovcev z živili, ki je bil organizirano v Celju septembra 1942. Na zborovanju so govorili razni strokovnjaki. O pomenu podeželske trgovine v prehranjevalnem gospodarstvu je poročal zastopnik deželne trgovske šole dr. Obermuller, medtem ko je dr. Hoffmann predaval o davčnih zadevah. Nasvete o trgovskem knjigovodstvu so navzoči dobili od diplomiranega trgovca Spechta. Zborovanju je predsedoval Rudolf Schurinek, ki je v svojem zaključnem govoru pozval vse trgovce z življenjskimi potrebščinami, da »z dobro voljo in veseljem sodelujejo v prehranjevalnem gospodarstvu, ki ima večkrat tudi rešiti prav trde in težavne probleme.«³⁴

S podobnim namenom so 28. septembra 1942 organizirali v Celju tudi zborovanje mesarjev iz celjskega, trboveljskega in brežiškega okrožja. Na shodu je mesarjem govoril župan Robert Himmer o vseh vprašanih, ki se nanašajo na mesarsko obrt, ter o pravicah in dolžnostih, ki jih imajo mesarji v pogojih vojnega gospodarstva. Govoril je tudi zastopnik delovno-političnega urada v Celju o nalogah obrtnikov ter referent prehranjevalnega urada v Celju o stanju živinskega trga ter o tržni usmeritvi posameznih mesarjev.³⁵

V obdobju med 15. junijem in 15. julijem 1943 je na tržnici poostren nadzor izvajal urad za nadzorovanje cen, kajti vedno več je bilo primerov, ko so branjevke prodajale zelenjavo po višjih cenah, kot so bile določene. Vse kršitelje so nadzorniki »na mestu dejanja« strogo kaznovali (žal pa ni navedena višina oziroma način kazni – op. A. M.). V istem obdobju je veletrgovec Potočnik v Celje dostavil 22.329 kg različne zelenjave (največ stročjega fižola – 20.099 kg in solate – 1.112 kg), kmetijski urad pa je uspel pridobiti 7 vagonov (približno 60.000 kg) mladega krompirja, ki so ga večinoma dobili mali trgovci in gostilničarji. Veletrgovec Potočnik je napovedal, da bo od zadnje pošiljke naprej dobavljal večinoma domačo zelenjavo, kajti v tistem času so prepovedali izvoz zelenjave iz Madžarske in Italije. Za to obdobje je bilo značilno veliko pomanjkanje jajc, za 1000 litrov pa je upadla količina pridobljenega mleka iz mestne mlekarne. Ta je v tem obdobju pridobila in oddala na dan okoli 8000 litrov mleka.

V tem obdobju pa so bile po besedah pisca poročila izredno neugodne vremenske razmere za rast in razvoj zelenjave in krompirja. Predvsem so na slabo letino vplivali nenadni nalivi, ki jim je takoj nato sledila velika vročina.

³⁴ Male vesti, Spodnještajerski trgovci živil so zasedali v Cilliju in Marburgu, *Štajerski gospodar*, 19. september 1942, letnik 2, št. 38, str. 10.

³⁵ Male vesti, Zborovanje mesarjev v Cilliju, *Štajerski gospodar*, 10. oktober 1942, letnik 2, št. 41, str. 10.

Zaradi takšnih neugodnih vremenskih razmer je pisec poročila izrazil strah po pomanjkanju zelenjave in krompirja v prihodnosti.³⁶

V obdobju od 15. julija do 15. avgusta 1943 se je stanje na mestni tržnici malo izboljšalo. Veletrgovec Potočnik je uspel v mesto pripeljati 133.344 kg različnih vrst zelenjave, okoliški pridelovalci pa so na tržnico vsak dan prinesli okoli 400 kg različne zelenjave. Kmetijski urad je za male trgovce priskrbel 42 vagonov krompirja. Isti urad pa je priskrbel tudi preko 100.000 kosov jajc. Pri mleku je bil tudi v tem mesecu zabeležen upad, kajti mestna mlekarna je oddala približno 6.600 litrov mleka dnevno oziroma mesečno 1400 litrov manj kot v predhodnem obdobju. Na mestni tržnici pa je bilo skoraj nemogoče dobiti sveže sadje, ki so ga pridelovalci prodajali na domu, in to po višjih cenah, kot so bile predpisane.³⁷

Mesečno poročilo za obdobje od 15. avgusta do 15. septembra 1943 navaja isto dinamiko dogajanja na mestni tržnici kot predhodna poročila. Tudi za to obdobje je bilo značilno, da so okoliški pridelovalci večino svojih pridelkov prodali na domu po znatno višjih cenah od določenih, kot da bi pridelke prinašali na tržnico. Lokalni pridelovalci zelenjave in vrtnarji so prinesli na tržnico manj zelenjave kot v predhodnem obdobju, razen bolgarski vrtnar Miloff je s kombijem vsak dan pripeljal na tržnico veliko količino zelenjave. Mali pridelovalci in vrtnarji so v tem obdobju pripeljali na tržnico skupaj 29.785 kg zelenjave ter od 4000 do 5000 jajc. Veletrgovci, med njimi je največji delež pripeljal veletrgovec Potočnik, pa so v tem obdobju mesto oskrbeli s 155.380 kg zelenjave in sadja. Prehranjevalni urad je v omenjenem obdobju za mesto priskrbel 3 vagona krompirja (približno 45.000 kg) in 19.513 jajc.

Mestna mlekarna je oddala v tem obdobju 7400 litrov mleka na dan, kar je v mesečnem izračunu pomenilo, da je bilo oddanega 800 litrov mleka več kot v predhodnem obdobju.³⁸

Kot za predhodna obdobja je bilo tudi za obdobje po kapitulaciji Italije značilno pomanjkanje številnih življenjskih dobrin oziroma težave z njihovo dobavo oziroma z oskrbo mesta. Še več. Po kapitulaciji Italije se je stanje na tem področju še poslabšalo. V poročilu za obdobje od 15. septembra do 15. oktobra 1943 je navedeno, da okoliški pridelovalci skoraj ne prinašajo več svojih pridelkov na tržnico, ker jih večino prodajo na domu po višjih cenah, kot bi jih morali na tržnici. Stanje je poslabšalo še dejstvo, da je pridelovalec in prodajalec Milloff, ki je vsak dan pripeljal na tržnico velike količine zelenjave, zapustil Celje in odšel nazaj v Bolgarijo. Veletrgovec Potočnik je v omenjenem

³⁶ SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Poročila o prodaji na živilskem trgu, Poročilo za obdobje od 15. 6. do 15. 7. 1943, škatla 11, sig. 209, leto 1943.

³⁷ Prav tam, Poročilo za obdobje od 15. 7. do 15. 8. 1943.

³⁸ Prav tam, Poročilo za obdobje od 15. 8. do 15. 9. 1943.

obdobju uspel v mesto pripeljati samo dobrih 27.000 kg jabolk in nekaj več kot 29.000 kg zelenjave, urad za preskrbo pa je v mesto pripeljal samo 13.504 kg krompirja, ki so ga večino dali v skladišča kot blagovno rezervo. Še večje pa je bilo pomanjkanje jajc, kajti v tem obdobju je bilo dostavljeno le 1500 kosov jajc.

Mestna mlekarja je tudi v tem obdobju povečala količino oddanega mleka in sicer za približno 300 litrov v primerjavi s predhodnim obdobjem. Izboljšala se je tudi kakovost kruha, ki so ga prebivalci dobili redno in v zadostnih količinah.³⁹

V naslednjih obdobjih se je stanje še poslabšalo. Župan je v decembrskem poročilu Dorfmeistru zapisal, da je bila oskrba mesta z ovsom in krompirjem dosežena le v polovičnem obsegu. Župan je navedel tudi velike težave z oskrbo z mesom, kajti v mesecu decembru 1943 je bilo od potrebnih vsaj 40 prašičev, težkih 100 kg, v mesto dostavljenih le 7. Veliko je bilo tudi pomanjkanje mleka. Župan je v istem poročilu navedel, da oskrba mesta z mlekom pokriva le 1/8 potreb,⁴⁰ saj je dnevna dobava mleka bila le okoli 6000 do 7000 litrov na dan (v predhodnih obdobjih se je namreč dnevna količina gibala okoli 8000 litrov).⁴¹

Poročal pa je tudi o velikem pomanjkanju vse zelenjave, razen pese.⁴² V decembru 1943 so pridelovalci na tržnico dostavili 3015 kg, veletrgovci, med njimi največ Potočnik, pa 43.374 kg zelenjave in 1893 kg jabolk, uvoženo pa je bilo 23 vagonov krompirja in 34.700 jajc. Zelo veliko težavo z oskrbo z zelenjavo so imeli gostinski objekti, ki so bili odvisni od dobave veletrgovcev.⁴³

Zaradi pomanjkanja je župan izpostavil, da je nujnega pomena za mesto čim prejšnja nabava 8000 kg zelenjave in vsaj 40–60 prašičev. Poleg pomanjkanja navedenih živil je župan tudi omenil težave pri oskrbi z oblačili za dojenčke in z zimskimi čevlji vseh velikosti. Velike težave pa so pestile tudi javni promet, kajti skoraj nemogoče je bilo dobiti nove zračnice za kolesa in avtomobile oziroma avtobuse, primanjkovalo pa je tudi ostalih rezervnih delov, tako, da so lahko izvajali le nujna popravila z deli, ki so še bili na voljo.

V poročilu je omenil tudi, da vse bolj pereč problem postaja rast števila družin, k so bile prejemnice državne podpore. Tako je navedel, da se je samo v

³⁹ Prav tam, Poročilo za obdobje od 15. 9. do 15. 10. 1943.

⁴⁰ SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Županovo poročilo Dorfmeistru za mesec december 1943, škatla 3, sig. 42.

⁴¹ SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Marktamt, Poročilo za mesec december 1943, škatla 3, sig. 42.

⁴² SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Županovo poročilo Dorfmeistru za mesec december 1943, škatla 3, sig. 42.

⁴³ SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Marktamt, Poročilo za mesec december 1943, škatla 3, sig. 42.

drugi polovici leta 1943 število takšnih družin povečalo za 100 %, in da kaže, da bo število teh družin še rastlo.⁴⁴

Žal v arhivu ni ohranjenih poročil za naslednja obdobja. Ampak glede na opisano dinamiko oskrbe in stanja, ki ga je prinašala vojna, lahko z gotovostjo trdimo, da se stanje ni izboljševalo, ampak je ostalo enako oziroma se je z bližanjem konca vojne samo še slabšalo.

ZAKLJUČEK

Glede na to, da je Nemčija že na začetku vojne racionirala živila, tekstilno blago in usnje ter tekstilne in usnjene izdelke, je tudi na ozemlju Slovenije, ki ga je zasedla leta 1941, uvedla takšen sistem preskrbe. Že leta 1941 so bile uvedene enake živilske in oblačilne karte, kot so jih imeli prebivalci rajha, le za »zaščitence« so bile uvedene omejitve pri oskrbi z nekaterimi živili. Za oskrbo prebivalstva sta v vsakem okrožju skrbela okrožni prehranjevalni in okrožni gospodarski urad Štajerske domovinske zveze, ki sta zlasti v zadnjih dveh letih vojne, ko je Nemčija izgubljala nekatera velika poljedelska območja v Vzhodni in Jugovzhodni Evropi, imela precejšnje težave pri zagotavljanju racionirane prehrane. Prav tako je bilo zaradi pomanjkanja surovin tudi ostalo blago čedalje slabše kakovosti. Vendarle pa so razmere tako glede prehrane kot tudi druge oskrbe vse do konca vojne ostale razmeroma znosne ter so bile iz različnih razlogov boljše kot v samem rajhu. To velja zlasti za podeželje, pa čeprav so tam kmetje poleg obvezne oddaje živil okupacijskim oblastem s hrano oskrbovali tudi partizanske enote.

Sistem oskrbe v Celju je bil zaradi popolne centralizacije sistema dodeljevanja živil in ostalih življenjskih dobrin enak kot v ostalih delih okupiranega območja Evrope in ni izstopal po določenih regionalnih značilnostih. Za Celje so bile predpisane enake količine živil kot za ostale kraje, vključene v sistem nemške vojne oskrbe. Prav tako so Celje zaradi vojnega stanja in posledično razvoja vojnih dogodkov v škodo Nemčije prizadele enake tegobe pomanjkanja in padca kakovosti dodeljenih dobrin kot ostale kraje pod nemško okupacijo.

V tem sistemu oskrbe je zato pomembno vlogo za oskrbo lokalnega prebivalstva odigrala živilska tržnica v mestu. Na njej so lahko prebivalci dobili različne lokalne pridelke, ki so jih kmetje ponujali na njej. Ponudba na tržnici pa je bila, poleg naravnih dejavnikov in sezonskih omejitev, odvisna od razvoja vojnih dogodkov. Zaradi omejevanja prodaje in maksimiranih cen je

⁴⁴ SI_ZAC, Okupacijska občina Celje, Županovo poročilo Dorfmeistru za mesec december 1943, škatla 3, sig. 42.

bila ponudba velikokrat zelo skromna, kajti okoliški kmetje so pridelke raje prodajali na domu, in to po precej višji ceni od predpisane. Na ponudbo je vplivala tudi cena prevoza iz okoliških krajev v mesto, kajti kmetje so zaradi dragih voznih kart pridelke raje obdržali zase ali pa jih prodajali na domu.

Toda kljub vsem omejitvam, stroškom, ne nazadnje tudi nevarnostim, ki so nastajale zaradi vojnih dogodkov, je bila tržnica v Celju pomemben člen v oskrbi prebivalstva. S svojo ponudbo je izboljšala in popestrila prehrano ne samo civilnemu prebivalstvu mesta in okolice ampak tudi vojaškim enotam, ki so bivale v mestu.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje (SI_ZAC). Fond: Okupacijska občina Celje.

Ostali viri

Uradni list šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem: Verordnungs-und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark

Časopisi

Štajerski gospodar

Marburger Zeitung

Monografije

Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh (Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn)*. Celje 2001, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 6.

Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Velenje, Ljubljana 1977, Knjižnica OF 5, Partizanska knjiga in Občinski odbor ZZB NOV.

Strokovni članki v znanstvenih revijah in zbornikih

Stane Terčak, Iz tajnih okupatorjevih arhivov. *Celjski zbornik 1961*, Svet za kulturo okraja Celje, Celje 1961.

Iris Zakošek, Mestna tržnica v Celju pred drugo svetovno vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 68 – Nova vrsta 33, 1997, 2. zvezek.

Svetovni splet

http://www.museum-digital.de/nat/singleimage.php?objektnum=73746&image_nr=95740 (Dostop 25. 2. 2016),

<http://www.diomedia.com/stock-photo-reichsmilchkarte-1944-image14076451.html> (Dostop 25. 2. 2016),

<http://www.ce-nob.si/Collections/details/9185?page=6> (Dostop 25. 2. 2016).

CELJE CITY FOOD MARKET IN THE LIGHT OF SUPPLYING THE POPULATION DURING THE OCCUPATION

Summary

The article discusses how the German occupying authority transferred the system of rationalised supply of basic and other consumer goods to the population living on occupied Slovene territory. As this system was already well established in the German Empire from the outbreak of war in 1939, the Germans had no major difficulties introducing the system in the occupied territory of Slovenia. The state of war made it difficult to supply the population. The article discusses these difficulties and restrictions which were a result of war events.

The article shows how the distribution of individual goods using food ration cards took place in certain periods of time, which population groups had an advantage in distribution, who received the food ration cards with larger quantities of certain goods, and how the quality of distributed goods ranged. Due to the centralisation of the supply system all of the regulations, restrictions and other provisions connected with the supply were effective in Celje and its surroundings.

That is why the food market played a major role in supplying the population in Celje.

Based on literature and predominantly archive sources the article deals with the role of the food market in improving the supply, it shows how different weather, war and other conditions influenced the food market offer, which has, in the difficult war times and occupation, contributed to the improvement and the variety of supplying the civil population and military units in the town and its surroundings.

DER CELJE/CILLI STADTMARKT AUS DEM BLICKWINKEL DER BEVÖLKERUNGSVERSORGUNG WÄHREND DER OKKUPATION

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt die Art und Weise, auf die die deutschen Besatzungsbehörden in den slowenischen besetzten Gebieten das System der rationalisierten Versorgung mit Grundnahrungsmitteln und anderen Gütern einführten. Da dieses System im Dritten Reich schon seit dem Kriegsausbruch im Jahre 1939 gut funktionierte, hatten die Deutschen keine größeren Schwierigkeiten bei dessen Einführung auf den besetzten Gebieten Sloweniens. Der Kriegszustand brachte Schwierigkeiten bei der Bevölkerungsversorgung mit sich. Der Artikel beschreibt die mit dem Krieg verbundenen Schwierigkeiten und Einschränkungen.

Im Artikel wird gezeigt, wie die Güterverteilung mit Lebensmittelmarken in bestimmten Perioden verlief, welche Bevölkerungsgruppen Vorrang bei der Verteilung hatten, für wen

die Lebensmittelmarken für größere Mengen von bestimmten Lebensmittel gedacht waren und wie die Qualität der Güter variierte. Wegen des zentralisierten Systems galten alle Vorschriften, Einschränkungen und andere Bestimmungen für die Lebensmittelversorgung für Celje/Cilli und seine nähere Umgebung.

Gerade wegen dieser Tatsache spielte der Lebensmittelmarkt bei der Bevölkerungsversorgung in Celje/Cilli eine wichtige Rolle.

Der Artikel behandelt auf der Basis von Literatur, vor allem aber auf der Basis von Archivquellen, die Bedeutung des Lebensmittelmarktes für bessere Versorgung, er beschreibt, wie verschiedensten Wetter-, Kriegs- und andere Bedingungen das Angebot auf dem Lebensmittelmarkt, der in schweren Zeiten des Krieges und der Besetzung zu einer besseren und abwechslungsreicheren Versorgung von Zivilisten und Militärtruppen in der Stadt und der Umgebung verhalf, bestimmten.

Pomoč, sočutje in pieteta do sovjetskih vojnih ujetnikov v Mariboru, umrlih v letih 1941–1942

Borivoj Breže*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 94(497.4Maribor)"1941/1942":341.341

Borivoj Breže: Pomoč, sočutje in pieteta do sovjetskih vojnih ujetnikov v Mariboru, umrlih v letih 1941–1942. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 75–96

Pričujoči sestavek se osredotoča na pomoč, sočutje in pieteto do sovjetskih vojnih¹ ujetnikov, zaprtih in umrlih od oktobra 1941 do aprila 1942 večinoma v prostorih bivšega² carinskega skladišča v mariborski četrti Melje. Humanitarne aktivnosti so potekale med vojno in po njej. Med vojno je predstavljalo najpogostejšo obliko pomoči dajanje kruha ujetnikom skozi žično ograjo in nad njo, umrle pa so pokopavali na pokopališču Pobrežje v vzporedne jame. Po vojni so na njih uredili zgledno pokopališče, kasneje pa postavili ustrezna spominska obeležja.

Ključne besede: Melje, carinsko skladišče, Stalag XVIII D, stražarji, otroci, Pobrežje, vzporedne jame, grobne enote, ruski pravoslavni križ, Spomenik miru, Muzej nacističnega taborišča za sovjetske ujetnike

1.02 Review article
UDC 94(497.4Maribor)"1941/1942":341.341

Borivoj Breže: Help, Sympathy and Reverence for the Soviet War Prisoners in Maribor, who died in the Years 1941 and 1942. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 75–96

The paper concentrates on the help, sympathy and reverence for the Soviet war prisoners, who were imprisoned and who died between October 1941 to April 1942 on the

* Mag. Borivoj Breže, univ. dipl. inž. met. in mater., višji kustos za tehniško dediščino v pokoju, Ulica heroja Staneta 14, 2000 Maribor, Slovenija, borivojbreze1@gmail.com

¹ Odslej: besedo *vojni* izpuščamo, razen, če je zapisano pod Viri in literatura.

² Odslej: besedo *bivši* izpuščamo.

premises of the former customs warehouse in the Maribor quarter Melje. The humanitarian activities were carried out between the war and afterwards. During the war the most common ways of helping the prisoners were giving them bread through the wire fence or above, and burying the dead prisoners in parallel graves at the Pobrežje cemetery. After the war a model cemetery was built and appropriate memorials were set up.

Key words: Melje, customs warehouse, Stalag XVIII D, guards, children, Pobrežje, parallel graves, graves, flowers and candles, Russian orthodox cross, Memorial of Peace, Museum of Nazi camp for Soviet prisoners

MEDVOJNO DOGAJANJE V MELJU – SPLOŠEN OPIS STANJA

Nemci so takoj po kapitulaciji Jugoslavije ustanovili v industrijsko-delavski četrti Melje v severovzhodnem predelu Maribora ujetniško taborišče z oznako Stalag XVIII D (sprva 306). V meljski vojašnici so se najprej znašli britanski ujetniki (Angleži, Avstralci, Novozelandci), njihovi zavezniki iz prodora v Grčijo (Grki, Ciprčani) in jugoslovanski ter francoski ujetniki. V meljski vojašnici so bivali vse dotlej, dokler niso nekoliko severneje od nje postavili zanje barake. Sovjetski vojni ujetniki so začeli prihajati v začetku jeseni. Namestili so jih v carinsko skladišče, zgrajeno v letih 1938–40.³

Slika 1: Carinsko skladišče danes. Med vhodnimi vrati in vlačilcem stoji spominska tabla, postavljena 15. 9. 2011. Avtor fotografije: mag. Gerhard Angleitner.⁴

³ Pokrajinski arhiv Maribor PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor, TE 47/114, Carinar-nica in skladišča, leto: 1938–1972, Einspielerjeva ul. 31.

⁴ Upokojeni višji predavatelj Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko FERI v Mariboru.

O dogajanju v taborišču za sovjetske ujetnike je po več kot sedemdesetih letih razmeroma malo znanega. Vzrokov o tem je več. Avtentičnih poročevalcev, tj. ujetnikov, praktično ni bilo, saj je šlo za predhodnika uničevalnih koncentracijskih taborišč, ki bi ga lahko poimenovali tudi *mariborski Auschwitz*,⁵ v katerem so ubijali s stradežem, z izpostavljanjem podhladitvam in s pomanjkanjem najosnovnejših higienskih pogojev. Treba je upoštevati tudi, da je taborišče delovalo razmeroma kratek čas, od oktobra 1941 do aprila 1942, tj. le v prvi polovici vojnega obdobja. Zato je težko pričakovati, da bi preživelo več neposrednih pričevalcev, oziroma, da bi se ohranilo dovolj gradiva za obširnejše historiografske raziskave. Obstoječe arhivsko gradivo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor o sovjetskih vojnih ujetnikih v Mariboru v letih 1941–1942 je v zadnjih letih obogatilo 822 fotokopij⁶ kartotek sovjetskih ujetnikov.

Ohranila so se sicer redka pričevanja, ki pa dokazujejo, da Mariborčani, konkretno prebivalci Melja, niso ostali neprizadeti. Pri tem je treba upoštevati, da se je tudi v Melju znatno spremenila demografska slika, saj je nova oblast hitro naselila izpraznjena stanovanja in družinske hiše izseljenih Slovencev z nemško govorečimi priseljenci, v glavnem z uradniki in funkcionarji.

Prebivalci Melja, predvsem tisti, ki so živeli najbližje taborišču, na hitro prirejenem bivšem carinskem skladišču, zgrajenem tik pred vojno, to je na Einspielerjevi in na Prisojni ulici ter tistih v njeni bližini, tj. na Erjavčevi,⁷ Krempljevi, Trdinovi in na Wilsonovi ulici, so po svojih najboljših močeh pomagali sovjetskim ujetnikom, pri čemer so tvegali svojo svobodo ali celo življenje. Prav ta pomoč s koščki kruha skozi žičnato ograjo ali preko nje je odraz pristnega sočutja in svojevrstnega, spontanega odpora. Ker je bilo tveganje le preveliko, da bi se v bližini ograje mudili zgolj odrasli, so nekateri starši zaupali to pomoč sestradanim ujetnikom tudi lastnim otrokom, saj Nemci proti njim niso ukrepali tako ostro.

Iz pričevanj je razbrati, da so pri oskrbovanju ujetnikov s koščki kruha sodelovali, kolikor je bilo sploh možno, tudi nekateri britanski (novozelandski), francoski in jugoslovanski ujetniki, celo nekaj stražarjev, v glavnem priletnih Avstrijcev.

⁵ Jasmina Cehnar, V Melju končno zaznamovali mariborski Auschwitz. V: *Večer* 67, 2011, 215, 16. 9., str. 19.

⁶ Izvirnike hrani Centralni vojaški arhiv ruskega ministrstva za obrambo v mestu Podolsk. http://www.veleposlanistvorusije.mid.ru/doc/08072014_sl.pdf, str. 6. Odslej: <http://www.veleposlanistvorusije...>

⁷ Po vojni preimenovana v Ulica pregnanih. Pri 2. etapi izgradnje hitre ceste skozi Maribor v prvi polovici osemdesetih let jo je skoraj popolnoma prekrila štiripasovnica skozi vzhodni predel Maribora. Ostale ulice so po vojni obdržale svoja prvotna imena.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Personalkarte I: Personelle Angaben Tausch XVIII D Marburg Kriegsgefangenen-Stammlager: STALAG XVIII D												Befestigung der Erhebungsmarke Nr. 686 191/15066 Lager: Stalag XVIII D												
Name: Tschitwirokova Uliksjukov Vorname: Peter Geburtsort: 1. DMF. 1906 Sila Religion: Orth. Obr. Saratow Vorname des Vaters: Dimitri Familienname der Mutter: Nathowa												Staatsangehörigkeit: Sowjet (Russie) Dienstgrad: Soldat Truppenteil: Inf. Reg. N: 870 Beruf: Landarbeiter Matrikel-Nr. (Stammrolle des Heimatstaates): Gefangennahme (Ort und Datum): Kachowka 4.9.1941 Ob gesund, krank, verwundet eingeliefert: gesund												
Lichtbild 												Nähere Personalbeschreibung Größe: 178 Scarfarbe: braun Besondere Kennzeichen: Kein Fingerabdruck des rechten Zeigefingers: 												
												Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen Frau Tschitwirokova Anna Adracliam (Rayon Tschitwiroki) Plescherejewa ulica 104 Gov. Adracliam Ukrain - Uliksjukowa Anna 1. Seuparaso ye. Plescherejewa g. 104												
Des Kriegsgefangenen												Bemerkungen: Verstorben 2. Schilow												
STALAG XVIII D Lager: 686												Befestigung der Erhebungsmarke Nr. 686												

446730
 ИЗМЕНЕНИЯ ВНЕСНЫ
 13. 11. 1941

Slika 2: Fotokopija iz kartoteke Petra Dimitrijeviča Četverikova.⁸

⁸ Ujet je bil v kraju Kahovka (Kachowka) 4. 9. 1941, po poklicu poljski delavec ruske narodnosti. Bil je vojak pehotnega polka št. 70. Umrl je 15. 2. 1942 v Mariboru. Pokopan je bil na pobreškem pokopališču v grobu številka 170.

Kot dokaj pogosto obliko pomoči sovjetskim vojnim ujetnikom lahko štejemo tudi potiskanje in vlečenje poljske kuhinje⁹ po Krempljevi ulici navkreber. Ta voz bi morali spraviti iz kuhinje v bivši meljski vojašnici v carinsko skladišče izčrpani, bolni in sestradani sovjetski ujetniki. Ker so pogosto omagali, so kdaj pa kdaj pomagali celo stražarji v nemških uniformah.

Kar je najbolj presenetljivo v izjavah nekaterih pričevalcev, je to, da so kljub prisotnosti stražarjev s puškami z nasajenimi bajoneti tudi prebivalci Melja prejeli od ujetnikov manjše predmete, tudi fotografije v znak hvaležnosti, ali v upanju, da bodo dobili v zameno za podarjeno kak košček kruha.

Pričujoči sestavek se nanaša na obdobje od septembra 1941 do aprila 1942, vprašanje pa je, kaj se je dogajalo z ujetniki po oktobru 1942, saj navajajo podatek, da je bilo ujetnikov oktobra 1942 v Mariboru 11.444, med njimi 2.450 sovjetskih.

Iz dveh pričevanj je razvidno, da naj bi bile v bivši tovarni usnja blizu tovarne Zlatorog barake z vojnimi ujetniki predvsem iz držav današnjega Commonwealtha (predvsem Nove Zelandije), vendar naj bi bili v vsaj eni izmed barak tudi sovjetski vojni ujetniki.¹⁰ Nemci naj bi z njimi postopali manj kruto kot s tistimi od septembra 1941 do aprila 1942, zlasti po zmagi pri Kursku poleti leta 1943, ko je začela Rdeča armada nezadržno prodirati proti ozemlju Tretjega rajha, in ko se je zaradi sovjetskih zmag na fronti znatno zmanjšalo število sovjetskih ujetnikov.

Pri pričevanjih pa je bilo mogoče opaziti različno gledanje na isto dogajanje; tako so nekateri izjavljali, da so se vsi ostali ujetniki, razen sovjetskih, lahko povsem svobodno gibali po Melju, medtem ko drugi zatrjujejo, da so vsi razen sovjetskih lahko hodili po Melju, kamor so želeli, vendar pod stražo vsaj enega ali dveh stražarjev,¹¹ je možno zaključiti, da so bili edina mogoča oblika pomoči sovjetskim ujetnikom koščki kruha. Po arhivskih zapisih izstopajo pri tem tri osebe, dve prebivalki Melja in srbski ujetnik, sicer zdravnik.

Pri izkazovanju pietete do umrlih sovjetskih ujetnikov v medvojnem delovanju je treba navesti na prvem mestu tedanjega direktorja pokopališča Ivana Mavriča. Ta je prepričal Nemce, da so dovolili pokopavati umrle ujetnike v vzporedne podolgovate grobove, s čimer se ni omogočila samo poimenska

⁹ Vprežni voz na dveh kolesih z dvema kotloma, enim večjim in drugim manjšim.

¹⁰ Izjava priče, ki ne želi biti imenovana, z dne 5. 10. 2015. Tudi Zdenka Gombač, izjava z dne 3. 9. 2015. Glej pod Neposredna pričevanja!

¹¹ Po mnenju nekaterih pričevalcev naj bi se britanski, francoski in srbski vojni ujetniki prosto gibali po Melju. Tako pravi Jožef Rajšp v svoji izjavi o taborišču za vojne ujetnike 16. 7. 2009, str. 1, medtem ko Slavko Šterman (glej pod Neposredna pričevanja!) trdi v svoji ustni izjavi 7. 9. 2015, da so vojni ujetniki iz omenjenih držav sicer res smeli hoditi po Melju, vendar vselej v spremstvu vsaj enega, če že ne dveh nemških stražarjev.

lokacija pokopanih, ampak tudi povojna ureditev v dostojno pokopališče, v osnovi podobno vojaškim.

OBSTOJEČE ARHIVSKO GRADIVO IN LITERATURA DO JULIJA 2015

V zapisih iz arhiva Muzeja narodne osvoboditve Maribor¹² in v knjigi Milice Ostrovske¹³ je najti tri primere.

- Skojevec Stevo Potočnik¹⁴ je s čebrom vode pohitel k živinskim vagonom z ujetniki, da bi jim dal piti vodo, saj so od žeje umirali. Nanj so planili gestapovci in ga razkačeni odvedli v zapor. Po nekaj dneh so ga izpustili.

Slika 3: Marija Breže s sinom Rudijem (1912–1996) v začetku štiridesetih let.¹⁵

- Marija Breže (1882–1967)¹⁶ neposredno po napadu na Sovjetsko zvezo odpuščena Hutterjeva tekstilna delavka,¹⁷ je z okna svojega stanovanja na

¹² Arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor, mapa 208/a: *Sovjetski vojni ujetniki v Mariboru – Rdečearmejci*. Odslej: AMNOM, mapa208/a.

¹³ Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*, Prva knjiga. Maribor 1981. Odslej: *Kljub ...*, Prva knjiga.

¹⁴ Ostrovska, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

¹⁵ Izvirnik hrani avtorjev brat Željmir Breže – Željko.

¹⁶ Avtor je vnuk po njenem sinu Rudiju.

¹⁷ ... politično razgledana socialistka, pred odpustom tudi obratna zaupnica. Ostrovska, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 137.

Einspielerjevi ulici 32 vrgla kos kruha v mimoidočo kolono ujetnikov s stražarji. Ti so zagnali tak krik in vik,¹⁸ da je morala naglo steči iz hiše in navzdol po Krempljevi ulici ter se skriti nekje v soseščini. To ni bilo edino Marijino dejanje, delovala je znatno širše. Denar za kruh in tobak,¹⁹ ki ju je kupovala za ujetnike, je dobivala od sinov, najverjetneje od srednjega Rudolfa – Rudija in najmlajšega Bogomirja, Milka – Miška. Povezala se je z dvema stražarjema, sicer Dunajčanoma, ki sta prevzemala od nje kruh in ga pošteno delila po koščkih nesrečnikom.²⁰

- Anica Kerle je imela na Meljski cesti 41²¹ majhno trgovino s špecerijo, v kateri je prodajala tudi kruh. Tega je položila v veliko škatlo in jo dajala trem srbskim vojnim ujetnikom. Eden od njih, po vojni primarij ginekološkega oddelka bolnišnice v Beogradu, je kruh narezal na zelo majhne koščke, da ne bi sestradani, kot so bili, umrli.²² Po njenem pričevanju so ujetnikom pomagali tudi Amaliettijevi in Maraževi. Amaliettijevi²³ se pri tem niso zmenili za svarila, da jih Nemci lahko aretirajo.²⁴

PRIČEVANJA, PRIDOBLENA OD JULIJA 2015 DO APRILA 2016²⁵

Razdelimo jih lahko v dve skupini, eno za neposredna in drugo za posredna pričevanja. V prvo skupino je uvrščeno le tistih dvoje pričevanj, od katerih se eno nanaša na neposredno dajanje kruha, drugo pa na prisotnost ob tem dogajanju.

¹⁸ Ostrovška, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

¹⁹ AMNOM, mapa 208/a. Izjava: Marija Breže o sovjetskih vojnih ujetnikih. Odslej: ... Izjava: Marija Breže ...

²⁰ Prav tam.

²¹ AMNOM, mapa 208/a. Izjava Ančke Kerle o sovjetskih vojnih ujetnikih, str. 1. Odslej: Izjava Ančke Kerle ...

²² Prav tam.

²³ Eden od njih, Jurij, je padel leta 1943 kot partizanski oficir. Ostrovška, *Kljub ...*, Tretja knjiga, str. 93.

²⁴ AMNOM, mapa 208/a. Izjava Ančke Kerle ..., str. 2.

²⁵ Zbral jih je avtor.

Neposredna pričevanja

Slavko Šterman, čigar družina je med vojno stanovala na Wilsonovi 19, je podal²⁶ ustno izjavo²⁷ in pisno pričevanje.²⁸ Njegovo pričevanje je objavljeno tudi v časopisju,²⁹ vendar se nekoliko razlikuje:

Slavkova mati je zavila koščke kruha v časopisni papir, jih dala sinovoma Slavku in Antonu (Tončku) ter ju poslala na ulico. Tako je v Melju delalo še nekaj družin.³⁰ Otroci so polagali te zavitke ob robu cestišča Krempljeve ulice, da bi jih ujetniki lahko pobirali. Takih zavitkov je ležalo običajno po kakšnih deset po vsej Krempljevi ulici navzgor. Zavitki, v katere so bile sicer bolj porredko zavite tudi cigarete, so bile videti na prvi pogled kot odvržene smeti. Nekateri stražarji so dovolili, da so jih sovjetski ujetniki lahko pobrali. Sicer pa so pretepali tiste sovjetske ujetnike, ki so si drznili pobirati zavitke s tal.

Za sovjetske ujetnike so tako imenovano *juho*: kuhano zelenjavo, repo, zelje in nekaj krompirja³¹ kot edini vsakodnevni obrok pripravljali zavezniški ujetniki v meljski vojašnici,³² v glavnem britanski (Novozelandci) ali francoski. Po njo so prišli sovjetski ujetniki.³³

Ljudje, ki so stanovali najbližje carinskemu skladišču, so vsak dan opazovali, kdaj bo skupina kakih 30 do 50 sovjetskih vojnih ujetnikov odšla iz bivšega carinskega skladišča navzdol v Melje. Šele potem so spustili na cesto svoje otroke z zavitki. Za pot navzdol do Melja je skupina ujetnikov potrebovala približno $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{2}$ ure. Napolnjeno poljsko kuhinjo so zopet prevzeli sovjetski ujetniki in jo potiskali ter vlekli proti križišču Meljske ceste s Krempljevo. Ni bilo tako redko, da so ti zavezniški ujetniki vtaknili na kakšno manj vidno mesto poljske kuhinje večji kos kruha ali celo štruco. Pot navzgor po Krempljevi ulici do Einspielerjeve je bila razmeroma strma, še bolj strma je bila pot po Trdinovi ulici. Po slednji so kmalu prenehali dovažati dnevni obrok s poljsko kuhinjo, ker so se Nemci, stanujoči na Trdinovi ulici, pritoževali, da jih takšno dovažanje hrane moti. Potiskati in vleči poljsko kuhinjo navkreber

²⁶ 7. 9. 2015.

²⁷ 16. 3. 2016.

²⁸ Tipkopolis *Pričevanja*, ki ga je pripravil za skupni projekt Televizije Slovenije, Regionalnega RTV Centra Maribor, in MNOM z delovnim naslovom »Do pekla in nazaj« v drugi polovici avgusta in septembra 2015. Odslej: Šterman, *Pričevanja* ...

²⁹ Boris Jaušovec, *Prioriteta je premirje; Groza v otroških očeh*. V: *Večer* 70, 2014, 157, 9. 7., str. 3. Odslej: Jaušovec: *Prioriteta* ...; Groza ...

³⁰ To je bil eden od načinov dajanja kruha. Sicer so ostali meljski otroci lahko koščke kruha, tako tudi Šterman, potiskali tudi skozi žičnato ograjo ali jih metali preko nje, kot da gre za njihovo igro.

³¹ Šterman, *Pričevanja* ..., str. 8.

³² Jaušovec, *Prioriteta* ...; Groza ...

³³ Vlekli in potiskali so poljsko kuhinjo. Glej op. 10.

je bilo izčrpavajoče opravilo, ki ga izčrpani, sestradani in bolni ujetniki marškiraj niso zmogli. Poprijeli so celo nekateri stražarji.³⁴

Zdenka Gombač, ki je do leta 1942 stanovala na Trdinovi 18, v prvi zgradbi levo od vhoda v bivšo komendo,³⁵ ki leži nasproti vzhodnega vhoda v carinsko skladišče, je izjavila,³⁶ da je videla, ko je spremljala svojo mater, kako so otroci metali kruh čez ograjo, nemški stražarji pa so sovjetske vojne ujetnike odganjali od ograje s puškami z nasajenimi bajoneti.

Njeno pričevanje je zanimivo tudi zato, ker izjavlja, da sovjetski ujetniki niso bili v Mariboru le do aprila leta 1942, ampak so prihajali v dveh, celo v treh *valovih*. Prvi je bil, kot je znano, od septembra 1941 do aprila 1942, tretji pa naj bi bil po njenem v letih 1944–1945. Medtem ko so sovjetske vojne ujetnike iz prvega *vala* po Zdenkinem pričevanju vse pobili, so z njimi proti koncu vojne, v *tretjem valu*, kot to imenuje Zdenka, ravnali manj brezobzirno. Njeni domači so še dolgo hranili fotografijo s štirimi sovjetskimi ujetniki. Zdenkine so celo obdarjali, najverjetneje v zahvalo za kruh,³⁷ zmetan preko žice. Spominja se tudi glinene figurice ženice, *babuške*, ki jo je izdelal eden od sovjetskih ujetnikov.³⁸ To ni edini, niti prvi primer. Še preden so pripeljali prve sovjetske ujetnike v Maribor, torej že v juniju 1941, so britanski vojni ujetniki v meljski vojašnici Mariborčanom, ki so jih Nemci namenili za izselitev, metali v zahvalo za kruh svoje gumbe, ki so jih potrgali s svojih uniform.³⁹

Sovjetski ujetniki naj bi po Zdenkinem pričevanju delali v Zlatorogu, današnjem Henklu.⁴⁰

³⁴ AMNOM 208/a. Izjava Marija Breže ... Najverjetneje priletni Avstrijci (Dunajčani)!

³⁵ <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:7634>: Jože Mlinarič, *Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1980, št. 2.

³⁶ 3. 9. 2015.

³⁷ Drago Šorgo je razmišljal 22. 3. 2016 drugače. Morda so nekateri med sovjetskimi ujetniki hoteli s predmeti, ki so jih ponujali skozi žičnato ograjo ali spotoma po ulicah v neposredni bližini bivšega carinskega skladišča kot za nekakšno simbolično zamenjavo za košček kruha.

³⁸ Zgoraj imenovani je pridobil na tako imenovanem *bolšjem* ali *kramarskem* sejmu v Mariboru v letih med 2005 in 2010 leseno škatlico, podobno nekdanjim šolskim peresnicam z drsnim pokrovom, v kateri je bila britev. Na eni od bočnih strani škatlice je bil v ruščini in v ruski pisavi vdolben napis: »*Spomin na vojno*«, na drugi strani pa »*Spomin na ujetništvo*«. Fotografije škatlice, ki jo je posnel mag. Gerhard Angleitner dne 22. 3. 2016, hrani MNOM.

³⁹ Pričevanje Antona Brumna (1901–1980), tipkopis iz zasebne zbirke njegovih spominov, str. 33. Navedeno stran je fotokopiral njegov sin Stanko in jo izročil 21. 10. 2015 avtorju kot pisno izjavo pokojnega očeta.

⁴⁰ Priča, ki ne želi biti imenovana, navaja v svojem obširnem pričevanju, da je bila baraka s sovjetskimi ujetniki v neposredni bližini nekdanje Freundove (Viljem Freund) tovarne usnja na Šaranovičevi ul. 12 (pred vojno Kacijanarjeva ul. 12), ki je stala za tovarno

Posredna pričevanja

Običajno gre za neposredne potomce, njihove zakonske partnerje ali bivše sosed, vse že krepko v šestdesetih letih:

- Janez Švajncer, nekdanj stanujoč na Prisojni ulici 63, bivši sosed Jurmanovih na Prisojni ulici, je poslal⁴¹ naslednji zapis: »... Jurmanovi so, če so le mogli, skušali čez žično ograjo vreči kos kruha, tako še nekateri drugi stanovalci Prisojne ulice. Nемеc pa je takoj snel puško in grozil, da bo človeka kar ustrelil. Zato se ograji niso smeli približati ...«
- Marija Kolenc je poslala⁴² na osnovi pripovedovanja svoje matere in dedka naslednjo izjavo: »Stanovali so v Ulici Pregnanih 14. Mama je dejala, da jim je v zahvalo za pomoč neki ruski ujetnik poklonil sliko za katero ne vem, kje je oziroma, kdo da jo ima. Dedek mi je ozeblina mazal z neko smrdečo mastjo, ki mu jo je prav tako zapustil ruski ujetnik. Žal vem, da smo se pogovarjali o tem, da so pomagali ruskim ujetnikom predvsem s hrano, podrobnosti pa se ne spomnim.«
- Ivan Gorjup je po pripovedovanjih⁴³ svoje tašče Olge Medvešček (1929–2016) povedal naslednje: pomoči sovjetskim vojnim ujetnikom v Melju od oktobra 1941 do aprila 1942 ne gre jemati le kot neko spontano delovanje, ampak je treba upoštevati, da je bila v več pogledih vsaj premišljena, pravzaprav že organizirana:
 1. tisti, ki so potiskali krušno skorjo skozi žičnato mrežo, so bili večinoma otroci. Otrokom nemški stražarji niso smeli storiti ničesar, saj je bilo tovrstno otroško početje lahko razumeti tudi kot otroško igro;
 2. starši so dajali otrokom koščke kruha s krušno skorjo zato, ker so jih lažje spravili skozi žično ograjo;

Zlatorog, točneje na vogalnem pasu med Industrijsko ulico (do leta 1964 dalje imenovana Klavniška ulica). Od Šaranovičeve ulice je ostal samo del po celotni dolžini meljske vojašnice, medtem ko je Kejžarjeva ulica docela izginila med gradnjo 2. etape hitre ceste skozi Maribor v letih 1980–1985.

Naslov tovarne in tlorise nekaterih njenih obratov omenjene tovarne usnja hrani PAM, fond Uprava za gradnje in regulacije Maribor, MA/1743, Kacijanarjeva ulica 12.

Letnico o preimenovanju Klavniške ulice v Industrijsko je najti na spletu: <https://industrijskaulica.wordpress.com/kje-v-mariboru-je-industrijska-ulica-2/>.

⁴¹ 1. 7. 2015.

⁴² 8. 7. 2015.

⁴³ 1. 2. 2016.

3. čakalo se je na tistega nemškega stražarja, za katerega se je vedelo, da se bo obrnil stran od ograje, če so se mu približali otroci, ali v tem primeru celo kdo od odraslih;
- Jurij Leitgeb, med vojno stanujoč na Prisojni 1 je povedal⁴⁴ za svojega brata Bojana (1926–2014), da so ga Nemci zalotili, ko je vrgel kruh preko žične ograje. Zato je moral stati na dežju za žično ograjo, vse dokler se ni stemnilo. Potem so ga izpustili.⁴⁵

Če upoštevamo dejstvo, da je velika večina prebivalcev Melja, ki so živeli v hišah blizu carinskega skladišča, že pokojnih, da so se po vojni mnogi odselili iz Melja, lahko upravičeno domnevamo, da je bilo takšnih, ki so si upali dajati kruh sovjetskim ujetnikom kljub vseprisotnim stražam z napolnjenimi puškami z bajoneti, še več. Ob tem ne gre pozabiti na sodelovanje otrok, kar znatno zviša število sodelujočih.

Kar zadeva prenos kruha v carinsko skladišče, ne smemo prezreti še srbskega vojnega ujetnika, zdravnika in zavezniških britanskih (novozelandskih) in francoskih deliteljev, če že ne kuharjev »juhe« v meljski kuhinji. Ob tem ne bi bilo odveč omeniti tudi nekaj stražarjev, med katerimi jih je bilo največ najverjetneje avstrijskega rodu, ki so se obračali vstran, če so videli koga, da se približuje z namero, da bo vrgel ali vtaknil skozi mrežo kos kruha, dva med njimi pa sta sovjetskim ujetnikom celo pazljivo delila koščke kruha, ki ga je dostavljala Marija Breže.⁴⁶

MEDVOJNO SOČUTJE IN IZKAZOVANJE PIETETE

Najverjetneje najgloblje prizadeti Mariborčani so bili prebivalci Melja in Pobrežja, saj so bili neposredne priče nemškega izživljanja nad sovjetskimi ujetniki. Tisti iz Melja so videvali žive okostnjake, ki so jih izganjali iz živinskih vagonov na mariborski železniški postaji, in ko so tekli na pol goli v najhujši zimi po ulicah v neposredni bližini carinskega skladišča, češ da si bodo s tekom utrdili zdravje,⁴⁷ ali pa, ko so jih gnali pod ledeno mrzle tuše v prostorih

⁴⁴ 29. 3. 2016.

⁴⁵ O tem dogodku sta govorila tudi Šterman (prvi pričevalec pod Neposredna pričevanja) in Franc Šedivy (približno novembra 2015). Šterman je navedel, da so Nemci Bojana Leitgeba za 6 ur zaprli v carinsko skladišče zato, ker so ga zalotili, kako je čez taboriščno ograjo vrgel pol štruce kruha.

⁴⁶ AMNOM 208/a. Izjava: Marija Breže ...

⁴⁷ Sašo Radovanovič, Senka Dreu: *Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti*. Maribor 2015, str. 109.

bivše tekstilne tovarne PIK.⁴⁸ Divjaško so jih preteпали, pa naj je bilo to takrat, ko so šli ali tekli v skupinah ali kolonah po meljskih ulicah, ali ko so stali za žičnato ograjo, zmerjajoč jih, da so zverine (*Die Bestien*). Oboji, »Meljčani in Pobrežani«, pa so imeli posebno še v zimskih mesecih 1941–1942 vsak dan priložnost videvati, kako britanski ali francoski vojni ujetniki vlečejo in potiskajo enoosne gare ali celo dvoosni vprežni voz, prekrit s ponjavo, pod katero so ležala (napol) gola, od lakote izsušena trupla sovjetskih ujetnikov. Vse to je ostalo globoko zapisano v narodovi zavesti še dolga desetletja po drugi svetovni vojni in se prenašalo na potomce.

Kar zadeva pieteto do umrlih sovjetskih ujetnikov v medvojnem času, je treba na prvo mesto postaviti pokopališkega direktorja Ivana Mavriča.⁴⁹ Ta je Nemce, ki so hoteli z vsemi umrlimi sovjetskimi ujetniki zapolniti veliko gramozno jamo za pokopališčem in jo potem zasuti,⁵⁰ prepričal, da so vendarle dovolili pokope v vzporedne, podolgovate jame.⁵¹ Najverjetneje mu je to uspelo le tako, da je navajal svoj način pokopa pred nemškim kot primernejši zaradi higienskih razlogov.⁵² S tem je omogočil, da so na osnovi seznama pokopov lahko ugotovili, kje ležijo določeni umrli, kar pri nemškem načinu seveda ne bi bilo mogoče. Pogrebno podjetje je vodilo pokopne sezname⁵³ v obliki razpredelnic, v katere se je poleg priimkov in imen umrlih ujetnikov ter njihove ujetniške številke za določen datum pokopa vnašalo še zaporedno številko jame/grobne enote.⁵⁴ Skupina sovjetskih ujetnikov, skupaj pokopanih v določen predel jame, je predstavljala tako imenovano jamo/grobno enoto. Število pokopanih je bilo v posameznih enotah različno. V seznamih sta bili vpisani 202⁵⁵ grobni enoti. Te enote so bile razporejene po 17⁵⁶ vzporednih

⁴⁸ Ostrovška, *Kljub ...*, Prva knjiga, str. 238.

⁴⁹ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva Gorazd: Pokopališče ruskih vojnih ujetnikov, Maribor, 17. 2. 1962. Odslej Dekleva ..., str. 1. Dekleva navaja samo priimek, ne pa tudi njegovega imena in leta rojstva. Mavričevo ime: Ivan in letnico rojstva 1890 je najti v: PAM, fond Mestne občine Maribor 1528–1941, Domovinska kartoteka. Datum smrti: izjava, podana 9. 5. 2016 na osnovi Sprejemnega lista za pogrebe v arhivu Pokopališke pisarne na Pokopališču Pobrežje: Ivan Mavrič se je rodil 18. 12. 1890, umrl pa je 27. 12. 1979. Tudi: Upravna enota Maribor, Oddelek za matične zadeve, državljanstvo in migracije.

⁵⁰ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva ..., str. 1.

⁵¹ Prav tam. Dekleva jih imenuje *kanali*.

⁵² Avtorjeva domneva.

⁵³ AMNOM, mapa 208/a. Seznam ruskih grobov na frančiškanskem pokopališču. Odslej: Seznam ruskih grobov ...

⁵⁴ AMNOM, mapa 208/a. Prav tam. Odslej: *grobne enote*.

⁵⁵ AMNOM, mapa 208/a. Seznam umrlih ruskih ujetnikov, pokopanih na mestnem pokopališču na Pobrežju, ki ga je oddal Gorazd Dekleva. Odslej: Seznam umrlih ...

⁵⁶ AMNOM, mapa 208/a. Skica ureditve grobov sovjetskih vojnih ujetnikov, 2 × 29,9 cm × 42,1 cm.

jamah, v katerih je ležalo skupno 2318⁵⁷ sovjetskih ujetnikov, umrlih od 15. 10. 1941 do aprila 1942.⁵⁸ To število se je med vojno še povečalo za 6 iz ujetništva prebeglih sovjetskih ujetnikov, ki so padli kot partizani.⁵⁹

POVOJNO IZKAZOVANJE PIETETE 1945–2016

Ureditev pokopališča za sovjetske ujetnike aprila 1946

Po vojni je direktor pokopališča Mavrič pokopne sezname z osnovnimi podatki umrlih sovjetskih ujetnikov, v katere so bili vpisani tudi tisti brez osnovnih podatkov,⁶⁰ predal pravoslavnemu duhovniku – parohu Gorazdu Deklevi.⁶¹

Dekleva je pokopne sezname pretipkal in jih predal Pokrajinskemu muzeju Maribor,⁶² oddelek NOB.

Januarja 1946 je pregledal grobišče sovjetskih ujetnikov. Videl je, da so bile jame slabo pokrite, iz njih so gledale kosti.⁶³ Med vojno, v obdobju oktober 1941 – april 1942, zlasti pa v zimi 1941–1942 je umiralo toliko sovjetskih ujetnikov, da jih v glavnem francoski ujetniki niso mogli sproti pokopavati in so delali površno.⁶⁴

Dekleva se je povezal s sovjetsko vojno misijo v Ljubljani. Njen vodja je pokazal veliko zanimanje in se je kmalu zatem pripeljal ogledat grobove. Na Deklevovo pobudo so sestavili delovni odbor,⁶⁵ katerega predsednik je bil on. Pri delih, ki so bila organizirana kot udarniška,⁶⁶ so sodelovali poleg vojakov Jugoslovanske ljudske armade tudi meščani in predvsem mladina.

⁵⁷ AMNOM, mapa 208/a. Umrli sovjetski vojni ujetniki po mesecih.

⁵⁸ V Seznamu ruskih grobov ... Mestnega pogrebnege zavoda v Mariboru je kot dan zadnjega pokopa vpisan 15. 6. 1942. Glede na to, da v Deklevovem Seznamu umrlih ... pri zadnjem umrlem sploh ni zapisan mesec, ampak samo dan, in to 15., lahko sklepamo, da je Dekleva domneval, da bi lahko šlo v Seznamu ruskih grobov ... iz omenjenega pogrebnege zavoda za tipkarsko napako.

⁵⁹ AMNOM; mapa 208/a. Seznam sovjetskih borcev – partizanov, ki so jih ujeli Nemci ter jih ubili ali pa so bili ranjeni v bojih in so umrli.

⁶⁰ Nekateri brez imen in priimkov, a z jetniško številko, drugi tudi brez nje.

⁶¹ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 1. Rojen 25. 5. 1901 v kraju Puža, Opatija. Ta je med svojim bivanjem v Srbiji prestopil v pravoslavno vero, vpisal se je na pravoslavno teologijo in postal tudi predavatelj teologije. Umrl je 24. 3. 1992 v Ilirski Bistrici, Upravna enota Ilirska Bistrica, Matična knjiga umrlih matičnega območja Ilirska Bistrica, letnik 1992.

⁶² AMNOM; mapa 208/a. Seznam umrlih ruskih ujetnikov ... Ali tudi: Dekleva: ... str. 2

⁶³ AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 1.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Prav tam. AMNOM; mapa 208/a. Dekleva: ..., str. 2.

⁶⁶ AMNOM, mapa 208/a. Dopis gradbenega odseka pri okrajnem odboru Maribor – mesto tov. Gorazdu Deklevi glede števila ur pri ureditvi sovjetskega pokopališča na Pobrežju, Maribor, 16. 4. 1946.

Slika 4: Pokopališče sovjetskih vojnih ujetnikov na Pobrežju, PAM, Zbirka fotografij in razglednic. Na vsaki leseni tablici je bilo zapisano število sovjetskih ujetnikov, pokopanih v določenem sektorju jame/grobni enoti.

Žalne svečanosti ob ureditvi pokopališča, ki je po svojih osnovnih značilnostih spominjalo na vojaško, se je 14. 4. 1946 udeležilo okrog 15.000 ljudi.⁶⁷ Na svečanost sta prišla zastopnika sovjetske misije iz Ljubljane in zastopnika vlade Ljudske republike Slovenije. Vsako leto pred 1. novembrom so se vrstili govori predstavnikov oblasti s polaganjem vencev. Po sporu z Informbirojem junija 1948 komemorativnih govorov ni bilo več.⁶⁸

Svečke in rože na grobišču sovjetskih ujetnikov še v sedemdesetih letih

Še dolga leta po ureditvi pokopališča za sovjetske ujetnike so Mariborčani pred 1. novembrom dajali svojim otrokom⁶⁹ kakšno svečko ali rože, da so jih odnesli na grobove sovjetskih ujetnikov. Skupinsko pa so grobove sovjetskih ujetnikov obiskovali učenci iz osnovne šole Toneta Čufarja na Pobrežju.⁷⁰

⁶⁷ »Grobišča Rdečearmejcev naj bodo nam vsem več en opomin, da bomo zvesto čuvali pridobitev osvobodilne borbe« V: *Vestnik Mariborskega okrožja* 2, 1946, 33, 19. 4., str. 1. [Vestnik ... je predhodnik *Večera*.]

⁶⁸ Prav tam. AMNOM; mapa 208/a, Dekleva: ..., str. 3.

⁶⁹ Miroslava Grašič (1956), stanujoča na Mejni ulici na Pobrežju, je 3. 6. 2015 izjavila, da ji je mati dajala svečko in rože v obdobju od 1963 do 1971. Igor Vodnik (1957), stanujoč na Mladinski ulici, je 7. 10. 2015 izjavil, da mu je mati v njegovih deških letih, tj. še v poznih šestdesetih, dajala svečo, da jo je odnesel na grobišče sovjetskih ujetnikov.

⁷⁰ Izjava Miroslave Grašič istega dne.

Zelenica s pravoslavnim križem

V letih 1980–1985 je potekala druga etapa izgradnje hitre ceste skozi Maribor.⁷¹ Pri tem se je zaradi rekonstrukcije Prečne ulice novo cestišče sicer približalo grobišču⁷² sovjetskih ujetnikov,⁷³ ni pa šla njegova trasa čezenj.⁷⁴ Na tem zemljišču so po načrtu ureditve okolja hitre ceste⁷⁵ naredili leta 1982⁷⁶ travnato zelenico. Njena dolžina je 38 m, širina je 15 m, površina⁷⁷ pa 570 m². Na zelenici kot osnovi za spominski park so postavili 2 metra⁷⁸ visok ruski pravoslavni križ,⁷⁹ pod katerim stoji na okroglem podstavku nagnjena plošča z napisom »V spomin 1819 sovjetskim ujetnikom, umrlim v Mariboru od gladu in epidemij v zimi 1941–1942«. Nad napisom na plošči je vklesan simbol srp in kladivo, pod njim pa peterokraka zvezda. Na levi strani krožnega podstavka iz granitnih kock, na katerem stoji križ, je nalepljena ploščica z napisom »Mesto Maribor 1982«.⁸⁰

Zelenica z ruskim križem deluje kot spominski park sicer pomirjujoče, vendar se je mogoče vprašati, ali se ne bi bolj oddolžili spominu na sovjetske ujetnike s preureditvijo pokopališča v prvotno obliko, vendar z obstojnejšimi materiali.

⁷¹ https://sl.wikipedia.org/wiki/Hitra_cesta_H2, tudi: https://www.dars.si/...avtocestah/.../H2_Hitra_cesta_skozi_Maribor_109.a.

⁷² Silva Šeruga, Prekopali so 30 grobov. V: *Večer* 36, 1981, 202, 2. 9., str. 7.

⁷³ Angel Polajenko, upokojenec Zavoda za izgradnjo Maribora ZIM, je pričal 13. 3. 2016. Ustnemu pričevanju je 14. 4. 2016 sledila še pisna izjava. V času izgradnje hitre ceste skozi Maribor je bil predstavnik investitorja, tj. Samoupravne interesne skupnosti za ceste Slovenije.

⁷⁴ Polajenko, pisna izjava. To je izvedel mag. Miha Bartol, projektant v Projektivnem biroju Cestnega podjetja Maribor.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ darja.lampret@ppm.si, Osnovni podatki za spominski park s Spomenikom miru, 31. 3. 2016. Odslej: darja ...

⁷⁸ Na skrajnem jugozahodnem predelu pobreškega pokopališča.

⁷⁹ Ruski pravoslavni križ se razlikuje od grškega pravoslavnega po nagibu spodnje poševne prečke. V nadaljnjem besedilu: ruski križ. Gabarite omenjenega križa je izmeril 15. 4. 2016 avtor.

⁸⁰ Breže: Sašo Radovanovič, Senka Dreu: Maribor pod točo bomb- Taborišče smrti. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje ČZN* 86, 2015, 2–3, str. 165–166.

Spomenik miru

20. maja 2011 so svečano odkrili⁸¹ spominsko obeležje,⁸² »prvo tovrstno na svetu,⁸³ ki je poklon vsem vojnim žrtvam brez delitev in brez vrednostnih sodb, podrejen zgolj ustvarjanju spominov«. ⁸⁴ Namenjeno je spominu na vse tiste, ki so umrli v Mariboru med 2. svetovno vojno, ne glede na to, na kateri od vojskujočih strani so se borili, kar ni bilo doslej še nikoli storjeno. Posvečeno je tudi civilistom, ki so umrli med zavezniškim bombardiranjem od januarja 1944 do aprila 1945. Na omenjeni zelenici stoji diagonalno od ruskega križa skala iz sivega granita. Na njej je pritrjena plošča z napisom »*Spomenik miru 1941–1945*«. Skalo obdaja osem kamnitih plošč, monolitov iz sivega granita, ki se s svojimi podstavki stikajo po štirje skupaj. Na vsakega izmed njih sta pritrjeni po dve stekleni plošči z imeni in priimki umrlih vojakov iz najrazličnejših držav in meščanov Maribora, žrtev zavezniškega bombardiranja. Na prvih treh ploščah, na polovici četrte in še nekoliko pod njo je vpisanih 1.819 imen in priimkov sovjetskih ujetnikov, pod njimi pa je vpisano število 693 neznanih sovjetskih ujetnikov. Seznamu umrlih sovjetskih ujetnikov, nad katerim je kot ime države zapisano *Rusija*, sledijo sezname držav po abecednem redu od *Avstrija* do *Združene države Amerike*. Poldrugi del plošče zavzemajo imena in priimki vseh, ki so umrli med bombardiranjem Maribora. Levo od ruskega križa stojita še kovinska panoja s historiografskim zapisom o usodi sovjetskih ujetnikov v letih 1941–1942. Prvi, bližje križu, je v celoti izpisan v ruskim besedilom v ruščini, levo od njega stoji pano z obširnejšim besedilom v slovenščini, ki mu sledijo krajši zapisi v angleščini, nemščini in italijanščini.

Pod zelenico ne ležijo samo kosti sovjetskih ujetnikov. Na kovinskem panoju desno od monolitov in od granitne skale je zapisano, da so pokopali pod Spomenik miru posmrtno ostanke večine od 682 vojakov,⁸⁵ umrlih v zadnjih dveh letih vojne. Bili so državljani Avstrije, Belorusije, Bolgarije, Bosne in Hercegovine, Češke, Črne gore, Danske, Hrvaške, Litve, Madžarske, Makedonije, Nemčije, Poljske, Romunije, Slovaške, Slovenije, Srbije, Švice, Ukrajine, in Združenih držav Amerike ter 330 civilnih mariborskih žrtev bombardiranja.

⁸¹ pp-mb.si/Slovesnost-ob-odkritju-Spomenika-miru.aspx

⁸² Oblikoval ga je kipar Franc Tobias.

⁸³ Lidija Ferk, Posmrtni ostanki vojnih žrtev v istem grobišču. V: *Večer* 67, 2011, 116, 21. 05, str. 20.

⁸⁴ Del napisa na panoju za Spomenikom miru.

⁸⁵ Na spominskih ploščah so tudi imena in priimki 38 ujetnikov iz Cipra, Francije, Grčije, Italije, Nove Zelandije in Velike Britanije, ki so umrli v meljskem taborišču naravne smrti, niso pa pokopani pod Spomenikom miru.

Slika 5: Zelenica s spominskimi obeležji. Spredaj Spomenik miru, desno v ozadju ruski križ. Fotografijo je posnel dne 31. 3. 2016 mag. Gerhard Angleitner⁵.

Postavitev so omogočili⁸⁶ Pogrebno podjetje Maribor, Mestna občina Maribor, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije, Veleposlaništvo ZDA v Sloveniji, Veleposlaništvo Združenega kraljestva in Severne Irske v Sloveniji, Veleposlaništvo Ruske federacije, Dravske elektrarne, Kreditna banka Maribor, Mariborski vodovod in Ostroga.

Postavitev informativne table ob vzhodnem vhodu v carinsko skladišče⁸⁷

15. 9. 2011 so postavili levo od vzhodnega vhoda v carinsko skladišče informativno tablo⁸⁸ z opisom dogajanja⁸⁹ v carinskem skladišču v letih 1941–1942.

Odprtje enodnevne razstave in virtualni prikaz Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike

Dne 8. 7. 2014 so v prisotnosti ruskega zunanjega ministra Sergeja Lavrova in drugih pomembnih gostov iz Ruske federacije odprli v prostorih dobro

⁸⁶ Tadeja Škerjanc, O spomeniku tudi z Angleži. V: *Večer* 67, 2011, 57, 10. 3. str. 17. Postavitev prve spomske table je bila vredna okoli 30 tisoč evrov.

⁸⁷ Glej sl. 1.

⁸⁸ Na nasprotni strani stoji čez cesto vhod v mariborsko komendo. Glej op. 35, [http://www.sistory.si/...](http://www.sistory.si/)

⁸⁹ Avtorica historiografskega besedila je Miroslava Grašič, muzejska svetovalka v MNOM.

ohranjenega⁹⁰ carinskega skladišča enodnevno muzejsko razstavo s hkratnim virtualnim projektnim prikazom Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike.⁹¹ Bodoči muzej je zasnovan kot večnamenski kulturni objekt.⁹² Pri tem ne gre samo za muzej kot ustanovo za prikaz in proučevanje zgodovine, ampak naj bi ta objekt služil s svojo notranjo ureditvijo kot prostor za spominjanje, sočutje in za razmišljanje.

ZAKLJUČEK

Vse zapisano kaže, da je Maribor tragedijo sovjetskih ujetnikov dojel kot svojo bolečino. Sočutje do izstradanih in bolnih sovjetskih ujetnikov je med vojno preraslo v domiselno zastavljeno obliko pomoči, ki je zahtevala pri odraslih veliko osebnega poguma in veliko breme odgovornosti, saj so vendarle izpostavili tveganju tudi lastne otroke. Ustno izročilo o trpljenju sovjetskih ujetnikov in njihovi zadnji poti do pokopališča se je prenašalo na potomce. Še desetletja po vojni so starši dajali otrokom svečke in rože, da bi jih za 1. november nesli na grobišče sovjetskih ujetnikov.

Po koncu 2. svetovne vojne so v Mariboru postavili doslej štiri spomeniška obeležja v zvezi s sovjetskimi ujetniki, vendar bo Maribor šele s postavitvijo »Muzeja nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike« najgloblje ohranil spomin na trpljenje sovjetskih ujetnikov, ki so končali svojo življenjsko pot v njem.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

AMNOM, mapa 208/a.

Pokrajinski arhiv Maribor.

PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor.

PAM, fond Uprava za gradnje in regulacije.

⁹⁰ Glej op. 7: [http://www.veleposlanistvorusije ...](http://www.veleposlanistvorusije...), str. 1.

⁹¹ Ob tej priložnosti so tudi izdali dvojezični (slov., rus.) katalog razstave z naslovom *Muzej nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike*. Maribor 2014. Odslej: *Muzej nacističnega ...*

⁹² *Muzej nacističnega ...*, str. 16. Oblikovalci arhitekture muzeja, razstave: mag. Tomaž Kancler, Mateja Katrašnik in Dejan Štampar.

PAM, Zbirka fotografij in razglednic.

PAM, fond Mestna občina Maribor 1528–1941.

Pogrebno podjetje Maribor.

Sprejemni listi.

Upravna enota Ilirska Bistrica.

Matična knjiga umrlih matičnega območja Ilirska Bistrica, letnik 1992.

Upravna enota Maribor, Oddelek za matične zadeve, državljanstvo in migracije.

Monografije

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*. Maribor 1981.

Sašo Radovanovič, Senka Dreu, *Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti*. Maribor 2015.

Zborniki, katalogi

Muzej nacističnega taborišča za sovjetske vojne ujetnike. Dvojezični katalog: slov., rus. z razstave. Maribor 2014.

Časopisi, revije

Časopis Mariborskega okrožja

Časopis za zgodovino in narodopisje

Večer

Borivoj Breže, Taborišči za vojne ujetnike v Mariboru (4. del) (2). V: *Večer* 71, 2015, 159, 11. 7., str. 24.

Borivoj Breže, Sašo Radovanovič, Senka Dreu, Maribor pod točo bomb – Taborišče smrti. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86, 2015, 2–3, str. 160–167.

Jasmina Cehnar, V Melju končno zaznamovali mariborski Auschwitz. V: *Večer* 67, 2011, 215, 16. 9., str. 19.

Lidija Ferk, Posmrtni ostanki vojnih žrtev v istem grobišču. V: *Večer* 67, 2011, 116, 21. 05. str. 20.

»Grobišča Rdečearmejcev naj bodo nam vsem več en opomin, da bomo zvesto čuvali pridobitev osvobodilne borbe«. V: *Vestnik Mariborskega okrožja* (predhodnik *Večera*) 2, 1946, 33, 19. 4., str. 1.

Boris Jaušovec, Prioriteta je premirje. V: *Večer* 70, 2014, 157, 9. 7.

Silva Šeruga,⁹³ Prekopali so 30 grobov. V: *Večer* 36, 1981, 202, 2. 9., str. 7.

Tadeja Škerjanc,⁹⁴ O spomeniku tudi z Angleži. V: *Večer* 67, 2011, 57, 10. 3., str. 17.

Elektronski viri

arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=25754, 11. 4. 2016.⁹⁵

darja.lampret@ppm.si, *Osnovni podatki za spominski park s Spomenikom miru*, 31. 3. 2016.

<https://industrijskaulica.wordpress.com/kje-v-mariboru-je-industrijska-ulica-2/>, 13. 4. 2016.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Hitra_cesta_H2, 12. 4. 2016, tudi:

https://www.dars.si/...avtocestah/.../H2_Hitra_cesta_skozi_Maribor_109.a..., 17. 4. 2016.

pp-mb.si/Slovesnost-ob-odkritju-Spomenika-miru.aspx, 26. 4. 2016.

<http://www.sistory.si/SISTORY:ID:7634>: Jože Mlinarič, *Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1980, št. 2, 15. 4. 2016.

http://www.veleposlanistvorusije.mid.ru/doc/08072014_sl.pdf, 16. 4. 2016.

Pričevanja, izjave

Zdenka Gombač, Ivan Gorjup, Miroslava Grašič, Marija Kolenc, Jurij Leitgeb, Angel Polajnkó, Jožef Rajšp, Franc Šedivy, Drago Šorgo, Janez Švajncer, Slavko Šterman, Igor Vodnik, priča, ki ne želi biti imenovana.

HELP, SYMPATHY AND REVERENCE FOR THE SOVIET WAR PRISONERS IN MARIBOR, WHO DIED IN THE YEARS 1941 AND 1942 Summary

While Germans treated the British and other war prisoners in the Maribor industrial quarter Melje according to The Hague Conventions, they treated the Soviet prisoners in a customs warehouse extremely cruel. The citizens of Melje were only allowed to help the prisoners with giving them pieces of bread. In order to avoid interventions of the guards they used their children for these actions. On the basis of archive materials, literature and testimonies of people who were born at the beginning of the 1930ies and of their offspring one can see that the number of Melje citizens who helped the Russian prisoners was not negligible, especially when considering the constant presence of the German guards.

⁹³ V časopisu: sš. Ime in priimek novinarke: Silva Šeruga je posredovala 13. 4. 2016 Dana Kmetič, upokojena sodelavka Univerzitetne knjižnice Maribor.

⁹⁴ (taš) – ime in priimek avtorice, pridobljen 18. 4. 2016 (dokumentacija *Večera*).

⁹⁵ SI AS 1235 Republiška skupnost za ceste Slovenije, 1884–1991.

The Germans wanted to bury the Soviet prisoners in a gravel pit near the Pobrežje cemetery and they tried to cover up mass murders. The then director of the cemetery convinced them that the dead should be buried in parallel graves. After the war the director gave the list of the dead to an orthodox priest, who was a Slovene. He, the soldiers of the Maribor Yugoslav garrison, the Maribor youth, and the citizens arranged a model cemetery, which had all the features of a military cemetery. Around 15.000 people were supposedly present at the opening ceremony.

The tragedy of the Russian prisoners shook up the citizens of Maribor. From the liberation on and until the 1970ies children used to put flowers and candles on their graves.

Between 1980 and 1982, when the highway through Maribor was in its second stage, the cemetery was rearranged as a lawn. In 1982 a two metres high stone orthodox cross and a memorial plate were arranged.

On 15th May 2011 eight stone monoliths were arranged diagonally to the orthodox cross. These monoliths are decorated with name plates of soldiers, who died in Maribor and its surroundings during World War II (the Soviet prisoners, prisoners from other countries, the German soldiers, and Anglo-American pilots, who were shot down during the bombing of the city, and the citizens of Maribor, who were killed during the bombing). This arrangement was an international project, the first of its kind in the world, the first one that combines the memory of victims from both fighting sides.

An informative board was set up at the entrance in the customs warehouse on 15th September 2011.

On 8th July 2014 a one-day exhibition with a virtual presentation of the future museum of Soviet prisoners was opened. The Russian foreign minister Lavrov was present at the opening.

HILFE, MITGEFÜHL UND PIETÄT FÜR DIE SOWJETISCHEN KRIEGSGEFANGENEN, DIE IN DEN JAHREN 1941–1942 IN MARIBOR/MARBURG STARBEN

Zusammenfassung

Während Deutsche in dem Industrie- und Arbeiterviertel Melje/Melling im Nordosten Maribors/Marburgs die britische und andere Gefangenen den Haager Friedenskonferenzen gemäß behandelten, behandelten sie die sowjetischen Gefangenen im Zollmagazin extrem grausam. Die Bewohner von Melje/Melling durften den Gefangenen nur helfen, indem sie ihnen Brot gaben. Um den Einsatz der Wachen zu verhindern, benutzen sie ihre Kinder, um den Gefangenen Brot zu übergeben. Auf Grund der Archivmaterialien, Literatur und dem Erzählen der Überlebenden, die Anfang der 1930er geboren waren und laut der Aussagen von Nachkommen der schon gestorbenen Bewohner kann man annehmen, dass die Zahl der Meljeaner/Mellinger, die den sowjetischen Gefangenen halfen, nicht gering war. Vor allem war diese Zahl nicht gering, wenn man die ständige Anwesenheit der deutschen Wachen berücksichtigt.

Deutsche wollten die verstorbenen sowjetischen Gefangenen in der Kiesgrube in der Nähe des Pobrežje/Pobersch Friedhofs beerdigen und dabei die Zeichen des Massenmordes verdecken. Der damalige Direktor des Friedhofs überzeugte sie, dass man die sowjetische Gefangenen in den Parallelgräber beerdigen sollte. Nach dem Krieg übergab der Direktor des Friedhofs die Namenslisten der Beerdigten an den orthodoxen Priester, der

übrigens ein Slowene war. Unter seiner Leitung errichteten die Soldaten des Mariborer/Marburger Garnison der Jugoslawischen Volksarmee, die Mariborer/Marburger Jugend und die Bewohner Maribors/Marburgs einen Muster-Friedhof, der alle Charakteristika eines Soldatenfriedhofs hatte. An der Eröffnungsfeier nahen rund 15.000 Menschen teil.

Die Tragödie der sowjetischen Gefangenen erschütterte die Mariborer/Marburger. Nach der Befreiung gaben die Eltern ihren Kindern an Allen Heiligen noch bis in die 1970er Blumen und Kerzen für die Gefangenengräber.

Von 1980 bis 1982 wurde während der II. Bauetappe der Schnellstraße durch Maribor/Marburg der Friedhof mit den Überresten der sowjetischen Gefangenen in eine Grünfläche verwandelt. Im Jahr 1982 wurden dann noch ein zwei Meter hohes orthodoxes Kreuz aus Stein und eine Gedenktafel errichtet.

Am 15. Mai 2011 wurden diagonal zum orthodoxen Kreuz acht Steinmonolithe errichtet, auf denen Namen Aller, die in Maribor/Marburg und in der Umgebung während des Zweiten Weltkrieges fielen (sowjetische Gefangener, Gefangener aus anderen Staaten, deutsche Soldaten und anglo-amerikanische Piloten, die während der Bombardierung der Stadt abgeschossen wurden) und der Mariborer/Marburger, die während der Stadtbombardierung starben, verewigt sind. Diese Einrichtung war ein internationales Projekt, das erste in der Welt, das der Erinnerung an die Opfer beider Seiten gewidmet ist.

Am 15. September 2011 wurde beim Eingang in das Zollmagazin noch eine Informationstafel errichtet.

Am 8. Juli 2014 wurde im Zollmagazin eine eintägige Ausstellung mit virtueller Darstellung des geplanten Museums der sowjetischen Gefangenen eröffnet. Bei der Ausstellungseröffnung wurde auch der russische Außenminister Lavrov anwesend.

Odnos ameriških oblasti do indijanskih plemen in Zakon o izselitvi Indijancev zahodno od reke Misisipi

Irena Marković*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(73):323.1"18"

Irena Marković: Odnos ameriških oblasti do indijanskih plemen in Zakon o izselitvi Indijancev zahodno od reke Misisipi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 97–123

Avtorica obravnava idejne osnove izselitvene politike ZDA do indijanskih plemen vzhodno od reke Misisipi, ki so bile utemeljene z nakupom Louisiane leta 1803 in z izvajanjem 'civilizacijskega načrta'. S tem načrtom so bili postavljeni temelji za politiko zvezne vlade do Indijancev in za njihovo izselitev zahodno od reke Misisipi. Sprejetje Zakona o izselitvi Indijancev leta 1830 pomeni nadaljevanje in naslednjo stopnjo v odnosu vlade ZDA do Indijancev, ki so bili deležni etnocidnih pritiskov takratne uradne ameriške politike.

Ključne besede: ZDA, Indijanci, Louisiana1803, 'civilizacijski načrt', Zakon o izselitvi Indijancev 1830

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(73):323.1"18"

Irena Marković: The US Government Attitude towards the Native American Tribes and the Indian Removal Act for Removing Native American Tribes West of the Mississippi River. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 97–123

The author discusses the outline plans of the United States Removal Act for Indian tribes east of the Mississippi river. The outline plans were justified by the Louisiana purchase in 1803 and by the execution of the "civilised plan". This plan was the basis for the government policy on Native Americans and their removal west of the Mississippi

* Dr. Irena Marković, profesorica na Osnovni šoli Rače, Grajski trg 1, 2327 Rače, Slovenija, irena.markovic@t-2.net

river. The Indian Removal Act was passed in 1830 and it represented continuation and the next level of the US government attitude towards Native Americans, who suffered ethnocide pressure by the then official American policy.

Key words: USA, Native Americans, Louisiana 1803, 'civilisation plan', Indian Removal Act 1830

UVOD

Skozi 19. stoletje trajajoči proces osvajanja in integracije državnega ozemlja ZDA, je imel negativne posledice za prvotne prebivalce tega območja – severnoameriške Indijance. Širjenje ZDA na Zahod¹ je bilo povezano s politiko preseljevanja in uničevanja tam naseljenih indijanskih plemen, ki so bila med seboj sprta in nepovezana zaradi nenehnega pritiska belih naseljencev, uničevanja njihove gospodarske osnove, uničujoče moči alkohola in življenja v rezervatih. Indijanci so bili žrtve namernega iztrebljanja, saj je bilo širjenje na Zahod v interesu ameriške zvezne vlade, ki je s politiko sklepanja pogodb o nakupu zemljišč indijanska plemena izseljevala z njihovih zemljišč v gorata območja zahodno od reke Misisipi. Proti etnocidni politiki zvezne vlade so bili Indijanci oz. voditelji indijanskih plemen brez moči, prav tako so bili nemočni proti izkoriščanju evropskih trgovcev s krznom.²

V prvi polovici 19. stoletja je imela trgovina s krznom pomemben vpliv na gospodarsko in politično dogajanje v ZDA in na odnose med zvezno vlado in severnoameriški Indijanci. Njeno vodilo je bil dobiček posameznikov in delniških družb. V tem času so trgovino s krznom obvladovale pomembne trgovske družbe: Hudson Bay Company, North West Company in American Fur Company. Indijanski lovci so prodajali trgovcem kože pobitih divjih živali v zameno za industrijsko blago (železno orodje in opremo, orožje, tekstil), hkrati pa je bila ta oblika trgovanja tudi njihov osnovni vir dohodka, ki pa ni ogrožala tradicionalnega načina življenja Indijancev, temveč jih je celo podpirala pri ohranjanju tradicionalnega načina življenja (lovci na krzno).³

V drugi polovici 19. stoletja je ekonomski koncept agrarne ekonomije (poljedelstva) v ZDA, ki so ga širile množice priseljencev iz Evrope, uničeval naravne pogoje za preživetje indijanskih nomadskih lovcev. Politiko naseljevanja evropskega prebivalstva na indijanska območja je zvezna vlada podpirala tudi z ugodnimi pogoji za nakup zemljišč na Zahodu. Tako se je s

¹ V 19. stoletju se izraz ameriški (divji) Zahod uporablja za območje zahodno od reke Misisipi; v nadaljevanju Zahod.

² Angie Debo, *A History of the Indians of the United States*. Norman, 1983, str. 101–117.

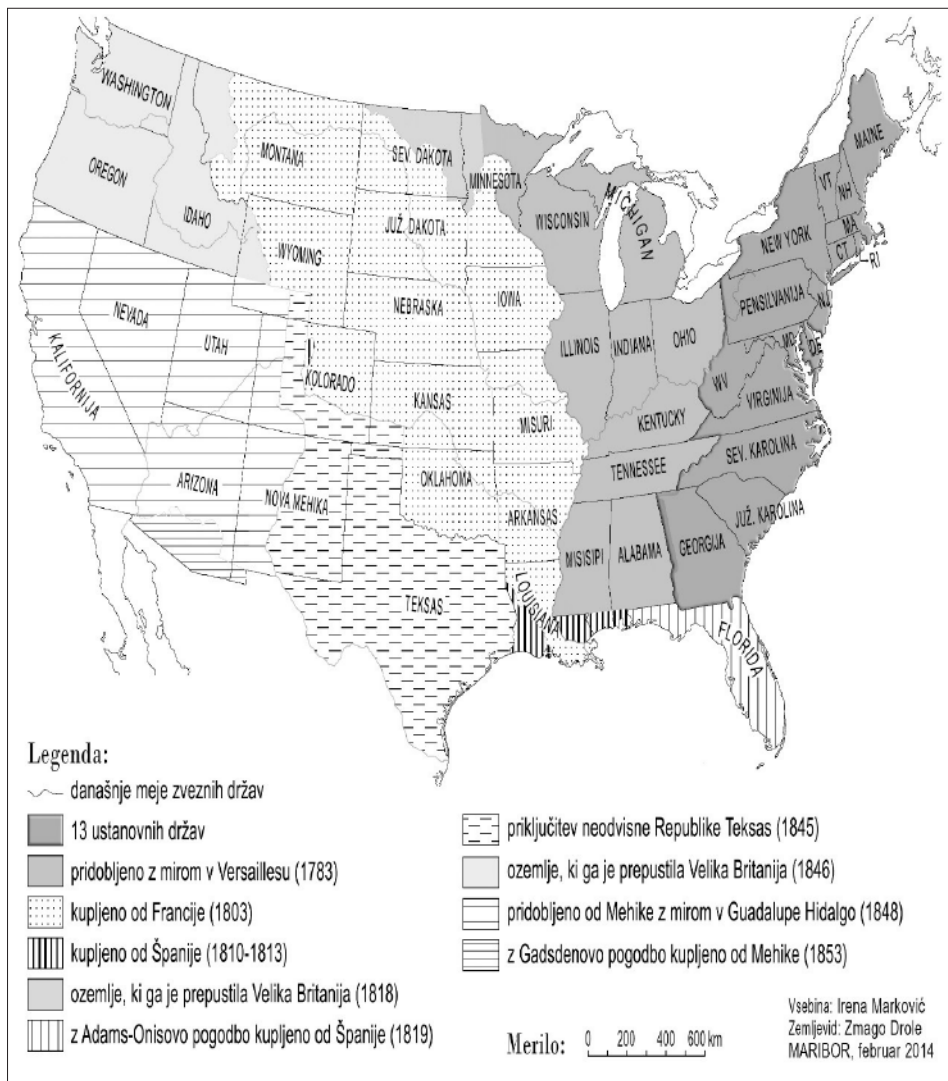
³ Alan Taylor, *The Divided Ground: Indians, Settlers and the Northern Borderland of the American Revolution*. New York, 2006, str. 380–382.

sprejetjem Zakona o zemlji iz leta 1820 (The Land Act of 1820) znižala cena zemljišč z dveh na 1, 25 dolarja na aker ob minimalnem nakupu 80 hektarjev zemljišča. S tem ukrepom je zvezna vlada povečala nakup zemljišč in privabljala priseljence na zahodna območja ZDA. Prav tako pa je podobne ukrepe prinesel Zakon o predkupni pravici z leta 1841 (Preemption Act of 1841). Po določitvi tega zakona so imeli predkupne pravice pri nakupu federalne zemlje nad 80 hektarjev tisti naseljenci, ki so imeli stalno bivališče na ozemlju ZDA ter so vložili pri zvezni vladi zahtevek za odkup federalne zemlje v obsegu 160 hektarjev po ceni, ki jo je določil Zakon o zemlji z leta 1820, preden je bilo zemljišče na voljo za javno prodajo.⁴

Zvezna vlada je leta 1862 sprejela tako imenovani zakon Homestead (Homestead Act), ki je dodelil vsakemu Američanu ali priseljencu, ki je nameral ostati v Združenih državah Amerike, 65 hektarjev federalne zemlje proti majhni odškodnini, v sušnih območjih pa do 248 hektarjev zemlje, potem ko so na njej živeli najmanj pet let. Zemljo so lahko kupili po ceni 1, 25 dolarja za aker že po šestih mesecih bivanja na njej. Teh 65 hektarjev zemlje je bilo precej več, kot je potrebovala družina, da bi preživela, in določba je pospešila selitev na zahodna območja Severne Amerike. Večina kmečkih priseljencev je prihajala z vzhodnih območij severnoameriškega kontinenta. Privlačila jih je rodovitna pokrajina zahodno od gorovja Apalači, kjer so lahko ustvarili nekajkrat večja posestva, kot so jih poznali na gosto poseljenem območju vzhodno od gorovja Apalači. Zaradi ekonomskega koncepta agrarne ekonomije v ZDA je kolonizacija notranjih območij severnoameriškega kontinenta, zlasti ameriškega Zahoda, bila v bistvu individualna. Že od vsega začetka je bilo kmetijstvo v ZDA usmerjeno tržno, zato je zvezna vlada z zakonodajo podpirala nakup velikih posesti in gradila potrebno prometno infrastrukturo, kar je kmetom omogočalo prodajo pridelkov na trgu.⁵

⁴ The Library of Congress. Primary Documents in American History, A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 16th Congress, 1st Session. *Land Act of 1820*, str. 566–569: <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=003/llsl003.db&recNum=607>, dostopno 14. 1. 2016; The Library of Congress. Primary Documents in American History, A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 27th Congress, 1st Session. *Preemption Act of 1841*, str. 453–461: <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=005/llsl005.db&recNum=0490>, dostopno, 16. 3. 2016.

⁵ Allen J. Maldwyn, *American Immigration*. Chicago, 1992, str. 148; National Archives and Records Administration (NARA). *Act of May 20, 1862 (Homestead Act)*, *Public Law 37–64 (12 STAT 392)*: <https://research.archives.gov/id/299815>, dostopno 12. 3. 2016; Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike*. Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1999, str. 329–393.

Zemljevid 1: Teritorialni razvoj ZDA v 19. stoletju

Politika ZDA do priseljevanja in priseljencev je bila odvisna od trenutnih gospodarskih, političnih, socialnih in diplomatskih razmer v svetu. Ker so spremembe katerekakoli od omenjenih dejavnikov vplivale na notranjepolitično dogajanje v ZDA, sta priseljenska zakonodaja in zakonodaja, ki se je nanašala na pridobitev ameriškega državljanstva, pogosto odražali trenutno razpoloženje ameriške družbe oziroma volivcev in sta zato v večini primerov omejevali možnost priselitve prebivalcem z mnogih delov sveta. Sprejeta restriktivna zakonodaja je omogočala priselitev le omejenemu številu tujcev, pa še to le tistim, za katere so ameriške oblasti menile, da se bodo lahko

hitro vključili v ameriški način življenja in v ameriško družbo. Zato je mogoče odnos politike ameriških oblasti do priseljavanja in priseljencev označiti kot skupek politike spodbujanja, reguliranja in omejevanja priseljavanja ter vključevanja in izključevanja oziroma poskusov prilagajanja ameriški družbi milijonov priseljencev, ki so v ZDA našli stalno ali začasno bivališče.⁶

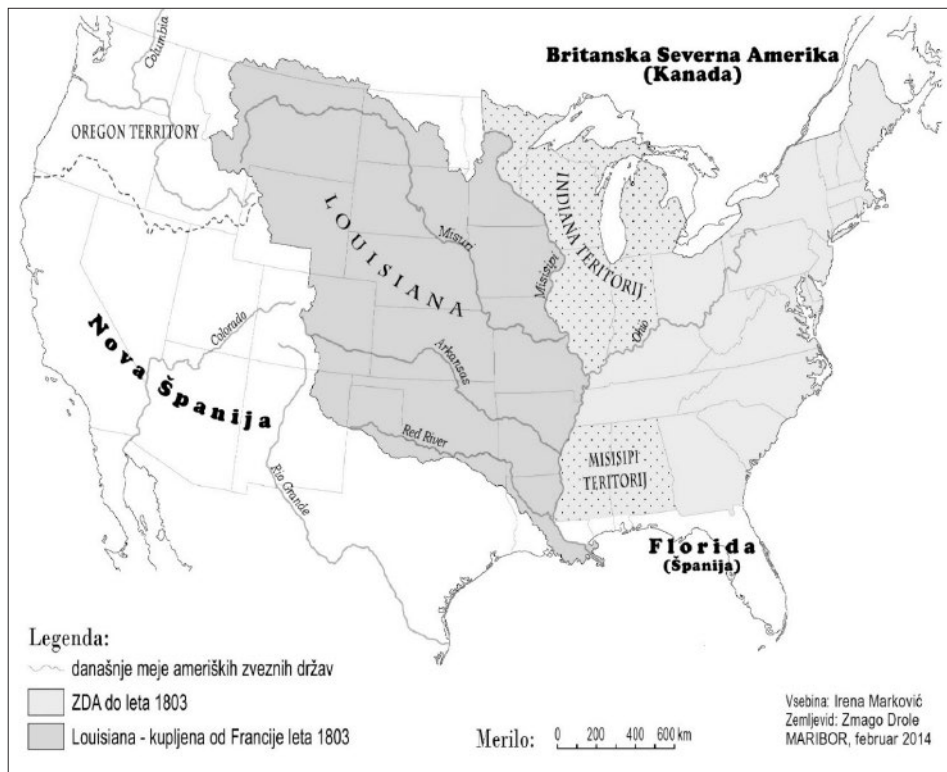
DOLOČILA 'CIVILIZACIJSKEGA NAČRTA' PRI VZPOSTAVLJANJU ODNOSOV MED ZVEZNO VLADO ZDA IN INDIJANSKIMI PLEMENI

Idejne osnove izselitvene politike zvezne vlade do indijanskih plemen vzhodno od reke Misisipi so bile utemeljene z nakupom Louisiane leta 1803 (Louisiana Purchase) od Francije in z izvajanjem 'civilizacijskega načrta', v katerem je predsednik ZDA Thomas Jefferson (1801–1809)⁷ opisal strategijo reševanja indijanskega vprašanja in nakupa indijanskih zemljišč. Nakup Louisiane velja za najpomembnejšo nepremičninsko transakcijo v ameriški zgodovini. ZDA so s tem nakupom podvojile svoje ozemlje, ki so ga kasneje razdelile med 15 ameriških zveznih držav: Louisiano, Arkansas, Misuri, Iowo, Južno in Severno Dakoto, Teksas, Novo Mehiko, Nebraska, Kansas, Wyoming, Minnesoto, Oklahomo, Kolorado in Montano. S tem nakupom so ZDA pridobile skoraj celotno porečje reke Misisipi, vključno s pristaniščem New Orleans. S tem se je ozemlje ZDA povečalo na nekaj manj kot 4, 45 milijona km². Ameriški kongres pa je razglasil vse ozemlje zahodno od reke Misisipi, vključno z delom Skalnega gorovja, za državno posest. Naseljevanje tega ozemlja je zvezna vlada podpirala z ugodnimi pogoji za nakup zemlje tako, da je uresničevala določila zakona iz leta 1820.⁸

⁶ Matjaž Klemenčič, *Immigration and Citizenship in the United States after 1880*. V: *Citizenships and Identities: Inclusion, Exclusion, Participation*. Ann Katherine Isaacs (ur.) Pisa, 2010, str. 235–243.

⁷ Thomas Jefferson (1743–1826) se je rodil v Shadwellu, danes Albemarle County, nekdanji britanski koloniji v Virginiji. Na volitvah leta 1800 je Jefferson premagal Johna Adamsa in tako postal tretji predsednik ZDA. Leta 1804 je bil Jefferson ponovno izvoljen za predsednika države. Umril je na domu na Monticellu v zvezni državi Virginiji. Mark Grossman, *Encyclopedia of the United States Cabinet, Volume two*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, 2000, str. 616–621; Edmund S. Morgan, *Benjamin Franklin*. New York, London, 2000, str. 47–145; Rodriguez P. Junius. Jefferson, Thomas (1743–1826). V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 160–162.

⁸ NARA. *Louisiana Purchase Treaty, 1803*: http://www.archives.gov/exhibits/american_originals_iv/images/louisiana_purchase_treaty/purchase_treaty_1.html, dostopno, 26. 2. 2016; Louisiana Purchase Treaty (April, 30, 1803). V: *The Louisiana Purchase*, str. 408–409.

Zemljevid 2: Območje kupljene Louisiane leta 1803

Intenzivno naseljevanje na zahod ZDA, na območje med reko Misisipi in Skalnim gorovjem, se je začelo že z nakupom Louisiane leta 1803. Upravno-politična določila, Uredbe o Severozahodu (Northwest Ordinance) iz leta 1787, s katero je ameriški kongres organiziral upravno strukturo in določil postopke za nastajanje novih držav na Severozahodnem območju (Northwest Territory),⁹ je opredelil tudi način reševanja lastništva zemlje, ki so jo naseljevali Indijanci: »V izredno dobri veri se je treba vedno paziti Indijancev, njihovih zemljišč in lastnine ne moremo pridobiti brez njihovega soglasja. Njihova premoženja, pravic in svobode, se nikoli ne sme napadati ali jih motiti, razen v zakonskih postopkih in v vojnah z dovoljenjem Kongresa. Kljub

⁹ Severozahodno območje ZDA je zajemalo ozemlje vzhodno od reke Misisipi, južno od jezer Great Lakes ter severno in zahodno od reke Ohio do Alleghenskega pogorja. To območje tvorijo današnje zvezne države Ohio, Michigan, Indiana, Illinois, Wisconsin in večina Minnesote.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875. Journals of the Continental Congress, Volume 32. *Northwest Ordinance*, str. 334–384: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=032/lljc032.db&recNum=343>, dostopno 12. 1. 2016.

temu da zakonodaja temelji na pravičnosti in humanosti je potrebno občasno preveriti zakonitost postopkov zaradi preprečevanja krivic v odnosu do njih ter ohranjati mir in prijateljstvo z njimi«. ¹⁰

Uredba o Severozahodu iz leta 1787 je omogočila tudi nastanek zveznih držav na območju kupljene Louisiane. Prva zvezna država na tem območju je bila Ohio leta 1803, sledijo pa Indiana leta 1816 in Illinois leta 1818. Vsem prebivalcem ozemlja Louisiane so bile s pogodbo o nakupu zagotovljene vse pravice, koristi in svoboščine državljanov ZDA. Kongres je z uradnim sklepom razdelil ozemlje na dve polovici, kasneje znani kot 'ozemlje Louisiane' in 'ozemelj Missouri'. Iz delov teh ozemelj je leta 1812 nastala zvezna država z imenom Louisiana, ¹¹ Missouri pa je bil osnovan leta 1821. ¹²

Predsednik Jefferson je za pridobitev indijanskega ozemlja in za naselitev belih naseljencev na ozemlju kupljene Louisiane julija 1803 predlagal 'civilizacijski načrt', ki je postal osnova pri vzpostavljanju odnosov med zvezno vlado in indijanskimi plemeni. 'Civilizacijski načrt' je vseboval naslednja določila:

V stiku z Indijanci je treba ohraniti mir. Omejiti je treba uporabo vojaških utrd, s čimer bi preprečili zlonamerne posege belih naseljencev in druge zlorabe Indijancev, ki bi lahko izzvale vojne med njimi. S tem bi zatrli tudi nastajajoče vstaje med indijanskimi plemeni.

Spodbuditi neprofitne trgovine s prosto prodajo viskija, ki jih javno podpirajo trgovine s krznom, da bi tako preprečili vpliv tujih (predvsem britanskih) trgovcev. S prodajo alkoholnih pijač bi zadolžili predvsem poglavarje plemen, ki bi bili tako pripravljene prodati zemljišča za plačilo svojih obveznosti.

Zaposeliti indijanske nadzornike in agente pod vodstvom oddelka za vojno (War Department), preko katerih bi ohranili povezavo z indijanskimi plemeni in jih prepričali v prodajo zemljišč.

Ozemlje vzhodno od reke Misisipi bi pridobili s kupovanjem indijanskega ozemlja, s tem bi zmanjševali obseg njihovega ozemlja na območju med reko Misisipi in gorovjem Apalači.

¹⁰ NARA. *Document for July 13th: »An Ordinance for the Government of the Territory of the United States North-West of the River Ohio«*: <http://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=713>. Dostopno, 16. 2. 2016.

¹¹ Louisiana kot zvezna država je nastala leta 1812. To predstavlja le manjši del območja Louisiane (Louisiana Purchase, 1803), ki je leta 1803 obsegala ozemlje med reko Misisipi in gorovjem Apalači, vključno s pristaniščem New Orleans.

Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado*. Maribor, Ljubljana, 2011, str. 35.

¹² James K., Hosmer, *The History of the Louisiana Purchase*. New York, 1902, str. 198–199; Christine Lambert, Louisiana Memorial (1804). V: *The Louisiana Purchase*, str. 201–202.

Indijanskim plemenom bi v zameno za zemljo na vzhodnem območju reke Misisipi ponudili investicijsko blago; izobrazili bi jih za preživetje v evropskem načinu kmetijstva in jim dodelili državljanstvo ZDA.

Tista indijanska plemena, ki bi zavrnila 'civilizacijski načrt' kot edino alternativo za njihovo preživetje, lahko zapustijo kupljeno ozemlje Louisiane in se odselijo na območje, kjer bodo lahko kot avtohtoni prebivalci svobodno živeli kot lovci na krzno, dokler njihovo ozemlje ne bo potrebno za naselitev belega prebivalstva.

Ko se težave stopnjujejo do točke ogrožanja ali vojne, dobijo Indijanci zemljišča kot ceno za mir.¹³

S tem načrtom so bili postavljeni temelji za politiko zvezne vlade do Indijancev in za njihovo izselitev zahodno od reke Misisipi. Sprejetje Zakona o izselitvi Indijancev leta 1830 (Indian Removal Act)¹⁴ pomeni nadaljevanje in naslednjo stopnjo v odnosu vlade ZDA do Indijancev, ki so bili deležni etnocidnih pritiskov takratne uradne ameriške politike. Jefferson je s tem načrtom postavil temelje etničnega čiščenja Indijancev vzhodno od reke Misisipi, ki pa je bilo neposredno povezano s politiko zvezne vlade in z njenimi ukrepi zaradi belih priseljencev. Po nakupu Louisiane leta 1803 od Francije se je Jefferson zavzemal za izselitev indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi, zato je njegova politika do Indijancev imela dva glavna cilja. Želel je zagotoviti varnost indijanskega ozemlja s sistemom vojaških utrd in poiskati način pogajanj, ki bi povezal bele naseljence in Indijance. Cilj njegovih pogajanj z indijanskimi plemeni je bil pridobiti ozemlja, pospešiti trgovsko izmenjavo in, kar je bilo najpomembnejše, zadržati zavezništvo z indijanskimi plemeni, da ga ti ne bi sklenili z Britanci. Zato so bili Jeffersonovi cilji v odnosu do Indijancev enaki politiki kasnejšega predsednika ZDA Andrewa Jacksona (1829–1837),¹⁵ to je politiki izseljevanja indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi, ki so jo uresničili leta 1830 s sprejetjem Zakona o izselitvi Indijancev. Njun odnos

¹³ Reginald Horsman, *Expansion and American Indian Policy, 1783–1812*. London, 1992, str. 105–113.

¹⁴ The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 21st Congress, 1st Session. *Indian Removal Act*, str. 414–818: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=004/llsl004.db&recNum=458>. Dostopno, 23. 3. 2016.

¹⁵ Andrew Jackson (1767–1845) se je rodil v Waxhawsu, na meji med Severno in Južno Karolino. Leta 1828 je zmagal na predsedniških volitvah in bil leta 1832 ponovno izvoljen za predsednika ZDA. Umril je v Hermitagu, zvezni državi Tennessee. Biographical Directory of the United States Congress. *Jackson, Andrew, (1767–1845)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=j000005>, dostopno, 4. 3. 2016; James Parton, *Life of Andrew Jackson*. Boston, 1866, str. 52–61.

do Indijancev se je razlikoval le v tem, da je bil sprva Jefferson do staroselcev bolj human in zadržan.¹⁶

Načrt za pridobitev indijanskega ozemlja na vzhodu reke Misisipi je predvideval tudi kulturno prilagajanje in akulturacijo indijanskih plemen, ki so ju sprejeli Indijanci plemen Cherokee, Seminoli, Choctaw, Creek in Chickasaw, živeči vzhodno od reke Misisipi. Kljub sprejetju Jeffersonovega 'civilizacijskega načrta' so pet 'civiliziranih' indijanskih plemen (Cherokee, Seminoli, Choctaw, Creek in Chickasaw)¹⁷ z določili Zakona o izselitvi Indijancev iz leta 1830 kasneje nasilno izselili zahodno od reke Misisipi, saj je bilo njihovo ozemlje vzhodno od reke Misisipi glavni vir zemljišč za pridelavo bombaža.¹⁸

ZAKON O IZSELITVI INDIJANCEV IZ LETA 1830

V obdobju dveh predsedniških mandatov Andrewa Jacksona (1829–1837) se je na osnovi sprejetja Zakona o izselitvi Indijancev leta 1830 začelo obdobje sistematične nasilne izselitve petih 'civiliziranih' indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi, na območje današnje zvezne države Oklahoma. S sprejetjem tega zakona je reševanje indijanskega vprašanja najbolj zaznamovalo Jacksonov predsedniški mandat, saj je sama izselitev pomenila etnično čiščenje indijanskih plemen, ki so jo podpirali tudi beli naseljenci. Zagovarjali so popolno izselitev Indijancev, zlasti tisti beli naseljenci, ki so doživljali obmejne vojne (frontier wars).¹⁹

Po izvolitvi leta 1829 je Jackson svoje poteze delovanja prilagajal politični situaciji in javnemu mnenju. Seznanil je guvernerje južnih držav, da deli njihove poglede na indijansko vprašanje. Ministrstvo za obrambo je poslalo posebne agente k indijanskim plemenom, da bi vzpodbudili nadzor nad preseljevanjem. Jackson je želel, da v času sprejemanja Zakona o izselitvi Indijancev ostanejo odnosi med zvezno vlado in indijanskimi plemeni miroljubni. Želel je ohraniti diplomatske odnose z vodji petih 'civiliziranih'

¹⁶ Horsman, *Expansion and American Indian*, str. 114; Howard Zinn, *A People's History of the United States–1492*. New York, 2003, str. 126–127; Richard C. King, *Indian Removal. V: The Louisiana Purchase*, str. 147.

¹⁷ V nadaljevanju pet 'civiliziranih' indijanskih plemen.

¹⁸ Anthony F. C. Wallace, *Jefferson and the Indians. The Tragic Fate of the First Americans*. London, 1999, str. 225–240; King, *Indian Removal*, str. 148.

¹⁹ Ronald N. Satz, *American Indian Policy in the Jacksonian Era*. Norman, 2002, str. 64–65; Elaine Naylor, *The Jacksonian Frontier. V: Jacksonian and Antebellum Age: People and Perspectives*. Santa Barbara, 2008, str. 59.

plemen. Vzpodbujal je tudi uradnike zveznih držav, da podpirajo zvezno vlado pri njeni politiki in da se izogibajo konfliktom z indijanskimi plemeni.²⁰

Po začetku zasedanja Kongresa Združenih držav Amerike²¹ se je Jacksonova administracija zavzemala za usklajeno sprejemanje predloga Zakona o izselitvi Indijancev leta 1830. Demokrati so takrat v senatu in v predstavnikiškem domu predstavljali večino v Kongresu. 22. februarja 1830 je demokratiški senator iz Tennesseeja, Hugh Lawson White (1773–1840)²² predlagal zakonski osnutek svoje stranke, ki je predvideval izmenjavo ozemelj z Indijanci, ki so živeli v katerikoli zvezni državi, in njihovo preselitev zahodno od reke Misisipi. Dva dni kasneje je John Bell (1796–1869),²³ kongresnik iz Tennesseeja podal podoben predlog v predstavnikiškem domu. Tako se je v obeh domovih Kongresa razvijala razprava, ki je tehtala ustavne in moralne dileme Jacksonovega predloga.²⁴

Whiteov osnutek Zakona o izselitvi Indijancev iz leta 1830 je bila glavna tema v Senatu od 6. aprila 1830 do zadnjega glasovanja v Kongresu 28. maja 1830. Kongresniki zveznih držav Tennessee, Georgija in Alabama so Zakon o izselitvi Indijancev iz leta 1830 v celoti tudi podpirali.²⁵

Nasprotniki sprejetja zakona so videli rešitve v tem, da ZDA uresničijo svoje pogodbene obveznosti in zaščitijo indijanska plemena pred naseljevanjem belih priseljencev ter izpolnijo vse finančne obveznosti do Indijancev.

²⁰ Bonnel U. Philips, *Georgia and State's Rights. A Study of the Political History of Georgia from the Revolution to the Civil War, with Particular Regard to Federal Relations*. Washington, 1908, str. 72–73.

²¹ Zasedanje 21. Kongresa ZDA je potekalo od 7. decembra 1829 do 3. marca 1831 v Washingtonu. Prva seja 21. Kongresa je potekala od 7. decembra 1829 do 31. maja 1830, druga seja pa od 6. decembra 1830 do 3. marca 1831.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875. *Journal of the Senate of the United States of America*, Volume 19. *21st Congress-December 7, 1829 to March 3, 1831*: <https://memory.loc.gov/ammem/amlaw/lwslink.html#anchor21>. Dostopno, 26. 1. 2016.

²² Biographical Directory, *White, Hugh Lawson, (1773–1840)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/bibdisplay.pl?index=W000376>. Dostopno, 23. 2. 2016.

²³ Biographical Directory, *Bell, John (1796–1869)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biobdisplay.pl?index=b000340>. Dostopno, 23. 2. 2016.

²⁴ Grossman, *Encyclopedia of the United States*, str. 916–917; NARA. *A Memoir of Hugh Lawson White, Judge of the Supreme Court of Tennessee, Member of the Senate of the United State*. Philadelphia, 1856, str. 8–18: <http://archive.org/stream/memoirofhughlaws00inscot#page/n35/mode/2up>, dostopno, 4. 3. 2016; The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, *Register of Debates, House Representatives, 21st Congress, 1st Session*: str. 580–583: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llrd&fileName=008/llrd008.db&recNum=583>, dostopno, 3. 3. 2016.

²⁵ *Register of Debates*, str. 305–320: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llrd&fileName=008/llrd008.db&recNum=308>. Dostopno, 4. 1. 2016.

Zagovorniki pravic Indijancev so poudarili, kako pomembno je za ZDA, da spoštujejo pogodbene obveznosti do Indijancev iz preteklosti zaradi uresničevanja idealov ameriške osamosvojitvene vojne (1775–1783). Poudarili so, da je Jacksonova politika do izseljevanja indijanskih plemen enaka politiki Velike Britanije v času kolonializma na ameriških tleh. S temi argumenti so tudi po sprejetju zakona zahtevali odpravo Zakona o izselitvi Indijancev iz leta 1830 in da se Indijance spoštuje kot etnično skupino s človekovimi pravicami in lastno zgodovino. Poudarjali so, da je spoštovanje indijanskih pogodb bolj pomembno kot ozemeljska širitev ZDA.²⁶

Zakon o izselitvi Indijancev leta 1830 ni bil predmet razprav v predstavnem domu Kongresa do 26. aprila 1830, torej dokler ni bil izglasovan predlog osnutka zakona v senatu z rezultatom 28 : 19. Razprava v predstavnem domu se je pričela 13. maja 1830 in se je končala 26. maja 1830. Kongresnik John Bell je vztrajno zagovarjal predlagano zakonodajo in pridobil podporo pri demokratičnih politikih. Glavni govorniki proti Zakonu o izselitvi Indijancev leta 1830 v predstavnem domu so bili republikanci: William Lucius Storrs (1795–1861)²⁷ iz zvezne države Connecticut, Samuel Finley Vinton (1792–1862)²⁸ iz zvezne države Ohio ter kongresnika Edward Everett (1794–1865)²⁹ in Isaac Chapman Bates (1779–1845)³⁰ iz zvezne države Massachusetts.³¹

Kongresnik Bell je odločno usmerjal, da bi pripeljal administracijski osnutek Zakona o izselitvi Indijancev k zadnjemu glasovanju o sprejetja zakona v Kongresu. Razprava v predstavnem domu je vplivala na tri člane pensilvanske delegacije in na enega člana zvezne države Massachusetts. Ti štirje demokrati so tlakovati pot k zadnjemu glasovanju o zakonu 24. maja 1830.³²

²⁶ Robert V. Remini, *The Legacy of Andrew Jackson Essays on Democracy, Indian Removal, and Slavery*. Baton Rouge, 1988, str. 79–81; Satz, *American Indian Policy*, str. 23–24.

²⁷ Biographical Directory, *Storrs William Lucius, (1795–1861)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=S000977>. Dostopno 2. 2. 2016.

²⁸ Biographical Directory, *Vinton, Samuel Finley, (1792–1862)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=V000107>. Dostopno 5. 3. 2016.

²⁹ Biographical Directory, *Everett Edward, (1794–1865)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=e000264>. Dostopno 7. 12. 2015.

³⁰ Biographical Directory, *Bates, Isaac Chapman, (1779–1845)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=B000233>. Dostopno 3. 7. 2015.

³¹ *Register of Debates*, str. 819, 988, 993–1120: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llrd&fileName=009/llrd009.db&recNum=158>, dostopno 12. 12. 2015; Grossman, *Encyclopedia of the United States*, str. 659–661.

³² *Register of Debates*, str. 1047–1048, 1067, 1069, 1071–1074: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llrd&fileName=009/llrd009.db&recNum=386>. Dostopno, 3. 3. 2016.

Da bi dosegel svoj namen, je predsednik Andrew Jackson spodbujal Kongres, da je 28. maja 1830 sprejel Zakon o izselitvi Indijancev. Zakon je uzakonil proces, v katerem je lahko predsednik indijanskim plemenom podelil zemljišča zahodno od reke Misisipi, potem ko so le-ta potrdila, da bodo zapustila svoja ozemlja na območju vzhodno od reke Misisipi. S tem se je začel pritisk na indijanske voditelje, da so podpisovali pogodbe za izselitev. Zakon je dovoljeval tudi finančno in materialno pomoč indijanskim plemenom v času njihovega potovanja na nova ozemlja in za prvo leto bivanja na novih območjih. Zagotovil je tudi, da živijo indijanska plemena na svojih ozemljih zahodno od reke Misisipi pod zaščito ZDA. Iz tega razloga je bil leta 1832 sprejet tudi zakon, ki je določal, da o zemljiških vprašanih organiziranih plemen lahko odločajo le ZDA in ne posamezne zvezne države. Določila tega zakona so dajala predsedniku Jacksonu pooblastila nad izvrševanjem in izvajanjem izselitvenega procesa Indijancev zahodno od reke Misisipi.³³

Zakon o izselitvi Indijancev je predvideval izmenjavo ozemelj z Indijanci in njihovo preselitev zahodno od reke Misisipi. Tako je lahko predsednik Jackson razdelil ozemlja zahodno od reke Misisipi v ustrezna območja za naselitev indijanskih plemen, kot jih je sam izbral, zato da je izmenjal ozemlja, kjer so bila indijanska plemena nastanjena ali iz njih odstranjena. Zemljišča zahodno od reke Misisipi, na katera so se naselila indijanska plemena, so označili z naravno ali umetno oznako, da so bila ločena od z belci naseljenih zemljišč.³⁴

Ozemlju, ki je bilo takrat poseljeno z Indijanci in namenjeno za izmenjavo, so zvišali ceno, da ga je lahko kupila zvezna vlada. Predsednik je nadzoroval prodajo zemljišč po dogovorjeni ceni in omogočil, da se je dogovorjena cena zemljišča plačala osebi, ki je imela pravno pravico do prodaje. Ob vplačilu te vrednosti so se zemljišča, ki so bila ovrednotena in plačana, morala predati ZDA in Indijanci jih niso več smeli naseljevati. V skladu s tem zakonom je bilo pri zamenjavi zemljišč zakonito, da je predsednik pospešil proces pridobivanja ozemlja za bele naseljence, ki so ta zemljišča potrebovali. Za premestitev Indijancev in za njihovo naselitev na novih ozemljih je zakon predvideval finančno pomoč in sredstva za življenje Indijancev v prvem letu njihove nastanitve. Določila zakona so dovoljevala predsedniku, da je zaščitil indijanska plemena na območju nastanitve pred motnjami drugih indijanskih plemen ali belih naseljencev. Predsednik je nadziral, upravljal in skrbel za

³³ *The Removal Act 28 May 1830*: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/removal.htm>. Dostopno, 3. 2. 2016.

³⁴ The Library of Congress. Primary Documents in American History, A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, *Statutes at Large*, 21st Congress, 1st Session, str. 411: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=004/llsl004.db&recNum=458>. Dostopno, 5. 3. 2016.

indijanska plemena v zvezni državi, v katero so se preselila. Za uveljavitev določb tega zakona je Kongres namenil vsoto 500.000 dolarjev, ki je bila izplačana v denarni obliki iz zvezne blagajne.³⁵

Sam zakon ni vseboval načrta za doseganje ciljev izseljevanja, je pa Jackson podal smernice izseljevanja indijanskih plemen, ki jih je uresničeval sam in tudi njegovi nasledniki. Jackson je želel doseči izselitev poceni, hitro in na človeški način, poudarek je bil na hitrosti in ekonomiji, na humanost izselitve Indijancev se ni preveč oziral. S tem je omogočil tudi vojaško ukrepanje ZDA pri izselitvi Indijancev zahodno od reke Misisipi. Predsedniška administracija je spoznala, da bo uspeh pridobitve teritorija odvisen od dogodkov, ki se bodo odvijali daleč od Washingtona, v posameznih zveznih državah. Medtem ko so se preselitve majhnih skupin indijanskih plemen odvijale v času debat v Kongresu o sprejetju Zakona o izselitvi Indijancev, se je federalna vlada odločila, da preda odgovornost za način izselitve posameznim zveznim državam. Tako so posamezne zvezne države Georgija, Alabama in Misisipi začele sprejemati zakone, ki so razširili njihove pristojnosti nad Indijanci na njihovem ozemlju. Zvezna vlada je izvajala zakon enostransko in v nasprotju s prejšnjimi pogodbami o nakupu indijanske zemlje. Zakon je dovoljeval tudi uporabo vojaške sile s ciljem, da se zagotovi spoštovanje zakonskih določil in izseli Indijance s kmetijskih zemljišč vzhodno od reke Misisipi.³⁶

Čeprav so v obdobju od leta 1830 do 1838 preselili skoraj vsa indijanska plemena zahodno od reke Misisipi na območje današnje zvezne države Oklahoma, je bila vsebina zakona zapisana tako, kakor da so indijanska plemena politiko izseljevanja sprejela prostovoljno, saj same metode izseljevanja indijanskih plemen niso bile zapisane v zakonu. Skoraj vse izselitve so bile izvedene pod prisilo z vojaškim spremstvom in s kršitvijo dogovorjenih pogodb ter s prevarami zemljiških agentov.³⁷

Jackson je v sedmih od njegovih osmih letnih poročil Kongresu namenil največjo pozornost politiki izseljevanja indijanskih plemen, ne da bi z imenom omenil Zakon o izselitvi Indijancev iz leta 1830. Jacksonova politika izseljevanja indijanskih plemen je bila med belimi naseljenci promovirana tako, da javnost ni v njej prepoznala nemoralnih dejanj zvezne vlade v odnosu do Indijancev. V letnem poročilu 6. decembra 1830 je predsednik Jackson predstavil Kongresu in javnosti vzroke za izselitev Indijancev na območje zahodno od reke Misisipi: »Zadovoljen sem, da lahko Kongresu sporočim, da se dobronamerno politično delovanje zvezne vlade, ki se nenehno prizadeva že

³⁵ Satz, *American Indian Policy*, str. 296–298.

³⁶ Indian Removal Act (1830). V: *The Louisiana Purchase*, str. 188–190.

³⁷ *Statutes at Large*, str. 412: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=004/llsl004.db&recNum=459>. Dostopno, 23. 2. 2016.

skoraj trideset let odstraniti Indijance zunaj belih naselij, približuje h koncu. Več plemen je sprejelo odločitev za svojo izselitev in verjamem, da bo njihova odločitev vzpodbudila interes pri vseh vzhodnih plemenih (vzhodno od reke Misisipi) za izselitev. Posledice hitre izselitve so pomembne za ZDA, za posamezne zvezne države in za same Indijance. Premožensjske koristi, ki jih vlada obljublja, so zapisane v njenih priporočilih. To pomeni konec sporov med zvezno vlado in zveznimi državami glede Indijancev«. ³⁸

V drugem poročilu Kongresu je Jackson poudaril, da se je z odprtjem celotnega ozemlja med zvezno državo Tennessee na severu in zvezno državo Louisiano na jugu ter z izselitvijo indijanskih plemen okrepila jugozahodna meja. Menil je, da so s tem postale sosednje zvezne države vojaško dovolj močne, da zatrejo vdore Indijancev brez zvezne vladne pomoči. Okrepitev jugozahodne meje je razbremenila celotno zvezno državo Misisipi in zahodno območje zvezne države Alabame, to so območja, na katerih so živela indijanska plemena. V teh zveznih državah so z izselitvijo indijanskih plemen hitreje naraščali število belega prebivalstva, bogastvo in moč. Okrepitev jugozahodne meje pa je omogočila, da Indijanci niso bili v neposrednem stiku z belimi naseljenci. S tem so bili osvobojeni izpod oblasti zvezne države, da so lahko živeli na svoj način in da niso počasi propadali. Jackson je poudaril, da želi zvezna vlada indijanskim plemenom pomagati, da odvržejo svoje 'divje' navade in postanejo 'civilizirani' v krščanski skupnosti. Zagovarjal je politiko zvezne vlade v odnosu do Indijancev, ki naj bi do njih ne bila le liberalna, ampak radodarna, ter poudarjal, da je politika izseljevanja le nadaljevanje istih postopnih sprememb z blažjimi procesi. Poudaril je prednosti njihove naselitve na območjih zahodno od reke Misisipi, kjer bodo lahko mlade generacije Indijancev neovirano razvijale moči in zmogljivosti do najvišje popolnosti. Razložil je, da je zvezna vlada zaradi dogodkov, ki jih niso mogli nadzorovati in zaradi katerih so bili Indijanci nezadovoljni v svojih starih domovih, kupila obsežna ozemlja, plačala stroške njihove selitve in jih podpirala leto dni v njihovih novih bivališčih. Jackson je v poročilu poudaril, da bi se o ponudbah, ki so jih prejeli Indijanci, moralo govoriti s hvaležnostjo in z veseljem. ³⁹

Njegova politika je odražala tako prezir kot razizem proti Indijancem. To so bili argumenti, s katerimi je Jackson branil Zakon o izselitvi Indijancev leta 1830. Jacksonova politika izseljevanja naj bi zagotavljala mir in prijateljstvo med Indijanci in vlado ZDA, ki je s politiko sklepanja pogodb o nakupu zemljišč indijanska plemena izseljevala z njihovih zemljišč v gorata območja

³⁸ NARA. *Document for December 6th: President Andrew Jackson's Message to Congress »On Indian Removal«*. <http://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=1206>. Dostopno, 14. 1. 2016.

³⁹ Satz, *American Indian Policy*, str. 67.

zahodno od reke Misisipi. S tem so indijanska plemena brez svojega soglasja, brez vednosti, izgubila vladne in pravne lastninske pravice, za katere nikoli niso dobila poštenega denarnega nadomestila. Indijanci plemen Chickasaw in Choctaw so po sprejetju Zakona o izselitvi Indijancev leta 1830 prvi podpisali pogodbe za izselitev.⁴⁰

27. septembra 1830 je bila podpisana pogodba med predstavniki Indijancev plemena Choctaw in ZDA. Pogodba, imenovana Treaty of Dancing Rabbit Creek je bila prva pogodba oblikovana in izvajana po sprejetju Zakona o izselitvi Indijancev. Š to pogodbo so Indijanci plemena Choctaw odstopili približno 45.000 km² ozemlja vzhodno od reke Misisipi v zameno za približno 61.000 km² na indijanskem ozemlju zahodno od reke Misisipi (današnja zvezna država Oklahoma). Po odstopu zemljišč so Indijanci plemena Choctaw migrirali v treh fazah: prva faza potovanja se je dogajala jeseni 1831, druga leta 1832, zadnja pa leta 1833. Indijanci plemena Choctaw so bili prvi od petih 'civiliziranih' plemen, ki jih je zvezna vlada izselila zaradi naraščajočih potreb agrarne ameriške družbe. Leta 1831 je trinajst tisoč Indijancev plemena Choctaw prehodilo 800 kilometrov dolgo pot do Oklahome in mnogi so na poti umrli. Podobno kot Indijanci plemen Creek, Cherokee, Chickasaw in Seminole, ki so jim sledili, so po naselitvi na novih območjih poskušali oživljati svoj tradicionalni način življenja.⁴¹

Ko je kongres leta 1830 sprejel Zakon o izselitvi Indijancev, se je pospešil tudi postopek izselitve petih 'civiliziranih' indijanskih plemen na območja zahodno od reke Misisipi. Med njimi so bili najbolj izpostavljeni pritiskom izselitve zahodno od reke Misisipi Indijanci plemena Cherokee, ki preko številnih delegacij, ki jih je vodil John Ross (1790–1866) v Washington, niso dosegli zaščite zvezne vlade pred sprejetimi zakoni zvezne države Georgije.⁴²

Ross je kot nasprotnik izselitve Indijancev izjavil: »Odkar so prišli beli naseljenci, pijemo grenko skodelico ponižanja, obravnavajo nas kot pse, iztrgali so nam državo in grobove naših očetov. V obdobju zadnjih 200 let, smo postali ubežniki, potepuhi in tuji v lastni državi.«⁴³

Verjeli so v sodstvo, zato so se leta 1831 pritožili na vrhovno sodišče (Cherokee Nation v. Georgia 1831) in leta 1832 dobili tožbo proti zvezni državi Georgiji (Worcester v. Georgia, 1832). Sodnik, John Marshall (1755–1835) je razsodil v korist Indijancev plemena Cherokee in javno določil status

⁴⁰ NARA. *Second Annual Message, December 6th, 1830*: <https://web.archive.org/web/20080311113901/http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29472>. Dostopno, 23. 2. 2016.

⁴¹ *Documents of United States Indian Policy*. Lincoln, 2000, str. 53–57.

⁴² *Documents of United States*, str. 57–59.

⁴³ Two Points of View. *Indian Removal*: <http://www.eduplace.com/ss/hmss/8/unit/act3.1blm.html>. Dostopno, 21. 2. 2016.

indijanskih plemen, da so suverena, politično neodvisna, z utemeljitvijo, da zakonodaja zvezne države Georgije ni v skladu z ustavo ZDA. Sodbo je utemeljil z dejstvi, da so Indijanci plemena Cherokee posebna etnična skupina, ki živijo na določenem ozemlju, znotraj katerega zakoni zvezne države Georgije ne morejo imeti nobenega vpliva, kamor tudi državljani zvezne države Georgije nimajo pravice vstopiti brez potrčila Kongresa. Odločitev zvezne države Georgije o prevzemanju staroselskih ozemelj je bila tako razglašena za neustavno.⁴⁴

K uspehu te tožbe je pripomoglo tudi glasilo Indijancev plemena Cherokee z naslovom Cherokee Phoenix, ki so ga ustanovili leta 1828. Prvi urednik časopisa Elias Boudinot (1803–1839) je preko časopisa komuniciral s številnimi uredniki časnikov, vključno z abolicionisti,⁴⁵ ker se je zavedal, da je uspeh njihove tožbe na sodišču odvisen tudi od podpore abolicionistov, ki so živeli izven zemljišč Indijancev plemena Cherokee. Zato so članki v časopisu opisovali uspehe njihove akulturacije in obravnavali vprašanje odstranitve Indijancev zahodno od reke Misisipi ter njihov odnos do suženjstva.⁴⁶

Jackson se je odločil uveljaviti sistematičen pristop k izvajanju izselitve indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi, zato je zavrnil izvajanje so-

⁴⁴ Cherokee Nation v. Georgia. V: *The Louisiana Purchase*, str. 190–194.

⁴⁵ Po letu 1830 je vprašanje odnosa do suženjstva postalo temelj spora med industrijsko razvitimi državami [Sever] in južnimi agrarnimi državami [Jug] glede pravice vsake zvezne države, da sama odloča o ohranitvi ali prepovedi suženjstva. Po letu 1830 je bilo suženjstvo na Jugu gospodarsko zelo pomembno zaradi obsežnejšega gojenja bombaža. Abolicionisti kot zagovorniki ukinitve suženjstva so se zgledovali po Williamu Wilberforcetu, ki je leta 1833 dosegel, da je britanski parlament z zakonom ukinil suženjstvo. Abolicionistično gibanje se je opiralo tudi na nasprotovanje suženjstvu na severu ZDA. Ta odpor je izviral iz strahu pred naraščanjem političnega vpliva Juga. Med pomembnimi razlogi so bili strah belih delavcev pred konkurenco sužnjeve, sočutje do položaja sužnjeve in versko prepričanje, da je suženjstvo greh. William Lloyd Garrison je pod vplivom britanskega gibanja ustanovil društvo imenovano American Anti-Slavery Society, ki je delovalo med leti 1833–1870. Med uglednimi člani je bila tudi avtorica protisuženjskega romana z naslovom Koča strica Toma [Uncle Tom's Cabin] Harriet Beecher Stone. Ta protisuženjski roman je v nadaljevanjih izhajal v abolicionistični reviji New Era. NARA. *Abolition of Slave Trade*: <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/blackhistory/rights/abolition.htm>, dostopno, 23. 2. 2016; NARA. *Declaration of the Anti-Slavery Convention, 1833*: <https://www.loc.gov/exhibits/african/afam006.html>. Dostopno 23. 2. 2016.

⁴⁶ Missionary to the Cherokee Indians. *Worcester, Samuel Austin (1798–1859)*: <http://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/w-x-y-z/worcester%20samuel-austin-1798-1859/>, dostopno, 3. 4. 2016; Georgia. U. S. Supreme Court Decisions Justia. *Worcester v. Georgia*. U. S. <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/31/515/case.html>. Dostopno, 10. 7. 2015; *Biographical Dictionary of Christian Missions*. New York, 1998, str. 81.

dnega naloga in na to odgovoril: »John Marshall je razsodil, sedaj naj pa še sam poskusi izvršiti svojo razsodbo«. ⁴⁷

Sodba ni imela praktičnega pomena, saj je predsednik Jackson ni želel uveljaviti, zato so Indijance v zvezni državi Georgiji leta 1838 prisilno izselili zahodno od reke Misisipi. ⁴⁸

Jackson je v tretjem poročilu Kongresa 6. decembra 1831 podrobno opisal tudi hitrost izseljevanja indijanskih plemen s pomočjo zvezne vlade: »Notranji mir in varnost naših zveznih držav sta naslednja temeljna cilja federalne vlade. Čas in izkušnje so pokazale, da je življenje Indijancev znotraj sedanjih meja nevarno za njihov mir, saj s tem škodujejo predvsem sebi. V skladu s svojimi priporočili smo na zasedanju Kongresa odobrili finančna sredstva za prostovoljno odstranitev indijanskih plemen zunaj meja ZDA. Na zadnji seji Kongresa sem poročal, da so Indijanci plemen Chickasaw in Choctaw sprejeli velikodušno ponudbo zvezne vlade in se dogovorili, da se odstranijo zahodno od reke Misisipi, s čimer bodo odprli pot izseljevanju. Pogodbe s temi plemeni so v fazi izvajanja in upam, da se bo njihova izselitev zaključila leta 1832. V tem letu je bila pozornost federalne vlade usmerjena predvsem na tista indijanska plemena, ki živijo v gospodarsko rastoči zvezni državi Ohio in imajo v lasti precej rodovitne zemlje. Pogodbe so bile sklenjene tako, bodisi absolutno ali pogojno, da rešijo indijansko vprašanje v tej državi, in ni daleč čas, ko lahko upamo, da v zvezni državi Ohio ne bodo več živela indijanska plemena. Enaki ukrepi se bodo izvršili tudi v zvezni državi Indiani takoj, ko bo obstajala možnost za uspeh. Tako bo nekajletna vztrajnost politike zvezne vlade rešila indijansko vprašanje na vseh ozemljih znotraj zveznih držav in odstranila preko meje vsakega Indijanca, ki ne bo spoštoval zakonodaje ZDA. Vendar ni namen izseliti Indijance izven dosega človekoljubne pomoči in misijonskega delovanja. Nasprotno, tisti, ki jim bo pomoč dana v obliki misijonskega delovanja, bodo svobodnejši in se bodo postopoma hitreje civilizirali, kot če bi necivilizirani živeli znotraj meja posameznih zveznih držav«. ⁴⁹

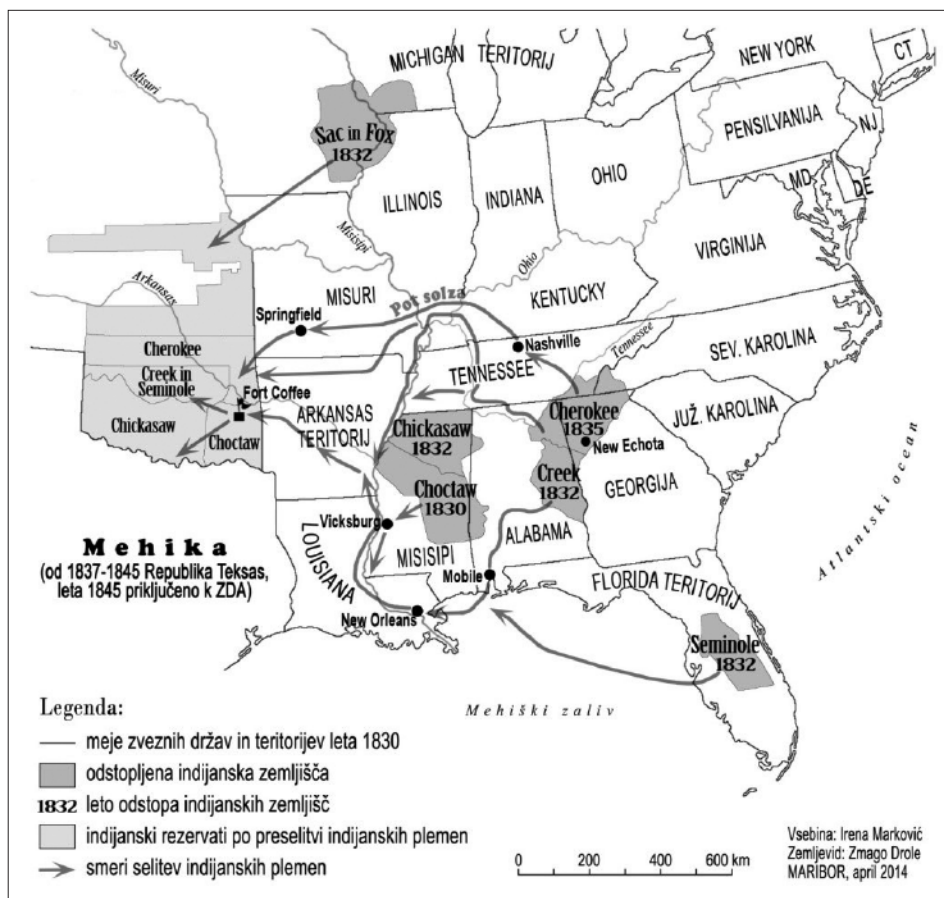
Zakon o izselitvi Indijancev iz leta 1830 je omogočil hitro izselitev Indijancev plemen Cherokee, Choctaw Chicasaw, Creek in Seminole, ki so živela vzhodno od reke Misisipi, saj je bilo to ozemlje glavni vir za pridelavo bomba-

⁴⁷ Philip Weeks, *Farewell, My Nation: The American Indian and the United States, 1820–1890*. Arlington Heights, 1990, str. 30.

⁴⁸ Tim McNeese, *American Froniter*. St. Louis, 2002, str. 53.

⁴⁹ NARA. *Third Annual Message December 6th 1831*: <https://web.archive.org/web/20080311050106/http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29473>. Dostopno, 3. 3. 2016.

ža. Tako so se s sprejetjem tega zakona začeli postopni pritiski na posamezna indijanska plemena.⁵⁰

Zemljevid 3: Izseljavanje Indijancev plemen Cherokee, Choctaw Chicasaw, Creek in Seminole zahodno od reke Misisipi

Indijanci plemena Creek so leta 1832 podpisali z zvezno vlado ZDA Washingtonski sporazum, v katerem so odstopili preostanek svojega zemljišča vzhodno od reke Misisipi na vzhodnem območju današnje zvezne države Alabame. Leta 1832 je Kongres sprejel zakon, ki je povečal civilno in kazensko jurisdikcijo zvezne države Alabame nad območji, kjer so bili naseljeni

⁵⁰ Michael L. Oberg, *Native America: A History*. Chichester. Malden, 2010, str. 188; Treaty With The Creeks, 1832. V: *Indian Affairs: Laws and Treaties, Vol. II, Treaties*. Charles J. Kappler (ur.) Washington, 1904, str. 341–343: <http://digital.library.okstate.edu/kappler/vol2/treaties/cre0341.htm>. Dostopno, 6. 3. 2016.

Indijanci plemen Creek in Cherokee znotraj države. Ta zakon je prepovedal Indijancem sprejemanje zakonov, ki bi bili v nasprotju z državno zakonodajo, kar je ogrožalo avtoriteto plemenskih voditeljev. Poleg tega je zakon ustvaril konflikt z zvezno vlado, ki je obljubila, da bo zaščitila suverenost Indijancev plemen Creek in Cherokee pred prodajo zemljišč. Zato je Jackson leta 1832 povabil voditelje Indijancev plemena Creek, da se dogovorijo o pogodbi, s katero bi izmenjali preostala zemljišča v zvezni državi Alabami (več kot pet milijonov hektarjev ozemlja, ki je zajemalo veliko vzhodno območje zvezne države Alabame) za nova ozemlja na Zahodu. Tretja pogodba je bila podpisana v Washingtonu 24. marca 1832. V dodatnih določbah te pogodbe je bilo zapisano, da bodo ZDA prevzele stroške selitve Indijancev plemena Creek proti zahodu in zagotavljale deleže v višini 320 hektarjev zemlje za vsako siroto in 640 hektarjev zemlje za vsakega plemenskega poglavarja, ki se bo odločil, da ostane v zvezni državi Alabami. Delegacije Indijancev plemena Creek pa so se zavzemale za večje in številnejše deleže. Od petih milijonov hektarjev ozemlja je bilo več kot dva milijona hektarjev zemljišč kasneje rezerviranih za tiste Indijance plemena Creek, ki so želeli ostati.⁵¹

Ta pogodba je bila ena izmed mnogih, sklenjenih med predsedovanjem Jacksona kot del njegovega načrta o preselitvi Indijancev na indijanski teritorij, ki ostaja sporen z vidika Jacksonove zapuščine. To pogodbo je podpisal zunanji minister Lewis Cass (1782–1866), ki je bil pobudnik pri izvajanju Jacksonove politike indijanske odstranitve, s katero je podpiral množično naseljevanje belih naseljencev na ozemlje indijanskih plemen. Zvezna vlada je hitro izmerila zemljišča in določila deleže, sestavila predpise in imenovala agente, ki so nadzorovali sporazume o prodaji zemljišč med Indijanci plemena Creek in naseljenci. Kmalu je zvezna država Alabama nezakonito zasedla zemljišča, še preden je bil končan postopek dodelitev zemljišč. S tem je omogočila belim naseljencem odkup zemljiških deležev od Indijancev plemena Creek po nižji ceni, kot je bila tržna vrednost zemljišč Indijancev plemena Creek, ki so se odločili, da ostanejo v zvezni državi Alabami. Vse pogostejša nasprotja med belimi naseljenci in Indijanci plemena Creek so leta 1836 pripeljala do vojne in dodatnih prisilnih selitev zahodno od reke Misisipi.⁵²

V skladu z določbami Zakona o izselitvi Indijancev iz leta 1830 so Indijanci plemena Cherokee leta 1835 podpisali z zvezno vlado ZDA pogodbo (Treaty of New Echota), ki je poleg odškodnine omogočila zamenjavo njihovega ozemlja vzhodno od reke Misisipi z zemljišči zahodno od reke Misisipi, ki pa je večina Indijancev plemena Cherokee nikoli ni sprejela. S tem ko je

⁵¹ Prav tam.

⁵² Zinn, *A People's History*, str. 166–167; Grossman, *Encyclopedia of the United States*, str. 913–915.

Kongres ratificiral pogodbo marca 1836, je bila utemeljena pravna podlaga za prisilno izselitev Indijancev plemena Cherokee med leti 1836 in 1839⁵³ iz današnjih zveznih držav Georgije, Južne Karoline, Severne Karoline, Tennesseeja, Teksasa in Alabame v Indijanski teritorij, današnja zvezna država Oklahoma.⁵⁴

V dveh mandatnih obdobjih je Jackson uspel pri ohranjanju demokracije in svobode posameznika, vendar je treba omeniti tudi njegovo podporo suženjstvu ter osebno vlogo pri prisilnem izseljevanju indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi. Zato Zakon o odstranitvi Indijancev iz leta 1830 in Pot solza (Trail of Tears) v času jacksonovske demokracije predstavlja najbolj temno obdobje v odnosih med indijanskim plemenom in zvezno vlado na območju ZDA. Čeprav so sodišča odločila, da imajo Indijanci pravico do svoje zemlje in jim ni treba upoštevati zakonodaje posameznih zveznih držav na svojem ozemlju, Jackson ni upošteval mnenja vrhovnega sodišča in jih je izselil na zahodna območja Severne Amerike. S tem je kršil osebno svobodo Indijancev in tudi ustavo. Z izselitvijo indijanskih plemen z njihovega ozemlja v rezervate zahodno od reke Misisipi je odprl belim priseljencem nove ekonomske možnosti in priložnosti.⁵⁵

Jackson je politiko preseljevanja indijanskih plemen, s katero so izselili okrog 100.000 staroselcev s plodnih južnih držav v oklahomske suhe prerije, komentiral tako: »Kaj bi dober človek cenil bolj, deželo, prekrito z gozdovi in poseljeno z nekaj tisoč divjaki (Indijanci), ali našo širno republiko (Združene države Amerike), okrašeno z mesti, s kraji in s cvetočimi kmetijami ter polepšano z vsemi izboljšavami, ki jih ustvari umetnost ali naredi industrija, obljudeno z več kot 12.000.000 srečnimi ljudmi in napolnjeno z blagoslovi svobode, civilizacije in religije.«⁵⁶

Leta 1838 je predsednik ZDA Martin Van Buren (1837–1841) odredil izvedbo pogodbe New Echota iz leta 1835. Ameriška zvezna vojska je pod poveljstvom generala Winfielda Scotta začela nasilno preseljevati 15.000 Indijancev plemena Cherokee v rezervate zahodno od reke Misisipi na ozemlje današnje zvezne države Oklahome. V času preseljevanja Indijancev plemena Cherokee vojska ni dovolila poskrbeti za bolnike in pokopati mrtve. Znana je Pot solza (Trail of Tears), ki je Indijance plemena Cherokee vodila iz Georgije

⁵³ Več o tem: Theda Perdue, Michael Green, *The Cherokee Nation and the Trail of Tears*. New York, 2007.

⁵⁴ Oberg, *Native America A History*, str. 186–187; Treaty with the Cherokee, 1835. V: *Indian Affairs*, str. 439–449: <http://digital.library.okstate.edu/kappler/vol2/treaties/che0439.htm>. Dostopno 2. 1. 2016.

⁵⁵ Remini, *Andrew Jackson*, str. 163–199; Arthur M. Jr. Schlesinger, *The Age of Jackson*. Boston, 1945, str. 115–132.

⁵⁶ Satz, *American Indian Policy*, str. 222.

na več kot 1.800 km dolg pohod, usoden za mnoge od njih, saj so se soočali z lakoto, boleznimi in izčrpanostjo na prisilnem pohodu. Na poti preselitve v oklahomske suhe prerije je v hladnih zimskih razmerah umrlo okoli 4.000 Indijancev plemena Cherokee. To je bila Jacksonova politična zapuščina njegove nepopustljivosti v odnosu do Indijancev.⁵⁷

ZAKLJUČEK

Za uveljavitev politike zvezne vlade je bil 11. marca 1824 v okviru zveznega ministrstva za vojno ustanovljen tako imenovani Urad za indijanske zadeve (Bureau of Indian Affairs),⁵⁸ ki ga je ustanovil takratni minister za vojno⁵⁹ John Caldwell Calhoun (1782–1850).⁶⁰ Za vodjo urada je imenoval Thomasa Loraina McKenneya (1785–1859)⁶¹ in dva pomočnika. McKenney je bil v letih 1816–1822 nadzornik indijanskih trgovin v ZDA. Urad za indijanske zadeve je vodil od leta 1824 do 1830. Calhoun in McKenney sta bila zagovornika 'civilizacijskega načrta' Indijancev in podpornika izselitve indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi. Za uresničevanje 'civilizacijskega načrta' Indijancev sta v Kongresu podpirala širitev misijonskega delovanja med indijanskimi plemeni in se zavzemala, da se zagotovijo finančna sredstva za ustanavljanje šol za Indijance, v katerih bi se osredotočili predvsem na poučevanje kmetijstva, gospodinjstva, krščanstva in državljanstva. Tako je Urad za indijanske zadeve podpiral tudi izselitev indijanskih plemen zahodno od reke Misisipi in Jacksonovo administracijo. S tem so predstavniki Urada za indijanske zadeve kot zastopniki zvezne vlade pri sklepanju pogodb z indijanskimi plemeni uresničevali izselitveno politiko ZDA do Indijancev. Preko vladnih agentov je Urad za indijanske zadeve upravljal s kmetijskimi zemljišči indijanskih plemen in imel nadzor nad izvajanjem trgovinskih odnosov in pogodb med zvezno vlado in indijanskimi plemeni.⁶²

⁵⁷ Grossman, *Encyclopedia of the United States*, str. 639–643; Biographical Directory, *Van Buren, Martin, (1782–1862)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=v000009>, dostopno, 23. 2. 2016; John P. Bowes, *The Trail of Tears*. New York, 2007, str. 9–18.

⁵⁸ Več o tem: Donald L. Fixico, *Bureau of Indian Affairs*. Santa Barbara, 2012.

⁵⁹ Več o tem: Irving J. Bartlett, *John C. Calhoun: A Biography*. New York, 1993.

⁶⁰ Grossman, *Encyclopedia of the United States*, str. 907–909; Biographical Directory, *Calhoun, John Caldwell, (1782–1850)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=c000044>. Dostopno 12. 1. 2016.

⁶¹ American National Biography. *McKenney, Thomas Loraine (21 Mar. 1785–20 Feb. 1859)*: <http://www.anb.org/articles/03/03-00320.html>. Dostopno 23. 2. 2016.

⁶² Carl Waldman, *Atlas of the North American Indian*. New York, 2009, str. 236–237.

VIRI IN LITERATURA

Kratice

ZDA – Združene države Amerike

NARA – National Archives and Records Administration

Arhivski viri

NARA. *A Memoir of Hugh Lawson White, Judge of the Supreme Court of Tennessee, Member of the Senate of the United State*. Philadelphia, 1856, str. 8–18: <http://archive.org/stream/memoirofhughlaws00inscot#page/n35/mode/2up>. Dostopno 4. 3. 2016.

NARA. *Document for July 13th: »An Ordinance for the Government of the Territory of the United States North-West of the River Ohio«*. <http://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=713>. Dostopno 16. 2. 2016.

NARA. *Louisiana Purchase Treaty, 1803*: http://www.archives.gov/exhibits/american_originals_iv/images/louisiana_purchase_treaty/purchase_treaty_1.html. Dostopno 26. 2. 2016.

NARA. *Abolition of Slave Trade*: <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/blackhistory/rights/abolition.htm>. Dostopno 23. 2. 2016.

NARA. *Document for December 6th: President Andrew Jackson's Message to Congress »On Indian Removal«*. <http://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=1206>. Dostopno 14. 1. 2016.

NARA. *Second Annual Message, December 6th, 1830*: <https://web.archive.org/web/20080311113901/http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29472>. Dostopno 23. 2. 2016.

NARA. *Third Annual Message December 6th 1831*: <https://web.archive.org/web/20080311050106/http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29473>. Dostopno 3. 3. 2016.

NARA. *Declaration of the Anti-Slavery Convention, 1833*: <https://www.loc.gov/exhibits/african/afam006.html>. Dostopno 23. 2. 2016.

NARA. *Act of May 20, 1862 (Homestead Act), Public Law 37–64 (12 STAT 392)*: <https://research.archives.gov/id/299815>. Dostopno 12. 3. 2016.

NARA. *Abolition of Slave Trade*: <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/blackhistory/rights/abolition.htm>. Dostopno 23. 2. 2016.

The Library of Congress. *Primary Documents in American History, A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 16th Congress, 1st Session. Land Act of 1820*, str. 566–569: <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lsl&fileName=003/lsl003.db&recNum=607>. Dostopno 14. 1. 2016.

The Library of Congress. *Primary Documents in American History, A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 27th Congress, 1st Session. Preemption Act of 1841*, str. 453–461: <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lsl&fileName=005/lsl005.db&recNum=0490>. Dostopno 16. 3. 2016.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875. Journals of the Continental Congress, Volume 32. *Northwest Ordinance*, str. 334–384: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=032/lljc032.db&recNum=343>. Dostopno 12. 1. 2016.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, Statutes at Large, 21st Congress, 1st Session. *Indian Removal Act*, str. 414–818: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=004/llsl004.db&recNum=458>. Dostopno 23. 3. 2016.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875. Journal of the Senate of the United States of America, Volume 19. *21st Congress-December 7, 1829 to March 3, 1831*: <https://memory.loc.gov/ammem/amlaw/lwslink.html#anchor21>. Dostopno 26. 1. 2016.

The Library of Congress. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875, *Register of Debates*, House Representatives, 21st Congress, 1st Session: str. 580–583: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llrd&fileName=008/llrd008.db&recNum=583>. Dostopno 3. 3. 2016.

Monografije

Irving J. Bartlett, *John C. Calhoun: A Biography*. New York, 1993.

John P. Bowes, *The Trail of Tears*. New York, 2007.

Documents of United States Indian Policy. Lincoln, 2000.

Angie Debo, *A History of the Indians of the United States*. Norman, 1983.

Donald L. Fixico, *Bureau of Indian Affairs*. Santa Barbara, 2012.

Reginald Horsman, *Expansion and American Indian Policy, 1783–1812*. London, 1992.

James K., Hosmer, *The History of the Louisiana Purchase*. New York, 1902.

Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike*. Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1999.

Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado*. Maribor, Ljubljana, 2011.

Allen J. Maldwyn, *American Immigration*. Chicago, 1992.

Tim McNeese, *American Froniter*. St. Louis, 2002.

Edmund S. Morgan, *Benjamin Franklin*. New York, London, 2000.

Michael L. Oberg, *Native America: A History*. Malden, 2010.

James Parton, *Life of Andrew Jackson*. Boston, 1866.

Theda Perdue, Michael Green, *The Cherokee Nation and the Trail of Tears*. New York, 2007.

Bonnel U. Philips, *Georgia and State's Rights. A Study of the Political History of Georgia from the Revolution to the Civil War, with Particular Regard to Federal Relations*. Washington, 1908.

Robert V. Remini, *The Legacy of Andrew Jackson Essays on Democracy, Indian Removal, and Slavery*. Baton Rouge, 1988.

- Ronald N. Satz, *American Indian Policy in the Jacksonian Era*. Norman, 2002.
- Arthur M. Jr. Schlesinger, *The Age of Jackson*. Boston, 1945.
- Alan Taylor, *The Divided Ground: Indians, Settlers and the Northern Borderland of the American Revolution*. New York, 2006.
- Howard Zinn, *A People's History of the United States – 1492*. New York, 2003.
- Carl Waldman, *Atlas of the North American Indian*. New York, 2009.
- Anthony F. C. Wallace, *Jefferson and the Indians. The Tragic Fate of the First Americans*. Cambridge, Massachusetts, London, 1999.
- Philip Weeks, *Farewell, My Nation: The American Indian and the United States, 1820–1890*. Arlington Heights, 1990.

Članki

- Cherokee Nation v. Georgia. V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 190–194.
- Indian Removal Act (1830). V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 188–190.
- Rodriguez P. Junius. Jefferson, Thomas (1743–1826). V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 160–162.
- Matjaž Klemenčič, Immigration and Citizenship in the United States after 1880. V: *Citizenships and Identities: Inclusion, Exclusion, Participation*. Ann Katherine Isaacs (ur.) Pisa, 2010, str. 235–243.
- Richard C. King, Indian Removal. V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 147.
- Christine Lambert, Louisiana Memorial (1804). V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 201–202.
- Louisiana Purchase Treaty (April, 30, 1803)*. V: *The Louisiana Purchase: A Historical and Geographical Encyclopedia*. Rodriguez P. Junius (ur.) Santa Barbara, Denver, Oxford, 2002, str. 408–409.
- Elaine Naylor, The Jacksonian Frontier. V: *Jacksonian and Antebellum Age: People and Perspectives*. Santa Barbara, 2008, str. 59.

Enciklopedije

- Biographical Dictionary of Christian Missions*. New York, 1998.
- Mark Grossman, *Encyclopedia of the United States Cabinet, Volume two*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, 2000.

Spletni viri

American National Biography. *McKenney, Thomas Loraine (21 Mar. 1785–20 Feb. 1859)*: <http://www.anb.org/articles/03/03-00320.html>. Dostopno 23. 2. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *Bates, Isaac Chapman, (1779–1845)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=B000233>. Dostopno 3. 7. 2015.

Biographical Directory of the United States Congress. *Bell, John (1796–1869)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=b000340>. Dostopno 23. 2. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *Calhoun, John Caldwell, (1782–1850)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=c000044>. Dostopno 12. 1. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress: *Everett Edward, (1794–1865)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=e000264>. Dostopno 7. 12. 2015.

Biographical Directory of the United States Congress. *Jackson, Andrew, (1767–1845)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=j000005>. Dostopno 4. 3. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *Storrs, William Lucius, (1795–1861)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=S000977>. Dostopno 2. 2. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *Van Buren, Martin, (1782–1862)*: <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=v000009>. Dostopno 23. 2. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *Vinton, Samuel Finley, (1792–1862)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=V000107>. Dostopno 5. 3. 2016.

Biographical Directory of the United States Congress. *White, Hugh Lawson, (1773–1840)*. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=W000376>. Dostopno 23. 2. 2016.

Georgia. U. S. Supreme Court Decisions Justia. *Worcester v. Georgia. U. S.* <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/31/515/case.html>. Dostopno 10. 7. 2015.

Missionary to the Cherokee Indians. *Worcester, Samuel Austin (1798–1859)*: <http://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/w-x-y-z/worcester%20samuel-austin-1798-1859/>. Dostopno 3. 4. 2016.

The Removal Act 28 May 1830: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/removal.htm>. Dostopno 3. 2. 2016.

Two Points of View. *Indian Removal*. <http://www.eduplace.com/ss/hmss/8/unit/act3.lblm.html>. Dostopno 21. 2. 2016.

Treaty With The Creeks, 1832. V: *Indian Affairs: Laws and Treaties, Vol. II, Treaties*. Charles J. Kappler (ur.) Washington, 1904, str. 341–343: <http://digital.library.okstate.edu/kappler/vol2/treaties/cre0341.htm>. Dostopno, 6. 3. 2016.

Treaty with the Cherokee, 1835. V: *Indian Affairs: Laws and Treaties, Vol. II, Treaties*. Charles J. Kappler (ur.) Washington, 1904, str. 439–449: <http://digital.library.okstate.edu/kappler/vol2/treaties/che0439.htm>. Dostopno 2. 1. 2016.

THE US GOVERNMENT ATTITUDE TOWARDS THE NATIVE AMERICAN TRIBES AND THE INDIAN REMOVAL ACT FOR REMOVING NATIVE AMERICAN TRIBES WEST OF THE MISSISSIPPI RIVER

Summary

The 19th century USA expansion process towards the west of the North American continent and the integration of the state territory had negative consequences for the North American Natives. The expansion of the USA towards the west of North America was connected with removal and mass destruction of the Indian tribes that were in conflict with each other and unconnected due to constant pressure of white men, due to destruction of their economic basis, due to the devastating power of alcohol, and due to living in reservations. The Native Americans were victims of deliberate mass destruction, for their migration towards the west of the North American continent was the US government interest. The US government used the Indian Removal Act from 1830 for removing the Indian tribes west of the Mississippi river. The Native Americans and the chiefs of the Indian tribes were powerless against the then official American politics and they were also powerless against the European fur traders.

The outline plans for removing the Native American tribes east from the Mississippi river were justified by the Louisiana purchase in 1803 and with execution of the “civilisation plan”, in which the President of the USA, Thomas Jefferson (1801–1809), described the strategy of solving the Indian question and of the purchase of territories in the northwest part for settlement of white people. Jefferson believed that the Native American tribes, which resist the acculturation, should be removed from their homelands by force and be moved west of the Mississippi river. The Indian Removal Act was passed in 1830 and it represented continuation and the next level of the US government attitude towards the Native Americans, who suffered ethnocide pressure by the then official American politics. Jefferson set the basis for ethnic cleansing of the Native Americans east of the Mississippi river, for their homelands were the main source for white men’s cotton fields. Jefferson’s goals were, regarding the Native Americans, therefore the same as the goals of the next President of the USA, Andrew Jackson (1829–1837), i.e. policy of removing Native American tribes west of the Mississippi river and this goal was reached in 1830 by passing the Indian Removal Act. Their attitude towards the Native Americans differed only in the fact that Jefferson was at least in the beginning more humane and restrained.

DIE STELLUNG DER AMERIKANISCHEN REGIERUNG ZU DEN INDIANERSTÄMMEN UND DER INDIANER-UMSIEDLUNGSGESETZ (INDIAN REMOVAL ACT) FÜR DIE UMSIEDLUNG DER INDIANER WESTLICH DES MISSISSIPPI RIVER

Zusammenfassung

Der Erweiterungsprozess der USA in den Westen des nordamerikanischen Kontinents und die Integration des Staatterritoriums im 19. Jahrhundert hatten negative Auswirkungen auf die nordamerikanischen Indianer. Die Erweiterung der USA in den Westen Nordamerikas war mit der Umsiedlung und Zerstörung der Indianerstämme, die wegen ständiger Bedrohung des weißen Menschen untereinander zerstritten und unverbunden waren, mit der Zerstörung ihrer wirtschaftlichen Grundlage, mit der vernichtenden Macht des Alkohols und mit dem Leben in Reservaten verbunden. Die Indianer waren Opfer

absichtlicher Auslöschung, denn ihre Umsiedlung in den Westen des nordamerikanischen Kontinents war ganz im Sinne der amerikanischen Bundesregierung, die im Jahr 1830 mit dem Indianer-Umsiedlungs-Gesetz (Indian Removal Act) mit der Umsiedlung der Indianerstämme westlich des Mississippi Rivers begann. Indianer bzw. deren Häuptlinge waren gegen den Druck der damaligen amerikanischen Politik machtlos, genauso wie sie gegen die Ausbeutung durch die europäischen Pelzhändler machtlos waren.

Die Ideengrundlagen der Bundesregierung für die Umsiedlungspolitik der Indianerstämme östlich des Mississippi Rivers waren mit dem Kauf von Louisiana (Louisiana Purchase) im Jahre 1803 und mit der Realisierung des „Zivilisationsplan“ begründet, in dem der Präsident der Vereinigten Staaten (1801–1809) Thomas Jefferson die Strategie der Abschaffung der Indianerfrage und den Kauf der Indianerterritorien im nordwestlichem Teil, in dem dann die weißen Einwanderer ihren Platz finden sollten, beschrieb. Jefferson glaubte, es sei notwendig, alle Indianerstämme, die gegen die Akkulturation kämpften, mit Gewalt aus ihren Territorien zu verjagen und sie westlich des Mississippi Rivers anzusiedeln. Die Beschließung des Indianer-Umsiedlungs-Gesetzes (Indian Removal Act) im Jahre 1830 bedeutete eine weitere Folge und nächste Stufe in der Stellung der Regierung der USA zu Indianern, die den Ethnozid durch die damalige amerikanische Politik erlebten. Jefferson legte mit dem „Zivilisationsplan“ die Grundlage für die ethnische Säuberung der Indianer östlich des Mississippi Rivers, denn ihre Territorien waren die Hauptquelle für Baumwollfelder der weißen Einwanderer. Deswegen waren Jeffersons Zielen bezüglich der Indianer der Politik des späteren Präsidenten der USA, Andrew Jackson (1829–1837) gleich, d.h. sie waren gleich wie die Umsiedlungspolitik für die Indianerstämme westlich des Mississippi Rivers, die 1830 mit der Beschließung des Indianer-Umsiedlungs-Gesetzes (Indian Removal Act) realisiert wurde. Ihre Stellungnahme gegenüber Indianern unterschied sich nur darin, dass Jefferson am Anfang noch den Einheimischen gegenüber human und zurückhaltend war.

Združene države Amerike in vélika vojna I.

Zgodovina ZDA med letoma 1914 in 1917

Gregor Antoličič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(73)"1914/1917"

Gregor Antoličič: Združene države Amerike in vélika vojna I. Zgodovina ZDA med letoma 1914 in 1917. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 125–158

Avtor v prispevku obravnava zgodovino ZDA od izbruha prve svetovne vojne do vstopa ZDA v vojno aprila leta 1917. Predstavlja glavne poteze notranje in zunanje politike ZDA na predvečer prve svetovne vojne ter v času do aprila leta 1917. ZDA so namreč po izbruhu prve svetovne vojne vse do aprila 1917 ohranile nevtralno držo. Vendar je dejstvo, da je angleška blokada nemških pristanišč in iz nje izvirajoče nemško potapljanje trgovskih ladij, na katerih so bili tudi ameriški državljani, v končni fazi privedlo do posredovanja ZDA na strani antantnih sil. Ključno vlogo pri glavnih zunanjepolitičnih odločitvah je v tem času igral ameriški predsednik Woodrow Wilson. Slednji je svoj prvi predsedniški mandat nastopil leta 1913 in ves čas trajanja prve svetovne vojne sam sprejemal glavne zunanjepolitične odločitve. Wilson je tako v letu 1914 z veliko podporo ameriške javnosti razglasil nevtralnost ZDA. Kljub temu da se ZDA do aprila 1917 niso vključile v vojskovanje, so zaradi svoje gospodarske moči in posedovanja za evropske države izredno pomembnih dobrin, predstavljale pomembnega strateškega partnerja vojskujočim se državam. Posebno poglavje avtor namenja tudi slovenskim izseljencem v ZDA v času ameriške nevtralnosti.

Ključne besede: ZDA, prva svetovna vojna, nevtralnost, Woodrow Wilson, podmorniška vojna, zunanja politika, slovenski izseljenci

* Gregor Antoličič, univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, gregor.antolicic@zrc-sazu.si

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(73)"1914/1917"

Gregor Antoličič: The United States of America and the Great War I. History of the USA between 1914 and 1917. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 125–158

The author of this paper deals with the history of the United States of America from the outbreak of the First World War until the American entry in the War in April 1917. In this context, the author shows the main features of the American internal and external policy on the Eve of the Great War. The USA in fact kept a neutral position in the time from the beginning of the War until April 1917. However, the fact is that the British Sea blockade of German ports caused German attacks on merchant vessels. These vessels also carried American citizens so the sinking of such vessels became the main reason for American interventions in the War on the side of the Allied Powers. The key role in the major foreign policy decisions in this period was played by the US President Woodrow Wilson. He started his first presidency in 1913. During the World War I, Wilson himself took major foreign policy decisions. In 1914 Wilson, with a major support of the American people, declared the neutrality of the USA. Despite the fact that the United States were not involved in any military actions until April 1917, they played a major strategic role due to their economic power and possessing extremely important goods for European belligerent countries. The author also dedicates a special chapter to Slovenian emigrants in the United States during the American neutrality.

Key words: USA, World War I, neutrality, Woodrow Wilson, Submarine War, foreign policy, economy, Slovenian emigrants

Namen pričujočega članka je predstaviti ključne zunanje in notranjepolitične vidike ZDA od razglasitve ameriške nevtralnosti do odločitve predsednika Wilsona, da morajo ZDA vstopiti v vojno. Zaradi težko dostopnega arhivskega gradiva članek temelji predvsem na digitaliziranem arhivskem gradivu, ki je dostopno na internetnih straneh različnih ameriških institucij. Že naslov članka *Združene države Amerike in vélika vojna I* ponazarja vsebinsko opredelitev študije. Namreč, kadar govorimo o prvi svetovni vojni in ZDA, je treba natančno ločiti med obdobjem pred vstopom v vojno ter obdobjem po vstopu ZDA v vojno. Pričujoči članek tako predstavlja prvi del raziskave o pomenu države in ravnanja ZDA v obdobju med letoma 1914 in 1917.

Ameriški časnik *New York Times* je v članku, natisnjenem 29. junija 1914, ameriško javnost obvestil o usodnih strelah v Sarajevu. Ime atentatorja so v članku zapisali kot Gavrio Princip, vendar nekoliko napačni zapis atentatorjevega imena ne spremeni pogleda na zgodovinsko dogajanje. Svet na prelomu v 20. stoletje je bil že dodobra globaliziran in pomembne vesti so se hitro razširile v vse dežele sveta. Ameriški državljani so tako lahko v časnikih brali o pomanjkljivih varnostnih ukrepih ob obisku prestolonaslednika v Sarajevu, o prvem neuspelem poskusu atentata, o izrednih razmerah, ki so vladale v Sarajevu drugi dan po atentatu, ter celo o domnevi, da naj bi bila bomba,

ki so jo v prvem poskusu atentata vrgli na prestolonaslednikov avtomobil, izdelana v srbski orožarni v Kragujevcu. V dnevih po atentatu so v časniku *New York Times* poročali tudi o protisrbskih demonstracijah v Zagrebu in na Dunaju. V Zagrebu naj bi množica opustošila stavbe srbskih državljanov in srbskih časopisnih hiš ter kričala: »Dol s srbskimi morilci!« Na Dunaju pa naj bi nemško nacionalno usmerjeni študentje sežgali srbsko zastavo na srbskem poslaništvu.¹

V času sarajevskega atentata se je v New Yorku mudil Anton Sigray, pripadnik zgornjega doma madžarskega parlamenta, ki je dal zelo zanimiv intervju za časnik *New York Times*. V njem je poudarjal, da je bila Avstrija na področju Balkana »apostol« civilizacije in miru. Na drugi strani pa naj bi Turčija in Rusija preko prijateljskih držav, kot sta bili Srbija in Črna gora, po Sigrayevem mnenju povzročali glavne probleme na Balkanu. Nadalje je Sigray avstro-ogrsko aneksijo Bosne in Hercegovine leta 1908 predstavil kot stremljenje Franca Jožefa k miru. Opravičilo za aneksijo pa je Sigray videl v zelo velikih investicijah v izgradnjo cest, železnic in infrastrukture, ki jih je avstrijska oblast izvajala v omenjenih provincah od leta 1878 naprej. Madžarski politik je s svojimi izjavami očitno želel prikazati svojo domovino kot deželo, ki je balkanskim narodom želela samo pomagati pri njihovem razvoju. Seveda pa so za avstrijskimi interesi na Balkanu stali popolnoma drugačni razlogi od Sigrayevega navajanja.² Drugo plat zgodbe avstrijske politike na Balkanu je v članku, objavljenem 29. junija 1914 v *New York Timesu*, predstavil profesor na Columbia University Michael I. Pupin oz. Mihajlo Idvorski Pupin. Slednji je bil banatski Srb, ki se je preselil v ZDA. Glavni zaključek njegovega razmišljanja je bilo prepričanje, da je bila Avstro-Ogrska s svojo politiko na Balkanu ter prisotnostjo vojske na meji s Srbijo sama kriva za tragedijo v Sarajevu.³

Za razumevanje ravnanja ZDA v času izbruha vojne v Evropi je na začetku treba predstaviti ameriško zunanjo politiko na predvečer prve svetovne vojne. Že pred sprejetjem Monroejeve doktrine leta 1823⁴ je nadaljnjo pot ameriške zunanje politike začrtal že prvi ameriški predsednik George Washington, ki je v svojem poslovnem govoru dejal: »Za nas je veliko pravilo obnašanja do

¹ Heir to Austria's Throne is Slain with his Wife by a Bosnian Youth to Avenge Seizure of his Country, *New York Times*, 29. 6. 1914; Exchanged dying words, *New York Times*, 30. 6. 1914; See Serb plot in royal murders, *New York Times*, 30. 6. 1914; Martial law in Sarajevo, *New York Times*, 30. 6. 1914; Anti-Servian riot frightens Vienna, *New York Times*, 1. 7. 1914.

² Tragedy Russia's Fault, says Sigray, *New York Times*, 30. 6. 1914.

³ Austria to Blame, Says Prof. Pupin, *New York Times*, 29. 6. 1914; Serbs and Austria, *The Independet*, 13. 7. 1914, str. 67–68.

⁴ Andrej Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov. Svet in velesile 1815–1945* (dalje: A. Rahten, *Od Svete alianse*), Brdo pri Kranju 2010, str. 24, 63.

tujih držav v širjenju naših trgovskih odnosov in ne v političnih povezavah.«⁵ Sledenje ameriških državnikov takšni politiki je imelo za posledico, da so ZDA do konca 19. stoletja v mednarodni politiki kljub nekaterim sporom z Nemčijo in vlogi »policista« na Karibih in v Srednji Ameriki igrale relativno majhno vlogo. ZDA so tako v obdobju do prve svetovne vojne v širšo mednarodno politiko zajadrale le z zasedbo Filipinov leta 1898, s sodelovanjem v kaznovalni ekspediciji v Peking med letoma 1900 in 1901, sodelovanjem v mediaciji na koncu rusko-japonske vojne med letoma 1904 in 1905 ter s pošiljanjem ameriške delegacije na konferenco v Algecirasu leta 1906.⁶ Wilson, ki je svoj prvi predsedniški mandat nastopil leto pred izbruhom prve svetovne vojne, je prav tako želel voditi zunanjo politiko ZDA v duhu Georga Washingtona. Tako je v govoru, ki ga je imel 4. julija 1914 v Independence Hall v Filadelfiji, dejal: »Ministrstvo za zunanje zadeve je nenehno pozvano k podpori komercialnih in industrijskih podjetij Združenih držav v tujih državah. Na eni točki so ta pričakovanja segala tako daleč, da je vsa diplomacija ministrstva dobila oznako »dolarska diplomacija« (»dollar diplomacy«). Zunanje Ministrstvo je bilo pozvano, da podpre vsakogar, ki je želel kjerkoli na svetu nekaj zaslužiti pod pogojem, da je bil Američan. A za to bi morale veljati neke omejitve. Ni človeka, ki bi bil bolj zainteresiran ponesti ameriška podjetja v vse dele sveta, kot sem jaz. Za to sem imel interes že dolgo preden sem postal politik. O tem za prihodnost Združenih držav izjemno pomembnem področju sem predaval dolga leta. S tem sem hotel prikazati ameriški razum, veščine in spretnosti, ki obstajajo v podjetništvu, s katerim bi lahko pridobili vpliv v vsaki državi sveta.«⁷

Že pred izbruhom prve svetovne vojne je bil Wilson na zunanjepolitičnem področju soočen s težavami. Prvo težavo je predstavljala Dominikanska republika, kjer so ZDA zaradi kaotičnih razmer med leti 1905 in 1907 izvedle vojaško intervencijo ter prevzele nadzor nad državnimi financami. Toda takšno ukrepanje seveda ni predstavljalo dolgotrajne rešitve, zaradi tega je julija 1914 Wilson predstavil načrt za Dominikansko republiko. V njem je zahteval zaustavitev vojskovanja, ustanovitev prehodne vlade in svobodne volitve pod nadzorom ZDA. Toda Wilsonov načrt o vzpostavitvi novega reda in stabilizacije območja je spodletel. Nestabilne razmere v regiji so nato v letu 1915 privedle do ameriške okupacije Haitija (ta je trajala do leta 1934), temu pa je maja 1916 sledila še okupacija Dominikanske republike, ki je trajala do

⁵ John A. Thompson, Woodrow Wilson: *Profiles in Power* (dalje: John A. Thompson, Woodrow Wilson), Great Britain 2002, str. 98.

⁶ John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 97–98.

⁷ Woodrow Wilson, *Adress at Independence Hall: »The Meaning of Liberty«*, 4. julij 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65381>, 25. 5. 2015.

leta 1924. Toda kljub končani okupaciji leta 1924 so ZDA obdržale nadzor nad financami Dominikanske republike vse do leta 1940.⁸

Drugo vplivno območje, kamor se je obrnila Wilsonova zunanja politika, je bila Azija. Kljub temu da Wilson ni želel ogroziti vpliva Japonske na tem območju, se je vplivna sfera ZDA razširila na Filipine, ki so zunanji politiki ZDA že več let predstavljali težavo. Wilson je po nastopu predsedniškega mandata pri vprašanju Filipinov moral slediti dotedanji politiki Demokratske stranke. Slednja je od leta 1900 naprej na vsakih volitvah obljubljala neodvisnost Filipinov. Vendar se do leta 1913 ni zgodilo nič, saj v tem času demokrati niso bili na oblasti. Tako je moral Wilson kot predsednik iz vrst Demokratske stranke dokončno rešiti vprašanje Filipinov. Wilson je zato oktobra 1913 objavil, da bodo Filipinci imeli večino v imenovanem zgornjem domu parlamenta ter večino v izvoljenem spodnjem domu. Toda med leti 1914 in 1916 je zvezni senat ZDA blokiral možnost Filipinov za razglasitev neodvisnosti. Šele avgusta 1916 so ZDA z Jonesovim zakonom (Jones Act) omogočile, da so Filipini lahko postopno postali neodvisni.⁹

Ob omenjenih manjših zunanjepolitičnih težavah je bila glavna težava ameriške diplomacije na predvečer prve svetovne vojne Mehika. V južni sosedbi ZDA je v tem času namreč divjala državljanska vojna. ZDA so tako bile soočene s konfliktom pred lastnim pragom. Čeprav je bila državljanska vojna konflikt, ki je po mednarodnem pravu predstavljal notranjo stvar države in obvezo drugih držav, da spoštujejo njeno suverenost, so ZDA kršile ta določila. Razlogov je bilo seveda več, od vloge »policista« na tem območju do velikih gospodarskih interesov ZDA, katere se je obvezal ohraniti in širiti tudi Wilson. Zato je predvsem s strani gospodarskih lobijev prihajala močna iniciativa po ameriškem vojaškem posredovanju v Mehiki. Z vojaškim posredovanjem si je ameriško gospodarstvo želelo zavarovati investicije, ki jih je imelo v Mehiki. Tistim, ki so si želeli vojaško posredovanje, je na drugi strani nasprotoval zunanji minister William Jennings Bryan. Slednji je veljal za ostrega nasprotnika imperializma in vojne. Toda Wilson je okleval in se zaradi različnih stališč glede Mehike ni mogel odločiti, kaj bi storil. Težave so se stopnjevale, ko je Wilson marca 1913 zavrnil priznanje nove mehiške kontrarevolucionarne vlade. Slednja je prišla na oblast pod vodstvom generala Victoriana Huerta tako, da so pučisti ubili ustavnega predsednika Francisca Madero. Takšno dejanje pa je bilo v popolnem nasprotju z Wilsonovo prezbiterijansko moralno,

⁸ G. Pope Atkins and Larman C. Wilson, *The United States and the Americans. The Dominican Republic and the United States: From Imperialism to Transnationalism*, Athens 1998, str. 48–49; John Milton Cooper Jr., *Woodrow Wilson: A Biography*, (dalje: John Milton Cooper Jr., *Woodrow Wilson*), New York 2009, str. 247–248; A. Rahten, *Od Svete alianse*, str. 67–68.

⁹ John Milton Cooper Jr., *Woodrow Wilson*, str. 249.

zaradi tega je tudi izjavil, da ne bo podprl vlade krvnikov. Iz tega razloga je Wilson raje podprl konstitucionaliste pod vodstvom Venustiana Carranze. Kot izobraženec, je ameriški predsednik želel zbrati čim več informacij o stanju in dogajanju v Mehiki, da bi se lahko lažje odločil o nadaljnjih ukrepih. Zato je kot posebnega odposlanca v Mehiko poslal Williama Bayarda Hala. Slednji je Wilsonu od junija do avgusta 1913 pošiljal poročila iz Mehike.¹⁰

Na osnovi teh poročil je Wilson v Mehiko poslal Johna Lindo kot posebnega odposlanca zvezne vlade ZDA. Njegova naloga je bila, da predstavi ameriške poglede na politično stanje v Mehiki ter ponudi pomoč pri vzpostavitvi legitimne vlade, katere oblast bi segala čez celotno ozemlje republike. Toda omenjeni predlog so mehiške oblasti zavrnilo. Wilson je zaradi tega stopil pred ameriški kongres 27. avgusta 1913 ter poudaril: *»Mir, uspešnost in zadovoljstvo Mehike za nas pomeni veliko več kot le dejstvo, da bi lahko le ta predstavljala zgolj še en velik prostor za namen trgovine in podjetništva. /.../ A mi nismo edini prijatelji Mehike. /.../ Naša dolžnost je bila ponuditi aktivno pomoč in podporo. A sedaj je naša dolžnost, da pokažemo, kako bo resnična nevtralnost prebivalcem Mehike omogočila ponovno ureditev njihovih zadev. /.../ nobena od bojujočih se strani v Mehiki ne dobila pomoči in podpore z naše strani meje.«*¹¹ Kljub temu da je Wilson pred kongresom zagovarjal nevtralnost, je v zasebnem pogovoru, ki ga je imel z britanskim odposlancem v ZDA Williamom Tyrelljem, dejal, da bo »Južnoameriške republike naučil voliti poštene može«. Tyrell je nato ukrepanje ameriškega predsednika označil kot šolniško ravnanje prezbiterijanskega duhovnika. Isti dan, ko je imel Wilson govor pred kongresom, je pozval vse državljane ZDA, ki so se nahajali v Mehiki, naj takoj zapustijo državo. Hkrati je ukazal vsem ameriškim predstavnikom, ki so bili v Mehiki, naj jasno opozorijo vsa mehiška civilna in vojaška predstavništva, da bodo slednja odgovorna za vse krivice, ki bi bile storjene ameriškim državljanom na področju Mehike. V napeti situaciji je bilo vsem ameriškim obmejnimi posadkam ukazano, da naj preprečijo vsak poskus pošiljanja orožja in streliva v Mehiko. Kljub dobro sprejetemu govoru predsednika pred kongresom so posamezni kongresniki zastopali stališče, da bi lahko le vojaško posredovanje ZDA zagotovilo red in mir v Mehiki. Postopno je takšnega prepričanja postal tudi Wilson, ki je v govoru pred kongresom zagotovljeno nevtralnost ZDA prekršil, ko je novembra 1913 pooblastil Johna Lindo, da se sestane z voditeljem mehiških upornikov Venustianom Carranzom. Kljub temu da so

¹⁰ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 237–239; Uroš Lipušček, Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920 (dalje: Uroš Lipušček, Ave Wilson), Ljubljana 2003, str. 29–30.

¹¹ Woodrow Wilson, *Adress to a Joint Session of Congress on Mexican Affairs*, 27. avgust 1913, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65371>, 25. 6. 2015.

bili ti pogovori bolj ali manj neuspešni, je Wilson januarja 1914 uradno priznal upornike kot legitimne predstavnike mehiške oblasti. Mesec za tem je Wilsonova administracija odpravila embargo na prodajo orožja. ZDA so se tako jasno postavile na eno stran, vendar se kljub temu situacija v Mehiki ni stabilizirala. Znotraj uporniške skupine je namreč prihajalo do sporov med Carranzo in Pancho Villo. Edina rešitev za ureditev notranjih razmer v Mehiki je za Wilsona postalo vojaško posredovanje.¹²

Legitimnost za vojaško posredovanje v Mehiki je Wilson dobil 9. aprila 1914. Tega dne so namreč pripadniki mehiške vojske v pristanišču Tampico aretirali nekaj ameriških mornarjev. V trenutku, ko so mehiške oblasti oz. vojaški poveljniki izvedeli za to akcijo, so ameriške vojake nemudoma izpustili in se opravičili. Toda ameriški kontraadmiral Henry Thomas Mayo je zahteval formalno opravičilo, kar pa so mehiške oblasti zavrnilo. Mayo je mehiškemu oblastem nato poslal ultimatum, v katerem je zahteval, da morajo do 14. aprila zvečer mehiški topovi oddati pozdravne strele ameriškem vojnemu ladjevju, ki je bilo zasidrano v Tampicu, sicer bi ameriško ladjevje takoj pričelo z bombardiranjem mesta. V stopnjevanju napetosti med državama je tudi Wilson začel zastopati ostrejša stališča ter prav tako zahteval, da morajo Mehičani ameriško ladjevje oz. zastavo pozdraviti s topovskimi streli. Toda Huerta je bil mnenja, da je mehiško opravičilo za incident v Tampicu popolnoma zadoščalo. Wilsonovemu odločnejšemu postopanju proti Mehiki je ostro nasprotoval zunanji minister Bryan, ki je Wilsonu grozil celo z odstopom. Kljub pomislekom zunanjega ministra je ameriška vlada odredila odplutje dodatnih 17. bojnih ladij v Tampico.¹³ Kot zanimivost velja omeniti, da je 9. aprila 1914, na dan incidenta v Tampicu, minevala 50-letnica odhoda Maksimiljana Habsburškega iz gradu Miramar. Tega dne se je namreč Maksimiljan odpovedal vsem pravicam, ki jih je imel v Avstriji kot član vladarske rodbine in se odpravil v Mehiko, kjer je sprejel cesarsko krono. Kakšna žalostna usoda je doletela nekdanjega avstrijskega nadvojvodo na mehiškem cesarskem prestolu, pa je samo še en dokaz, kakšno nemirno področje je na prelomu iz 19. v 20. stoletje predstavljala Mehika.¹⁴

¹² John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 242; Uroš Lipušček, Ave Wilson, str. 29–30; Pod zaščito Združenih držav, *Amerikanski Slovenec*, 29. 8. 1913, str. 1; Ameriške vesti, *Glasilno slovenske narodne podporne jednote*, 29. 8. 1913, str. 1.

¹³ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 242; Ultimatum ameriških združenih držav Mehiki, *Slovenec*, 14. 4. 1914, str. 4; Poostritev mehikanske krize, *Slovenec*, 15. 4. 1914, str. 4; Konflikt med Mehiko in severnonemškimi združenimi državami, *Slovenec*, 15. 4. 1914, str. 4; Spor zedinjenih držav z Mehiko, *Slovenec*, 16. 4. 1914, str. 2; A. Rahten, *Od Svete alianse*, str. 68.

¹⁴ Spomini na cesarja Maksimiljana, *Slovenec*, 16. 4. 1914, str. 3.

Wilson je dokončno odločitev o vojaškem posredovanju v Mehiki sprejel 20. aprila 1914, ko je kongres zaprosil za pooblastilo za uporabo vojaških sil.¹⁵ Ameriška mornarica je nato že naslednji dan zasedla пристanišče Veracruz, saj so Američani dobili informacijo, da naj bi v pristanišče prispela velika pošiljka orožja iz Evrope. Med ameriškim vojaškim posredovanjem je nato prišlo do spopada, ki je trajal dva dni, življenje pa je izgubilo 152–175 Mehičanov in 17 Američanov. 25. aprila 1914, le pet dni po začetku vojaške akcije, se je Wilson odpovedal nadaljnjemu vojaškemu posredovanju na področju Mehike in pomorski blokadi mehiške obale. Istega dne je sprejel ponudbo veleposlanikov Argentine, Brazilije in Čila, da v nastalem sporu posredujejo kot mediatorji. Na podlagi njihove mediacije je bil sprejet dogovor, ki je zajemal umik mehiških in ameriških sil iz Veracruz. Kriza se je nato dokončno končala konec leta 1914, ko je Wilson vendarle priznal vlado Venustiana Carranze. Wilsonovo ukrepanje v Mehiki je bilo deležno številnih kritik s strani republikancev in nekaterih nedržavnih oz. nepolitičnih skupin.¹⁶ Toda predsednik je svoje početje branil z besedami: »Daleč, v Mehiki smo služili človeštvu, kjer smo poskušali najti pravo pot. Nočemo se bojevati z Mehičani. Želimo jim služiti, če je to le mogoče. Vemo namreč kako radi bi vsi bili svobodni in kako bi radi, da z nami ravnajo prijatelji /.../ Vojna nasilja ni vojna, v kateri bi bilo ponosno umreti. Vojna, v kateri umremo ponosni, je vojna, v kateri služimo nečemu.«¹⁷

Toda mir v Mehiki je trajal le kratek čas. Do naslednjega incidenta v mehiško-ameriških odnosih je namreč prišlo 9. marca 1916, ko je Pancho Villa ob povratku z napada na vojaško postojanko Camp Furlong napadel obmejno mesto Columbus, ki leži v ameriški zvezni državi Nova Mehika. Čeprav je celoten vdor na teritorij ZDA trajal manj kot tri ure, je bilo ubitih osem civilistov, sedem ameriških vojakov in 67 Mehičanov. Kakšen pretres je takšna akcija povzročila med prebivalstvom ZDA, kaže dejstvo, da je to bil prvi vdor tuje vojske na ameriška tla po anglo-ameriški vojni leta 1812. Wilson se je na nastalo situacijo odzval tako, da je nemudoma odposlal vojaške sile, da izsledijo Villo. Toda ZDA mehiške vlade niso uradno zaprosile za dovoljenje za vstop na ozemlje Republike Mehike.¹⁸

¹⁵ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on the Tampico Incident*, 20. april 1914, Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65376>, 27. 6. 2015.

¹⁶ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 243–244; Uroš Lipušček, Ave Wilson, str. 31.

¹⁷ Woodrow Wilson, *Adress at the Brooklyn Navy Yard*, 11. maj 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65377>, 25. 6. 2015.

¹⁸ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 319; Villa napadel mesto Columbus, *Slovenec*, 10. 3. 1916, str. 2.

Vojaško operacijo, ki so jo poimenovali »*Punitive Expedition*«, je vodil general John Joseph Pershing, ki je po vstopu ZDA v prvo svetovno vojno postal poveljnik ameriških enot v Evropi. V Pershingovi vojaški akciji v Mehiki je sodelovalo 4000 častnikov in vojakov. Do prvega spopada je prišlo aprila 1916 v mestu Parral, kjer sta umrla dva Američana in 40 do 100 Mehičanov. Naslednji incident se je pripetil maja, ko je manjša skupina Mehičanov v Teksasu ubila dečka. Pershingove čete so to skupino nato zasledovale 290 km globoko v notranjost Mehike brez dovoljenja mehiških oblasti. S tem so ZDA že drugič prekršile mehiško suverenost. 21. junija 1916 je nato v bližini mesta Carrizal prišlo do spopada med ameriško in mehiško vojsko. Vendar je treba poudariti, da je do tega spopada prišlo kljub izrecnim navodilom zvezne vlade ZDA, da se Pershing ne sme vplesti v spopad z mehiškimi uradnimi vojaškimi silami. Na ameriški strani je bilo ob koncu spopada 14 mrtvih in 23 zajetih vojakov. Zaradi nevdržne situacije je Wilson ob podpori Carranze predlagal imenovanje posebne komisije, katere naloga bi bila iskanje rešitve iz nastale situacije. Delo komisije je nato trajalo osem mesecev, do začetka leta 1917. Končni sklep je bil, da so ZDA odpoklicale svoje čete iz Mehike in uradno priznale Carranzinovo vlado.¹⁹

Wilsonove odločitve v času mehiške krize so kazale na njegovo pomanjkanje diplomatskih izkušenj in veliko trmoglavost. Čeprav je na začetku svojega mandata izjavil: »*Bilo bi ironično, če bi se morala moja administracija prvenstveno ukvarjati z zunanjimi odnosi.*«,²⁰ so težave v Mehiki, na Filipinih in Dominikanski republiki pokazale, da je Wilson podcenjeval zunanjepolitično situacijo. Na njegovo nerazumevanje zunanje politike je kazalo tudi imenovanje Bryana za zunanjega ministra.²¹ Slednji je v vseh konflikt odigral drugorazredno vlogo, saj je imel glavno besedo pri zunanjih zadevah Wilson, ki je že v svojem delu *Constitutional Government* poudaril, »*da je iniciativa v zunanjih odnosih, ki jo ima predsednik brez kakršne koli omejitve, moč, da jih absolutno kontrolira.*«²² Ob tem se je Wilsonovo dojemanje zunanje politike nenehno spreminjalo. Tako je na eni strani izjavljal, da si ne predstavlja pogojev, ki bi pripeljali do uporabo sile v notranjih zadevah neke druge države, po drugi strani pa je proti Mehiki sprožil vojaško intervencijo. Njegovo opravičilo za to intervencijo je bila nujnost obrambe demokratičnega procesa v Mehiki oziroma nujnost vzpostavitve pogojev za demokratično življenje.²³

¹⁹ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 320–321; V prvi bitki padlo štirideset Američanov, *Amerikanski Slovenec*, 23. 6. 1916, str. 1.

²⁰ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 78.

²¹ Henry Williams Brands, *Woodrow Wilson* (dalje: H. W. Brands, *Woodrow Wilson*), New York 2003, str. 26.

²² John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 212.

²³ A. Rahten, *Od Svete alianse*, str. 68.

Hkrati je zaradi Wilsonovega lastnega vodenja zunanje politike ameriško zunanje ministrstvo imelo v času njegovega predsednikovanja le postransko vlogo. Wilsonov edini zaupnik pri mednarodnih vprašanjih je bil tekasaški politik in poslovnež Edward Mandell House, ki je postal znan kot polkovnik House. Slednji je z Wilsonom sodeloval pri oblikovanju vseh najpomembnejših zunanjepolitičnih sklepov, predsednik pa je nekoč dejal, da je House zanj drugi mož v državi. Hkrati pa Wilson, ki je po 16. letih postal prvi predsednik iz demokratske stranke, poklicnim diplomatom ni zaupal, saj je v njih videl »same republikance«. ²⁴ Zato je želel za veleposlanike imenovati izobražence in pisatelje, vendar mu tega načrta predvsem zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni uspelo v celoti izvesti. ²⁵

Izbruh vojne v Evropi je zaradi vedno bolj globaliziranega sveta imel takojšen vpliv na ZDA. Vojna je presenetila ameriško javnost kot tudi politiko, čeprav je polkovnik House že junija 1914, ko je obiskal nemškega cesarja Viljema II., pisal Wilsonu, da je Nemčijo obsedel divji militarizem, ki bo pripeljal do vojne. Tudi veleposlanik ZDA v Londonu Walter Hines Page je v svojih depešah nenehno svaril, da se pruski militarizem ne bo ustavil, dokler ne bo uničil vseh demokracij. Page je Housa celo opozarjal, da bo Nemčija, ko si bo podredila Evropo, poskušala premagati tudi ZDA. Posledica teh opozoril je bila Housova prva mirovna misija v Evropi, ki pa ni prinesla nobenih pomembnih rezultatov. Na neki način se je zunanja politika ZDA že v letu 1913 ukvarjala s političnim dogajanjem na Stari celini. House je namreč od Wilsonove inavguracije naprej poskušal umiriti napetosti med Veliko Britanijo in Nemčijo. V pogovoru, ki ga je imel 2. decembra 1913 z angleškim zunanjim ministrom Greyem, je dejal, da je njegov cilj doseči sporazum med Francijo, Nemčijo, Veliko Britanijo in ZDA glede omejitve oboroževanja kopenske vojske kot tudi mornarice. Toda po izbruhu vojne se ZDA, kot je to narekovala Monroejeva doktrina, niso želele vmešavati v »evropsko« vojno. Ob uradni politiki ZDA so tudi druge struje znotraj države, kot npr. radikalci in socialisti, nasprotovale vstopu ZDA v vojno. ²⁶ Zaradi vseh notranjih dejavnikov in v skladu z ustaljeno prakso, so ZDA razglasile nevtralnost. ²⁷ Predsednik

²⁴ Uroš Lipušček, Ave Wilson, str. 31, 33; Ross Gregory, *The Origins of American Intervention in the First World War* (dalje: Ross Gregory, *The Origins*, New York 1971, str. 13; Thomas Boghardt, *The Zimmermann Telegram; Intelligence, Diplomacy, and America's Entry into World War I* (dalje: T. Borghardt, *The Zimmermann Telegram*), Naval Institute Press, USA 2012, str. 131.

²⁵ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 209.

²⁶ Uroš Lipušček, Ave Wilson, str. 35–36; Ross Gregory, *The Origins*, str. 35–36.

²⁷ Hans Hoyng, »Rešili smo svet«, v: *Mladina, Prva svetovna vojna 1914–2014*, Ljubljana 2014, str. 78; Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 28.

Wilson je to nevtralnost razglasil 6. avgusta 1914 (na dan, ko je umrla njegova soproga). Wilson je v svojem znamenitem »*Message on Neutrality*« dejal: »Posledice vojne za Združene države bodo odvisne od ameriških državljanov, od njihovih pogledov in dejanj. Vsak, ki resnično ljubi Ameriko, bo ravnal v duhu popolne nevtralnosti, ki je hkrati tudi duh nepristranskosti, poštenosti in prijateljstva do vseh vpletenih .../ Ljudje Združenih držav so skupek mnogih narodnosti, med drugim tudi tistih, ki so sedaj v vojni. Naravno in neizogibno je, da med njimi obstajajo raznovrstna čustva simpatije in želja v zvezi s problemom in okoliščinami konflikta. .../ Nekateri bodo težili k temu, da v tem boju uspe enemu narodu, drugi, da spet nekomu drugemu. .../ Tako si, moji dragi sonarodnjaki, upam s častno besedo najresneje opozarjati na najglobljo, najbolj prefinjeno, najbolj bistveno kršitev nevtralnosti, ki bi lahko nastala iz privrženosti do ene ali druge strani. .../ Združene države morajo zato v teh časih, ki preizkušajo človeške duše, ostati nevtralne tako v svojih dejanjih kot tudi v besedi. Nepristranski moramo biti v mislih kot tudi v dejanjih, brzdati moramo svoja čustva in vse ostale procese, ki bi lahko vodili do naklonjenosti boju ene ali druge strani.«²⁸ Svojo odločitev za ohranitev nevtralnosti je Wilson v pogovoru, ki ga je imel z nemškim veleposlanikom v ZDA Johannom-Heinrichom von Bernstorffom razložil z naslednjimi besedami: »Mi moramo zagotovo ostati nevtralni, sicer bi naši mešani narodi bojevali vojno drug proti drugemu.«²⁹ Tudi javno mnenje v ZDA je sledilo predsedniku in nasprotovalo kakršnemukoli posredovanju ZDA v evropskem konfliktu. Wilson je tako imel popolno podporo ameriške javnosti pri razglasitvi nevtralnosti.³⁰ Prvi Američani, ki so občutili vojno, niso bili vojaki, mornarji ali politiki, ampak običajni državljani, ki so v času izbruha vojne potovali po Evropi.³¹ Da bi ZDA zaščitile te državljane pred nehotenim vpletanjem v vojno, je zvezna vlada zagotovila prevozna sredstva, s katerimi so se državljani lahko varno vrnili v domovino.³²

Toda čeprav se je Wilson v javnosti zavzemal za dosledno izpolnjevanje nevtralnosti, je v internih pogovorih, verjetno na osnovi Housovih poročil, opozarjal na nevarnost pruskega militarizma. Tako je britanski veleposlanik

²⁸ Woodrow Wilson, *Message on Neutrality*, 19. avgust 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65382>, 14. 5. 2015.

²⁹ John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 107.

³⁰ Philip Jenkins, *A History of the United States*, Palgrave MacMillan, New York 2003, str. 201.

³¹ Ross Gregory, *The Origins*, str. 26–27.

³² Woodrow Wilson, *Executive Order 1212 – For the Relief, Protection and Transportation Home of Americans in Europe at the Outbreak of the European War of 1914*, 5. avgust 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=75365>, 26. 5. 2015.

v Washingtonu Cecil Spring Rice mesec dni po začetku vojne Greyu poročal, da je predsednik ZDA zaskrbljen, da bodo morali v ZDA v primeru pruske zmage sprejeti obrambne ukrepe, ki bodo usodni za ameriško obliko vladavine in njene ideje. Decembra 1914, ko so evropske države že dodobra občutile vojno, je Wilson novinarju *New York Timesa* zaupal, da za spopad v Evropi ni kriva samo Nemčija in da tudi druge države nosijo odgovornost. Temu je dodal, da bi bilo za ameriške interese dovolj, če bi v vojni zmagala antanta, centralne sile pa ne bi doživele popolnega poraza. Takšno mišljenje je sledilo strahu Wilsona in polkovnika Housa, da bi v primeru popolne zmage antante ruski carizem ogrozil zahodne države. To je izredno zanimivo dejstvo, če primerjamo strah Roosevelta in Churchilla pred razširitvijo Sovjetske zveze v času druge svetovne vojne. Tako Wilson kot njegov zaupnik House sta namreč v carski Rusiji videla podobno nevarnost kot v pruskem militarizmu.³³

Sodelovanje ZDA v vojni na eni ali drugi strani je bilo za evropske države izrednega pomena. Zato je po razglasitvi ameriške nevtralnosti v ZDA pričela delovati tudi nemška propaganda. V tekstu, ki so ga izdali ugledni nemški politiki, akademiki, bančniki in trgovci, so zapisali: *»Ljudje, poslušajte! /.../ Nihče ni niti pomislil na vojno. Smo narod, ki želi živeti le mirno industrijsko življenje. /.../ Skrb vzbujajoče je dejstvo, da se dva visoko civilizirana naroda, kot sta Anglija in Francija, pridružujeta maršu z avtokratsko Rusijo. To bo vedno ostala velika anomalija svetovne zgodovine. A to nikakor ni naša krivda: strogo verjamemo v željo velikih narodov po sodelovanju, kot smo tudi s Francijo in Anglijo prišli do rešitev različnih zapletenih afriških vprašanj. /.../ Nismo sami izbrali naše poti, a jo moramo nadaljevati vse do konca, kar je naša dolžnost. S seboj nosimo bedo vojne, smrt naših sinov, verjamemo v Nemčijo, kot tudi verjamemo v našo dolžnost.«*³⁴

Wilson je vojno sprva ocenjeval kot spopad, ki je bil posledica militarizma, tajnih pogodb, rivalstva med evropskimi državami in koncepta ravnovesja sil. Lewin Einstein, ameriški diplomat, je že konec leta 1913 opozarjal, da bi nemška zmaga nad Veliko Britanijo ogrozila tudi ameriško varnost. Njegovo mnenje je bilo, da je bila ohranitev ravnotežja sil v Evropi nujna, zato bi morale ZDA pri morebitnem evropskem konfliktu intervenirati, oziroma ne bi smele pod nobenim pogojem dopustiti poraza Velike Britanije. Toda Wilson se s takšnim načrtom ni strinjal, kar dokazuje dejstvo, da je v govoru, ki ga je imel med obiskom v Londonu 28. decembra 1918, obsodil ravnovesje moči, saj

³³ Uroš Lipušček, *Ave Wilson*, str. 37.

³⁴ *Germany's Appeal to Americans*, avgust 1914, Michael Duffy, a multimedia history of world war one, <http://www.firstworldwar.com/source/germanappealtoamericans.htm>, 7. 7. 2015.

da je bila njegova glavna značilnost nestabilnost. Ravnotežje pa je bilo v tem sistemu po mnenju predsednika ZDA doseženo z mečem.³⁵

ZDA so v letu 1914 predstavljale svetovno velesilo z 90 milijoni prebivalcev. Od državljanske vojne naprej je država doživela transformacijo iz agrarne dežele v svetovno finančno in gospodarsko velesilo. Država je proizvajala ogromne količine hrane, mehanizacije, orožja, torej vsega, kar bi potrebovale vojskujoče države. Ameriški kapital se je zaradi tega hitro prilagodil novim svetovnim razmeram ter začel sprejemati naročila vojskujočih se držav.³⁶

Medtem ko se je ameriški kapital že vključeval v vojno, Wilson razloga za vključevanje v vojno ni videl. Sam je v začetni fazi vojne obe strani bolj ali manj enačil in nasprotoval vzpostavitvi novega ravnotežja med evropskimi velesilami. Rešitev konflikta je videl v uresničitvi teze o mejah, ki je bila zanj temeljna predpostavka svetovnega liberalnega sistema. Toda nekateri Wilsonovi tesni sodelavci so menili drugače. Tako je ameriški veleposlanik v Londonu Page že na začetku vojne trdil, da je bila trenutna vojna drugačna od ostalih in je predstavljala spopad med angleško civilizacijo in nemško avtokracijo. Iz teze veleposlanika torej lahko sklepamo, da je bilo po njegovem mnenju v strateškem interesu ZDA, da Velika Britanija oziroma antanta ne izgubi vojne. Tudi nekdanji predsednik ZDA Theodor Roosevelt je na vojno gledal skozi širše cilje za dosego *pax anglo-americana*, torej za uveljavitev novega anglo-saksonskega reda. Tudi polkovnik House in novi zunanji minister Robert Lansing (zamenjal Bryana na mestu zunanjega ministra junija 1915) sta zavzemala pozicijo, da je edina možna varianta posredovanja v vojni podpora Veliki Britaniji.³⁷

Prvotno mnenje Američanov, da ZDA ne smejo vstopiti v vojno, je med drugim temeljilo tudi na prepričanju, da vojna ne bo trajala dolgo. Američani so bili v tem prepričanju enotni s prebivalci in politiki evropskih držav, ki so prav tako menili, da bo vojne hitro konec. Toda ker so se te predpostavke izkazale za napačne, so ZDA kljub razglašeni nevtralnosti posredno vstopile v vojno ob gospodarskem tudi na družbenem področju. Na slednjem je prve znake v podporo vojne kazala Nemško-ameriška skupnost, ki je podpirala prizadevanja Nemčije. Na tisoče rezervistov je izrazilo svojo pripravljenost za bojevanje v cesarskih četah, hkrati pa je bilo zbranih na milijone dolarjev za nemške vojne obveznice in vojno pomoč. Prisotni sta bili tudi propaganda in lobiranje z željo vpliva na ameriško javno mnenje in s tem izvajanje pritiska na ameriško politiko. Ostale etnične skupine, ki so simpatizirale s centralnimi silami oziroma jih podpirale, so bile: Švedsko-ameriška skupina

³⁵ Uroš Lipušček, *Ave Wilson*, str. 37–38.

³⁶ Ross Gregory, *The Origins*, str. 3–4.

³⁷ Uroš Lipušček, *Ave Wilson*, str. 37–38.

(gojila historično sovraštvo do Rusije), Judovsko-ameriška skupina (zaradi sovraštva do ruskega antisemitizma) in v manjši meri tudi Irsko-ameriška skupina (zaradi historičnega nasprotovanja Veliki Britaniji in sklepu britanskega parlamenta septembra 1914, da se za čas trajanja vojne zadrži izvajanje *Home Rula*, ki je Irski zagotavljal lastno vlado³⁸). Pri tem je treba poudariti, da sta Nemško-ameriška in Irsko-ameriška skupina skupaj predstavljali okoli 15 odstotkov prebivalstva ZDA. Na drugi strani so antanto podpirali tisti, ki so bili sovražno nastrojeni do Avstro-Ogrske. Nekateri Američani pa so čutili tudi nekakšno sentimentalno navezanost na Francijo, sestrsko republiko ZDA in nekdanjo zaveznico v revolucionarni vojni.³⁹

Kljub izbruhu vojne v Evropi so evropske države še naprej delovale na borzi v New Yorku, kar je povzročilo največje izgube od leta 1907 naprej. Wilsonova administracija oz. finančni minister William McAdoo je na to situacijo reagiral z začasnim zaprtjem borze. Evropske države so namreč začele prodajati obveznice, kar je znižalo vrednost dolarja. Ta poteza pa je bila šele začetek finančnega posredovanja ZDA v prvi svetovni vojni. Po izbruhu vojne sta namreč Francija in Velika Britanija zaprosili za kredit pri podjetju J. P. Morgan. Ker se pristojni v podjetju sami niso mogli odločiti, kako ukrepati, so za mnenje prosili zunanje ministrstvo. S strani zunanjega ministra Bryana je prišlo jasno sporočilo, da ne podpira takšnega kreditiranja. Mednarodno pravo sicer dovoljuje trgovanje med nevtralnimi državami in državami v vojni, vendar so določene dobrine prepovedane. Bryan je zato Wilsona prepričeval, da med prepovedane dobrine spada tudi denar. Po Bryanovem mnenju bi namreč ameriško poslovanje z vrednostnimi papirji lahko postavilo nevtralnost ZDA pod vprašaj. V interesu kreditodajalcev bi namreč bilo zagotovilo preživetja svojih dolžnikov, s tem pa bi se morale ZDA neposredno vmešavati v vojno. Wilson se je zaradi omenjenih dejstev strinjal z Bryanom in prepovedal kreditiranje držav v vojni.⁴⁰ Toda nekatere evropske države, predvsem Francija, so vztrajale pri želji po ameriških kreditih. Za doseg dogovora so te države pristale na pogoj, da se denar iz pridobljenih kreditov porabi izključno v ZDA. Wilson je nato v določeni meri dovolil dajanje kreditov evropskim državam. Eden izmed glavnih razlogov za Wilsonovo potezo je bilo dejstvo, da je bilo ameriško gospodarstvo v času izbruha prve svetovne vojne v recesiji. Mnogi so za takšno situacijo krivili Wilsonovo administracijo in sprejetje novih zakonov po nastopu predsedniškega mandata. Krediti, ki so jih sedaj

³⁸ Albert Venn Dicey, *The Law of the Constitution*, ur. J. W. F. Allison, Oxford University Press, Oxford 2013, str. 423.

³⁹ John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 100–101; Ross Gregory, *The Origins*, str. 7.

⁴⁰ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 263–264; H. W. Brands, Woodrow Wilson, str. 54–55.

odobrili evropskim državam, pa so na novo zagnali ameriško gospodarstvo. ZDA so si s tem zagotovile gospodarsko rast, ki se je nadaljevala vse do 30. let 20. stoletja. Wilson je prav tako sklepal, da bosta v času vojne obe strani prisiljeni ZDA zaprositi za kredit, vendar se je to razmerje do konca vojne prevesilo na stran antante, in sicer v razmerju 10 : 1. To kreditiranje pa je do leta 1919 povzročilo, da so antantne sile ZDA dolgovale več kot 10 milijard ameriških dolarjev.⁴¹

Wilsonova administracija je bila od izbruha prve svetovne vojne naprej pripravljena trgovati z vsemi vojskujočimi se državami, vendar so le-te morale biti sposobne same priti do želenih izdelkov oziroma surovin. Tudi mednarodno pravo je dovoljevalo ZDA, Nizozemski ter skandinavskim državam, torej nevtralnimi državam, da so lahko svobodno trgovale. Toda premoč Velike Britanije na morju je preprečila nemškim in avstro-ogrskim ladjam, da bi lahko trgovale v ameriških pristaniščih. Antanta je zato lahko brez težav prišla do vsega, kar jim je ameriško gospodarstvo in kmetijstvo ponujalo, medtem ko so centralne sile imele velike težave priti do kakršnihkoli izdelkov. Pomorska blokada Velike Britanije centralnih sil, ki ni bila nikoli uradno razglašena, je tako Nemčijo in Avstro-Ogrsko postavila v zelo težko situacijo. Zaradi dejstva, da ni bilo uradne morske blokade, bi ladje nevtralnih držav lahko trgovale v pristaniščih vseh vojskujočih se držav. Medtem ko so pred letom 1914 vse države privolile v takšno pravilo znotraj mednarodnega prava, je po izbruhu vojne postalo izredno težko to pravilo uveljaviti. ZDA bi namreč teoretično lahko trgovale tudi s centralnimi silami. Velika Britanija je tako s pomorsko blokado, s katero je želela premagati Nemčijo, kršila mednarodno pravo. Wilson je zaradi tega želel preprečiti, da bi bile ZDA postavljene v neprijeten položaj v zvezi s tem, s kom lahko trgujejo in s kom ne smejo. Zato je ameriško zunanje ministrstvo takoj po izbruhu vojne v Evropi predlagalo vojskujočim državam sprejetje Londonske deklaracije iz leta 1909. Ta je namreč vsebovala pojem kontrabanda oziroma seznam izdelkov, s katerimi v času vojne ne bi smeli trgovati, ter dolg seznam izdelkov, s katerimi bi lahko prosto trgovali. Medtem ko sta Avstro-Ogrska in Nemčija podpirali to zamisel, ji je Velika Britanija odločno nasprotovala. Angleži so tako velikokrat prestregli ameriške ladje, namenjene v nemška pristanišča, in jih prisilili, da so zaplula v angleška ali francoska pristanišča, kjer so tovor zasegli proti ustreznemu plačilu. Pri klasifikaciji izdelkov, s katerimi je bilo prepovedano trgovati, saj so bili namenjeni izključno za vojaške potrebe, so Angleži šli tako daleč, da so

⁴¹ H. W. Brands, Woodrow Wilson, str. 54–56; John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 128.

med te prepovedane izdelke vključili tudi hrano, saj bi se po njihovem mnenju z njo lahko oskrbovale tudi čete na bojišču.⁴²

Nemška mornarica se je zato trudila, da bi prebila angleško pomorsko blokado, vendar ji ni uspelo. Nemčija pa je bila postopno prisiljena poseči po novih ukrepih, ki pa so kot protiučinek imele negativni vpliv na odnos ZDA do centralne sile. Nemško vojaško poveljstvo se je namreč zateklo k edinemu možnemu orožju, ki je bilo sposobno destabilizirati britansko premoč na morju. Začela se je podmorniška vojna. Pričetek tega dela prve svetovne vojne zaznamuje 4. februar 1915, dan, ko je Nemčija razglasila območje okoli Britanskega otočja za vojno območje. Od tega trenutka naprej so vse trgovske ladje antante, ki so se nahajale na tem območju, postale potencialne tarče nemških podmornic. Toda Angleži so na teh ladjah, ki so bile nelegalno označene kot nevtralne, prevažali tudi potnike, ki so sedaj prav tako postali tarča nemških podmornic.⁴³

Že v začetku leta 1915 je Wilson znotraj nevtralnega položaja ZDA našel veliko manevrskega prostora za priprave na ameriško posredovanje v vojni. V prvih šestih mesecih vojskovanja je Wilsonova administracija s skoraj vsemi svojimi ukrepi nudila koristi antantni strani. Wilson je tako toleriral večino angleških metod pri preprečevanju trgovanja ZDA s centralnimi silami. ZDA so zaradi tega postale bančnik, orožarna in skladišče za Veliko Britanijo in Francijo. Trgovina z antanto je z 825 milijonov dolarjev v letu 1914 poskočila na preko tri milijarde v letu 1916. Medtem pa je trgovina s centralnimi silami, ki je v letu 1914 obsegala okoli 170 milijonov dolarjev, v letu 1916 padla na okoli dva milijona dolarjev.⁴⁴

Ameriška vlada je na začetku nemške podmorniške vojne reagirala z diplomatsko noto Berlinu, v kateri je pozvala Nemčijo, naj dobro premisli o svojem ukrepu. Glavna skrb ZDA namreč niso bile ameriške ladje, saj jih v Atlantskem oceanu niso imeli veliko, ampak ameriški državljani, ki so potovali na tujih ladjah. Pri tem pa je treba poudariti, da je nemško poveljstvo svojim podmornicam izdalo poseben ukaz, naj ne potaplja ameriških ladij. Toda kot že navedeno, so večji problem predstavljali ameriški potniki na tujih ladjah, ki so lahko kadarkoli postale tarča nemških podmornic. Wilson je že pred samim začetkom nemških podmorniških akcij v odprtem morju videl nevarnost. V drugi polovici leta 1914 je tako izrazil bojazen, da se bo na odprtem morju pripetilo nekaj, kar bo ZDA prisililo do vstopa v vojno. Črnogled scenarij ameriškega predsednika se je uresničil 7. maja 1915, ko je nemška

⁴² Ross Gregory, *The Origins*, str. 30–32; H. W. Brands, Woodrow Wilson, str. 57–58.

⁴³ H. W. Brands, Woodrow Wilson, str. 57–58; Nemčija proglasila morje okoli Anglije in Irske z angleškim kanalom za bojišče, *Slovenec*, 5. 2. 1916, str. 2.

⁴⁴ Ross Gregory, *The Origins*, str. 43.

podmornica potopila angleško ladjo *Lusitaniya*. Pri tem napadu je umrlo 1198 ljudi, od tega 128 Američanov.⁴⁵ Wilson se je na potop ladje odzval z besedami: »Z vsem srcem si želim izpolniti željo našega ljudstva in najti pot, s katero bi lahko ohranili strogo linijo do Nemčije in nas ne bi vpletel v vojno.«⁴⁶

V časniku *Amerikanski Slovenec* so se nato 11. maja 1915 spraševali, kaj bo storila Amerika v dani situaciji. Zapisali so: »Da je razdejanje »Lusitanije« povzročilo resno krizo v odnosajih med Združenimi Državami in Nemčijo, si dobro predočujejo predsednik Wilson in njegovi svetovalci. Vendar so baje namenjeni storiti samo to, kar bo ameriško ljudstvo zahtevalo. Do vojne napovedi menda ne pride, dasi je slučaj izredno tehtovit.«⁴⁷ Nemška stran je na zaostrene odnose z ZDA reagirala zelo samozavestno in objavila uradno obvestilo, v katerem so zapisali: »Cunardov parnik *Lusitania* je bil včeraj po nekem nemškem podmorniškem čolnu torpedovan in pogreznjen. *Lusitania* je bila oborožena, kakor je bila v zadnjem času oborožena večina angleških trgovskih parnikov. /.../ Lastniki *Lusitanije* so bili torej na jasnem o tem, kaki nevarnosti izpostavljajo na krov vzete potnike. Samo lastniki ladje nosijo vso odgovornost za to, kar se je zgodilo. Nemčija je od svoje strani vedno iznova svarila Američane, naj svojih življenj ne zaupajo *Lusitaniji*. Nemški poslanik v Washingtonu grof Bernstorff je sam šel tako daleč, da je javno potom plačanih oglasov izdal svarila v omenjenem zmislu. Angleško časopisje je odgovorilo na svarila sklicujoč se na to, da bo angleško brodovje štutilo atlantsko brodarstvo.«⁴⁸

Uradno je ameriška zvezna vlada na potop *Lusitanije* odgovorila z diplomatsko noto Nemčiji. V njej so ZDA zahtevale opravičilo in odškodnino za škodo, ki jo je nemška mornarica povzročila s potopom ladij *Lusitaniya* in *Falabe*. ZDA so nadalje zagrozele, da bodo storile vse za zaščito pravic svojih državljanov ter za izpolnitev dolžnosti po mednarodnem pravu. Prvi noti ZDA je sledilo burno diplomatsko dopisovanje med ZDA in Nemčijo. V tem času se je Wilson sestal tudi z nemškim veleposlanikom v ZDA grofom Bernstorffom. Wilson je slednjemu v pogovoru obljubil, da bo, če bi Nemčija prenehala s podmorniški aktivnostmi, »pritisnil« na Britance, da prekinajo z embargom na hrano. Tako kot je potop povzročil nestabilno diplomatsko stanje, je povzročil tudi nestabilno stanje v Wilsonovi vladi. Način ukrepov v nastali mednarodni situaciji je namreč povzročil razdor med Wilsonom in zunanjim ministrom Bryanom. Slednji se je namreč zavzemal za striktno nevtralnost in pacifistično vodenje zunanje politike. Hkrati pa je Bryan potop *Lusitanije*

⁴⁵ Hans Hoyng, »Rešili smo svet«, v: *Mladina, Prva svetovna vojna 1914–2014*, Ljubljana 2014, str. 78; Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 28.

⁴⁶ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 266, 275, 277 in 285–286.

⁴⁷ Parnik »Lusitania« Nemci pogreznili, *Amerikanski Slovenec*, 11. 5. 1915, str. 1.

⁴⁸ Prav tam.

opravičeval, in to z argumentom, da je ladja na krovu prevažala tudi 173 ton vojaške opreme. Zaradi omenjenih dejstev je Bryan nasprotoval Wilsonu in posledično ponudil svoj odstop. Za njegovega naslednika je Wilson imenoval Roberta Lansinga, vendar slednjega Wilson ni smatral za dovolj usposobljenega in ga je zato obravnaval zgolj kot uradnika. Tako je Wilson vodenje zunanje politike od sredine leta 1915, še bolj kot prej, prevzel sam, Lansing pa je zgolj sledil navodilom predsednika.⁴⁹

Ko so se po potopu *Lusitanije* diplomatski odnosi med ZDA in Nemčijo nekoliko izboljšali, je 19. avgusta 1915 nemška podmornica kljub ukazu nemškega poveljstva, da se potniških ladij ne torpedira, potopila britansko potniško ladjo *Arabic*. Pri tem sta umrla dva Američana. Temu je sledilo ponovno poslabšanje diplomatskih odnosov med ZDA in Nemčijo. Nastalo situacijo je poskušal nemški veleposlanik Bernstorff umiriti tako, da je Wilsonu razkril tako imenovano Arabic prisego. V njej se je zaobljubil, da nemške podmornice ne bodo napadale potniških ladij brez opozorila in ukrepov za varnost civilistov. Ameriška javnost je Wilsonovo delovanje in dosego takšne obljube s strani nemškega veleposlanika videla kot zmago, zato sta položaj in priljubljenost predsednika zelo narasla.⁵⁰

Za reševanje evropskega konflikta in v želji po čim hitrejši rešitvi slednjega je Wilson v Evropo večkrat poslal svojega zaupnika Housa. Njegove misije so imele dva cilja. Ne eni strani se je House pogajal o sklenitvi miru, toda če slednjega ne bi bilo mogoče doseči, je imel nalogo, da se pogaja o vstopu ZDA v vojno na strani antantnih sil.⁵¹ Ker je bila primarna naloga Housa doseči mir, je slednji v Londonu, Parizu in Berlinu z mediacijo poskušal doseči premirje, ki bi temeljilo na obnovitvi Belgije, jamstvu Franciji o državni varnosti in ustanovitvi mednarodne lige, ki bi skrbelo za ohranitev miru. Toda hkrati je bilo tudi poudarjeno, da bi se ZDA uprle vsakomur, ki bi zavrnil te pogoje.⁵² House je prispel v Veliko Britanijo 5. januarja 1916. Nato se je odpravil v Pariz in Berlin, od koder se je vrnil v London 9. januarja. V sklopu pogovorov, ki jih je imel v Berlinu, je dobil občutek, da se Nemčija ni pripravljena pogajati o miru. Po vrnitvi v London sta House in Edward Grey 22. februarja napisala memorandum, v katerem sta predlagala, da bi ZDA sklicale mednarodno konferenco za dosego miru. V primeru nemške zavrnitve pa bi ZDA »verjet-

⁴⁹ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 288–295; Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 28.

⁵⁰ H. W. Brands, Woodrow Wilson, str. 69; John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 300–301; Na morju, *Slovenec*, 20. 8. 1915, str. 4.

⁵¹ Ross Gregory, *The Origins*, str. 78.

⁵² Louis Auchincloss, *Woodrow Wilson*, New York 2000, str. 69.

no« vstopile v vojno. Beseda verjetno je tako Američanom dovoljevala odprta vrata in možnost, da se vseeno izogonejo vojaškemu posredovanju.⁵³

Nemška stran je nato ameriškemu zunanjemu ministru Robertu Lansingu 10. februarja 1916 sporočila, da bodo nemške podmornice od 29. februarja naprej ponovno napadale oborožene tovarne ladje. Wilson je na nemško sporočilo reagiral z izjavo, da bo v primeru, če bo nemška podmornica potopila oboroženo trgovsko ladjo z Američani na krovu, prekinil diplomatske odnose z Nemčijo.⁵⁴

Do prve preizkušnje Wilsonovega ukrepanja v primeru novih nemških podmorniških akcij je nato prišlo 24. marca 1916. Tega dne je nemška podmornica napadla francosko potniško ladjo *Sussex*. Čeprav ladja ni potonila, je ob napadu umrlo okoli 80 ljudi. Od 25 ameriških državljanov nihče ni bil ubit, štirje pa so bili ranjeni. Ponovno je nastopila diplomatska kriza, vendar se je Wilson tokrat odločil, da bo zadevo vzel v svoje roke. Tako je v govoru, ki ga je imel v kongresu aprila 1916, poudarjal, da bodo ZDA v primeru nadaljevanja napadov nemških podmornic prisiljene ustrezno ukrepati na področju diplomatskih odnosov z Nemčijo.⁵⁵ Nemški odziv je bil podoben prejšnjim. 4. maja 1916 je Nemčija v diplomatski noti obljubila, da ne bo napadala trgovskih ladij, ne da bi omogočila varnost potnikov in članov posadke. Hkrati se je nemška vlada opravičila za napad na ladjo *Sussex* ter ZDA sporočila, da je bil poveljnik podmornice, ki je izvedla napad, primerno kaznovan. Toda nemška nota se je končala s stavkom, v katerem je Nemčija zagrozila, da se bodo napadi nadaljevali, če ZDA ne bodo prisilile Velike Britanije, da popusti stopnjo blokade.⁵⁶

Konec julija 1916 je prišlo tudi do zaostritve odnosov med ZDA in Veliko Britanijo. Angleži so namreč izdali črno listo ameriških podjetij, ki so jih sumili, da trgujejo s sovražniki antante. Na tem seznamu se je znašlo 78 podjetij, mnoga izmed njih pa so nato doživela finančni zlom. Težavo je tem podjetjem namreč povzročilo dejstvo, da druga ameriška podjetja niso želela več poslovati z njimi, ker so se bala, da bi zaradi tega prav tako prišla na angleško črno listo. Ta poteza angleške vlade je tako postala ena izmed največjih napak diplomacije Velike Britanije v času ameriške nevtralnosti. Wilson je v pismu Housu zapisal, da je angleška poteza višek, zaradi tega je razmišljal, da bi kongres zaprosil za dovoljenje, da omeji ameriški izvoz antanti. Reakcija

⁵³ W. H. Brands, Woodrow Wilson, str. 74; Ross Gregory, *The Origins*, str. 80–81.

⁵⁴ Ross Gregory, *The Origins*, str. 84–88.

⁵⁵ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on German Violations of International Law*, 19. april 1916, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65390>, 12. 7. 2015.

⁵⁶ Ross Gregory, *The Origins*, str. 95.

ameriškega predsednika je za nekaj tednov vzbudila mnenje, da se je Wilson pripravljn obrniti proti Veliki Britaniji. Takšno mišljenje je podkrepil Wilsonov odpoklic pro-britansko usmerjenega ameriškega veleposlanika v Londonu Walterja Hinesa Paga. Predsednik je namreč sumil, da Page v Londonu premalo energično zagovarja ameriške nevtralne pravice. Zaradi tega je House zastopal mnenje, da se mora Page za nekaj časa vrniti v domovino, da bi spoznal, kaj so prava stališča ZDA. Mnogi ameriški uradniki so glede novega ukrepanja Wilsona do Velike Britanije imeli mešane občutke ter se bali, da bi Wilsonova zunanja politika vodila v smer, ki bi škodila antanti in bila s tem v nasprotju z interesi ZDA. Zunanji minister Lansing je v svoj zasebni dnevnik celo zapisal memorandum, ki ga je naslovil *Predsednikovo postopanje do Velike Britanije in njegove nevarnosti*. Nadalje je v tem memorandumu zapisal, da je skoraj nesrečen nad nastalo situacijo. V pogovoru, ki ga je imel Lansing konec septembra 1916 z angleškim veleposlanikom v ZDA, pa je Wilsonovo ravnanje opravičeval s prihajajočimi predsedniškimi volitvami in Wilsonovo željo po umiritvi javnega mnenja.⁵⁷

Drugo polovico leta 1916 so tako zaznamovale prihajajoče predsedniške volitve. 10. junija so republikanci na konvenciji v Čikagu za predsedniškega kandidata Republikanske stranke nominirali Charlesa Evansa Hughesa. Hughes je nominacijo sprejel 31. julija ter tako postal uradni predsedniški kandidat Republikanske stranke. Sočasno s konvencijo republikancev je v Čikagu potekala konvencija progresivcev, na kateri so delegati imenovali Theodorja Roosevelta za predsedniškega kandidata. Progresivno stranko je Roosevelt ustanovil leta 1912 po odcepitvi od Republikanske stranke in sporu s predsednikom Williamom Howardom Taftom. Vendar je Roosevelt predsedniško nominacijo odklonil ter raje podprl republikanskega kandidata, s čimer je prišlo do sprave med sprtima stranema. Konvencija demokratov je potekala nekoliko kasneje, 16. junija 1916 v mestu St. Louis. Demokratski delegati so na konvenciji za predsedniškega kandidata ponovno izbrali Wilsona. Za podpredsedniškega kandidata pa je bil imenovan dotedanji ameriški podpredsednik Thomas Riley Marshall. Wilson je nato nominacijo uradno sprejel 2. septembra 1916 ob srečanju z delegacijo Demokratske stranke v Long Branchu.⁵⁸

Predsedniška tekma je zaradi krepitve politične moči republikancev v kongresu in z združitvijo Republikanske s Progresivno stranko postala nepredvidljiva.⁵⁹ Ob napetih zunanjepolitičnih odnosih sta postali osrednji politični vprašanji predsedniške kampanje mir in pripravljenost na vojno. Na notranje-

⁵⁷ Prav tam, str. 98–100.

⁵⁸ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 337–339, 341 in 347–348.

⁵⁹ Prav tam, str. 334.

političnem področju so bila v ospredju kampanje vprašanja progresivnosti, se pravi 8-urnega delavnika, ženske volilne pravice, minimalne plače za javne uslužbenca, 6-dnevnega delovnega tedna, prepoved dela otrok in materialno blagostanje. Zaradi nepredvidljive volilne kampanje so se v Wilsonovem volilnem štabu sredi oktobra 1916 pričeli zavedati, da obstaja možnost, da bodo na volitvah izgubili. Ker so bile ZDA v tem času v težavnem zunanjepolitičnem položaju, so Wilson in njegovi zaupniki zaradi interesov države izdelali načrt, ki bi ZDA ob Wilsonovem porazu na volitvah obvaroval pred političnim krčem do inauguracije novega predsednika 4. marca 1917. V primeru Wilsonovega poraza bi tako slednji zunanjega ministra Lansinga in podpredsednika Marshalla pozval k odstopu. Nato bi Wilson za svojega zunanjega ministra imenoval republikanskega protikandidata Hughesa in zatem sam odstopil kot predsednik. Po takratni ameriški zakonodaji bi nato minister za zunanje zadeve, v tem primeru Hughes, nemudoma postal ameriški predsednik.⁶⁰

Toda do izvedbe omenjenega načrta ni prišlo. Wilson je namreč na volitvah dobil 277 elektorskih glasov, njegov nasprotnik C. E. Hughes pa 254. S svojo drugo zaporedno zmago je Wilson postal prvi demokrat po Andrewu Jacksonu, ki mu je uspelo pridobiti drugi zaporedni mandat. Demokratska stranka je na teh volitvah ohranila večino dvanajstih sedežev v zveznem senatu ZDA, medtem ko se je njihova večina v predstavniskem domu ameriškega kongresa še dodatno zmanjšala.⁶¹

Predsedniška kampanja v letu 1916 je postala ena izmed najbolj težavnih v dotedanji zgodovini ZDA. Kljub zapletenemu zunanjepolitičnemu stanju je Wilson v svoji volilni kampanji največ poudarka posvečal progresivnosti. Zato se je nekaj tednov pred volitvami začel intenzivno zavzemati za sprejetje pomembne družbene in gospodarske zakonodaje. Wilson je zaradi sprejetja novih zakonov sebe predstavljal kot progresivnega kandidata, medtem ko je Hughesa kljub njegovemu liberalnemu ozadju označeval kot branitelja konservatizma. Toda pri tem je treba poudariti, da je bil Wilson šele v letu 1916 v senci volitev pripravljen sprejeti reforme, ki jih je do tedaj izrecno zavračal. Volilna kampanja je jasno pokazala na tesno povezavo med domačo politiko in zunanjepolitičnimi problemi države. Zato je Hughes iskal podporo pri tistih skupinah prebivalstva, kot npr. Nemcih in Ircih, ki so bile nezadovoljne z Wilsonovim vodenjem zunanje politike. Hkrati pa je Hughes pazil, da s tem ne bi odvrnil tistega dela populacije, ki se je zavzemal za trdnejšo politiko do Nemčije. Hughes je tako dajal vtis, da hoče ugajati vsem, istočasno pa so mu znotraj stranke težave povzročali posamezniki, kot npr. Theodore Roosevelt, ki so se zavzemali za izrazito pro-antantno politiko. Na drugi strani je bila

⁶⁰ Prav tam, str. 334–356.

⁶¹ John Milton Cooper Jr., *Woodrow Wilson*, str. 358 in 379.

Wilsonova kampanja veliko bolj premišljena in učinkovita. Ljudje so imeli občutek, da je Wilsonu dvakrat uspelo prisiliti Nemce, da popustijo, hkrati pa mu je uspelo omejiti vpliv Velike Britanije. Tako so mnogi državljani ZDA postali mnjenja, da je ponovna izvolitev Wilsona pomenila nadaljevanje nevtralne politike, medtem ko bi izvolitev Hughesa pomenila udeležbo ZDA v evropskem konfliktu. Ta teza je postala vodilo Demokratske stranke, geslo »He Kept Us Out of War!« pa je postalo sinonim za Wilsonovo zunanjo politiko.⁶²

Wilson je, ko je izvedel, da je zmagal na predsedniških volitvah, nemudoma pričel s pripravami za dosego miru. Toda nemška stran se je bila o pogojih miru pripravljena pogajati samo v primeru, če bi lahko te pogoje narekovala sama. Nemški kancler Bethmann-Hollweg je v Washington celo poslal pobudo, naj ameriški predsednik ukrepa, sicer bo Nemčija prisiljena ponovno poseči po podmorniški vojni. Toda pobude in obljube nemškega kanclerja so se izkazale za nične, ko je 28. oktobra 1916 nemška podmornica potopila angleško trgovsko ladjo *Marina*, pri čemer je umrlo šest Američanov. Poveljstvo nemške mornarice je namreč z energičnim prepričevanjem poudarjalo, da bi v primeru, če bi cesar Viljem II. dovolil neomejeno uporabo podmornic, nemški vojski uspelo v roku nekaj mesecev »zadaviti« Angleže ter tako vzpostaviti ugodni položaj za nemško zmago. Toda Bethmann-Hollweg, ki ni verjel, da bi nemški mornarici uspelo premagati Angleže, je nasprotno kot vojaški poveljniki menil, da Nemčija ni imela časa, niti ni bila v takšnem zunanjepolitičnem položaju, da bi lahko svoji mornarici dovolila neomejeno uporabo podmornic. Vendar je nemška generaliteta vedno bolj pritiskala na cesarja, zato je Bethmann-Hollweg želel, preden bi prišlo do eskalacije na morju, doseči vsaj formalno napoved mednarodne konference ter izvajanje pritiska ZDA na antanto, da k temu pristopi. Toda antanta je dala jasno vedeti, da bolj kot kadarkoli prej nasprotuje kakršnim koli pogajanjem. To je postalo najbolj jasno takrat, ko je David Lloyd George javno izjavil, da Velika Britanija ne bo tolerirala nikakršnega zunanjega vmešavanja v sklepanje miru in da bodo Angleži nadaljevali boj do popolne zmage nad Nemčijo.⁶³

Kljub težki diplomatski situaciji je glavni Wilsonov cilj še naprej ostala dosega premirja. Zato je konec novembra 1916 sprožil vprašanje priprav za izdelavo mirovne note, ki bi bila posredovana vsem vojskujočim se državam. Medtem ko je Wilson pripravljal to noto, je prišel 12. decembra 1916 s strani

⁶² Ross Gregory, *The Origins*, str. 101–103; Jennifer D. Keene, *The United States and the First World War*, Routledge 2000, str. 10; Heinrich Winkler, *Geschichte des Westens; die Zeit der Weltkriege* (dalje: H. Winkler, *Geschichte des Westens*), Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2011, str. 52; T. Borghardt, *The Zimmermann Telegram*, str. 131.

⁶³ Ross Gregory, *The Origins*, str. 106–108.

Nemcev predlog glede miru.⁶⁴ To je bilo enostavno sporočilo, v katerem so Nemci predlagali sklic konference vseh vojskujočih se držav. Vendar sporočilo ni vsebovalo nikakršne omembe sodelovanja ZDA, saj bi jo v tem primeru Velika Britanija in Francija nemudoma zavrnila. Wilson nad potezo Nemcev ni bil navdušen, saj je nase gledal kot na avtoriteto, ki se bo zavzemala za doseg miru. Predsednik se je tako znašel v situaciji, ko bi njegovo takojšnje posredovanje lahko pomenilo, da deluje vzajemno s centralnimi silami, če pa ne bi storil ničesar, pa bi zavezniki lahko zavrnila nemški predlog, s tem pa bi bili dokončno pokopani vsi upi za doseg miru. Wilson se je nato odločil, da je drugo tveganje večje in se je zaradi tega lotil pisanja svoje mirovne note.⁶⁵ Svoj načrt je predstavil 22. januarja 1917 pred zveznim senatom. Glavno sporočilo Wilsonovega načrta je bila dosega »miru brez zmage«. V govoru, ki ga je imel pred zveznim senatom, je dejal: »Vprašanje povezano s prihodnostjo miru ter politike je, ali je sedanja vojna boj za pravičen in trajen mir ali je samo boj za novo ravnotežje moči /.../ Ne ravnotežje sil, ampak združenje sil; ne organizirana rivalstva, ampak organizirani skupni mir. /.../ Pogodba o kooperativnem miru, ki ne vključuje ljudi Novega sveta, ne more zagotoviti prihodnosti brez vojne. Nujno je, da se ustanovi sila kot garancija trajnosti pogodbe, toliko večja od ostalih sil narodov, ki se sedaj bojujejo, ali vsakemu zavezništvu.«⁶⁶ Medtem ko so demokratski senatorji odobraval govor ter podprli Wilsonove ideje, so ga republikanski senatorji šteli kot utopičnega in napačnega.⁶⁷

Toda še pred Wilsonovim govorom v parlamentu so v Nemčiji zmagale tiste sile, ki so si želele nadaljevanje neomejene podmorniške vojne.⁶⁸ 31. januarja 1917 je nemški veleposlanik v ZDA Bernstorff izročil ameriškemu zunanjemu ministru diplomatsko noto, v kateri je pisalo, da bo Nemčija s 1. februarjem začela z uporabo orožja, ter da bo okoli Velike Britanije, Francije, Italije in v vzhodnem Sredozemlju ustavljen ves potniški promet z vsem razpoložljivim orožjem in brez predhodnega obvestila. V praksi je to pomenilo neomejeno uporabo podmornic. Takšna nemška odločitev pa je popolnoma

⁶⁴ H. Winkler, *Geschichte des Westens*, str. 50.

⁶⁵ Ross Gregory, *The Origins*, str. 111–112.

⁶⁶ Woodrow Wilson, *Address to the Senate of the United States: »A World League for Peace«*, 22. januar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65396>, 25. 5. 2015; H. Winkler, *Geschichte des Westens*, str. 50.

⁶⁷ John Milton Cooper Jr. Woodrow Wilson, str. 371–372; Hans Hoyng, »Rešili smo svet«, v: *Mladina, Prva svetovna vojna 1914–2014*, Ljubljana 2014, str. 78.

⁶⁸ Ross Gregory, *The Origins*, str. 117.

prekrižala Wilsonove načrte za vzpostavitev miru.⁶⁹ Nemški neomejeni podmorniški vojni se je 22. januarja 1917 pridružila tudi Avstro-Ogrska.⁷⁰

Ob uradnih nemških diplomatskih potezah je januarja 1917 angleškemu kriptografu uspelo razvozlati kodirano depešo, ki jo je državni sekretar na nemškem zunanjem ministrstvu Arthur Zimmermann⁷¹ 19. januarja poslal preko nemške ambasade v Washingtonu nemškemu poslaniku v Mehiki. V tej depeši je pisalo: »Prvega februarja nameravamo začeti neomejeno podmorniško vojskovanje. Temu dejstvu navkljub si bomo prizadevali ohraniti status Združenih držav nevtralen. Če tega ne bo mogoče zagotoviti, bomo z Mehiko sklenili zavezništvo na podlagi naslednjega: skupno vojskovanje, skupno ustvarjanje miru, radodarna finančna podpora in priznanje z naše strani, ki dovoljuje Mehiki ponovno pridobiti izgubljena ozemlja v Teksasu, Novi Mehiki in Arizoni. Podrobnosti dogovora so prepuščene vam. O zgornjih postavkah morate v največji tajnosti obvestiti predsednika (Mehike) takoj, ko bo izbruh vojne z Združenimi državami Amerike neizogiben. Prav tako morate dodati predlog, da naj predsednik na lastno pobudo povabi k takojšnjemu sodelovanju tudi Japonsko in hkrati prevzame vlogo posrednika (mediatorja) med Japonsko in nami. Prosimo, poudarite pri predsedniku še posebej dejstvo, da neusmiljena uporaba naših podmornic omogoča možnost prepričljive zmage Anglije, da v nekaj mesecih, ki sledijo, doseže mir.«⁷² Vendar so Angleži omenjeni telegram Wilsonu posredovali šele 24. februarja, saj so želeli preprečiti, da bi Nemci ugotovili, da je njihov kodirni sistem razvozan. Wilsona je vsebina depeše zelo razjezila in vznemirila in jo je zaradi tega želel takoj objaviti v ameriškem časopisju. Šele na pregovarjanje ameriškega podsekretarja Franka Polka, ki je predsedniku svetoval, da naj se najprej pogovori z Lansingom, je Wilson odstopil od ideje takojšnje objave depeše. Ameriška javnost je bila nato o vsebini

⁶⁹ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on the Severance of Diplomatic Relations with Germany*, 3. februar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65397>, 26. 7. 2015; T. Borghardt, *The Zimmermann Telegram*, str. 131; Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 28.

⁷⁰ Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2013, str. 703.

⁷¹ Več o Arthurju Zimmermannu v: Borghardt, *The Zimmermann Telegram*, str. 33–47.

⁷² *The Zimmermann Telegram*, Alexander, Mary and Marilyn Childress: »The Zimmerman Telegram.« *Social Education* 45, 4 (April 1981), str. 266, The U.S. National Archives and Records Administration, <http://www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/>, 26. 7. 2015; Charles F. Horne (ur.), *Source Records of The Great War*, Volume V, National Alumni, 1923, str. 42–47; Barbara Tuchman, *Die Zimmermann Depesche* (dalje: B. Tuchman, *Die Zimmermann Depesche*), Gustav Lübbe Verlag, Germany 1982, str. 293–295.

telegrama obveščena 1. marca.⁷³ Reakcija, ki je sledila, je odločilno vplivala na nadaljnje ravnanje ZDA. Objava depeše je namreč pretresla ameriško javnost veliko bolj kot npr. potop Lusitanije ali pa nemška zasedba nevtralne Belgije.⁷⁴

Zimmermannova depeša je bila torej še samo pika na i v zaostrovanju odnosov med ZDA in Nemčijo. Wilson je namreč že 2. februarja na sestanku zvezne vlade vprašal ministre, ali naj pretrga diplomatske stike z Nemčijo. Vsi ministri so podprli prekinitve diplomatskih odnosov.⁷⁵ Nato je Wilson podpora za takšen drastičen ukrep iskal tudi v kongresu. V govoru, ki ga je imel v ta namen, je poudaril: »Če bodo ameriške ladje in življenja ameriških državljanov žrtev nemških pomorskih poveljnikov, bom ponovno prišel pred kongres in zahteval, da se mi da pooblastilo, da uporabim vsa sredstva za zaščito naših državljanov na odprtem morju.«⁷⁶ Wilson je nato 3. februarja pretrgal diplomatske stike z Nemčijo in iz Berlina odpoklical ameriškega veleposlanika.⁷⁷

Pretrganje diplomatskih odnosov z Nemčijo je Wilsona ponovno pahnilo v težavno situacijo. Pojavilo se je namreč vprašanje, kako uskladiti želje po miru z dejanskim stanjem v Evropi, na katerega ameriški predsednik ni imel velikega vpliva. Vendar je Wilson kljub nastali situaciji ostal zvest svojim načelom ter poskušal ZDA obdržati izven vojne. Kljub temu da so nemške podmornice z obsežnimi vojaškimi akcijami potapljale tudi ameriške trgovske ladje, Wilson ni bil naklonjen naglim in nepremišljenim potezam. Toda kako zelo pomembna tema je postala podmorniška vojna, dokazuje dejstvo, da so v februarju 1917 na sejah zvezne vlade tematiko nemških podmorniških napadov obravnavali šestkrat.⁷⁸ V naslednjem govoru pred kongresom je Wilson 26. februarja, torej takrat, ko je že bil seznanjen z Zimmermannovim telegramom, dejal, da bi bilo nepreudarno, če bi ZDA kot nevtralna država dopuščale, da bi zaradi podmorniških napadov trpela lastna trgovina. Nadalje je predsednik zahteval, da ZDA zaščitijo svoje državljanke in mednarodno

⁷³ *The Zimmermann Telegram*, Alexander, Mary and Marilyn Childress: »The Zimmerman Telegram.« *Social Education* 45, 4 (April 1981), str. 266, The U.S. National Archives and Records Administration, <http://www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/>, 26. 7. 2015; H. Winkler, *Geschichte des Westens*, str. 52; B. Tuchman, *Die Zimmermann Depesche*, str. 246–247, 256.

⁷⁴ T. Borghardt, *The Zimmermann Telegram*, str. 159–161.

⁷⁵ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 375.

⁷⁶ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on the Severance of Diplomatic Relations with Germany*, 3. februar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65397>, 26. 7. 2015.

⁷⁷ Govor Bethmann-Hollwega, *Slovenski gospodar*, 1. 3. 1917, str. 3; Gerhard Spörl, *US-Eintritt in den Ersten Weltkrieg; Feldzug der Friedliebenden*, Copyright Spiegel Online 2014, <http://www.spiegel.de/einestages/erster-weltkrieg-kriegseintritt-amerikas-1917-unter-woodrow-wilson-a-953288.html>, 15. 1. 2016.

⁷⁸ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 376.

trgovino. Ker diplomacija ni uspela zagotoviti spoštovanja nevtralnosti, je predsednik predlagal začetek oborožene nevtralnosti. To je v praksi pomenilo, da je Wilson želel v kongresu pridobiti pooblastilo, da oboroži trgovske ladje.⁷⁹ O omenjeni Wilsonovi potezi je poročal tudi časnik *Slovenski gospodar*. V članku z naslovom »Wilson zahteva obširnih pooblastil« je bilo poudarjeno, da je položaj zaradi podmorniške vojne resen in nevaren. Hkrati so v članku zapisali, da Wilson iz »celega srca upa, da ne bo treba uporabiti oborožene sile. Ameriško ljudstvo si tega ne želi. Vojsko bi povzročili samo nagajivi napadalni čini. Treba pa je za obrambo trgovskih ladij storiti kar je potrebno, in če potrebno, tudi uporabiti orožje.«⁸⁰

Zunanjepolitični položaj se je še dodatno zaostril v začetku marca, ko je nemško vojaško poveljstvo izjavilo, da se je obdobje miru za nevtralne ladje izteklo. Nemške grožnje so v Washingtonu postale resničnost 18. marca 1917, ko je prispelo poročilo, da so bile potopljene tri ameriške trgovske ladje, pri tem pa je umrlo 15 ljudi.⁸¹ Wilson je nato 20. marca 1917 pozval ministre v Belo hišo, da bi se dogovorili o nadaljnjih ukrepih. Ministri so enotno potrdili, da je vojna edina možnost.⁸² Že naslednji dan je Wilson pozval kongres, da se sestane 2. aprila in ne decembra, kot je to predvidevala ameriška ustava. Hkrati je Wilson izdal ukaz, da se centralizira narodna garda, poveča število pripadnikov redne vojske, naredi načrte proti-podmorniških akcij in razčisti možnost sodelovanja z britansko kraljevo vojno mornarico.⁸³

V govoru, ki ga je imel Wilson pred kongresom 2. aprila 1917 je dejal: »Sedanje delovanje nemških podmornic je bojevanje proti trgovini, bojevanje zoper človeštvo. /.../ Naš motiv ne bo fizično maščevanje ali zmagoslavje, ampak boj za človekove pravice. /.../ Svetujem, da kongres razglasi zadnja dejanja vlade Nemškega cesarstva kot vojno napoved zoper vlado in ljudstvo ZDA.«⁸⁴ Predstavniki doma kongresa je nato vojno izglasoval s 373 glasovi za in 50 proti. V

⁷⁹ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress: Request for Authority*, 26. februar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65398>, 26. 7. 2015.

⁸⁰ Wilson zahteva obširnih pooblastil, *Slovenski gospodar*, 1. 3. 1917, str. 4.

⁸¹ John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 147.

⁸² Prav tam, str. 148; Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 29.

⁸³ John Milton Cooper Jr., Woodrow Wilson, str. 383.

⁸⁴ Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress Requesting a Declaration of War Against Germany*, 2. april 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65366>, 26. 7. 2015; H. Winkler, *Geschichte des Westens*, str. 53.

zveznem senatu pa je za vojno glasovalo 82, proti njej pa 6 senatorjev.⁸⁵ Wilson je nato 6. aprila 1917 podpisal vojno napoved Nemčiji.⁸⁶

SLOVENSKI IZSELJENCI V ZDA V ČASU AMERIŠKE NEVTRALNOSTI

Če govorimo o ZDA v času prve svetovne vojne, seveda ne smemo pozabiti na slovenske izseljence. Po ljudskem štetju leta 1910 je v ZDA živel 183.431 Slovencev, do 30. junija 1917 pa se je v ZDA preselilo še dodatnih 3084 Slovencev in Hrvatov. Tako kot druge izseljenske skupine so se tudi Slovenci v ZDA pričeli organizirati v različna društva. Prvo slovensko izseljensko društvo je bilo ustanovljeno 2. aprila 1894. Imenovalo se je Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ), društvo pa je skrbelo za zaščito družin slovenskih delavcev. Pod okriljem tega društva je leta 1915 začel izhajati tednik *Glasiło*. Ob slednjem je že leta 1891 začel izhajati *Amerikanski Slovenec*, prvi slovenski časnik v ZDA. Drugi slovenski časopisi različnih političnih opcij so bili: *Zora*, *Glas Svobode*, *Proletarec*, *Prosveta*, *Nada*, *Jugoslovanski gospodar*, *Naš gospodar* (od leta 1915 pod imenom *Čas*), *Ave Maria*, *Edinost*. Deset let za ustanovitvijo KSKJ je bila ustanovljena *Slovenska narodna podporna jednota* (SNPJ), ki se je razvila v največjo slovensko podporno in kulturno organizacijo na področju severne Amerike. Po izbruhu vojne v Evropi pa je bila 11. avgusta 1914 ustanovljena še *Zveza slovenskih katoličanov v Ameriki*. Njen namen je bil predvsem v obrambi oziroma ohranitvi katoliških vrednot med slovenskimi izseljenci. Politično je bila slovenska migracija v ZDA na predvečer velike vojne razdeljena na katoliško in liberalno strujo. Obe struji, predvsem pa katoliška, nista bili proti obstoju Avstro-Ogrske. Izbruh prve svetovne vojne je med slovenskimi izseljenci povzročil do tedaj največji razmah delovanja v prid nekdanje domovine. Med izseljenci so zlasti katoliški duhovniki zahtevali ohranitev monarhije. Slednji so imeli v okviru etničnih far velik vpliv na javno mnenje. Vendar je znotraj tabora katoliških duhovnikov obstajala tudi druga struja, ki ni zahtevala obstoja monarhije, ampak se je zavzemala za združitev hrvaških in slovenskih dežel v samostojno državo, ki bi temeljila na katoliških načelih. Med izseljenci so imeli velik vpliv tudi avstrijski diplomati. Pro-avstrijsko usmerjeni izseljenci so svoje poglede na vojno in politična vprašanja izražali v časopisju, ki je izhajalo ob podpori avstrijskih diplomatsko-konzularnih

⁸⁵ John A. Thompson, Woodrow Wilson, str. 151.

⁸⁶ Woodrow Wilson, *Proclamation 1364 – Declaring That a State of War Exists Between the United States and Germany*, 6. april 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=598>, 28. 7. 2015.

zastopnikov. Med slovenskim časopisjem sta pro-avstrijska stališča zavzemala predvsem newyorški dnevnik *Slovenski narod* in *Amerikanski Slovenec*. Rdeča nit večine časopisnih člankov je bilo poudarjanje dejstva, da sta bili Srbija in Rusija pravoslavni državi, Avstrija pa katoliška. Na tak način so želeli pisci člankov poudariti, da se mora vsak katoličan v prvi svetovni vojni boriti proti tema državam. Dnevnik *Slovenski narod* je med drugim tudi izražal zahteve po »Zedinjeni Sloveniji« in dopuščal možnost, da bi do zedinjenja lahko prišlo tudi znotraj Avstrije. Ob zavzemanju političnih stališč je po izbruhu vojne v fokus poročanja izseljeniških časnikov še bolj kot prej prišlo dogajanje v nekdanji domovini. V časnikih so tako na eni strani poročali o vojaškem dogajanju na frontah, hkrati pa so bila natisnjena tudi pisma vojakov s fronte, sezname padlih vojakov, sezname odlikovanih vojakov, pisma vojnih ujetnikov itd. Na drugi strani pa so časniki poročali tudi o vsakdanjem življenju civilnega prebivalstva, predvsem o problemih oskrbe s hrano in drugimi osnovnimi življenjskimi potrebščinami.⁸⁷

Po izbruhu prve svetovne vojne so posamezni Slovenci v ZDA pričeli ustanavljati politična združenja, ki so se zavzemala za ustanovitev jugoslovanske države. Mednje lahko štejemo tudi gibanje, imenovano *Slovenska liga*, ki je našlo podporo tudi med slovenskimi člani jugoslovanskega odbora v Londonu. Odbor je namreč poskušal za svoje delovanje pridobiti slovenske in tudi druge jugoslovanske izseljence v ZDA. V ta namen je po naročilu odbora v ZDA odpotoval Frank Potočnjak, ki je voditelje slovenskih, hrvaških in srbskih izseljencev poskušal pridobiti za sodelovanje v boju jugoslovanskega odbora za ustanovitev jugoslovanske države. Predstavniki 27. podružnic *Slovenske lige* so se nato 9. marca 1915 zbrali v dvorani Little Bohemia v Čikagu. Na tem zboru, ki ga je vodil Frank Sakser, so sprejeli resolucijo, v kateri so zahtevali združitev celotnega slovenskega etničnega ozemlja, ostro nastopili proti barantanju s slovenskim Primorjem in zagovarjali združitev v jugoslovansko federacijo. Naslednji dan, 10. marca 1915, so se v Čikagu zbrali tudi predstavniki vseh jugoslovanskih izseljencev v ZDA. Tudi na tem zboru so

⁸⁷ Matjaž Klemenčič, Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992, *ČZN*, let. 65, št. 1, 1994, str. 57–58; Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Založba Obzorja, Maribor 1987, str. 43, 51, 85 in 92; Ivan Čizmič, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918* (dalje: I. Čizmič, *Jugoslavenski iseljenički pokret*), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1974, str. 15, 19.; Edita Žugelj, KSKJ – Kranjsko slovenska katoliška jednota, Združenje Slovenska izseljenska matica, dostopno na: http://www.rodnagrada.si/slovenska_drustva/2015080511343896/, 16. 1. 2016; *Enciklopedija Slovenije*, 12. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, str. 5–6; »Zveza slovenskih katoličanov v Ameriki«, *Amerikanski Slovenec*, 21. 8. 1914, str. 1; Zveza slovenskih katoličanov v Ameriki, *Slovenec*, 24. 10. 1914, str. 1; Glasilo K.S.K. jednote, 28. 4. 1915, 6. 10. 1915, 27. 10. 1915, 1. 12. 1915; *Amerikanski Slovenec*, 25. 5. 1915 in 31. 12. 1915.

sprejeli resolucijo, v kateri so proglasili Slovence, Hrvate in Srbe za en narod. Poudarili so, da ima ta narod isti jezik in zahtevali združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v eno državo. To je v resnici pomenilo združitev avstro-ogrskih Jugoslovanov s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno goro. Tako so se predstavniki *Slovenske lige* le dan po sprejetju lastne resolucije odpovedali nekaterim temeljnim zahtevam, izraženim 9. marca 1915. S podpisom izjave, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod, so se namreč odpovedali svoji lastni identiteti, in to najbolj z zanikanjem obstoja lastnega slovenskega jezika. To dejstvo je povzročilo tudi burno debato med slovenskim izseljeniškim časopisjem. Zaradi nastale neenotnosti glede nadaljnjega postopanja je nato *Slovenska liga* razpadla. Hkrati so se slovenski izseljenci tudi distancirali od skleпов vsejugoslovanskega zbora v Čikagu. Jugoslovanska ideja, sprejeta na tem zboru, je bila kritizirana predvsem s strani slovenskih izseljenskih socialistov in liberalcev. Le redki časniki, kot npr. *Clevelandska Amerika* ter posamezniki iz *Slovenske lige*, so še naprej zagovarjali jugoslovansko idejo. Po vstopu ZDA v veliko vojno so Slovenci šele med 14. in 16. aprilom 1918 ustanovili *Slovensko narodno zvezo*. Slednja je v tako imenovani Clevelandski izjavi priznala, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod, vendar so zahtevali, da morajo biti vsi trije narodi med seboj enakopravni.⁸⁸

VIRI IN LITERATURA

Literatura

Louis Auchincloss, *Woodrow Wilson*, New York 2000.

Thomas Boghardt, *The Zimmermann Telegram; Intelligence, Diplomacy, and America's Entry into World War I*. Naval Institute Press, USA 2012.

Henry Williams Brands, *Woodrow Wilson*. New York 2003.

Ivan Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb 1974.

Albert Venn Dicey, *The Law of the Constitution*. Ur. J. W. F. Allison. Oxford 2013.

Enciklopedija Slovenije, 12. zvezek. Ljubljana 1998.

Charles F. Horne (ur.), *Source Records of The Great War*, Volume V. National Alumni 1923.

Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Lafayette, tukaj smo! Ameriški vstop v vojno 1917, v: *Slovenska vojska*, 24. oktober 1997, št. 148, str. 28–29.

⁸⁸ Matjaž Klemenčič, Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992, *ČZN*, let. 65, št. 1, 1994, str. 58; I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, str. 54–56, 66–67, 105.

Ross Gregory, *The Origins of American Intervention in the First World War*. New York 1971.

Hans Hoyng, »Rešili smo svet«. *Mladina, Prva svetovna vojna 1914–2014*. Ljubljana 2014, str. 76–83.

Philip Jenkins, *A History of the United States*. New York 2003.

Jennifer D. Keene, *The United States and the First World War*. Routledge 2000.

Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*. Maribor 1987.

Matjaž Klemenčič, Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992. *ČZN*, let. 65, št. 1, 1994, str. 55–66.

Uroš Lipušček, *Ave Wilson, ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana 2003.

John Milton Cooper Jr., *Woodrow Wilson, A Biography*. New York 2009.

G. Pope Atkins and Larman C. Wilson, *The United States and the Americans. The Dominican Republic and the United States: From Imperialism to Transnationalism*. Athens 1998.

Andrej Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov. Svet in velesile 1815–1945*. Brdo pri Kranju 2010.

Manfried Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2013.

Gerhard Spörl, *US-Eintritt in den Ersten Weltkrieg; Feldzug der Friedliebenden*, Copyright *Spiegel Online* 2014, <http://www.spiegel.de/einestages/erster-weltkrieg-kriegseintritt-amerikas-1917-unter-woodrow-wilson-a-953288.html>, 15. 1. 2016.

John A. Thompson, *Woodrow Wilson, Profiles in Power*. Great Britain 2002.

Barbara Tuchman, *Die Zimmermann Depesche*. Gustav Lübbe Verlag. Germany 1982.

Heinrich Winkler, *Geschichte des Westens; die Zeit der Weltkriege, Bundeszentrale für politische Bildung*. Bonn 2011.

Edita Žugelj, *KSKJ – Kranjsko slovenska katoliška jednota, Združenje Slovenska izseljenska matica*, http://www.rodnagruha.si/slovenska_drustva/2015080511343896/. Dostopno 16. 1. 2016.

Časopisni viri

Amerikanski Slovenec

Glasilo K.S.K jednote

Glasilo slovenske narodne podporne jednote

New York Times

Slovenec

Slovenski gospodar

The Independet

- Pod zaščito Združenih držav, *Amerikanski Slovenec*, 29. 8. 1913, str. 1.
- »Zveza slovenskih katoličanov v Ameriki«, *Amerikanski Slovenec*, 21. 8. 1914, str. 1.
- Parnik »Lusitania« Nemci pogreznili, *Amerikanski Slovenec*, 11. 5. 1915, str. 1.
- Amerikanski Slovenec*, 25. 5. 1915.
- Amerikanski Slovenec*, 31. 12. 1915.
- V prvi bitki padlo štirideset Američanov, *Amerikanski Slovenec*, 23. 6. 1916, str. 1.
- Glasiló K.S.K. jednote*, 28. 4. 1915.
- Glasiló K.S.K. jednote*, 6. 10. 1915.
- Glasiló K.S.K. jednote*, 27. 10. 1915.
- Glasiló K.S.K. jednote*, 1. 12. 1915.
- Ameriške vesti, *Glasiló slovenske narodne podporne jednote*, 29. 8. 1913, str. 1.
- Austria to Blame, Says Prof. Pupin, *New York Times*, 29. 6. 1914.
- Heir to Austria's Throne is Slain with his Wife by a Bosnian Youth to Avenge Seizure of his Country, *New York Times*, 29. 6. 1914.
- Exchanged dying words, *New York Times*, 30. 6. 1914.
- Martial law in Sarajevo, *New York Times*, 30. 6. 1914.
- See Serb plot in royal murders, *New York Times*, 30. 6. 1914.
- Tragedy Russia's Fault, says Sigray, *New York Times*, 30. 6. 1914.
- Anti-Servian riot frightens Vienna, *New York Times*, 1. 7. 1914.
- Konflikt med Mehiko in Severonemškimi združenimi državami, *Slovenec*, 15. 4. 1914, str. 4.
- Ultimat ameriških združenih držav Mehiki, *Slovenec*, 14. 4. 1914, str. 4.
- Poostritev mehikanske krize, *Slovenec*, 15. 4. 1914, str. 4.
- Spomini na cesarja Maksimiljana, *Slovenec*, 16. 4. 1914, str. 3.
- Spor zedinjenih držav z Mehiko, *Slovenec*, 16. 4. 1914, str. 2.
- Zveza slovenskih katoličanov v Ameriki, *Slovenec*, 24. 10. 1914, str. 1.
- Na morju, *Slovenec*, 20. 8. 1915, str. 4.
- Nemčija proglasila morje okoli Anglije in Irske z angleškim kanalom za bojišče, *Slovenec*, 5. 2. 1916, str. 2.
- Villa napadel mesto Columbus, *Slovenec*, 10. 3. 1916, str. 2.
- Govor Bethmann-Hollwega, *Slovenski gospodar*, 1. 3. 1917, str. 3.
- Wilson zahteva obširnih pooblastil, *Slovenski gospodar*, 1. 3. 1917, str. 4.
- Serbs and Austria, *The Independet*, 13. 7. 1914, str. 67–68.

Digitalizirano arhivsko gradivo

Germany's Appeal to Americans, avgust 1914, Michael Duffy, a multimedia history of world war one, <http://www.firstworldwar.com/source/germanappealtoamericans.htm>, 7. 7. 2015.

The Zimmermann Telegram, Alexander, Mary and Marilyn Childress: »The Zimmerman Telegram.« *Social Education* 45, 4 (April 1981), str. 266, The U.S. National Archives and Records Administration, <http://www.archives.gov/education/lessons/zimmermann/>, 26. 7. 2015.

Woodrow Wilson, *Adress to a Joint Session of Congress on Mexican Affairs*, 27. avgust 1913, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65371>, 25. 6. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on the Tampico Incident*, 20. april 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65376>, 27. 6. 2015.

Woodrow Wilson, *Adress at the Brooklyn Navy Yard*, 11. maj 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65377>, 25. 6. 2015.

Woodrow Wilson, *Adress at Independence Hall: »The Meaning of Liberty«*, 4. julij 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65381>, 25. 5. 2015.

Woodrow Wilson, *Executive Order 12012 – For the Relief, Protection and Transportation Home of Americans in Europe at the Outbreak of the European War of 1914*, 5. avgust 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=75365>, 26. 5. 2015.

Woodrow Wilson, *Message on Neutrality*, 19. avgust 1914, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65382>, 14. 5. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on German Violations of International Law*, 19. april 1916, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65390>, 12. 7. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to the Senate of the United States: »A World League for Peace«*, 22. januar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65396>, 25. 5. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress on the Severance of Diplomatic Relations with Germany*, 3. februar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65397>, 26. 7. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress: Request for Authority*, 26. februar 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65398>, 26. 7. 2015.

Woodrow Wilson, *Address to a Joint Session of Congress Requesting a Declaration of War Against Germany*, 2. april 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American

Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65366>, 26. 7. 2015.

Woodrow Wilson, *Proclamation 1364 – Declaring That a State of War Exists Between the United States and Germany*, 6. april 1917, Gerhard Peters and John T. Wolley, The American Presidency Project, University of California, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=598>, 28. 7. 2015.

THE UNITED STATES OF AMERICA AND THE GREAT WAR I. HISTORY OF THE USA BETWEEN 1914 AND 1917

Summary

After the assassination in Sarajevo and the outbreak of the World War I, the United States decided on 6th August 1914 not to go to war but to remain neutral. The most important figure in American foreign policy at that time was President Woodrow Wilson. The latter became president in 1913. From the very beginning of his presidency Wilson had to make important foreign policy decisions. The first foreign policy issue was on the border between the United States in Mexico, where a civil war raged. Difficult relations between these countries in 1914 led to a military intervention by the Americans in Mexico. This conflict ended in 1917, shortly before the American entry into the World War I. Although the United States stayed neutral when the Great War began, the American population immediately felt the effects of the war. With target propaganda the belligerent European countries tried to influence the public opinion of the Americans in the United States. The United States as an economic superpower were an important economic factor for the European countries. But because of the English naval blockade only the Entente was in a position to trade with the United States. This blockade caused the beginning of the German submarine war, in which American citizens were also killed. From February 1915, the German army command declared the waters around England as a war zone. On May 7th 1915, it came to the first major test of the German-American relations when a German submarine sank the British ship *Lusitania*. 128 Americans died in this attack. Through diplomatic negotiations, a declaration of war of Americans against Germans could be prevented. Although German submarines repeatedly sank ships with American citizens on them, the US remained neutral until April 1917. During this time, Wilson had made efforts to peacefully end the war. Unfortunately, these efforts of the American President were ignored by the European powers. Only after the Germans declared an unrestricted submarine war in February 1917, the US decided to go to war on the side of the Entente. On April 6th 1917 Wilson signed the declaration of war against Germany. During the American neutrality Slovenian emigrants in the United States began to think about the future organization of their former homeland or about the establishment of the Yugoslav state. For this purpose the so-called Slovenian League was established. This organization participated at the conference of all Yugoslav emigrants in the USA, which was organized on March 10th 1915 in Chicago. One of the main conclusions of this conference was the declaration of Slovenian, Croats, and Serbs being one nation. However, due to lack of unity regarding this conclusion the Slovenian League was disintegrated. The re-establishment of Yugoslav idea among Slovene migrants had occurred only after the US entry into the war.

DIE VEREINIGTEN STAATEN VON AMERIKA UND DER GROSSE KRIEG I. DIE GESCHICHTE DER USA IN DEN JAHREN 1914 BIS 1917

Zusammenfassung

Nach dem Attentat von Sarajevo und dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges entschieden sich die USA am 6. August 1914 in den Krieg nicht einzugreifen und neutral zu bleiben. Die wichtigste Figur der amerikanischen Außenpolitik in jener Zeit war der Präsident Woodrow Wilson. Letzterer wurde Präsident im Jahre 1913. Wilson musste von Anfang seiner Präsidentschaft an wichtige außenpolitische Entscheidungen treffen. Das erste außenpolitische Problem lag an der Schwelle der USA in Mexico, wo ein Bürgerkrieg wütete. Die schwierigen Beziehungen zwischen diesen Ländern führte im Jahre 1914 zu einer militärischen Intervention der Amerikaner in Mexico. Dieser Konflikt endete erst im Jahre 1917, kurz vor dem amerikanischen Eintritt in den Ersten Weltkrieg. Obwohl die USA als der Große Krieg ausbrach neutral blieben, spürte die amerikanische Bevölkerung die Auswirkungen des Krieges sofort. Mit gezielter Propaganda versuchten die sich bekämpfenden europäischen Länder in den USA die öffentliche Meinung der Amerikaner entscheidend zu beeinflussen. Die USA als wirtschaftliche Supermacht waren ein wichtiger ökonomischer Faktor für die europäischen Länder. Aber durch die englische Seeblockade konnte mit dem USA nur die Entente handeln. Diese Blockade verursachte den Beginn des Deutschen U-Bootkrieges in dem auch amerikanische Staatsbürger starben. Ab Februar 1915 erklärte das deutsche Kriegskommando die Gewässer um England zum Kriegsgebiet. Zu der ersten großen Bewährungsprobe der deutsch-amerikanischen Beziehungen kam es dann am 7. Mai 1915, als ein deutsches U-Boot das Britische Schiff *Lusitania* versank. Dabei starben 128 Amerikaner. Durch diplomatische Verhandlungen konnte ein Kriegseintritt der Amerikaner gegen die Deutschen verhindert werden. Obwohl immer wieder Deutsche U-Boote Schiffe versanken auf denen auch Amerikaner waren, blieben die USA bis April 1917 neutral. In dieser Zeit hat sich Wilson für eine friedliche Beendigung des Krieges bemüht. Leider blieben diese Bemühungen des amerikanischen Präsident bei den europäischen Mächten ungehört. Erst nach dem Deutsche ab Februar 1917 mit einem uneingeschränkten U-Bootkrieg begannen, entschied sich die amerikanische Regierung an der Seite der Entente in den Krieg zu ziehen. Am 6. April 1917 unterzeichnete Wilson die Kriegserklärung an Deutschland. Während der amerikanischen Neutralität begannen slowenische Auswanderer in den Vereinigten Staaten über die künftige Gestaltung ihrer ehemaligen Heimat beziehungsweise über die Errichtung eines jugoslawischen Staates nachzudenken. Zu diesem Zweck wurde die Organisation Slowenische Liga gegründet. Die Slowenische Liga nahm am 10. März 1915 in Chicago an einer Sitzung von allen jugoslawischen Emigranten in den Vereinigten Staaten teil. Einer der wichtigsten Beschlüsse dieser Sitzung war die Aussage, dass die Slowenen, Kroaten und Serben ein Volk seien. Weil man sich über diese Aussage nicht einig war, zerbrach in der Folge die Slowenische Liga. Erst nach dem amerikanischen Eintritt in den Ersten Weltkrieg wurde die Jugoslawische Idee bei den slowenischen Migranten wieder erweckt.

Jurčičevih *Šest parov klobas* v knjižni prekmurščini

Nina Horvat*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'28(497.411):821.163.6-32.09Jurčič J.

Nina Horvat: Jurčičevih Šest parov klobas v knjižni prekmurščini. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 159–178

Prispevek prinaša primerjavo jezika Jurčičeve črtice *Šest parov klobas*, objavljene v *Slovenskem narodu* leta 1878, z jezikom njenega prevoda v knjižno prekmurščino (*Sést párov kolbás*), ki je le deset dni po objavi originala izšel v prvem prekmurskem časopisu *Prijatelj*. Sprva so na kratko predstavljene okoliščine tega znotrajjezikovnega prevajanja (zlasti želja po približanju osrednjeslovenskega besedila prekmurskemu bralcu), nato pa so podane razlike med besediloma na različnih jezikovnih ravneh.

Gljučne besede: Josip Jurčič, Imre Agustič, *Prijatelj*, prekmurski knjižni jezik, osrednjeslovenski knjižni jezik, znotrajjezikovni prevod

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'28(497.411):821.163.6-32.09Jurčič J.

Nina Horvat: Josip Jurčič's Šest parov klobas (Six Pairs of Sausages) in the Standard Prekmurje Language. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 159–178

The treatise compares the language of Jurčič's short story *Šest parov klobas* (*Six Pairs of Sausages*), published in *Slovenski narod* in 1878, and the language of its translation into the standard Prekmurje language (*Sést párov kolbás*), which was published in the first Prekmurje newspaper *Prijatelj* only ten days after the publication of the original text. The article first of all presents some features of the intralingual translation (mostly

* Nina Horvat, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, nina.horvat1@student.um.si. Prispevek je nastal pod mentorstvom izr. prof. dr. Natalije Ulčnik, natalija.ulcnik@um.si

the wish to bring the central Slovene text closer to its readers in Prekmurje). The differences between both languages on different linguistic levels are presented in the paper.

Key words: Josip Jurčič, Imre Agustič, *Prijatelj*, Prekmurje standard language, central Slovene language, intralingual translation

UVOD

Na slovenskem narodnostnem ozemlju sta sprva obstajala osrednjeslovenski in vzhodnoslovenski (prekmurski ter vzhodnoštajerski) knjižni jezik, ki sta se sredi 19. stoletja formalno poenotila v t. i. novoslovenščino (prim. Jesenšek 2013, 2015). Poenotenje je v praksi potekalo postopoma, zato je še v sedemdesetih letih 19. stoletja v prekmurskem prostoru opazno pisanje v knjižni prekmurščini. To dokazuje tudi prvi prekmurski časopis *Prijatelj* (1875–1878), v katerem je urednik Imre Agustič¹ objavil v prekmurščino prevedeno črtico Josipa Jurčiča z naslovom *Šest parov klobas (Slovenski narod, 1878, št. 53) – Sést párov kolbás (Prijatelj, 1878, št. 6)*. Jurčičevo besedilo v osrednjeslovenskem (oz. novoslovenskem) knjižnem jeziku je s tem približal prekmurskemu bralcu, četudi knjižna prekmurščina formalno ni več obstajala (Ulčnik 2009: 25–26). Kljub dejstvu, da je črtico objavil že deset dni po izidu Jurčičevega originala, tj. 15. marca 1878, s čimer je izkazal veliko poznavanje aktualnih objav v osrednjeslovenskem prostoru in zanimanje zanje, je doživel javne očitke in odklanjanje – dopisnik *Slovenskega naroda* je namreč njegov prevod označil za nepotrebno »pačenje slovenskega jezika«, saj naj bi tudi prekmurski bralci lahko razumeli Jurčičevo besedilo v originalu. Tak odziv je posledica nepoznavanja tedanjega jezikovnega stanja v Prekmurju in tamkajšnje bogate knjižne tradicije (Ulčnik 2009: 26–27).

V nadaljevanju prispevka so na vseh jezikovnih ravneh predstavljene jezikovne razlike med Jurčičevo črtico *Šest parov klobas* in njenim prekmurskim prevodom.

PRAVOPISNE ZNAČILNOSTI

V času nastanka črtice na Slovenskem še nismo imeli pravopisnega priročnika,² po katerem bi se lahko pisatelji in pisci ravnali, kljub temu pa so veljala določena normativna pravila.

¹ Pod prevodom sicer ni podpisa, kljub temu pa lahko glede na okoliščine, v katerih je časopis izhajal (prim. Ulčnik 2009: 60), domnevamo, da ga je pripravil Agustič (Just 2000: 20; Ulčnik 2009: 26).

² Prvi slovenski pravopis izide leta 1899.

Raba velike in male začetnice

Pri obeh avtorjih, torej pri Jurčiču in Agustiču, je raba velikih in malih črk ustaljena in dosledna. Med lastnimi imeni prevladujejo osebna imena, pri Jurčiču npr. *Perčev Jarnej, boter Peharc, Kovač, stari Perc, sin Jarnej, sosed Gobec, Pestnikova púnica*, pri Agustiču pa *Črpnjak Marko, boter Šoštar, Kováč, stari, Črpnjak, sin Jüri*,³ *sosed Žviglar in Herbašova dekla*. Opazno je, da je Agustič osebna imena približal prekmurskemu okolju. Pri Jurčiču se v predzadnjem odstavku pojavita še dve imeni za prebivalce – *Turki* in *Rusi* – in eno zemljepisno ime (turško mesto *Erzerum*), medtem ko je Agustič ta del (*kakor Turki za Erzerum ali Rusi za egiptski tribut*) v celoti izpustil. Samostalnik *bog* je pri Jurčiču zapisan z veliko (*je bil Bog vzel*), pri Agustiču pa z malo začetnico (*je bog vzeo*).

Raba ločil

V besedilih zasledimo skladijsko rabo naslednjih ločil: pika, vejica, vprašaj, klicaj, dvopičje, podpičje, dolgi pomišljaj, oklepaj, zaklepaj in narekovaj.

Po tedanji pravopisni tradiciji je za naslovom uporabljeno končno ločilo (*Šest parov klobas. – Sést párov kolbás.*).

Tako pri Jurčiču kot pri Agustiču se stava **vejic** razlikuje od današnje,⁴ npr.: *pa stori kar hočeš, saj bo tvoja ne moja; Jarnej je sin tvoj, reci kar hočeš; Nevemo koliko se táksi žeo dopunilo; Tak je tak, zdaj vas že poznam.*

V obeh besedilih je pogost premi govor. V prekmurskem prevodu izstopa raba obrnjenih usredinjenih dvojnih **narekovajev**: *Zatoga volo obišče edno nedelo popoldnévi Jürija, gda je živini polágao i ga, roké na hrbti držéc, etak okrega: «Kaj pa ti hodiš od meše z mérom z tov Herbašovov deklov?»*

Jurčič in Agustič narekovaje uporabljata tudi za: (1) posebno in ironično rabo besed (*»ranjco«* : *»pokojno«*;⁵ *»zna govoriti«* : *»zná gučati«*), (2) nekatere stalne besedne zveze (*»dokler bode njegov mazinec gibal«*; *»hudič vzel«* : *»vrág vzeo«*; *»ploh vleče«* : *»plüg vlečé«*), (3) poudarjanje (*»stari«*; *»kot«*).

Oba avtorja uporabljata t. i. **dolgi pomišljaj** (—), npr. *Moža dobiti, lepega, ljubega, dobrega, bogatega — ali kakoršnega koli, to je vendar le ideal dekletom (Jurčič) : Mozá dobiti, lepoga, lüboga, dobroga, bogatoga — ali kakšegakoli, to je li miseo deklam (Agustič); Ti se naj tolažijo — tolažba življenje daljša, — da*

³ V prekmurskem prevodu je opazna vsebinska pomanjkljivost, saj je glavni protagonist sprva poimenovan *Črpnjak Marko*, v nadaljevanju pa *Jüri*.

⁴ Razlike v primerjavi z današnjo pravopisno normo so nakazane s podčrtavo.

⁵ Pred dvopičjem je zgled iz Jurčičevega besedila, za dvopičjem pa iz Agustičevega besedila.

nij še vseh dnij večer (Jurčič) : *Tej se naj tožijo, tožba življenje podugša, ka nej ešče vsáki dén večér* (Agustič). Dolgi pomišljaj je največkrat uporabljen namesto vejice, npr. pri ločevanju vrinjenih stavkov. Agustič je v nekaterih primerih ravnal drugače kot Jurčič, saj je namesto dolgega pomišljaja uporabil vejico ali pa je kak del besedila izpustil.

Pisanje skupaj oziroma narazen

Oziralne poljubnostne zaimke Jurčič piše narazen (*kakršnega koli; kamor bo-di*), Agustič pa skupaj (*kakšegakoli; kamakoli*). Agustič nikalnico piše skupaj z glagolom (*nevemo*), v zvezi s pomožnim glagolom *biti* v prihodnjiku pa narazen (*ne de 'ne bo'*). Jurčič predloge *zarad, zatorej in zmirom* piše skupaj, Agustič pa narazen: *za volo, zatoga volo in z mérom*. Predložne zveze z osebnim zaimkom oba zapisujeta narazen: Jurčič zapisuje *mej nje*, Agustič pa *med njé*. Agustič narazen piše tudi prislov *nato*: *Na to se v Jürjovom oči /.../*. Jurčič narazen zapisuje še prislov *vendarle* (*vendar le*); tudi v prekmurskem prevodu se pojavi zapis narazen: *denok li*. Podobno je z veznikom *dasi* – Jurčič ga zapisuje kot *da si*, analogno po njem pa Agustič uporabi *ka si*.⁶ Agustič navezno obliko *zase* piše z vezajem: *za-se*, Agustič pa obliko podaljša v *za sébe*.

GLASOSLOVNE ZNAČILNOSTI

Samoglasniki

Pri Jurčiču opazimo: (a) prehod nenaglašene *e* v *a* (npr. *Jarnej, mazinec*), nenaglašene *a* v *e* (npr. *trajejo*) in nenaglašene *u* v *o* (*osoda*); (b) zoženje samoglasnika *e* do *i*-jevske stopnje: *zmirom*; (c) zapis predponskega *u*-: *udali* 'vdali', *uže* 'že'.

V obeh besedilih je opazen prehod polglasnika v *e*: *den* 'dan', *po vési* 'po vasi', *lehko* 'lahko'.

Pri Agustiču se samoglasnik *u* zaokroži v *ü*: *lüboga, düše, drüge, tüdi, trü-diti, grünt, püstiti, hüdoj, hüdo, dopüsti, jüncom, jünce, ogledüje, Jürji, Jüri, čüje, lübico, drügo, tü, vüzem, vüzen, püsti, Jürjovom, vüst, očüdnjeni, plüg*; samoglasniški *l* pa se razvije v nezaokroženi *u*: *dugi, dugo, dopunilo, skuza, gučati*.

⁶ Bralec bi ob nepoznavanju Jurčičevega besedila zvezo *ka si* lahko razumel tudi kot *da bi si*.

Zlogotvorni *r* je pri Jurčiču načeloma že zapisan z *r* (*trdi, obrnil, smrt-no ...*),⁷ pri Agustiču pa se še zmeraj pojavlja starejši zapisovalni način z *er* (*persti, skermili, smertnov, zaerdéci*), vendar na dveh mestih tudi z *r* (*odprla, podrlo*).

V prekmurskem prevodu je opazen prehod *u > ü > ö: vöre, vö*; veliko je redukcij nenaglašanih *i*-jev in *e*-jev: *máš, mej, zvoljena, zgovarjao, máta, Jür-jovom*. Pri Jurčiču najdemo redukcijo nenaglašane *i*, npr. *zarad*, v posameznih primerih pa se *i* celo doda (*sinaha* 'snaha').

Naglašeni *i* lahko preide v *e*, npr. *sekero* 'sekiro', nenaglašeni *i* pa v *a*: *zadosta* 'zadosti' (oboje pri Agustiču).

Vzglasni *u*- pri Agustiču onemi: *léžeš, léčti se* (Jurčič zapiše *vležeš, vleči se*), lahko pa prehaja v *v*: *navčenji, vdaro*.

Posebnost prekmurskega prevoda je tudi prehod samoglasnika *u* v *o* v samostalniku *moka* 'muka'.

Soglasniki

Tudi na ravni soglasnikov se primerjalno z današnjim knjižnim jezikom kažejo številne posebnosti. Pri Agustiču že v naslovu opazimo premet glasov (*kolbás* 'klobas'), izglasni *-l* se v deležnikih moškega spola vokalizira: *bio, odneseo, odao* 'oddal', *pláčo, mogeo* (v nekaterih primerih celo *mogao*), *spoznao, postao, oskrbovao, stano* 'vstal', *vido* (ali *video*), *domišlávao, vzéo, meo, prišo, polágao, znao, dobo, mislo, zahvalo, obrno, odišo, zgovarjao, vdaro, terjao*. Primarni in sekundarni palatalni *l'* pri Agustiču otrdita (*domišlávao, ljuboga, volo, na poli, nedelo, ljubico, zadovolni, črevle, postelov*; pri Jurčiču zasledimo otrditev *l'* le pri samostalniku *ulnjakom*), ponekod primarni izglasni *-l'* preide v *-o* (*žeo* za mn. obliko *želj*); otrdi tudi epentetični *l'*: *pozdrávléno, giblejo, prvle* 'prej'. Konzonantska skupina *črě-* je ohranjena: *čevelj* se pri Agustiču zapisuje *črevel* (tož. mn. *črevle*), pri Jurčiču pa zasledimo *črevlje* in predlog *črez*. V konzonantskem sklopu *mn* pri Agustiču pride do asimilacije *mn > n* (*na senji* 'na semnju') ali do diferenciacije *mn- > vn-*: *vnogim*; pri Jurčiču se v enem primeru *mn* olajša v *m*: *iz semja*. Pri Agustiču se končnica orodnika ednine pri pridevniki in samostalnikih ženske a-jevske in i-jevske sklanjatve zlogovno zapre z *-v*: z *velikov žalostjov, z nogov, z tov Herbašovov deklov, pod smertnov postelov*. Zobnik *n* se pri Agustiču izgubi v primerih *kakšegakoli, takša, takši*. Zobnoustnični konzont *f* se pri Agustiču pojavlja le na vzglasju: *fašenek, falat, fertao, fiškališ*. Za prekmursko besedilo je značilen tudi protektivni glas *v*, npr. *vöre* 'ure', *vüst* 'ust', *v* pred nezvenečimi nezvočniki pa onemi

⁷ Razen v dveh primerih: *kakornšega* in *zarudi* 'zardi'.

(*stano* 'vstal'). V primeru *tjednov* 'tednov' se kaže obstoj sekundarne skupine *tj*. Konzonantska skupina *kt* prehaja v *št*: *ništera*, *ništeri*, *štere*; vzglasni, medglasni in izglasni nezveneči pripornik *x* onemi ali preide v *j*: *tákši* 'takšnih', *krepki* 'krepkih', *sranjene*, *snéjo* (vendar tudi *sneha*, *snehin*), to pa se še posebej kaže pri samostalnikih v mestniku množine (*pri svinjaj*, *pri volej*); v primeru *hajdina* (ajda) se pojavlja proteza *x*-.

V Jurčičevem besedilu imajo samostalniki *i*-jevske sklanjatve posebno končnico v rodilniku množine: *dnij*, *kostij*. Podoben pojav je opazen tudi pri zanikanem glagolu *biti* za 3. osebo: *nij*, *nijso*.

Konzonantski sklop *xč* pri Agustiču preide v *šč*: *ščés* 'hočeš'. Drsni *j* v izglasju onemeva: *Jüri*, *nekda*. Zlitnik *c* pri glagolu *brcne* preide v pripornik *s*: *brsne*. Konzonantska skupina *dn* je ohranjena: *edno* 'eno', *niedno* 'nobeno' (*nitieno*); sklop *dd* (*oddal*) se pri Agustiču poenostavi v *d*: *odao*; med sklop *dš* se v enem primeru vrine *i* (*odišo* 'odšel'). V zapisu *ščés*, *Sést* (v naslovu) in *razcemerjen* sklepam, da gre za tiskarsko napako ali vpliv madžarskega črkopisa, saj Agustič drugod zapisuje *ščés*, *šést* in *čemer*.

Pri Jurčiču prav tako zasledimo protetični *j*, npr. *jeden nepotrebnik*, *jedine misli*, tudi deiktični *j*: *v hudej vročini*. Palatalni *n*' v primeru *osupneni* otrdi. Pogosto je mehčanje goltnikov *k* in *g*, npr. *tacih* 'takih', *tacega* 'takega', *druzega* 'drugega', in prehod zvenečih soglasnikov v nezveneče: *otide* 'odide'. Zasledimo lahko tudi prehod konzonantske skupine *kt* v *xt*: *lahti* 'lakti'.

OBLIKOSLOVNE ZNAČILNOSTI

Samostalniška beseda

Samostalniki

V Agustičevem besedilu lahko pri samostalnikih moškega in srednjega spola v dajalniku in mestniku ednine opazimo končnico *-i* (*k bregi*, *na pragi*, *na senji*, *na poli*, *po navčenji*), podobno pri Jurčiču, vendar le v mestniku ednine (*na semnji*, *na polji*, *po svojem naučenji*, *pri notarji* (dajalnik pa *k notarju*), *o božiči*).

Priimki se ob imenih moškega spola v Agustičevem besedilu ne sklanjajo (*Črpnják Marki*), Jurčič pa ima na tem mestu sklanjano pridevniško obliko priimka (*Perčevemu Jarneju*). Sicer pa oba avtorja namesto svojilnih pridevnikov uporabljata svojilni rodilnik: *Perčevega Jarneja oče*; *Črpnják Marka oča*, *Jürija zvoljena*.

Jurčič samostalnik *oče* sklanja po moški sklanjatvi s podaljšavo osnove *s*-*t*- (*očeta*, *očetu*), Agustič pa po *a*-jevski sklanjatvi (*oča*, *oči*).

Agustič se pri sklanjanju samostalnika ženskega spola *dveri* v mestniku množine ravna po Jurčičevi končnici *-i*: *Stari otide iz hleva, a pred vrati ostane* : *Stári odide z štale, ali pred dveri ostáne*.

Samostalnik moškega spola *vol* ima v mestniku množine obliko *pri voleh* (Jurčič), v prekmurskem prevodu pa skladno s prehodom *-x > -j* obliko *pri volej*.

Pri Agustiču izstopa tudi končnica *-aj* pri samostalnikih ženskega spola v mestniku množine: *pri svinjaj*, v drugih besedilih še *pri dveraj*, *v mestaj* ipd.

Pri Agustiču končnice samostalnikov ženskega spola v rodilniku množine onemijo (*takši žeo* 'takšnih želj', *kreпки čonti* 'krepkih kosti'). Jurčič zapisuje samostalnike ženskega spola v rodilniku množine z *-j*, ki zapira zlog: *dnij*, *kostij*.

Pri obeh je opazno sklanjanje števnikov z ničtimi končnicami (*/.../ zaradi šest parov klobas mu je predpust srečo odnesel* : *Za volo šest párov kolbás njemi je fašenek srečo odneseo*).

Samostalniški zaimki

Oba avtorja uporabljata samostalniške zaimke in posamostaljene pridevniške zaimke. Nekaj zgledov:⁸

Ali to je gotovo, da se je mnogim podrlo : *Ali to je gvüšno, ka se je vnoгим podrlo*.

»*dokler bode njegove mazinec gibal*«, *neče ni sinu ni nikomur gospodarstva prepustiti* : *dokeč bode njegov perst gibao, nešče ne sini ne nikomi vérstvo püstiti*.

pa stori kar hočeš, saj bo tvoja ne moja, ampak kot mi boš dal dober : *pa právi kaj ščéš, vem tvoja bo, ne moja, nego dober kot mi denok dáš*.

»*To ali pa nobene, takisto vam pa uže povem, če se na glavo postavite; če mi ne daste gospodarstva, pojdem pa po svetu*.« : »*To ali niedno, to vam pa že zdaj povem, či se na glávo postavite, či mi ne date vérstva, idem po sveti*.«

Zdaj, dokler je mlad, dobi vendar kakovo, potlej, i — nu! : *Zdaj dokeč je mládi, dobi denok nekákšo, sledi teško*.

Opazimo tudi nekaj razlik v rabi samostalniških zaimkov in posamostaljenih pridevniških zaimkov. Tako npr. Agustič za Jurčičev oziralni zaimek *kar* piše *kaj*, za kazalni zaimek *ti* (2. os. mn.) *tej*, za nikalnega *nikomur* *nikomi*,

⁸ Kar je pred dvopičjem, je citirano po Jurčiču, kar je za dvopičjem, pa po Agustiču.

za naslonsko obliko *mu* Agustič piše daljšo, naglasno obliko *njemi*, namesto *zate* piše predložno zvezo z osebnim zaimkom *za tébe* (tudi 'zase' – *za sébe*); v enem primeru pa tudi Jurčič ne uporabi navezne oblike (*vsak za sebe premišljata*). Za osebni zaimek *ga* pri Agustiču enkrat zasledimo *ka*, kar bi lahko bila napaka (*Oča ka je vendar razmo*). Za Jurčičev celostni zaimek *vsak* Agustič piše določno obliko *vsáki*. Predložno zvezo z osebnim zaimkom *mednje* oba zapisujeta narazen – Jurčič *mej nje*, Agustič pa z ostrivcem: *med njé*.

Pridevniška beseda

Pridevniki

V Agustičevem besedilu najbolj izstopa pridevniška sklanjatev samostalnikov moškega spola, in sicer v rodilniku ednine, kjer avtor uporablja končnico *-oga* (*lepoga, ljuboga, dobroga, bogatoga moža, svétoga zákona*), v dajalniku ednine, kjer zasledimo končnico *-omi* (*k zaželenomi bregi, staromi*), ter v mestniku ednine, kjer uporablja končnico *-om* (*v Jürjovom oči*, iz drugih besedil še npr. *v slovenskom jeziki*). Agustič preglasa ne upošteva. Glede pridevniške sklanjatve samostalnikov ženskega spola je bilo ugotovljeno, da avtor v rodilniku množine izpušča izglasni pripornik *-x*: *kreпки čonti* 'krepkih kosti', *takši žeo* 'takšnih želja', v mestniku ednine zapisuje značilno panonsko končnico *-oj*: *v hüdoj vročini*. V orodniku ednine samostalnikov ženskega spola uporablja končnico *-ov*: *z velikov žalostjov*. Pri Jurčiču je posebnost npr. sklanjanje pridevnika *tak* in *drug* v rodilniku (*tacih želj, kaj tacega, ni družega*) in mestniška sklanjatev pridevnikov ženskega spola (*v hudej vročini*).

Agustič za dvojsinsko obliko samostalnikov uporablja končnico *-iv-*, ki je še danes izpričana v panonski narečni skupini, npr. *mládiva dvá*.

Pri Agustiču ima večina lastnostnih pridevnikov določno obliko (*dugi fašenek, veliki razloček, vsaki falat*), pri Jurčiču pa je na teh mestih uporabljena nedoločna oblika (*dolg predpust, velik razloček, vsak grižljaj*).

Pojavi se tudi elativno stopnjevanje:⁹ *v hudej vročini/v hüdoj vročini, ves razjarjen/ves razcemérjen*.

Svojljni pridevniki oz. pridevniški zaimki so na nekaterih mestih zapostavljeni: *oče nevestin/oča snehin; sin tvoj/sin tvoj*.

V obeh besedilih so uporabljeni glavni in vrstilni števniki, npr. *šest parov/šést párov, 60 let star možanec/60 let star mož, drug dan/drügi dén* 'naslednji dan', *dva moža/dvá možá, drugo sredo/drügo sredo, jeden* »nepotrebnik«/leden

⁹ Pred poševnico je primer iz Jurčičevega besedila, za poševnico pa iz Agustičevega.

«nepotrebnik», štiri pare/štiri páre. Jurčič glavni števniki eden zapisuje s protetičnim j-: *jeden*.

Pridevniški zaimki

V besedilih lahko zasledimo oziralne poljubnostne (*kakršnega koli/kakšega koli*), kazalne (z *ono Pestnikovo púnico/z tov Herbašovov deklov, ono punčarol to deklo, te pár kolbás, tacih želj/tákši žeo*), celostne (*vsak grižljaj/vsaki falat, vsa nebesa*), mnogostne (*marsikatera samica deklica/ništera dekla, ništeri liter vina*), osebne (povratno)svojilne (*svojo ljubico/svojo ljubico, njegov mazinec/njegov perst*), oziralne (pri Jurčiču *ki*, pri Agustiču pa *ki* in *šteri: penezi, štere je meo sranjene*), vprašalne (*koliko tacih želj/koliko se tákši žeo*) in drugostne zaimke (pri Jurčiču *drugi: Osupnjeni so stali drugi svatje*, pri Agustiču pa *ovi 'ti': Očüdnjeni so stali ovi svatje*).

Pogoste so tudi zveze samostalnikov s pridevniškimi zaimki: *naš ubogi Jarnejec/naš siromak Jüri, z ono Pestnikovo púnico/z tov Herbašovov deklov, po svojem naučenji, moje stare črevlje/moje stáre črevle*.

Agustič uporablja staro pronominalno sklanjatev kazalnega zaimka *ta*, ki je značilna za panonsko narečno skupino, in sicer: *te pár kolbás, toga razgovora, protiven tomi* ... Značilen je kazalni zaimek *šteri* 'kateri', ki je nastal po asimilaciji konzonantskega sklopa *kt > št*.

Glagol

Pri obeh avtorjih najdemo tri glagolske čase – preteklik, sedanjik in prihodnjik, pri Jurčiču še predpreteklik (*njegovo »ranjco« je bil Bog vzal uže pred leti*). Prihodnjik je tvorjen z daljšo obliko pomožnega glagola *biti*, npr. *se bode možila/se bode omožila, bode mazinec gibal/bode njegov perst gibao, še dolgo ne bode pripustil/ešče ne dopüsti*, ali s krajšo obliko: *mi boš dal/mi dáš* (prihodnost je lahko izražena tudi s sedanjikom). Sedanjik se uporablja tudi v splošno znanih resnicah oz. pregovorih, npr. pri Jurčiču *tolažba življenje daljša; nij še vseh dnij večer*.

Prihodnost je lahko izražena tudi z zvezo *imeti* + nedoločnik: *kaj imata sin in sinaha staremu dati za velike praznike* (Jurčič) : *kaj máta sin i sneha staromi dati za velike svétke* (Agustič).

Jurčič pri zanikanih glagolskih oblikah v prihodnjiku uporablja dve varianti: *ne bo zaničevala* in *ne bode pripustil*. Agustič v istih primerih uporabi *ne de zametávala* in sedanjiško obliko *ne dopüsti*. Pri njem so zanimive zanikane oblike za preteklik (*nej prišlo, nej mogoje prijéti*) in sedanjik: *nega ženske* (*nega* stoji le pred samostalniki), *nej protiven tomi* 'ne nasprotuje temu'. Agustič

torej za 'ni' pred glagoli uporablja *nej* (vendar: *ne bilo nigdi najti*). Drugače je pri Jurčiču, ki za 'ni' uporablja *nij*: *nij domače ženske, nij več tako gibal, nij bilo veliko, mu nij več v slast hodil* ipd. Njegova posebnost je tudi to, da za zanikanje glagola *imeti* v 1. os. mn. piše obliko *nemamo*.

V obeh besedilih je pogost tudi dramatični sedanjik: *Zatorej obide nekda v nedeljo popóldne sina Jarneja, ko je živini pokladal, in ga, roke na hrbtu držeč, tako okrega* (Jurčič) : *Zatoga volo obišče edno nedelo popoldnévi Jürija, gda je živini polágao i ga, roké na hrbti držéč, etak okrega* (Agustič); *Tu pa se oglasi oče nevestin in pravi* (Jurčič) : *Tü pa se oglási oča snehin i právi* (Agustič).

Za Agustiča je značilna tematska končnica atematskih glagolov (či *mi ne dáte vérstva*; pri Jurčiču: *če mi ne daste gospodarstva*). Glagol *iti* ima v 1. osebi ednine sedanjško obliko *idem* (*idem po sveti*).

Pri Agustiču se pojavi značilno panonska kontaminirana oblika nedoločnika: *léčti se* (pri Jurčiču *uleči se*) in zamenjevanje glagolov *morati* ter *moči*: *enkrát njemi moreš grünt pústiti 'moraš'*.

Za izražanje velelnega naklona avtorja uporabljata tri možnosti: (1) *naj* + glagol: *to naj pa le povemo* (Jurčič) : *to naj povemo* (Agustič); *Ti se naj tolažijo* (Jurčič) : *Tej se naj tožijo* (Agustič); *naj bosta mlada dva delala* (Jurčič) : *naj bodeta mládiva dvá delala* (Agustič); (2) *bodi* + deležnik na *-n*: *Bodi vsem, ki so srečno pripluli v zaželeno luko svetega zakona, iz dobre duše čestitano* (Jurčič) : *Bodi vsem, ki so srečno priplavali k zaželenomi bregi svétoga zákona, z dobre düše pozdrávléno* (Agustič); (3) velelniška oblika na *-i* oziroma *-j*: (i) *mej, izgovori/zguči si, ženi/oženi* ipd.

V besedilih je prisotnih nekaj deležij na *-č* in *-ši*: *Rekoč se stari obrne in otide hitro iz kancelije ven* (podobno pri Agustiču); *Zatoga volo obišče edno nedelo popoldnévi Jürija, gda je živini polágao i ga, roké na hrbti držéč, etak okrega* (pri Jurčiču je podobno); *Sin zaerdéči i poznavši očo, ka njemi ešče ne dopústi ženiti se, odgovori čemerno* (pri Jurčiču pa *Sin zarudi in očeta poznavši, da mu še dolgo ne bode pripustil ženiti se, odgovori jezno*).

Zasledimo tudi danes stilno zaznamovano kratko obliko glagolov za 3. osebo množine: pri Jurčiču *Jarneju se vsa nebesa odpró*.

Prislov

V besedilih se pojavljajo časovni (*danes* (Agustič tega ne uporabi), *letos, lani, prej (prvle)*,¹⁰ *zopet (pá)*, *enkrat (enkrát)*, *zdaj, potlej (sledí)*, *poleti (po leti)*, *nekda (nekda)*, *zmirom (z mérom)*, *potem (potom, tudi te)*, *popóldne (popoldnévi)*, **prostorski** (*tu (tü)* – ki pa v primeru *Tu pa se v Jarnejevem očetu stari*

¹⁰ V oklepajih so zapisani Agustičevi primeri, če se razlikujejo od Jurčičevih.

gospodarski in samostalni mazinec oglasi pomeni 'takrat'; *nikjer (nigdi), ven (vö)*), **lastnostni** *vendar le (li ali denok li), neusmiljeno* (Agustič tega ne uporabi), *srečno, gotovo (gvüšno), kako (kakda), malo, več, celo (ešče), res (resan), veliko* (tega Agustič ne uporabi, v drugih besedilih pa *dosta*), *mnogo* (tega Agustič ne uporabi), *vendar (denok), tako (etak), jezno (čemerno), takisto, grobo, menda (vendar), zadosti (zadosta), težko, hitro, zelo (jako)*) in **vzročnostni prislovi** (*zatorej (zatoga volo), zato*).

Primernik prislova *dobro* Jurčič zapisuje kot *bolje (če prej, bolje zate)*, Agustič pa kot *bole (či prvle bole za tébe)*. Pojavi se še presežnik od *živahen in lep*, in sicer Jurčič zapiše *najživahnejše*, Agustič pa namesto tega *najlepše*.

V obeh črticah se pojavijo še prostorske zveze prislovnega pomena, npr. *pri hiši, v slast, na noge, pred vrati (pred dveri) iz hleva (z štale)*; časovne zveze prislovnega pomena, npr. *v hudej vročini (v hüdoj vročini), pred pustom (pred postom), za velike praznike (za velike svétke)*; lastnostne zveze prislovnega pomena, npr. *do zadnje dlake*.

V besedilih najdemo en prislovni zaimek – pri Jurčiču *kamor bodi*, pri Agustiču pa *kamakoli*.

Jurčič zapisuje prislov *baš* 'prav, ravno': *Nemamo še statističnih dat, koliko taciž želj je baš pretekli ali pretekajoči predpust uresničil ali neusmiljeno podrl*.

Nepregibne besedne vrste

Predlog

Predlog *k* Agustič ponekod opusti (*Sin se jüncom obrné*), ponekod pa ga uporablja v časovnem pomenu (*k svétkom, k fašenki*). Raba predlogov *z/s* se v nekaterih primerih razlikuje od današnje: *z stáre, z tóv, z štale, z kancelije, z senja, vendar s tem, z dobre, z velikov, z nogov*. Predlog *na* Agustič uporablja za izražanje časovne določitve (*na vüzem*). Predloga *ob* ne uporablja (npr. Jurčičev stavek *ob mizo udaril* prevede v *po stoli vdaro*), predlog *iz* pa nadomesti z *z + vö* (*z kancelije vö*).

Predlog *med* Jurčič zapisuje kot *mej*, predlog *čez* zapisuje s *črez* (*črez dolgo*), Agustič pa ga ne uporablja. Predlog *o* ima pri Jurčiču časovni pomen: *o božiči, o pustu, o veliki noči*. Pri Jurčiču se v enem primeru pojavi posebna raba predloga *izpred* 'od': *vsak grižljaj izpred ust vlekli*; Agustič pa je na tem mestu uporabil predlog *pred* (*vsaki falat pred vüst vlekli*). Predlog *zaradi* Jurčič zapisuje z reduciranim *i*-jem (*zarad*), Agustič pa piše *za volo* 'zavoljo'.

Vezniška beseda

Agustič veznik če zapisuje s *či* (*či prvle bole za tébe; či nega domače ženske pri hiši*), veznik *dokler* zamenja z *dokeč* (*dokeč bode njegov perst gibao; zdaj dokeč je mládi*), za veznik *in* uporablja danes starinsko označen *i* (*i ka ne more več; i njemi právi; kaj se ti trbej trúdit i skrbeti*), za *ko* piše *gda* (*gda je na senji kravo odao; gda je stári Črpnják z senja prišo*), za veznik *kot* uporablja *kak* (*Jüri kak ženin; dvá možá kak svedoka*), za veznik *da* piše *ka* (*Stári je terjao, ka se njemi zapiše šest párov kolbás*), veznik *kar* zamenjuje s *kaj* (*pa právi kaj ščěš; Kaj ti máš, mej za sébe*), veznik *ker* pa z *ár* (*Tüdi je hüdo, či nega domáče ženske pri hiši, ár njegovo «pokojno» je bog vzeo že pred leti; Oča ka je vendar razmo, ali nej, ár hrbet njemi je obrno i odišo*). Pri Jurčiču je posebna raba veznika *ko* v pogojnih odvisnikih, torej v pomenu 'če' (*ko bi vedel, da je púnica taka, da me ne bo zaničevala, ko bi res k hiši prišla*).

Oba, Jurčič in Agustič, uporabljata veznik *ali* v ločnem priredju (*Moža dobiti, lepega, ljubega, dobrega, bogatega — ali kakršnega koli : Možá dobiti, lepoga, ljuboga, dobrogoga, bogatoga — ali kakšegakoli; To ali pa nobene : To ali niedno*), v pomenu 'toda, ampak' (*Ali to je gotovo, da se je mnogim podrlo : Ali to je gvüšno, ka se je vnogim podrlo*) in v vprašalnih odvisnih stavkih za uvajanje vprašanja (*ali mislite, da je taka? : ali mislite, ka je tákša?*). Namesto *ali* Agustič uporablja tudi *jeli* (*Jeli misliš vzéti to dekló?*).

Pri Agustiču zasledimo veznik *nego* 'ampak': *vem tvoja bo, ne moja, nego dober kot mi denok dáš*. Za veznik *čeprav* Jurčič uporablja *da si* (*Jarnej pa voli ogleduje, da si jih pozna*), ki pa ga Agustič analogno prevede v *ka si* (*Jüri pa jünce ogledüje, ka si jih pozna*).

Za poudarjeno izključevanje pri vezanju stavčnih členov Jurčič namesto veznika *niti* uporablja danes zastareli *ni* (*ni toporišča ni kose ni družega poštenega orodja*), Agustič pa namesto tega uporabi nikalnico *ne* (*ne sekero ne kose, ne drüge poštene škéri*).

Členek

V črticah zasledimo **ododajalne** (pri Agustiču *ešče* za Jurčičev *še*: *ka nej ešče vsáki dén večér*), **opodarjalne** (pri Agustiču *ešče* 'celo': *ešče dohan z stáre mále pípe njemi nej več šmajlivli*; pri Jurčiču *uže* 'že': *uže 60 let star možanec*; pri Jurčiču se pojavi še starinski *baš* v pomenu 'prav, ravno' (*Ne baš!*); *da*: *da, celo tobak iz stara male pípe mu nij več v slast hodil*), **členke domneve** (pri Jurčiču *baje* (*se je baje veselila*) in *menda* (*Oče ga je menda razumel*), pri Agustiču pa *vendar* (*Ništera dekla se je vendar mislila*)), **členke zanikanja** (*za hlapca vam pa ne bom na večne čase, ne*; posebna je Jurčičeva nikalnica *i* — *nu* (*dokler je*

mlad, dobi vendar kakovo, potlej, i — nu); izvzemalne členke (pri Jurčiču le (Le ko je prišlo vprašanje), pri Agustiču pa li (Li gda je prišlo pitanje).

Medmet

V črticah zasledimo tri medmete: *e, bome, boter, štiri pare klobas imaš pa tudi zadosti* (Jurčič) : *E, bogme, boter, štiri páre kolbás máš pa túdi zadosta* (Agustič); »*Kaj!*« — *kriči ves razjarjen* (Jurčič) : »*Koga!*« — *kriči ves razcemérjen* (Agustič). Medmet *e* izraža zavrnitev, neodobravanje, lahko pa bi imel tudi funkcijo pozivanja. *Bogme* in njegova različica *bome* izražata podkrepitev trditve, *kaj* oziroma *koga* pa v tem primeru izraža nejevoljo, začudenje, jezo. Vrsto so to torej razpoloženski in zvalni medmeti.

BESEDOTVORNE POSEBNOSTI

Pri Jurčiču se pojavi tvorjenka iz predložne zveze, in sicer *predpust*, ki označuje čas od 6. januarja do pustnega torka. Oba uporabita tudi sopomenko za pomen 'navada', in sicer v primeru *po svojem naučenji/po svojem navčenji* ('po svoji navadi'). Današnji neknjižni pogovorni izraz *punca* ima pri Jurčiču obliko *púnica*, zasledimo pa tudi čustveno obarvano izpeljanko *punčara*. V obeh črticah se pojavi tudi priložnostno tvorjena beseda za 'nepotrebna, nekoristnega moža' – *nepotrebnik*. Jurčič iz samostalnika *mož* izpelje besedo *možanec*.

Pri glagolih se nekatere predpone rabijo drugače kot danes, npr. *izredili/skermili* 'zredili', *izhaja/zhaja* 'shaja', *izpoznal/spoznao* 'spoznal', *prepustiti/püstiti* (Agustič v tem primeru predpono izpusti), *premišljati/premišlávati* 'razmišljati'; pri Agustiču opazimo tudi, da uporablja dve obliki za pomen 'vstal': *stano na nogé* in *vstano*.

Jurčič uporabi priložnostno tvorjen pridevnik za pomen 'tak, ki se ravno odvija, gre h koncu', in sicer v primeru *pretekajoči predpust*. Za pridevnik *intransigenten* 'nepopustljiv' tvori končnico *-ski*: *intrasigentske vrste*, pri *egiptski* pa izpusti obrazilo *-ov-*. Pri Agustiču za pridevnik *začuden* opazimo drugačno predpono: *očüdnjeni*.

Pri prislovih se pojavljajo različne tvorjenke, najpogosteje sestavljenke in sklopi: *takisto, zatorej/zatoga volo*. Agustič tvori časovni prislov *popoldnévi* 'po polovici dneva'.

SKLADENJSKE ZNAČILNOSTI

V obeh besedilih prevladujejo krajše povedi, npr. pri Jurčiču: *Denes je zadnji predpustni dan; Ali to je gotovo, da se je mnogim podrlo; Ali, kakor se je godilo Perčevemu Jarneju, to naj pa le povemo;* pri Agustiču: *Letos je bio dugi fašenek; Ali to je gvüšno, ka se je vnogim podrlo; Ali kakda se je godilo Črpnjak Marki, to naj povemo.*

V besedilih najdemo zapostavljene prilastke, npr. *sin tvoj, oče nevestin/oča snehin.*

Stavčni členi se lahko tudi ponovijo, npr. *Kaj bi vas zaničevala, nič vas ne bo zaničevala : Kaj bi vas zametávala, ne de vas zametávala,* s čimer je dosežena intenzifikacija povedanega.

Pojavljajo se polstavčne tvorbe, največkrat deležijske: *Rekoč se stari obrne in otide hitro iz kancelije ven* (podobno pri Agustiču); *Zatoga volo obiše edno nedelo popoldnévi Jürija, gda je živini polágao i ga, roké na hrbti držéč, etak okrega* (pri Jurčiču podobno); *Sin zaerdéči i poznavši očo, ka njemi ešče ne dopústi ženiti se, odgovori čemerno* (pri Jurčiču je podobno).

Pogost je zamenjan besedni red, s katerim avtorja (predvsem Jurčič) ustvarjata poetičnost:

- *Tudi denarja, /.../, šlo je mnogo v gospodarstvo* (Jurčič) : *Tudi penezi, /.../, so šli v vérstvo* (Agustič).
- *botru Peharcu in Kovaču zaklel in zarotil se* (Jurčič) : *botri Šoštari i Kováci zakleo i preségno* (Agustič).
- *obležal je bolan in nemoč* (Jurčič) : *obležao je betežen i odmoren* (Agustič).
- *bili so zadovoljni vsi s tem* (Jurčič) : *bili so zadovolni vsi s tem* (Agustič).

ZNAČILNOSTI NA BESEDNI IN BESEDNOZVEZNI RAVNI

V prekmurskem prevodu na posameznih mestih zasledimo nadomeščanje (osrednjeslovenskih) besed s pomensko neenakovrednimi prekmurskimi izrazi, npr. *ideal* > *miseo*, *luka* > *breg*, *tolažba* > *tožba*, lahko tudi nadpomenkami (*mazinec* > *perst*). Nekaj besed oz. besednih zvez pa je pri Agustiču povsem izpuščenih: *samica*, *štatistična data*, *kašča*, *dota*, *funt*, *špeh*, *maslo*, *sol*, (*intrasigentska*) *vrsta*, *Turki*, *Erzerum*, *Rusi*, *egiptski tribut*. Zlasti zanimivi pa so primeri, v katerih so osrednjeslovenski izrazi nadomeščeni z razlikovalnim panonskim besedjem,¹¹ npr. *pust* > *fašenek*, *kost* > *čonta*, *vprašanje* > *pitanje*, *praznik* > *svétek*, *vrt* > *ograd*, *denar* > *penez(i)*, *priča* > *svedok*, *miza* > *sto*, *vrata* > *dveri*, *gospodarstvo* > *vérstvo*. To prikazuje Tabela 1.

¹¹ Besede najdemo tudi v Novakovem Slovarju stare knjižne prekmurščine (2006).

Tabela 1: Razlikovalni samostalniki

<i>Šest parov klobas</i> (Slovenski narod, 1878)	<i>Sést párov kolbás</i> (Prijatelj, 1878)	<i>Šest parov klobas</i> (Slovenski narod, 1878)	<i>Sést párov kolbás</i> (Prijatelj, 1878)	<i>Šest parov klobas</i> (Slovenski narod, 1878)	<i>Sést párov kolbás</i> (Prijatelj, 1878)
Samostalniki moškega spola		Samostalniki ženskega spola		Samostalniki srednjega spola	
pust	fašenek	kost	čonta	gospodarstvo	vérstvo
likof	áldomáš	miza	sto (m. sp.)	orodje	škér (ž. sp.)
tobak	dohan	pretega	moka	vrata	dveri (ž. sp.)
denar	penez(i)	ranjca	pokojna	vprašanje	pitanje
hlev	štala (ž. sp.)	nevesta	snéja		
vol	jü nec	priča	svedok (m. sp.)		
dohtar 'odvetnik'	fiškališ	ajda	hajdina		
vrt	ograd	rž	žito (s. sp.)		
ulnjak	vinják	velika noč	vü zem/vü zen (m. sp.)		
mernik	kebel				
praznik	svétek				
božič	svétki (mn. obl.)				
grižljaj	falat				
ploh	plüg				

V besedilu izstopajo besede, značilne za kmečko okolje, npr. *likof* 'pojedina, pitje po končanem večjem delu' (*in je po likofu še za en liter vina dal in ob mizo udaril*); pri Agustiču sopomenka *áldomáš*; *mernik* 'prostorninska mera za žito, približno 30 l' (*toliko mernikov pšenice*); Agustič za ta izraz uporabi *kebel* 'manjša, nizka, navadno lesena posoda z dvema ušesoma; škaf'; *kot* 'pravno zagotovljena pravica do stanovanja, hrane v hiši ob spremembi lastnika' (*Ko si je »stari« izgovarjal svoj »kot«*).

Stilna označenost besed

Besedje, uporabljeno v izvorniku in v prevodu, je lahko z današnjega vidika stilno nevtralno ali pa zaznamovano, kar lahko razberemo iz označevalnikov v SSKJ in SP.

Čustveno obarvane besede:

- **ekspresivne:** *marsikatera samica deklica se je baje veselila* (Jurčič uporabi v pomenu 'samska, neporočena ženska', pri Agustiču se ta izraz ne pojavi); *to je vendar le ideal dekletom* (pri Jurčiču v pomenu 'kar vsebuje najboljše lastnosti', Agustič uporabi namesto tega *miseo*); *koliko tacih želj je baš pretekli ali pretekajoči predpust uresničil ali neusmiljeno podrl* (Jurčič uporabi v pomenu 'povzročiti, da kako stanje preneha'); *Ali to je gotovo, da se je mnogim podrl* (Jurčič s tem izraža prepričanost o tem, Agustič uporabi *gvüšno*); *ni družega poštenega orodja* 'primernega primernega'; *Ali misliš vzeti ono punčaro?* (pri Jurčiču v pomenu 'dekle', Agustič namesto tega zapiše *to deklo*); *da bi on svojo ljubico za ženo dobil* 'ljubljen žensko'); *kriči ves razjarjen* (pri Jurčiču 'zelo jezen, razdražen', pri Agustiču v enakem pomenu *razcemérjen*); *pogajanje se je razbilo* 'končalo',
- **olepševalne:** *njegovo »ranjco« je bil Bog vzel uže pred leti* 'je umrla',
- **slabšalne:** *otide hitro iz kancelije ven* 'iz pisarne, urada'.

Zvrstno obarvane besede:

- **neobčevalne oz. knjižne:** *Nemamo še statističnih dat* (Jurčič uporabi v pomenu 'podatki, navedbe', pri Agustiču pa se izraz ne pojavi); *Nasledek tega razgovora je bil* (Jurčič uporabi v pomenu 'posledica, rezultat'); *Stari je terjal, da se mu zapiše šest parov klobas za »kot«* ('odločno zahtevati kaj'); *Osupneni so stali drugi svatje* (pri Jurčiču 'osupli', pri Agustiču v enakem pomenu izraz *očüdnjeni*); *ali »oče« je bil intrasigentske vrste* (pri Jurčiču v pomenu 'nepopustljiv', pri Agustiču se ta izraz ne pojavi),
- **neknjižne ljudske ali pogovorne:** *enkrat mu moraš grunt prepustiti* ('posestvo, kmetija'); *»zna govoriti« kakor dohtar* ('veliko, spretno govoriti'; pri Agustiču *»zná gučati« kak fiškališ*); *toliko funtov špeha* (pri Jurčiču v pomenu 'slanina', pri Agustiču se izraz ne pojavi); *Ali to je gvüšno* (Agustič uporabi v pomenu 'nedvomno').

Časovno obarvane besede:

- **pešajoče:** *njegovo »ranjco« je bil Bog vzel uže pred leti* (pri Jurčiču v pomenu 'ženska, ki je umrla, pokojnica', Agustič pa uporabi izraz *pokojna*); *Jarneju se vsa nebesa odpró, ko čuje* ('sliši'); *Nasledek tega razgovora je bil* ('pogovor'),

- **zastarele:** *Tu pa se v Jarnejevem očetu stari gospodarski in samostalni mazinec oglasi* ('samostojen'); *otide hitro iz kancelije ven* ('pisarna, urad'),
- **starinske:** *koliko tacih želj je baš pretekli ali pretekajoči predpust uresničil* (pri Jurčiču v pomenu 'pač', Agustič te besede ne uporablja); *60 let star možanec* (Jurčič uporabi v pomenu 'mož, navadno starejši', Agustič skrajša v *mož*); *Več tednov nij mogel ni toporišča ni kose ni družega poštenega orodja v roke prijeti* (pri Jurčiču veznik 'niti – niti', Agustič nadomesti z *ne – ne*); *nij protiven temu* ('nasproten, nasprotujoč'); *vrt za ulnjakom* ('čebelnjak'; Agustič zapiše za *vinjakom*); »zna govoriti« *kakor dohtar* ('odvetnik, advokat', Agustič ta izraz nadomesti s *fiškališ*); *oča* (pri Agustiču 'oče'),
- **nekaj rabljene:** *toliko funtov špeha* (pri Jurčiču 'utežna enota, približno pol kg', pri Agustiču se izraz ne pojavi); *toliko lahti platna* (*laket* kot 'dolžinska mera za platno, približno 275 cm').

Izvor besed¹²

Pri Agustiču najdemo nekaj madžarizmov, npr. *áldomáš*, *falat*, *dohan*, *betežen*, nemčizmov (zlasti iz starovisokonemškega obdobja), npr. *žmajlivli* (iz besede *žmah* 'okusen'), *likof*, *liter*, *boter* (tudi pri Jurčiču), *grunt*, *fertao*, *fašenek*.

Stalne besedne zveze

Besedili sta pestri s stalnimi besednimi zvezami, npr. z ljudskimi **pregovori, rečenicami oz. rekli:** *tolažba življenje daljša/tožba življenje podugša*; *nij še vseh dnij večer/nej ešče vsáki dén večér*; *dobri nameni ne trajejo/dobri nameni ne trpijo dolgo*; *delaš in trpiš za žive pretege/delaš i trpiš za žive moke* 'zelo'; *na večne čase* 'za zmeraj'; *do zadnje dlake* 'zelo, natančno'; *bog vzal/bog vzeo* 'umreti'; predvsem pa s **frazemi:** *dokler bode njegov mazinec gibal/dokeč bode njegov perst gibao* 'dokler bo imel vsaj malo moči'; *mu nij več v slast hodil/njemi nej več šmajlivli* 'ni mu bil okusen'; *bi vse* »hudič vzal«/»bi vse «vrág vzéo» 'bi vse propadlo'; *grunt prepustiti/grünt püstiti* 'dopustiti, da nekdo drug postane gospodar posestva'; *če se na glavo postavite/či se na glávo postavite* 'če se zelo, temeljito spremenite'; *Jarneju se vsa nebesa odpró/Júrji so se vse nebésa odprla* 'zelo ga je osrečilo'; *pismo delat* (lahko 'oporoka', lahko pa 'ženitna pogodba', v primeru iz besedil verjetno oboje); *zna govoriti kakor dohtar*«zna gučati» *kak fiškališ* 'zna veliko, spretno govoriti'; *osoda udarila mednje/grom vdaro med*

¹² Izvor besed je preverjen po Snojevem *Slovenskem etimološkem slovarju* (2015, spletna izdaja).

njé ‘nekaj jih je zelo presenetilo’; *drva bi na meni sekali* ‘skrajno brezobzirno bi ravnali z menoj’; »*ploh vleče*«/«*plüg vlečé*» (»šega, da mora tisti, zlasti dekle, ki se je nameraval poročiti, a se ni, na pepelnično sredo vleči ploh skozi vas«; SSKJ).¹³

SKLEP

Jurčičeva črtica *Šest parov klobas* je nastala v drugi polovici 19. stoletja in bila že nekaj dni po objavi v *Slovenskem narodu* (1878) prevedena tudi v tedaj še aktualen prekmurski knjižni jezik. Četudi gre za kratko besedilo, se ob primerjavi izvirnika in prevoda, objavljenega v prvem prekmurskem časopisu *Prijatelj*, katerega urednik je bil Imre Agustič, najdejo številne razlike, ki so posledica neenotnega razvoja alpske in panonske slovenščine. V prekmurskem prevodu tako na vseh jezikovnih ravneh najdemo številne značilnosti knjižne prekmurščine, npr. zaokroženi *ü* (*lüboga, trüditi, grünt*), diferenciacijo *mn-* > *vn-* (*vnogim*), vokalizacijo deležnikov na *-l* (npr. *spoznao, postao*), posebne sklonske končnice (*pri volej, v mestaj ...*), pridevniško končnico *-oga* (*dobroga*), rabo dvojinskih oblik (*mladiva dva*), posebno zanikanje (*nega*) in razlikovalno panonsko besedje, npr. *pitanje* ‘vprašanje’, *penezi* ‘denar’, *svétek* ‘praznik’, *vérstvo* ‘gospodarstvo’. Prekmurskemu okolju so približana tudi osebna imena (*Črpnják Marko* namesto *Perčev Jarnej*, *Herbašova dekla* namesto *Pestnikova púnica*). Navedene jezikovne prilagoditve Jurčičeve črtice so bile v osrednjeslovenskem prostoru sicer odklanjane, vendar pa so v času, ko šolanje v Prekmurju še ni potekalo v t. i. novoslovenščini, tudi prekmurskemu bralcu omogočile boljše razumevanje besedila.

VIRI IN LITERATURA

Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor 2013, str. 31–32.

Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor 2015.

Franci Just, *Med verzuško in pesmijo; Poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja*. Murska Sobota 2000.

Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana 2011.

Vilko Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana 2015.

¹³ Citirano po Franu (www.fran.si).

Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Prvi ponatis. Ljubljana 2009.

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*. Maribor 2000.

Natalija Ulčnik, *Začetki prekmurskega časopisja*. Maribor 2009.

E-viri

Prijatelj. *Znanost rašerjüvajoče slovenske novine*. IV/6 (1878). Buda-Pešt. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UUASJ56L/?query=%27keywords%3dprijatelj%27&pageSize=25&fyear=1878> (25. 3. 2016).

Slovenski narod. XI/53 (1878). Ljubljana. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UKREQCP0/?fyear=1878&pageSize=100&query=%27keywords%3dslovenski+narod%40AND%40keywords%3d10.03.1878%27&page=1> (25. 3. 2016).

Fran, *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. Dostopno na: <http://www.fran.si/> (25. 3. 2016).

JOSIP JURČIČ'S ŠEST PAROV KLOBAS (SIX PAIRS OF SAUSAGES) IN THE STANDARD PREKMURJE LANGUAGE

Summary

Josip Jurčič's short story *Šest parov klobas* (*Six Pairs of Sausages*) was written in the second half of the 19th century. A couple of days after it was published in *Slovenski narod* (1878) it was also translated into the then still used Prekmurje standard language. The comparison of the original and the translation, which was published in the first Prekmurje newspaper *Prijatelj* that was edited by Imre Agustič, shows, that even though it is a short text, numerous differences can be found. These differences occur due to the discordant development of the Alpine and the Pannonian Slovene language. The Prekmurje translation shows many characteristics of the standard Prekmurje language on all linguistic levels, like the rounded *ü* (*lúboga*, *trüditi*, *grünt*), the differentiation *mn-* > *vn-* (*vnogim*), the vocalization of participles on *-l* (for example *spoznao*, *postao*), special case endings (*pri volej*, *v mestaj*...), the adjective suffix *-oga* (*dobroga*), the use of dual forms (*mladiva dva*), special negation (*nega*) and the distinguishing Pannonian vocabulary, like for example *pitanje* 'vprašanje' ('question'), *penezi* 'denar' ('money'), *svétek* 'praznik' ('holiday'), *vérstvo* 'gospodarstvo' ('economy'). Personal names are also adapted to the Prekmurje region (*Črpnják Marko* instead of *Perčev Jarnej*, *Herbašova dekla* instead of *Pestnikova púnica*). The above mentioned language adaptation of Jurčič's short story were rejected in the central Slovene region, but, in the times when the language of education in Prekmurje was still the so-called new Slovene, the readers from Prekmurje could understand the text more easily because of these adaptations.

JOSIP JURČIČS *ŠEST PAROV KLOBAS* (SECHS PAAR WURST) IN DER PREKMURJE STANDARDSPRACHE

Zusammenfassung

Jurčičs Skizze *Šest parov klobas* (*Sechs Paar Wurst*) entstand in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und wurde schon einige Tage nach der Veröffentlichung in *Slovenski narod/ Das slowenische Volk* (1878) in die damals noch aktuelle Prekmurje Standardsprache übersetzt. Auch wenn es sich um einen kurzen Text handelt, werden im Vergleich des Originals und der Übersetzung, die in der ersten Prekmurje Zeitschrift *Prijatelj/Freund* des Herausgebers Imre Augstič erschien, zahlreiche Unterschiede sichtbar, die das Resultat einer ungleichen Entwicklung der alpinen und der pannonischen slowenischen Sprache sind. In der Prekmurje-Übersetzung findet man auf allen sprachlichen Ebenen Charakteristika der Prekmurje Standardsprache, z.B. den gerundeten *ü* (*lúboga, trüditi, grünt*), die Differenzierung *mn-* > *vn-* (*vnogim*), Vokalisierung der Partizipien auf *-l* (z.B. *spoznao, postao*), besondere Kasusendungen (*pri volej, v mestaj...*), die Adjektivendung *-oga* (*dobroga*), den Gebrauch von Dualformen (*mladiva dva*), besondere Verneinung (*nega*) und pannonische Unterscheidungswörter z.B. *pitanje* 'vprašanje', *penezi* 'denar', *svétek* 'praznik', *vérstvo* 'gospodarstvo'. Dem Prekmurje-Milieu sind auch die Namen angepasst (*Črpnják Marko* statt *Perčev Jarnej*, *Herbašova dekla* statt *Pestnikova púnica*). Die angeführten sprachlichen Anpassungen von Jurčičs Skizze wurden in dem zentralslowenischem Raum zwar abgelehnt, doch in der Zeit, wo in Prekmurje in den Schulen noch nicht in der sogenannten neuen slowenischen Sprache unterrichtet wurde, ermöglichten sie ein besseres Verständnis des Textes.

Taboriščne novele Branke Jurca: nasilje, animalizacija ženske in razpad osebne identitete¹

Jožica Čeh Steger*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6-32.09Jurca B.

Jožica Čeh Steger: Taboriščne novele Branke Jurca: nasilje, animalizacija ženske in razpad osebne identitete. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 179–197

V prispevku je predstavljena taboriščna proza Branke Jurca, ki je na lastni koži izkusila trpljenje v koncentracijskih taboriščih Gonars in Ravensbrück ter poleti 1945 izdala knjigo taboriščnih novel *Pod bičem*. Iz teh pripovedi, napisanih v izčiščenem realističnem jeziku, razbiramo grozljive podobe fizičnega in duševnega nasilja, lakote, umiranja, razčlovečenja in razpadanja osebnih identitet, a tudi upanja na osvoboditev. Taboriščne novele Branke Jurca mestoma razkrivajo pisateljico zavezanost socialistični ideologiji, vendar ni zašla v pretirano ideološko slikanje taboriščne stvarnosti, kar je posebna dragocenost teh novel.

Ključne besede: taboriščna proza, Gonars, Ravensbrück, realizem, Branka Jurca

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6-32.09Jurca B.

Jožica Čeh Steger: The Concentration Camp Novellas by Branka Jurca: Violence, Animalisation of Women, and Decomposition of Personal Identity. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 179–197

The treatise presents concentration camp prose by Branka Jurca, who herself experienced a great deal of suffering in the concentration camps Gonars and Ravensbrück.

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P5-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine), ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

* Dr. Jožica Čeh Steger, redna profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, jozica.ceph@um.si

In the summer of 1945 she published a book of concentration camp novellas *Pod bičem* ("Under the Whip"). These narratives, written in a clear realistic language, present horrifying images of physical violence and psychological abuse, hunger, dying, dehumanisation, and decomposition of personal identities, but they also present hope of liberation. The concentration camp novellas by Branka Jurca partially reveal her obligation to the socialist ideology, even though she did not use an exaggerated ideological presentation of the concentration camp reality, which makes these novellas even more valuable.

Key words: concentration camp prose, Gonars, Ravensbrück, Realism, Branka Jurca

UVOD

Branka Jurca (1914–1999) je bila rojena v Koprivi na Krasu. Njen oče, zaposlen kot paznik v koprski kaznilnici, je moral ob izbruhu prve svetovne vojne na fronto v Galicijo, kjer je bil hudo ranjen. Po zdravljenju v vojaškem lazaretu na Madžarskem mu ni bilo več treba na fronto, poklicno pa je bil premeščen v mariborsko kaznilnico.² Žena z otrokoma, Branko in Cirilom, se mu je kmalu pridružila. Sprva so našli dom v enosobnem stanovanju stare pritlične hiše na Pobrežju ob Dravi, nato so se preselili v večje in svetlejše stanovanje v ulico Ob železnici. Stanovali so v drugem nadstropju zadnje dvonadstropne hiše ob vojaškem skladišču, do koder je vozil slepi železniški tir.³ Branka Jurca je v Mariboru obiskovala dekliško samostansko šolo in učiteljsiše (1929–1934). Po končani diplomi (1934) štiri leta ni mogla dobiti učiteljske službe, kar je v mladi intelektualki izostrilo čut za socialne krivice in upor. Po končani učiteljski diplomi je nekaj časa delala za strojem v mariborski tekstilni tovarni »Doctor & drugi«. Kmalu so jo premestili v pisarno, vendar tam ni zdržala, zato je to službo pustila. Leta 1938 je začela poučevati pri Svetem Jakobu v Slovenskih goricah in imela v razredu čez osemdeset učencev. Pred drugo svetovno vojno se je v Mariboru pridružila levičarsko usmerjeni mladini, pomagala v ljudskem boju proti socialni krivici in hitlerjevskemu nasilju.⁴ Aprila 1941 je pred Nemci zbežala v Ljubljano. Skupaj z drugimi begunkami iz Štajerske je bila

² Jurčevi so prišli v Maribor že pred koncem prve svetovne vojne. O težkem življenju Primorcev, ki so se po prvi svetovni vojni množično priselili v Maribor, je pisateljica povedala naslednje: »Prišli so iz Primorske – tedaj je ostala ena tretjina Slovencev pod Italijo in najbolj zavedni so pribežali v Jugoslavijo. Naša družina je bila med njimi. Ti Primorci niso imeli ne zemlje ne denarja. Da so živeli, so sprejeli najbolj nepomembne in najbolj osovražene službe: bili so orožniki, dacarji, financarji.« (Jurca 1972: 12)

³ Branka Jurca je svoja otroška leta v Mariboru duhovito popisala v knjigi črtic *Rodiš se samo enkrat* (1972).

⁴ Pisateljčin sin Matjaž Potrč navaja v spominskem zapisu ob stoletnici maminega rojstva, da se je tik pred drugo svetovno vojno vpisala na ljubljansko univerzo (<http://matjazpotrc.splet.arnes.si/clanki/>; ogled: 9. 2. 2016).

nameščena v telovadnici meščanske šole v Mostah (Samsa 1952: 3). Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije se je pridružila osvobodilnemu gibanju in delovala kot kurirka (PBL, 599). Mara Samsa se je spominja, kako je prišla k njej na ljubljanski dom po obleko za prve partizane. Med drugo svetovno vojno je bila internirana v koncentracijski taborišči Gonars in Ravensbrück. Po osvoboditvi je najprej delala pri Glavnem odboru Antifašistične fronte žena, nato se je znova posvetila učiteljskemu poklicu. Poučevala je na dveh ljubljanskih osnovnih šolah, na Prulah in na Levstikovem trgu. Bila je urednica *Cicibana* (1960–1971) in revije *Otrok in družina* (1964–1966). Zavzemala se je za pravice žensk in otrok. Po vojni je izdala taboriščne novele *Pod bičem* (1945), pripoved o življenju redovnice in njeni preobrazbi v partizanko («... potem je zmagalo življenje» (1953)) ter zbirko *Stekleni grad* (1958), ki predstavlja izbor njenih novel iz predvojnega, vojnega in povojnega časa.⁵ Kmalu zatem se je povsem posvetila mladinski književnosti in postala ena najvidnejših mladinskih pisateljic. Izpod njenega peresa je nastalo okrog 35 knjig za otroke in mladino. Prejela je dve Levstikovi nagradi, leta 1960 za knjigo *Okoli sveta* in šest let pozneje še za *Vohljača in prepovedane skrivnosti* (Haramija 2000: 47). Sodelovala je pri Zvezi prijateljev mladine, pri bralni znački, Kurirčkovem festivalu idr. Bila je članica ZK in ZZB NOV, udeleženka NOV, nosilka partizanske spomenice 1941 in reda zaslug za narod z zlato zvezdo. Za svoje dolgoletno uspešno, prizadevno družbeno delo, zlasti za delo z mladimi in za mlade, je prejela priznanje OF. Umrla je po dolgi bolezni dne 6. marca 1999 v Ljubljani.

Ob stoletnici rojstva Branke Jurca je bila na njeni rojstni hiši v Koprivi odkrita spominska plošča. V Brjah pri Koprivi, od koder je bil doma njen oče, so domačini po njej poimenovali eno od vaških poti. V soavtorstvu Andreja Curka in Marjete Malešič je o pisateljici nastal dokumentarni film. Izšli sta tudi dve knjižni publikaciji: *Kopriva nikoli ne pozebe. 100 let spomina na Branko Jurca* (2014) v uredništvu Marjete Malešič in knjižni izbor kratke proze za odrasle *Pot v svobodo* (2014) pri založbi Litera v uredništvu Jožice Čeh Steger. Literarno zapuščino pisateljice in publicistke Branke Jurca so njeni sorodniki predali v Pokrajinsko in študijsko knjižnico Ivana Potrča Ptuj, kamor je s soprogom Ivanom Potrčem pogosto in rada zahajala.

ZAČETKI LITERARNEGA USTVARJANJA BRANKE JURCA V MARIBORU

Branka Jurca je začela literarno ustvarjati v tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je živela v Mariboru. Tematsko je posegala v kraško in štajersko socialno

⁵ Z novelo *Dva* je Branka Jurca uvrščena tudi v antologijo krajshe proze slovenskih avtoric *Klič me po imenu* (2013), ki jo je uredila Silvija Borovnik.

stvarnost tistega časa. Njene novele so nastale iz stvarnega življenja in iz izkušenj, zlasti iz prizadetosti nad socialnimi in moralnimi krivicami. Po mariborskih predmestjih je spoznavala revščino ljudi in socialno ter družbeno krivičnost občutila tudi sama, ko je bila brez službe. Pod vlivom takratnega družjenja s primorskima komunistoma Pinkom Tomažičem in Antonom Veluščkom - Matevžem je v njej zorela misel o boju za pravičnejšo podobo sveta (Samsa 1952: 3). S prvimi socialno občutenimi novelami se je pridružila valu socialnih realistov. Pisati je začela iz osebne prizadetosti, iz odpora proti socialnemu ponižanju in ponižanju ženske kot osebnosti (Hofman 1978: 105). Eno od svojih prvih novel z naslovom *Izgon* je leta 1939 objavila v reviji *Obzorja*, ki je med letoma 1938 in 1940 izhajala v Mariboru v uredništvu Vladimirja Kralja in Bratka Krefta. V uvodniku prve številke *Obzorij* sta urednika poudarila, da je revija v prvi vrsti namenjena mladim pisateljem, ki so na dolgo neprebujenem severovzhodnem delu države začeli ustvarjati pravo socialno prozo. Med drugim sta zapisala, da bo revija navajala k stvarnemu dojetju socialne, moralne in gospodarske resničnosti tudi s publicističnimi članki, dopuščala načelo svobode svetovnega nazora, kolikor bo ta v skladu s koristmi našega naroda, in obravnavala pereča vprašanja narodovega življenja v njihovi zgodovinski vzročnosti. Že v prvem letniku revije so se z literarnimi prispevki oglasili danes najvidnejši vzhodnoslovenski socialnorealistični pisatelji, kot so Ivan Potrč, Anton Ingolič, Miško Kranjec, Ferdo Godina in Jože Kerenčič. V drugem letniku se je Tonetu Čufarju, Ferdu Godini, Antonu Ingoliču, Milanu Kajču, Ivanu Potrču, Maksu Šnuderlu in Cvetku Zagorskemu pridružila tudi Branka Jurca. Leta 1939 je objavila tri novele; *Kristino* in *Vrnitev* v *Sodobnosti* ter *Izgon* v *Obzorjih*. Novelo *Kristina* je večkrat omenjala kot svojo prvo novelo in navajala, da ima biografsko podlago v težkem življenju sosede, ki je živela pri njih. Napisala jo je na podstrešju prijateljice Silvire Tomasini in jo poslala Ferdu Kozaku, tedanjemu uredniku *Sodobnosti*. Ta je bil nad novelo navdušen in jo je takoj objavil (Jurca 1972: 12). Tudi sicer so kritiki začetno pisanje Branke Jurca zelo dobro sprejeli. Med ocenjevalci teh zgodnjih novel je bil prav tako njen poznejši soproj Ivan Potrč. Pohvalno oceno ji je napisal v *Večerniku*, kjer je bil tedaj zaposlen kot novinar. Pisateljica se spominja, kako je pozneje v šali večkrat povedal, da je bil zaradi te ocene kaznovan tako, da je avtorico po drugi svetovni vojni dobil za ženo (Kladnik 1993: 12).

V noveli *Izgon* (*Obzorja* 1939) je že tematizirano življenje primorskih beguncev pred drugo svetovno vojno v Mariboru in pripoveduje o mladem paru, prebivajočem v skromni podstrešni sobi. Andrejc in Julika delata v tovarni. Rada bi si ustvarila družino, toda v njuno življenje usodno poseže policijski odlok o izgonu Andrejca iz države. Razpoloženski opis mrzlega ozračja v jesenski pokrajini pod Pohorjem še nekoliko po cankarjansko napoveduje neprijetne dogodke, ki se bodo zgodili. Andrejc, primorski begunec, je v Ma-

riboru spoznal dekletu, dobil delo, a je brez domovinske pravice. Tudi sicer se težko navaja na ljudi in mrzlo ozračje pod Pohorjem. Ohranil je pokončno držo in obsoja prebegle rojake, ki so v Kraljevini Jugoslaviji s klečplazenjem pridobili državljanstvo in uradniške službe. Zaradi sodelovanja v delavski stavki mu preti izgon iz mesta in države. Dekle želi z njim, vendar ji je zaradi nosečnosti vstop v tujino prepovedan, zato se odloči za splav. Opravi ga pri neki ženski, vendar se po nestrokovno opravljenem posegu začnejo težave in zaradi zastrupitve umre. Umiranje dekleta je opisano precej naturalistično. Iz dekletovih očitkov, da ji fant ne pomaga, potem ko je bila ona pripravljena zanj storiti vse, se že razbira za pisateljico značilna povojna tema nasprotja med spoloma. Andrejč po dekletovi smrti zapusti mesto in gre v neznanost. V novelah Branke Jurce srečujemo praviloma pogumne in čutne ženske, ki imajo neizmerno voljo do življenja in se borijo za življenje svojih otrok. Julika iz novele *Izgon* je edini ženski lik, ki se odloči za prekinitev nosečnosti. Pisateljica te novele pozneje ni vključila v svojo povojno zbirko *Stekleni grad* (1958).

Novela *Vrnitev* (*Sodobnost* 1939) pripoveduje o propadlem upanju mariborskega zapornika, ki ga po desetih letih ječe pomilostijo in upa, da bo lahko začel novo življenje. Iz mariborske kaznilnice se vrača proti domu ob Dravi. Toda ko prestopi prag domače bajte, spozna, da se nima kam vrniti. Žena ima z gospodarjem hiše že dva otroka, hčerka dela in ljubimka v gostilni na Studencih. Tudi v noveli *Ljubezen* (*Sodobnost* 1940) je dogajanje umeščeno na štajerski konec, vendar kraj ni natančneje poimenovan, kar je posebnost te novele, saj je pisateljica dogajalne kraje običajno poimenovala z zemljepisno preverljivimi imeni. Novela pripoveduje o neizživeti ljubezenski strasti meščanske ženske v nekem podeželskem trgu, najbrž pri Svetem Jakobu, kjer je pisateljica leta 1938 dobila službeno mesto učiteljice.

V štajersko okolje je umeščena tudi novela *Medvladje* (*Nova obzorja* 1951). Po nastanku sodi v povojni čas, a tematizira nemško okupacijo Maribora. Pri opisu razstrelitve Glavnega (danes Starega mostu) in železniškega mostu čez Dravo je Branka Jurca sicer izhajala iz zgodovinskih dejstev,⁶ vendar je bil v središču njenega zanimanja oris duševnega stanja ljudi ob razstrelitvi obeh mostov. V drugem delu novele izstopa prizor, kako množica ljudi, zlasti žensk in otrok, vdre v zastraženo in goreče vojaško skladišče pri Magdalenskem parku. Prerivanje, verbalno in fizično obračunavanje, grabljenje po moki, olju

⁶ Ob približevanju nemške vojske iz Šentilja proti Mariboru je jugoslovanska kraljeva vojska izdala ukaz o rušitvi mariborskih mostov čez Dravo in jih je dne 7. aprila 1941 tudi razstrelila. Glavni most, zgrajen v letih 1909–1913, ki je veljal v tistih časih za arhitekturni biser avstrijske monarhije, se je zlomil na dvoje, nemška vojska pa je ob porušenem Glavnem mostu kmalu zgradila pontonski most. Železniški most pa ni bil docela porušen, zato je po njem nemška vojska nemoteno nadaljevala pot proti Celju. (Lešnik 2013: 45)

in drugih živilih v gorečem skladišču je opisano naturalistično. Pri tem se na eni strani razkriva odpor do jugoslovanskih vojakov, hitlerjevcev in premožnejših stanovalk, a na drugi strani naklonjenost do revnih delavskih družin. Slikovito je ubesedeno kaotično stanje ljudi v napetih duševnih situacijah, prepričljivo so opisane reakcije posameznikov kakor tudi socialne razlike, ideološka in nacionalna nasprotja med ljudmi. S posebno toplino je izrisana podoba delavske matere s šestero lačnih otrok.

TABORIŠČNE NOVELE

Branka Jurca je bila med drugo svetovno vojno internirana v koncentracijski taborišči Gonars in Ravensbrück. Pod italijansko zasedbo je najprej prebila dobrega pol leta v Gonarsu. Pred kapitulacijo Italije, ko je sodelovala pri ljubljanskih demonstracijah, so jo Italijani znova aretirali in predali Nemcem. Iz ljubljanskega zapora je bila nato med prvimi internirana v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, kjer je prebila poldrugo leto, vse do osvoboditve (Samsa 1952: 3). V Ravensbrücku, največjem ženskem koncentracijskem taborišču, so se znašle interniranke različnih narodnosti iz štiridesetih držav. Morale so prisilno delati, na njih so opravljali tudi zločinske medicinske poskuse. Med letoma 1939 in 1945 je bilo v tem taborišču registriranih okrog 132.000 žensk in otrok, od tega 2230 Slovenk. V zadnjih mesecih vojne so v taborišče Ravensbrück množično vozili interniranke iz drugih taborišč in jih veliko umorili. Potekale so grozljive selekcije bolnih in slabotnih za zaplinjevanje in krematorij (Morrison 2000: 30). Med slovenskimi internirankami je bilo veliko intelektualk, kot so dr. Angela Piskernik, Vera Albreht, Marjana Golob, Meta Vidmar, Mara Čepič, Branka Jurca, Sanja Lapajne, Erna Muser, Cita Potokar, Vida Zavrl, Angela Vode, dr. Majda Mačkovšek, Marija Žumer idr. (Muser/Zavrl 1971).

Branka Jurca je že poleti leta 1945, tj. dva meseca po osvoboditvi, izdala knjigo z naslovom *Pod bičem*, v katero je uvrščenih devet novel o trpljenju internirank v Gonarsu in Ravensbrücku.⁷ V pripovedih omenjene zbirke bemo o grozljivi lakoti, ponižanju, pretepanju, umiranju žensk in otrok, o razpadu osebnih identitet, o umazaniji, smradu, ušeh idr. Prvih pet novel se nanaša na Gonars (*Murčki, Srečanje, Sonce v taborišču, Požar, Upor*), v šesti

⁷ Branka Jurca o svojem trpljenju v obeh koncentracijskih taboriščih in o grozotah nacističnega nasilja svojima otrokoma ni želela pripovedovati. O tem ni rada govorila niti v številnih intervjujih, ki jih je imela kot ena najvidnejših mladinskih pisateljic povojnega časa. Odprto ostaja vprašanje, zakaj pisateljice ne najdemo med avtoricami spominskih pričevanj iz Ravensbrücka, ki so izšla leta 1971 v knjigi *FKL: Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück* v uredništvu Erne Muser in Vide Zavrl.

(*Beračice*) je tematizirano čakanje zapornic v ljubljanski ječi na transport za Ravensbrück, zadnje tri pripovedujejo o trpljenju v Ravensbrücku (*Pa ne bomo jedle, Maščevanje, Pot v svobodo*).

PRIPOVEDI O KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU GONARS

Novela *Murčki*⁸ pripoveduje o neizmerni lakoti internirancev v Gonarsu in o njihovi močni želji po svobodi. Pretresljivi so opisi mlade kmečke žene, katere mož je od lakote umrl v taborišču na Rabu, sama pa je z otrokoma zaprta v Gonarsu. Da bi nahranila dojenčico, proda murčke, svoje zadnje bogastvo, za tri kilograme fig. Toda oslabela deklica dobi grižo in umre. Opis obupane in razčlovečene matere Tonce, ki brez milosti spodi nekega na smrt oslabelega otroka, prosečega za sladki sadež, je naravnost srhljiva. Sredi pogubne lakote, propadanja teles, vodenih obrazov, steklenih oči in otekajočih nog izstopa impresionistični opis prebujajoče se pomladi onstran taborišča ter izraža pisateljičin čut za lepoto narave in upanje na odrešitev iz taboriščnega pekla. Novela *Srečanje* se začne z opisom še precej mrzlega ozračja in prvih znakov prebujajoče se pomladi onstran taborišča, čemur sledi opis psihotičnega stanja množice internirank, ki opazujejo široko vrsto po polju bližajočih se sestradanih zapornikov z Raba in si v kratkih, lapidarnih stavkih prek ograje izmenjujejo sporočila o življenju in smrti. Dekle zagleda med zaporniki svojega fanta, čez ograjo mu vrže kruh, on pa ji obljubi, da se bosta po vojni poročila. Spet druga interniranka sporoči očetu, da je njegova žena že mrtva. Neki fant stisne pest in zakriči, da so mu beli ubili očeta. Pripoved je dialoška in brez izrazitejše metaforike.

V noveli *Sonce v taborišču* je pozornost usmerjena na različno socialno in izobrazbeno strukturo internirank, na podlagi česar se oblikujejo skupine in hierarhični odnosi med njimi. V barakah se nahajajo revolucionarke, ostarele, težko premikajoče se ženske, meščanke, beračice, dekleta, žene in matere z otroki. Nekaterne so dobivale od doma pakete s hrano, druge so živele samo od menaže iz kotlov. Najrevnejše so vaške Čabranke z otroki. Italijani so jim požgali domove in nimajo več nikogar, zato nikoli ne dobijo paketov. Posamezne skupine se oblikujejo znotraj barake ali med posameznimi barakami. Pazniki priganjajo ženske na sonce. Bogatejše se pred barakami češejo, revne glodajo skorjico kruha in si hkrati obirajo cela gnezda uši, ki so bile stalne spremljevalke vojnih taborišč. Opisi obiranja uši so naturalistični. Ena od žensk celo izjavi, da so uši na Rabu objedle otroka.⁹ V noveli *Sonce v taborišču* so uši vzrok za

⁸ Murček je uhan z okraskom zamorčkove glave.

⁹ O razširjenosti uši v taborišču piše tudi Milena Mohorič v *Motivih z Raba* (1946).

zmerjanja, prepire in izogibanja med jetnicami. Nekatere so si jih redno čistile, druge, zlasti starejše beračice, so se jih navadile in živele z njimi. Pripoved o taboriščnem vsakdanu se zoži na posamezne dogodke okrog delitve paketov in na lačno mater z otroki, ki nikoli ne dobi paketa. Ob delitvi paketov mnoge Čabranke topo sedijo ali kričijo, da bodo umrle od lakote. Slabotni in lačni otroci pri ženskah, ki so dobile paket, zaman prosijo za skorjo kruha. Med internirankami ni več nobenega sočutja in solidarnosti, deluje le nagon preživetja. Nekatere so razdražljive, histerične, sebične in povsem otopele za bolečino drugih. Grozljivi so opisi lačnih otrok in izvajanja nasilja nad njimi. Neka branjevka zaloti fanta, Toneta in Francija, pri kraji prepečenca, ju začne zmerjati s kradljivo sodrgo, skače s škornji po njunih prstih in se pri tem še smeji. Druga dva lačna fanta, Marjan in Martin, oprezata okrog pisarne s paketi in opazujeta oficirja, kako je rezal marmelado in vrtal v slanino. V deževni noči fantje vdrejo v to pisarno. Fant, ki je le še »sestradana škržat«, prinese v barako materi in mlajšima otrokoma pravo pojedino. Na pogradu jedo, a naslednje jutro je sledila preiskava. Spet drugje lačne ženske kričijo na oficirje, ti pa jih priganjajo iz barak na sonce. Neka poštarica s Štajerskega jim zabrusi: »Na soncu se še črv posuši. Kruha, kruha nam dajte, svinje! Kruha!« (Jurca 1945: 23)

Novela *Požar* opozarja na nesoglasja in ideološke razlike, ki vladajo med internirankami v baraki. Kmetice molijo rožni venec ali bi rade spale, druge ženske, h katerim pripada tudi pripovedovalka, pojejo revolucionarne pesmi. Ko slišijo krik, da je nekdo zanetil požar, nekatere zbežijo na prosto in si sprva ogledujejo impresionistično opisano čarobnost zvezdne noči, nato sledijo dramatični in grozljivi prizori boja sebičnih in otopelih žensk za golo življenje. Iz barak se drenjajo matere z bosonogimi in koščeni otroki ter ostarele in onemogle ženske, medtem ko mlajše skačejo skozi okno. Mnoge v temi iščejo svoje stvari in prebujajo speče otroke. Mlada mati prosi za pomoč žensko, da bi ji pomagala rešiti dete, ki ga je rodila v baraki. A ta jo neusmiljeno zavrne. Iz barak se še najmanj mudi beračicam. Sestradani fantiči poskušajo iztrgati neki ženski iz rok škatlo s hrano, ona pa se spravi nanje s pestmi in kriči, da jih bo do smrti pretepla (»S pestmi in stisnjenih zob je tolkla po otrocih, ki so se topli za skorjo, za hruško, za drobtino« (Jurca 1945: 40)). Interniranke same posegajo po bombah za gašenje, saj jim osebje taborišča ne pomaga, mlad vojak z gasilno bombo niti ne zna ravnati. Grozljiv je prizor travmatizirane Čabranke s prestrašenim dekletcem, ki naenkrat zbeži proti ograji z bodečo žico. Hoče se rešiti pred ognjem, posnemati velike rejene podgane, ki so v smrtni grozi preskočile ograjo in se zapodile preko polja. Dekletce se vzpenja po ograji, želi v svobodo, a vojak z oglednega stolpa ustrelil vanjo:

Za hip je Mimica pogledala navzgor, preko hiše. Kmalu bo rešena. Skočila bo na pot, ki pelje okrog taborišča, za trenutek se bo ustavila, potem bo drla

čez drn in strn, čez sveža, mlada polja, čez jarke, mimo vrb in murv, tja proti hribom, ki so se odražali na obzorju.

Drobno zrno se ji je zasekalo v prsi. Začutila je, kako ji po životu curlja v tankem curku. Samo še korak! Zameglilo se ji je pred očmi, razklenila je prste in padla po žični ograji vznak. (Jurca 1945: 42)

Italijanski vojaki so deležni obtožb in psovok, vendar jih pisateljica ne slika samo črno. Izjema je v tej noveli podoba pretresenega vojaka, ko vidi, da je kolega ustrelil bežečo deklico. Novela se s sklene z naturalističnim opisom. Naslednje jutro po požaru Čabranke z otroki iščejo na pogorišču raztreseno hrano. Vojaki jih pri tem neuspešno odganjajo. Eden od njih pobere s pogorišča zadušeno podgano in jo obesi sestradani ženski za vrat. Ta je zbežala, koščeni Čabrančki pa so še naprej nosili v usta kostanje.

PRIPOVED O LJUBLJANSKI JEČI

V noveli *Beračice* je dogajanje umeščeno v ljubljanski zapor, kjer so aretiranke čakale na transport za italijansko taborišče. Pripovedovalka in njena prijateljica sta bili ujeti na Obrtni ulici. Znajdeta se v zaporniški sobi, kjer je vzpostavljena hierarhija. Ženske so si razdelile prostor, kmečke in gruntarske se odmikajo od beračic, ki so pristale v zaporu, ker so jih po ljubljanskih ulicah pobrali skupaj z demonstrantkami. Beračice stegujejo koščene roke, kmetice jih prezirajo in zmerjajo zaradi uši, ki jih imajo polna gnezda po obleki. Nekatere se nočejo očistiti, druge jih stiskajo in stresajo po tleh. Od beračic se prav tako odmikajo politične zapornice, ker so prepričane, da to žali njihov borbeni ponos. Tudi novinki si izbereta svoj prostor čim dlje od njih. V nadaljevanju se perspektiva zoži na pripoved o beračici Trezi, ki s svojo zgodbo o možu – ta jo je že pred leti zapustil – edina prinese v zaporniško sobo nekaj smeha. Poigravala se je z mislijo, da jo bo rešila hčerka, ki je ljubimkala z italijanskim majorjem. Vendar je bila kljub vsemu internirana v italijansko taborišče, kjer je vse bolj hiralala in umrla v največji zapuščenosti. Novela *Beračice* opozarja na nestrpnost in predsodke do drugačnih, v tem primeru beračic, kakor tudi na problem pomanjkanja narodnega ponosa slovenskih deklet, ki so med vojno sodelovale oziroma ljubimkale z italijanskim okupatorjem.

V noveli *Upor* so kot socialna skupina ponovno izpostavljeni Čabranci. Nekatere Čabranke se komaj držijo na nogah, postajajo vse bolj brezbrizne in otopele, vendar kljub lakoti in ponižanju tudi v njih kakor v drugih internirankah še tli upanje, da se bodo rešile iz taboriščnega pekla. Pisateljica navaja, da je bila pred kapitulacijo Italije v taborišču Gonars zmeraj slabša hrana. Veliko jetnikov je od lakote pomrlo, zato so za internirance potrebovali celo

novo pokopališče. Jurca je v tej noveli pozorna na ideološke razlike med internirankami, na podlagi katerih se oblikujeta skupini vernih in nevernih taboriščnic. Slednje pripravljajo upor ob nuncijevem obisku taborišča, medtem ko so Čabranke in druge kmečke ženske pobožne in molijo iz prepričanja ali kar iz navade. Upornice vzklikajo protestna gesla (»Dol s farji!«), ob zahtevah po kruhu, svobodi in domovini se jim pridružijo tudi nekatere Čabranke. Ves tabor preraste v upor, nočejo nuncijevega blagoslova in nekatere začnejo peti pesem Hej Slovani. Sporočilo novele vsebuje misel o ideološki prevzgoji ljudi:

*»So mislili, da nas bodo z obljubami podkupili!«
»Seveda,« je kriče razlagala strojepiska, ki je že od nekdaj smatrala za svojo največjo dolžnost, da se bori proti duhovnikom. »Je mislil, da ima pred seboj slovenske putke, ki so nič koliko poslale v Rim za zamorčke!« (Jurca 2014: 133)*

PRIPOVEDI O TRPLJENJU V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU RAVENSBRÜCK

Novela *Pa ne bomo jedle* pripoveduje o fizičnem in psihičnem nasilju nad internirankami različnih narodnosti v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, o prisilnem delu za tekočim trakom Siemensovega obrata in uspelem uporu delavk v obratu te tovarne zaradi odtegotanja že tako slabe hrane. Interniranke različnih narodnosti (Slovenke, Rusinje, Ukrajinke, Poljakinje, Čehinje, Belgijke, Francozinje idr.) so v tovarni le številke, z njimi ravnaajo kakor s čredo. Oblečene so v tanke, strgane obleke, na glavi imajo belo ruto, na nogah težke, lesene cokle. Pripovedovalka je pozorna na nacionalno pripadnost internirank, kako opravljajo delo, kako prenašajo mraz, strah, hudo lakoto, kolikšna je njihova kolektivna zavest, kako so odločne v uporih zoper nadzornika in paznico, ki jih zverinsko pretepa. Iz pripovedi se razbira pripovedovalkina naklonjenost do slovanskih jetnic. Interniranke k uporom zaradi odtegotanja hrane nagovorita Slovenki. Slovanke so nezaupljive do meščanskih, zlasti belgijskih in francoskih internirank, vendar pisateljica internirank po nacionalni pripadnosti ni povsem polarizirala. Med strahopetnimi so tudi nekatere Slovanke, za najbolj boječo je označena Čehinja Vanda, ki je dobivala od doma pakete, zato iz kotla niti ni jedla, a se je kljub temu bala upreti. A tudi ko Belgijke kršijo dogovor o stavki in paznico prosijo za hrano, jim ostarela belgijska učiteljica Bernardette očita, da so osramotile svojo državo pred vsem svetom. Politično opredeljene zapornice iz svoje skupine izločijo tudi kočevsko Nemko Herto, ki se je v tovarni z zagnanim delom prilizovala paznici in nadzorniku ter tožila druge delavke. Kakor drugje se je tudi v taborišču poskušala znajti, ponarejala je lističe za kosilo in jih prodajala Francozinjam

in Belgijkam za kruh. Zaradi njenega goljufanja so bile kaznovane vse ženske z odvzemom polovičnega obroka, čemur so se uprle in jim je tudi uspelo.

Pripoved Branke Jurca o delu in nasilju nad jetnicami je podobna spominskim pričevanjem žensk iz Ravensbrücka. V Siemensovem obratu je primanjkovalo izurjenih delavcev, odpor do dela je bil prisoten celo pri nemških mojstrih. Delavke so bile strogo nadzorovane, delale so z odporom, zaradi česar so bile kaznovane s stradanjem in pretepanjem. Opisi pazničinega izvajanja nasilja nad internirankami opozarjajo, da je ženska po brutalnosti nad delavkami lahko prekašala tudi moškega. V noveli izstopa lik paznice Julike, ki je bila po mnenju delavk in nadzornika najbolj vražja in sposobna vsega. Ženske se v tovarni niso smele pogovarjati, paznica v visokih in težkih škornjih je hreščeče kričala na njih in se jim prezirljivo posmehovala ali celo rogala. Odtegovala jim je hrano, deležne so bile nenehnih preiskav in ponižanj. Pred njo so se morale do golega sleči. Vpričo drugih jih je prostodušno pretepala. Med drugim je zahtevala od žensk, da so povsem gladko počesane, sicer jih je kaznovala tako, da jim je odrezala lase. Zanj so bile le tatice, ničvrednice ali smeti. Interniranke so se je bale, a so se ji tudi upirale. Fizično obračunavanje se je udomačilo tudi med internirankami samimi. Živalske metafore za paznico – interniranke pravijo, da ima jastrebove oči ali jo imenujejo kača – ponazarjajo njeno razčlovečenost in krutost.

Novela *Maščevanje* je osredinjena na dogodke aprilskih dni leta 1945 v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, ko so nacisti zaradi približevanja sovjetske vojske že praznili taborišče. Jurca se je v tej noveli brez posebnega obtoževanja vživela v duševnost Ukrajinke Vere, blokove, ki je nad jetnicami še do nedavnega vihtela bič, a ubesedila tudi grozljivo maščevanje razjarjenih taboriščnic nad njo. Vera se boji maščevanja taboriščnic in obenem želi na novo zaživeti. Skozi notranji monolog sledimo njenim prebujenim spominom na široka žitna polja in na pomlad v domovini. Rada bi napravila križ nad življenjem v taborišču in se vrnila domov, morda k sestri. Ko so Nemci preplavili Ukrajino, je odšla zdoma in si služila kruh po nemških tovarnah. Nato je pristala v taborišču, kjer je najprej delala za železnimi stroji, postala vodnica oddelka in nato še blokova. Dokler je imela oblast, so se ji taboriščnice prilizovale. Po nočnem prehodu sovjetske fronte mimo taborišča se je vse spremenilo. Razjarjena množica jetnic dobi moč, ona jim poskuša uiti, a se zapodijo za njo, jo zmerjajo s podlasico in obmetavajo s kamni. Pod težo velikega kamna se zgrudi in umre, razjarjene taboriščnice pa že iščejo novo žrtev. Podobno kot v prejšnji noveli so tudi v tej uporabljeni izrazi iz taboriščnega žargona (blokova, blokovstvo, oberinka), katerega sestavni del so tudi živalske metafore za esesovske paznice in stražarje ter za redarke in starešinke blokov (stari lisjak, gestapovski pes, podlasica, gadi idr.). Grožnja razjarjenih taboriščnic, da se bodo maščevale vsem »gadam, ki so jim pili kri«, odpira

moralno-etična vprašanja o žrtvah vojnega nasilja in o njihovi sposobnosti odpuščanja. Maščevanje nad krvniki ni bil pisateljičin način razmišljanja. Kot interniranka dveh koncentracijskih taborišč je predobro vedela, da zlo rodi le še hujše zlo in vodi v popolno razčlovečenje. Pripovedovalkina empatija do blokove, ki jo ubijejo razjarjene taboriščnice, nakazuje potrebo po spravi in odpuščanju že leta 1945. Podobne misli se razbirajo iz dokumentarnega filma *Die Frauen von Ravensbrück* režiserke Lorette Walz.¹⁰

Novela *Pot v svobodo* zaključuje zbirko taboriščnih novel *Pod bičem* in tematizira vse bolj kaotične razmere ob praznjenju ženskega koncentracijskega taborišča Ravensbrück in marš jetnic, ki so jih priganjali nacisti v begu pred Rusi proti taborišču Malchow, kjer so jih nameravali naložiti na ladje in utopiti v morju.¹¹ Branka Jurca se v prvem delu novele *Pot v svobodo* osredinja na kaotične razmere v taborišču, agresivnost in surovost nacistične uprave. Paznice ob bližajoči se sovjetski vojski v taborišču ne morejo več zagotoviti železne discipline in se zverinsko izživljajo nad jetnicami, ki se vse bolj upirajo delu in skrivajo po vseh možnih luknjah taborišča.

Podobno kot preživele taboriščnice v že omenjenem dokumentarnem filmu *Die Frauen von Ravensbrück* opisujejo pošastno podobo esesovskih paznic tudi slovenske interniranke iz Ravensbrücka, kakor lahko beremo v zborniku FKL *Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück* (1971). Paznice v podobi pošasti so podrobneje opisane tudi v knjigi *Frauen in Konzentrationslagern Bergen-Belsen, Ravensbrück* (1994). Bile so surove, podivjane, agresivne, po večini tudi umsko zaostale nacistke, ki so imele nalogo, da so brezčutno in čim grše ravnale z jetnicami. Taboriščnice so obravnavale – tako so bile izšolane – kot družbeno in biološko manjvredna bitja. Če se je v njih prebudil čut človečnosti, so morale na prevzgojne tečaje, od koder se največkrat niso vrnile. Družile so se z esesovskimi stražarji in opravljale nadzorno službo v revirju, skladiščih, industrijskih obratih, na zunanjih deloviščih, skratka, povsod, kjer so se nahajale taboriščnice. Brcale so jih s težkimi škornji, pretepale s pestmi ali z bičem ter nanje ščuvale tudi dresirane volčjake. Za taboriščnice so si izmišljevale nečloveške kazni, jih po ure in ure pustile stati povsem nage. V mrazu in snegu so jih polivale z mrzlo vodo, nanje so grozljivo kričale, jim odtegovalle hrano, zapirale v bunkerje idr. Tudi na risbah so prikazane kot

¹⁰ Dokumentarni film je nastal leta 2005 na podlagi intervjujev z več kot dvesto jetnicami iz vzhodne in zahodne Evrope, ki so preživele grozo v koncentracijskih taboriščih Moringen, Lichtenberg in Ravensbrück. Čeprav so preživele toliko nasilja in ponižanj, iz njihovih pripovedi ni razbrati obtoževanja ali sovraštva (<https://www.youtube.com/watch?v=gY2vUufKrek>. Ogled 3. 2. 2016.).

¹¹ Esesovske enote so začele prazniti taborišče 27. aprila 1945. Dne 30. aprila 1945 so sovjetske vojaške enote prispele v Fürstenberg, osvobodile taborišče Ravensbrück in do 3. maja 1945 dosegle še interniranke na maršu ter jih prav tako osvobodile (Schäfer 2002: 16).

pošasti; visoke in krepke stojijo razkrečeno v visokih škornjih, divje gledajo in mahajo z bičem. Ob sebi imajo pogosto tudi dresiranega psa. Med paznice je nacistični aparat sprva sprejemal le krepke in visoke ženske, ki so že z zunanostjo zbujale strah in trepet. Pozneje so jih potrebovali zmeraj več in so nameščali tudi manjše. Premoč nad taboriščnicami so nemalokrat izrabljale tudi funkcionarke iz vrst taboriščnic (starešinka bloka, blokova, Blockälteste; starešinka sobe, štubova, Stubenälteste; kolonka, Kolonnenführerin) (Muser/Zavrl 1971: 64–66). Pri tem so nemalokrat pozabljale, da so bile tudi same taboriščnice. Prve taboriščnice funkcionarke so bile Nemke, Avstrijke, Čehinje in Poljakinje. Od Slovenk so bile na položajih le tri, ena blokova in dve redarki (Muser/Zavrl 1971: 68).

V noveli *Pot v svobodo* je v enem od prizorov s končnega marša predstavljena opijanjena paznica. Na sebi ni imela več uniforme, a je še zmeraj zverinsko kričala in klatila z bičem po internirankah, slovenske in ruske jetnice pa se ji maščujejo tako, da jo zvrnejo v jarek. V noveli razbiramo tudi pripovedovalnikino navdušenje nad zmagujočo sovjetsko vojsko in nesoglasja med slovenskimi taboriščnicami. Slovenke in Rusinje so prikazane kot najbolj bojovite upornice zoper policajke in blokove,¹² ki se po opisu ne razlikujejo od esesovskih paznic. Taboriščnice očitajo funkcionarкам, da so vohunke in podrepnice, zanje uporabljajo tudi enake živalske metafore (psice, domači gadi) kot za paznice. Novelistični lik slovenske blokove¹³ ne nadzira le slovenskih taboriščnic, ampak tudi Francozinje in pripadnice drugih narodnosti. Utaplja se v črnogledosti in jadikovanju, slovenske taboriščnice pa ji očitajo, da ni bila nič boljša od drugih. Na precej razglašene odnose med slovenskimi taboriščnicami opozarja del pripovedi o evakuaciji taborišča. Slovenke se na zadnjem maršu precej strnjeno držijo na repu kolone, ker želijo tako kot druge

¹² Blokova je bila podrejena esesovski paznici. Odgovorna je bila za red in snago v bloku, nadzorovala je delitev hrane, oddajala in razdeljevala pisma, na apelu poročala število jetnic idr. Nekatere blokove so prevzemale esesovske metode (grobno pretepanje, kričanje, ovajanje), da bi se prikupile esesovskemu vodstvu in obdržale na privilegiranem položaju. Za jetnice so bili najhujši duševni pretresi, ko so ugotovile, da jih ne uničujejo samo esesovci in esesovci, temveč tudi lastni ljudje. Branka Jurca uporablja za starešinko bloka in sobe poljska izraza blokova in štubova, kakor so ju v taborišču uporabljale Slovanke in včasih celo Nemke.

¹³ Jugoslovanke so dobile svoj blok leta 1943, to je bil blok številka 7, vendar so bile v tem bloku tudi jetnice drugih narodnosti; Francozinje, Belgijke, Litvanke, Luksemburžanke, Nizozemke, Nemke idr. Junija 1943 je postala blokova komunistka Marija Vovk z Jesenic, vendar je na tem mestu ostala le do konca leta, ko so jo izpustili iz taborišča. Po pisanju Erne Muser in Vide Zavrl (1971: 68) naj bi bila prestroga, ukazovalna in tudi pristranska, česar rojakinje zagotovo niso mogle razumeti. Avgusta 1944 so jugoslovanski blok spremenili v bolniškega, Jugoslovanke (tako so bile največkrat vpisane Slovenke) pa so razdelili v glavnem po poljskih blokkih. (Muser/Zavrl 1971)

Slovanke zaviti s poti in počakati na sovjetsko vojsko, vendar v svojo skupino ne sprejmejo sonarodnjakinje in policajke Mare.

Slovenske taboriščnice, ki so bile v Ravensbrücku, v spominskih zapisih poudarjajo medsebojno solidarnost. Nekoliko drugačen pogled na njihovo sobivanje se razbira iz knjige Angele Vode *Spomini na suženjske dni*, ki jo je avtorica napisala po vrnitvi iz taborišča, tj. septembra 1946, in jo predložila Novi založbi, vendar je Finžgar zaradi Kidričevega nestrinjanja ni dal natisniti. Ta rokopis je prebrala tudi Erna Muser in avtorici očitala individualizem ter preveč meščanske poglede na svobodo (Vode 2000: 208). Angela Vode se je v taborišču Ravensbrück, kakor je razbrati iz njenih spominov, precej družila z Rusinjami in s Francozinjami, do Slovenk pa je bila mestoma precej kritična. Med drugim je zapisala, da med Slovenkami ni bilo zmeraj sožitja in da se niso znale notranje organizirati:

Še danes mi je nerazumljiv odpor, s katerim so nas sprejele rojakinje, ki so bile v taborišču že pred ljubljanskimi transporti. Padla je celo beseda »pritepenke« in »gospoda«. Priznavam, da smo bile marsikdaj nerodne tudi me »pritepenke«, ker za te vrste skupnost pač nismo bile vzgojene, toda če bi se starejše zavedale, da smo sestre po narodnosti, da smo sotrpinke, ki nas je privedel v taborišče isti vzrok, borba proti istemu sovražniku, da nas druži zdaj ista usoda, bi se zagotovo našla možnost boljšega sožitja. (Vode 2000: 258)

PREBUJANJE POMLADI V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU RAVENSBRÜCK

Koncentracijska taborišča so bila praviloma grajena na neprijetnih mestih z namenom za čimprejšnjo psihično in fizično uničenje ljudi. V Ravensbrücku je pretežni del leta hladno, od junija do avgusta tudi zelo vroče. Preživele taboriščnice v spominskih pričevanjih poudarjajo neprijetno ostro podnebje: sivo, oblačno nebo, oster veter in hud mraz, tudi sneg, ki pa se zaradi vetra ni obdržal dolgo. Tudi v taboriščnih novelah Branke Jurca se kot stalnica pojavljajo opisi neprijetnih podnebnih in vremenskih razmer (mrzel veter, dež, sneg, sivo nebo) ter poudarjajo že tako neznosno bivanje in trpljenje internirank. O čustvenem doživetju prebujanja pomladi sredi mrzle in sive taboriščne pokrajine beremo tudi v noveli Branke Jurca *Pot v svobodo*. V Ravensbrücku – kraj je dobil ime po preletavanju vran – so jetnice nestrpno pričakovale zadnjo pomlad pred osvoboditvijo. Razpoloženski opis pomladi prebudi v otopelih taboriščnicah sredi groze in smrti voljo do življenja, celo misel na ljubezen:

Zunaj je bila zaspana, dremotna, tuja pomlad. Ozimina je kljub suši in mrzlemu vetru pognala in ozelenila puščavo onkraj žic. Drevje je vzbrstelo.

Prvo bukovje je ozelenelo. Tam zadaj nekje pa so nad jezerom zaplule kdo ve kakšne ptice in zapele svojo prvo ljubavno pesem. Pomlad. Spet pomlad v taborišču. Toda zdaj je bilo popolnoma gotovo, da je to poslednja pomlad za žicami. Nekaj novega je šlo skozi zrak. Nekaj, kar je polnilo grudi z nestrpnim pričakovanjem. (Jurca 1945: 111)

Tudi Angela Vode (2000: 276) piše, da se ji je ob prvem brstenju dreves zdela okolica taborišča Ravensbrück naenkrat znosnejša. V njej se je tedaj prebudilo novo upanje, ki se je prelivalo s skelečo bolečino in naplavilo vrsto misli na domačo pomlad.

SKLEP

Po koncu druge svetovne vojne je v pričevanja, spominske zapise ali literarna besedila o koncentracijskih taboriščih bolj ali manj vstopal diskurz komunistične ideologije in politike. Angela Vode navaja, da je bila zoper njo zaradi predčasnega izpusta iz taborišča Ravensbrück oddana ovadba in da je bila v zvezi z obnašanjem slovenskih sojetnic v tem taborišču tudi sama zaslišana (Vode 2004: 151). Branka Jurca je v svojih novelah pisala o nepojmljivi grozi življenja in smrti v koncentracijskih taboriščih Gonars in Ravensbrück, vendar taborišč poimensko ni niti enkrat navedla, prav tako ni nikjer podatkov o številu taboriščnic, kot lahko beremo pri Mileni Mohorič ali Maji Haderlap, ki je v romanu *Angel pozabe* po arhivskega gradivu navajala obsežne imenske sezname posameznih taboriščnic v Ravensbrücku, med katerimi je bila tudi njena babica.

Iz novel Branke Jurca razbiramo obtožbe nacističnega mučenja, avtoričino pripadnost socialistični ideologiji, simpatije s preprostimi delavkami in ruski-mi komunistkami, mestoma tudi rezerviranost do internirank meščanskega porekla in do katoliško opredeljenih Poljakinj. Toda pisateljica ni zašla v pretirano črno-belo slikanje taboriščne stvarnosti, razprla pa je paleto vprašanj o človeku kot moralno-etičnem bitju, o tem, kaj se dogaja z njim, ko ima oblast in je zaslepljen z ideologijo, do kod seže nasilje človeka nad človekom, kje se konča človečnost in začenja zverinskost, kako se obnaša razčlovečeni in ponižani človek do sočloveka in do svojega rablja ali od kod jemlje silno moč za preživetje in upanje. Taboriščne novele Branke Jurca, ki so izšle dva meseca po koncu vojne, so del kulturnega in zgodovinskega spomina na leta strahote ter dragocen literarni poklon vsem slovenskim ženskam, ki so v taboriščih smrti delile usodo s taboriščnicami različnih narodov iz celotne Evrope.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Die Frauen von Ravensbrück. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=gY2vUufKrek>. Ogled: 3. 2. 2016.

Branka Jurca, 1945: *Pod bičem. Podobe iz taborišč*. Ljubljana.

Branka Jurca, 1953: »... *potem je zmagalo življenje*.« *Po pripovedovanju redovnice T. Š.* Ljubljana: Slovenski poročevalec.

Branka Jurca, 1958: *Stekleni grad*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Branka Jurca, 1984: *Rodiš se samo enkrat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Branka Jurca, 1939: Izgon. *Obzorja* 2. 410–417.

Branka Jurca, 1939a: Vrnitev. *Sodobnost* 7/7–8. 319–331.

Branka Jurca, 1939b: Kristina. *Sodobnost* 7/12. 563–567.

Branka Jurca, 1940: Ljubezen. *Sodobnost* 8/7–8. 324–329.

Branka Jurca, 1951: Medvladje. *Nova obzorja* 4. 214–221.

Branka Jurca, 1958: Medvladje. *Stekleni grad*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 41–61.

Branka Jurca, 2014: *Pot v svobodo*. Ur. Jožica Čeh Steger. Maribor: Litera.

Milena Mohorič, 1964: *Motivi z Raba*. *Zbirka feljtonov*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Literatura

Silvija Borovnik (ur.), 2012: *Klič me po imenu*. Izbor iz krajše proze slovenskih avtoric. Ljubljana: Študentska založba.

Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec (ur.), 1991: *Maribor skozi stoletja*. Maribor: Založba Obzorja.

Jožica Čeh Steger, 2014: Kratka proza Branke Jurca – o ženskih usodah, taboriščnem peklu in odporu proti ponižanju. V: Branka Jurca: *Pot v svobodo*. Maribor: Litera. 275–312.

Klaus Füllberg - Stolberg, Martina Jung, Renate Riebe (ur.), 1994: *Frauen in Konzentrationslagern. Bergen-Belsen, Ravensbrück*. Bremen: Ed. Temen.

Branko Hofman, 1978: Branka Jurca. *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 105–115.

Helga Glušič - Krisper, Matjaž Kmecl, 1967: *Slovenska književnost 1945–1965*. Ljubljana: Slovenska matica. 260.

Dragica Haramija, 2000: *Slovenska realistična avanturistična proza*. Videm pri Ptujju: GIZ GTP.

Branka Jurca, 1972: Branka Jurca o svoji knjigi *Rodiš se samo enkrat*. *Pionirski list* 25/6.12.

Darinka Kladnik, 1993: Z besedami do srca: dva pisatelja – Branka Jurca in Ivan Potrč. *Naša žena*, št. 6. 12–13.

Sabina Lešnik, 2013: *Stoletni mariborski most*. Maribor: Pokrajinski arhiv.

Marjeta Malešič (ur.), 2014: *Kopriva nikoli ne pozebe. 100 let spomina na Branko Jurca*. Kopriva: Športno kulturno umetniško društvo in turizem.

Jack G. Morrison, 2000: *Das Leben in einem Konzentrationslager für Frauen 1939–1945*. Übersetzt von Suzanne Klockmann. Zürich, München.

Erna Muser in Vida Zavrl, 1971: *FKL: Žensko koncentracijsko taborišče. Ravensbrück*. Ljubljana.

Primorski slovenski biografski leksikon. 7. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 599–600.

Matjaž Potrč, 2014: Matjaž Potrč o svoji mami. Dostopno na: <http://matjazpotrc.splet.arnes.si/clanki/> (Ogled: 9. 2. 2016).

Mara Samsa, 1952: Branka Jurca. *Primorski dnevnik*, št. 44 (20. 2. 1952). 3.

Silke Schäfer, 2002: *Zum Selbstverständnis von Frauen im Konzentrationslager. Das Lager Ravensbrück*. Berlin.

Angela Vode, 2000: *Spomin in pozaba*. Zbrana dela Angele Vode. Tretja knjiga. Ljubljana: Krtina.

Angela Vode, 2004: *Skriti spomin*. Ur. Alenka Puhar. Ljubljana. Nova revija.

THE CONCENTRATION CAMP NOVELLAS BY BRANKA JURCA: VIOLENCE, ANIMALISATION OF WOMEN, AND DECOMPOSITION OF PERSONAL IDENTITY

Summary

Branka Jurca (1914–1999) was born in Kopriva in the Karst region. During World War I her nationally conscious family moved to Maribor, where she went to monastic school for girls and colleague of education. In 1930s she socialised with revolutionary youth and started writing psychological and delicate social novellas, with which she co-created the eastern Slovene wave of Social Realism. After the capitulation of Kingdom of Yugoslavia, she joined the National Liberation Front and was active as a courier in Ljubljana. During World War II she was interned twice; the first time to the concentration camp Gonars, afterwards to Ravensbrück, a concentration camp for women, where she stayed until the end of World War II. Immediately after the liberation, in the summer of 1945, she published a collection of concentration camp novellas with the title *Pod bičem* (“Under the Whip”), which included nine novellas. The first five (*Murčki* (“The Moor’s Head Earrings”), *Srečanje* (“Meeting”), *Sonce v taborišču* (“The Sun in the Concentration Camp”), *Požar* (“The Fire”), *Upor* (“Resistance”)) describe Gonars, one novella discusses a Ljubljana prison (*Beračice* (“Women Beggars”)), and the last three tells about the suffering in Ravensbrück (*Pa ne bomo jedle* (“So we won’t Eat”), *Maščevanje* (“Revenge”), *Pot v svobodo* (“The Path to Freedom”)).

The concentration camp novellas by Branka Jurca are about inhumane suffering of women internees, physical violence and psychological abuse, humiliation, terrifying hunger, poor

hygienic conditions, decomposition of personal identity, dehumanisation of women SS guards, national differences of the internees, and also about extreme vitalism and hope of liberation. The author's memories of the suffering in both concentration camps must have been still very much alive when the book *Pod bičem* ("Under the Whip") was published in 1945, but the novellas are nevertheless not first person narratives. She transformed the atrocities of the everyday life in concentration camps into mostly clear, realistic third person narratives with fictional characters as they were created by the war violence, concentration camp hunger, and struggle to survive. She did not emphasize her personal suffering, maybe also because of the sympathy for numerous internees, who were not able to escape the hell of death. Individual novellas have elements of the socialist ideology, but the author does not present an extreme black-and-white picture of the concentration camp staff and the internees, which makes these novellas even more valuable. The concentration camp novellas by Branka Jurca try to show how the authority, ideology, and power on the one side and the struggle to survive on the other deform a person's moral image.

DIE KONZENTRATIONSLAGER-NOVELLEN VON BRANKA JURCA: GEWALT, ANIMALISIERUNG DER FRAUEN UND ZERFALL DER PERSÖNLICHEN IDENTITÄT

Zusammenfassung

Branka Jurca (1914–1999) wurde in Kopriva in Karst geboren. Ihre nationalbewusste Familie zog vor dem Ersten Weltkrieg nach Maribor/Marburg, wo die Schriftstellerin die Mädchenklosterschule und Lehrerbildungsanstalt besuchte. In den 1930er Jahren verkehrte sie in Maribor mit der revolutionären Jugend und begann psychologische Novellen und Sozialnovellen zu schreiben, mit denen sie die ostslowenische Welle der Neuen Sachlichkeit mitgestaltete. Nach der Kapitulation des Königreich Jugoslawien trat sie der Nationalen Befreiungsfront bei und war in Ljubljana/Laibach als Kurierin tätig. Während des Zweiten Weltkrieges wurde sie zweimal interniert, zuerst in das Konzentrationslager Gonars, danach in das Ravensbrücker Konzentrationslager für Frauen, wo sie bis zum Ende des Zweiten Weltkrieg blieb. Gleich nach der Befreiung, im Sommer 1945, veröffentlichte sie eine Sammlung von Konzentrationslager-Novellen mit dem Titel *Pod bičem/Unter der Peitsche*, die neun Novellen umfasst. Die ersten fünf (*Murčki/Ohringe mit Mohrenkopf*, *Srečanje/Das Treffen*, *Sonce v taborišču/Die Sonne im Konzentrationslager*, *Požar/Das Feuer*, *Upor/Der Aufstand*) handeln von Gonars, in einer wird ein Ljubljanaer/Laibacher Gefängnis thematisiert (*Beračice/Die Bettlerinnen*), die letzten drei erzählen über das Leiden in Ravensbrück (*Pa ne bomo jedle/Dann essen wir nicht*, *Maščevanje/Die Rache*, *Pot v svobodo/Der Weg in die Freiheit*).

Die Konzentrationslager-Novellen von Branka Jurca erzählen von dem unmenschlichen Leiden der Internierten, der physischen und psychischen Gewalt, Demütigungen, furchtbarem Hunger, schlechten Hygienebedingungen, dem Zerfall der persönlichen Identität, den dehumanisierten SS-Aufseherinnen, den nationalen Unterschieden zwischen den Internierten, aber auch von extremen Vitalismus und der Hoffnung auf Befreiung. Die Erinnerungen der Schriftstellerin an das Leiden in beiden Konzentrationslagern waren zur Zeit der Veröffentlichung des Buches *Pod bičem/Unter der Peitsche* im Sommer 1945 ganz bestimmt noch sehr schmerzhaft. Trotzdem entschied sie sich nicht für eine Ich-Erzählung, sondern für eine sprachlich klare, realistische Erzählung in der dritten Person mit fiktiven Figuren, die die Kriegsgewalt, das Hungern im Konzentrationslager und den Kampf ums Überleben gestalteten. In den Erzählungen werden die Grausamkeiten des

Konzentrationslageralltags erzählt. Ihr eigenes Leiden wollte sie nicht besonders hervorheben, vielleicht auch wegen ihres Mitgefühls für zahlreiche Internierten, die sich aus der Hölle des Todes nicht retten konnten. Einzelne Novellen zeigen die Elemente der sozialistischen Ideologie, obwohl sich die Schriftstellerin keiner Schwarz-Weiß-Malerei des Personals und der Internierten bediente, was den Novellen noch einen zusätzlichen Wert gibt. Die Konzentrationslager-Novellen von Branka Jurca möchten zeigen, wie die Gewalt, Ideologie und Macht auf der einen Seite und der Kampf ums Überleben auf der anderen die Moral des Menschen entstellen.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

PETRA KRAMBERGER: *ALLE GUTEN ÖSTERREICHER WERDEN UNSER PATRIOTISCHES UNTERNEHMEN UNTERSTÜTZEN.* Südsteirische Post (1881–1900), nemški časopis za slovenske interese. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 2015, 329 str.

Z zgornjim naslovom je kot 11. monografija izšla v zbirki Slovenske germanistične študije raziskava Petre Kramberger. Če se že zgodovinarji ne posvečamo kaj veliko analizi in zgodovini slovenskega časnikarstva, je toliko bolj dobrodošlo in spodbudno, da je več germanistov svoje raziskave posvetilo nemškemu časopisju na današnjem slovenskem ozemlju. Tako je Matjaž Birk izdal samostojno publikacijo o literarnem časopisu Illyrisches Blatt, Mira Miladinović Zalaznik je doktorirala iz Carniole, Mojca Marija Peternel iz Cillier Zeitung, Tanja Žigon iz lista Triglav in zdaj Petra Kramberger iz časnika Südsteirische Post. Razen tega so vsi izdali še več razprav s tematiko nemškega časopisja. Tu sem navedel le samostojne publikacije.

Avtorica je po uvodu najprej razložila, kako se je lotila raziskave, sledi precej obsežen in natančen pregled nemškega časopisja na Spodnjem Štajerskem. V osrednjem poglavju je avtorica obravnavala zunanjo podobo in vsebino časnika Südsteirische Post, njegov program in njene ustvarjalce,

pa odmeve, prednaročila in ceno časnika, nato še ilustracije in pregled drugega ilustriranega časopisja na Spodnjem Štajerskem, nato pa še časnika Südsteirische Presse in Südsteirische Stimmen, ki sta izhajala po koncu Südsteirische Post. Hvalevreden, natančen in koristen je del, ki v četrtem poglavju govori o podlistku, o njegovem pojavu in razvoju feljtonistične kulture. Tu najdemo tudi podroben pregled in oceno podlistkov v Südsteirische Post. Posebej se posveča domoznastvenim prispevkom, prispevkom slovanskih, nemških, francoskih, angleških in drugih avtorjev in še prispevkom ženskih avtoric. Knjiga se končuje s sklepnimi besedami in mislimi ter z obširnimi, 20 strani dolgim nemškim povzetkom. Povsem na koncu je obširen register osebnih imen, virov in literature.

Poseben dodatek je 53 strani dolg popis podlistkov v Südsteirische Post, kar je novost v dotedanjem prikazovanju časnikov. Je zelo ilustrativen in daje možnost natančnejšega nadaljnega raziskovanja vsebine podlistkov, ki so zanimivi in nekateri tudi pomembni za zgodovinarje. Omenim naj še, da so med tekstom fotografije naslovnice časopisja na Spodnjem Štajerskem, ki so bile dotlej po večini še neobjavljene in tudi neznane. Raziskava temelji na obsežnem časopisnem in arhivskem gradivu, ki ga je avtorica našla ne le v Ljubljani in Mariboru, pač pa tudi

v knjižnicah in arhivih na Dunaju, v Gradcu, Korneuburgu in Münchnu.

Vsekakor lahko govorimo o temeljiti in potrebni raziskavi tako tega lista kot nasploh nemške časopisne produkcije na Spodnjem Štajerskem. Raziskava je pomembna tudi za zgodovinarje in daje več vzgibov za dodatno raziskovanje prav s stališča zgodovinarjev. Ob vsem priznanju ne bi hotel polemizirati, opozorim naj le na nekaj netočnosti, ki pa ne zmanjšujejo splošnega vtisa o pomembnosti dela. Mislim, da je težko reči, da list ni bil političen, saj o tem pove dovolj že podnaslov lista, vsebina pa tudi vseskozi kaže, kakšna je bila nazorska usmeritev piscev časnika. Reichenberg je danes v Češki in je Liberec. Vse prepogosto se dogaja, da različni avtorji niso pozorni na ime kraja, ki danes ni več v isti državi kot nekoč, in bi bilo prav, da se piše tako, kot je uradno ime kraja danes, na prejšnje pa naj se opozori v oklepaju ali v kazalu krajevnih imen. Preseneča me, da germanistka Länderbank prevaja z deželno banko in ne banko dežel, ali christlich sozial s krščanskim socializmom, ne pa s krščanskim socialstvom. Res je list Die Arbeit omenjen le kot eden nemških časopisov na Spodnjem Štajerskem, pa vendar bi bilo prav, da bi bili podatki točni. Ta list je bil namreč glasilo anarhističnega dela delavskega gibanja, saj za socialno demokracijo velja, da jo tako poimenujejo šele po ustanovitvi stranke 1888/1889. List je bil glasilo anarhistov ali radikalov za vso Cislajtanijo, kar je po mojem vedenju edini list, ki je izhajal na slovenskem ozemlju za ves zahodni del monarhije. Izhajati je res začel v Mariboru, potem pa se je selil v Graz (Gradec), Linz, Villach (Beljak) in končal svojo pot 1887

na Dunaju. Pri beljaški Die Arbeit ne gre za novi socialnodemokratski list kot tudi ne za graško Arbeiterwille, ki je začela izhajati v Gradcu julija 1890, res kot glasilo štajerske socialne demokracije, ne pa kot naslednica dunajske Die Zukunft. Tu pa ne gre za napako Krambergerjeve, ampak nemških avtorjev, ki ju ona citira, in se očitno nista poglobila v res zapleten razvoj delavskega gibanja v Avstriji. Maribor je bil v prvi polovici osemdesetih let 19. stol. eno od središč radikalnega ali anarhističnega gibanja, povsem drugače, kot je bil Marburger Zeitung, ki je bil od konca sedemdesetih let vse bolj nemško nacionalen, pa vendar liberalen. To še zlasti velja za čas, ko je bil njegov urednik Franz Wiesthaler (od 1865–1887, s prekinitvijo 1869–1871), ki je igral precej pomembno vlogo v študentskem gibanju 1848 v Gradcu, bil kasneje med drugim povezan s Prvo internacionalo in je kot glavni urednik Marburgerice po mojem vedenju prvi na Slovenskem objavil stališče o pravici narodov do samoodločbe in tudi sicer napisal več Slovincem naklonjenih člankov. O tem je dovolj literature tudi v slovenščini. Za dunajsko Die Presse je sicer res, da je začela izhajati že 1848, vendar je po razkolu v redakciji 1864 vse bolj postajala uradni list in je 1896 ugasnila, vse bolj pa se uveljavljala Neue Freie Presse, ki se je razvila v časopis svetovne razsežnosti.

Te opombe naj služijo le v izogib kasnejšim ponavljanjem napak, sicer pa sem to raziskavo prebral z zadovoljstvom in z novimi spoznanji.

Franc Rozman

BOŽO REPE: MILAN KUČAN, PRVI PREDSEDNIK. Urednici Bronislava Aubelj in Špelca Mrvar. Založba Modrijan, Ljubljana 2015, 615 str.

Zgodovinar in redni profesor na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, plodovit pisec, prodorni raziskovalec sodobne slovenske, južnoslovanske in srednjeevropske zgodovine in vodilni analitik družbeno-političnih procesov v novejši slovenski zgodovini Božo Repe je končno zaključil pisanje težko pričakovane knjige o Milanu Kučanu. Njen naslov je *Milan Kučan, prvi predsednik*, in jo je v visoki nakladi 4000 izvodov izdala založba Modrijan. Delo, ki je že na zunaj primer »težke knjige«, sta uredili Bronislava Aubelj in Špelca Mrvar. Slednja je bila tudi urednica skrbno in premišljeno izbranih slikovnih prilog. Oprema in estetsko oblikovanje knjige je bilo v rokah Mojce Kumar Dariš, ki je skupaj z Dušanom Obštetarjem opravila tudi prelom. Avtor fotografije na naslovnici na barvnem ovitku trdih platnic je Srdjan Živulović/Bobo. Zajetno delo, ki je že pred izidom dvigovalo veliko prahu in sprožalo na stotine polemik, je vsebinsko razdeljeno na zelo zaokrožena in smiselna poglavja. Že po tem lahko sklepamo, da se je pisanja knjige lotil zgodovinar in raziskovalec, ki tematiko dobro pozna in ki želi tudi povprečnemu bralcu ponuditi v branje zanimivo in pregledno čtivo o Milanu Kučanu. Brez pretiravanja lahko zapišemo, da gre za izvrstno monografijo o politiku, ki je na Slovenskem dodobra zaznamoval več desetletij in je neločljivo povezan z nastajanjem in priznanjem samostojne

slovenske države. Pa naj bo to Kučanovim političnim nasprotnikom všeč ali ne, takšna so pač zgodovinska dejstva, ki jih avtor monografije niza na osnovi številnih, na trenutke celo preobsežnih in raznolikih zgodovinskih virov in dokumentov. Teh je očitno imel v izobilju, in ker se je dobro zavedal občutljivosti tematike, jih je zelo korektno analiziral in mnoge že v opombah pod črto navedel. Pri tem pa ni slonel zgolj na pisnih in ostalih virih ter uradnih dokumentih, pač pa je uporabil tudi pričevanja, ki so vsebino dodatno osvetlila in ji dala končno verodostojnost in historično objektivnost. Resnici na ljubo se moramo strinjati z avtorjevo oceno, da je obseg gradiva, na katerem temelji knjiga, ogromen in tako rekoč neobvladljiv, zato je bila selekcija več kot potrebna. In brez laskanja lahko zapišemo, da je bila kljub zahtevnosti in predvsem obsegu gradiva ta selekcija dobra, korektna in poštena. K še večji objektivnosti in popolnosti je svoje dodal tudi Milan Kučan, saj je z avtorjem knjige ves čas sodeloval in mu dal na voljo prav vsa gradiva, tudi osebne beležke in dnevniške zapise. Kučanova dolgoletna tajnica Marina Filipini mu je dala celo rokovnik vseh Kučanovih srečanj in sestankov od leta 1989 dalje (deli so v knjigi tudi objavljeni), o možu in očetu pa sta spregovorili še žena Štefka ter hčeri Ana in Špela.

Predgovor h knjigi je napisal Michel Rocard, Francoz in Evropejec, kot se je sam označil. Kučana je spoznal marca 2001 v New Yorku »kot predsednika Slovenije, ene izmed republik, nastalih iz države, ki sem jo dobro in že zelo dolgo poznal: Jugoslavije. Ta lepa država je razpadla v času zadnjega federalnega mandata pozabljenega premierja,

mojega prijatelja Anteja Markoviča ... Milanu Kučanu, ki je vodil Slovenijo že v času jugoslovanske federacije, je uspelo izpeljati stvari mojstrsko, tako da se je republika izognila strašni bratomorni vojni, kakršna je razdrobila, da ne rečem celo zmlela Balkan. V izjemno dejavnem političnem življenju mi je bilo dano spoznati kar nekaj osebnosti na zelo odgovornih položajih. Le redki med njimi so napravili name tako močan vtis kot Milan Kučan. Čeprav izhaja iz majhne države, ki naj bi bila zato manj pomembna, sodi Kučan v krog Winstona Churchilla, Nelsona Mandele, Denga Šjaopinga, Kofija Anana in še nekaterih velikih in pomembnih politikov 20. stoletja. Čas je za knjigo, posvečeno Milanu Kučanu, in spoznala bi jo lahko mednarodna javnost. Gre namreč za pomembno osebnost mednarodnega prizorišča in za prepričanega internacionalista«, je v tekoče berljivem predgovoru zapisal Michel Rocard in zaključil, da ga je Milan Kučan »vseskozi presenečal s preciznostjo svojih pogledov in močjo svojih prepričanij. Tak človek je dragocen tako za svojo državo kot za naš sodobni svet«. Kratek predgovor h knjigi je dodal avtor Božo Repe, ki je zelo jasno zapisal, »da je bil Kučan nepretrgoma več kot dve desetletji in še dolgo po izteku mandata daleč najbolj priljubljen slovenski politik. Hkrati pa so ga sistematično in strupeno, mirno lahko zapišemo patološko, napadali njegovi politični nasprotniki pa tudi nekateri mediji. Razsežnost protislovja – izjemne Kučanove priljubljenosti na eni strani ter preseženih političnih intrig in blokad na drugi – se v vsej celovitosti pokaže šele ob temeljitem proučevanju obdobja, v katerem je deloval, ter njegove politične vloge. Mnogi politiki slovenske tranzicije so pohiteli z

izdajanjem knjig – nekateri so jih izdali tudi več, v katerih naj bi bralcem predstavili 'pravo' resnico, sebi pa zagotovili mesto v zgodovini. Kučan se ni odločil za to«. Knjiga bo brez dvoma tudi zelo uporabna strokovna literatura. Bodoče generacije zgodovinarjev bodo Milana Kučana in njegov čas ocenjevale in vrednotile z večje, tudi časovne distance. Do tega imajo ne samo vso pravico, temveč tudi dolžnost, sploh na to, kar se nanaša na vrednostne sodbe o Milanu Kučanu kot politiku in državniku, pa tudi o njegovih potezah in odločitvah. Kot poudarja v predgovoru Repe, bodo na njihovo oceno vloge Milana Kučana zagotovo vplivali mnogi dejavniki, tudi prihodnji razvoj države in družbe v vseh pogledih, ne samo v ekonomskem. Lahko pa se strinjamo z njim, da »bodo teže zajele duh časa in se poglobile v vsa tista ozadja, ki jih lahko zazna le sodobnik oziroma nekdo, ki Milana Kučana in njegovo delo pozna že dve desetletji«. A pustimo to temo bodočim zgodovinarjem, neobremenjenim s Kučanom, s slovensko demokratizacijo in osamosvajanjem, pa tudi s Kučanovimi političnimi nasprotniki. Kučan jih nikoli ne označuje drugače kot politične tekmece, kar je tudi ena od njegovih odlik: razum, modrost in strpnost.

Knjiga je razdeljena na pet vsebinsko zaokroženih delov. Prvi del knjige ima štiri poglavja. V prvem z naslovom *Milan Kučan zasebno* spoznamo Kučanove starše in otroštvo, njegovo mladost, nazore in študij, ženo ter hčerki. V drugem poglavju z naslovom *Prva leta v politiki* se najprej seznanimo s Kučanovim študentskim aktivizmom in nato še z njegovim članstvom v sekretariatu CK ZKS. Tretje poglavje

nosi naslov *Od sekretariata CK ZKS do Skupščine*, v njem pa nam avtor predstavi Kučanovo delovanje v sekretariatu CK ZKS, čas po odstranitvi Kavčiča in Kučanovo funkcijo sekretarja SZDL. Zadnje poglavje z naslovom *Na vrhu republike* predstavi Kučana kot predsednika Skupščine SRS. Drugi del knjige je razdeljen na dve poglavji. V prvem z naslovom *Član predsedstva CK ZKJ* avtor opisuje Kučanova beograjska leta in srbsko-slovenski konflikt, v drugem, precej obširnejšem poglavju z naslovom *Predsednik predsedstva CK ZKS* pa čas prenove partije, sestop z oblasti in prehod v socialno demokracijo, opuščanje nadzora politične opozicije, razhod z ZKJ, Kučana, in zadnje obdobje ZKS, beograjske bitke, ustavni konflikt, Kučana in JLA, poglavje pa sklene s procesom proti četverici in njegovimi posledicami. Tudi tretji del knjige je razdeljen na dve poglavji. Prvo nosi naslov *Na vrhu države* in predstavlja Kučana kot predsednika predsedstva Republike Slovenije, govori o predsedstvu in kohabitaciji, o odvzemu orožja teritorialni obrambi in Deklaraciji za mir, zaključuje pa se s spravo in spravno slovesnostjo. Drugo poglavje z naslovom *Od plebiscita do samostojne države* je vsebinsko osredotočeno na plebiscit za samostojnost in neodvisnost Slovenije, na priprave na osamosvojitve, na razglasitev samostojnosti in odločitev za obrambo in na vstop v mednarodno politiko. Naj vendarle izpostavim zgolj tematiko narodne sprave in spravno slovesnost 8. julija 1990 v Kočevskem Rogu. Vodila sta jo dr. Alojzij Šuštar in Milan Kučan. Ob tej priložnosti je imel Kučan zelo procljiv in premišljen govor, v katerem je med drugim dejal: »Vzemimo odgo-

vornost nase z vsem dostojanstvom in opravimo dejanje sprave, iskreno porojeno iz spoštovanja do umrlih, padlih in pobitih. Je kraj življenja in je kraj smrti. Je čas sovraštva in je čas strpnosti. Smo na kraju smrti. Pripravljeni in odločeni, da kot svoj čas sprejmemo čas strpnosti, medsebojnega razumevanja in skupne prihodnosti. Drugače naš današnji žalni zbor ne bi imel ne pravega smisla ne opravičila. Bile so priložnosti, da bi se stvari med vojno in še posebej ob njenem koncu in neposredno po njej uredile med nami drugače. Da bi že zdavnaj našli svoj mir v nesmiselni in apokaliptični vrtinec vojne proti svoji volji potisnjeni in razdeljeni sinovi in hčere slovenskega naroda. Mogoče nam je prepoznati okoliščine, dejstva pa so tudi posamična človeška ravnanja, ki so oteževala in celo preprečevala, da bi do današnjega dejanja sploh prišlo. Je pa tudi res, da so morala dozoreti splošna spoznanja, da je moralo priti do novega duha časa, da se lahko, tako iskreno upam, brez sovraštva v srcih in pretreseni ob sprejemanju še ene boleče resnice zadnje vojne spravimo s svojo lastno preteklostjo, da ji končno dovolimo, da postane zgodovina.« Žal moramo tem Kučanovim iskrenim razmišljanjem dodati, da tudi po 25. letih še vedno ni tako in da se zlasti s povojnimi žrtvami kar naprej manipulira za potrebe preživetega »kulturnega boja« in strankarske dnevne politike. Namesto da bi sledili Kučanovim (in Šuštarjevimi) besedam, da »Kočevski Rog, spokojno urejen in miren, ostaja in postaja zdaj eden simbolnih pomnikov zgodovine in prihodnosti tega občestva. Čez te kraje, ki jih obdaja nepregledni slovenski gozd in ki so prevotljeni z nedostopno podzemeljsko skrivnostjo, so šli najhujši viharji naše

bližnje preteklosti. Tu so nas pobijali. Tu smo se pobijali. Tu smo se borili in skrivali pred nasiljem. Tu smo zmagovali in skrivali zlo, ki sta ga povzročali naše bojevanje in zmagovanje. Tukaj se je zmaga pogosto sprevračala v poraz. Kar se je zgodilo, iskreno obžalujemo! Končujemo, zdaj in tukaj. Bilo je.» Četrty del knjige ima štiri poglavja, v prvem s pomenljivim naslovom *Prvi predsednik* dobimo vpogled v prve predsedniške volitve in v pristojnosti predsednika republike, spoznamo tranzicijo, človekove pravice, privatizacijo, spravo s preteklostjo in odnose z Rimskokatoliško cerkvijo. V drugem poglavju *Mednarodna politika* nam avtor predstavlja Kučanova potovanja v tujino in srečanja doma, srednjeevropsko povezovanje, Nato in EU in nekdanje jugoslovanske republike. Zanimivo je poglavje z naslovom *Konstrukti, zarote in afere*, v katerem je na prvem mestu Janez Janša, nato trgovina z orožjem in na koncu še afera »Depala vas«. Zadnje poglavje z naslovom *Drugič predsednik* prinaša Repetove zapise, ocene in analize o FAZ in Kučanu, o drugih predsedniških volitvah in »kontinuiteti« ter vizije in predsednikovo priljubljenost. Pred petim delom najdemo faksimile iz dnevnika Milana Kučana od maja do oktobra 2000. Peti del knjige prinaša zgolj eno poglavje z naslovom *Bivši predsednik*. V njem nam avtor predstavi status bivšega predsednika, njegovo mednarodno aktivnost, Kučanovo pričanje proti Miloševiću na haaškem sodišču, Forum 21, Milana Kučana kot posebnega poročevalca predsednika vlade RS za Bosno in Hercegovino, njegovo poročilo o Bosni in Hercegovini, in se zaključí z govorom Milana Kučana 27. julija 2015. V sklepnem delu knji-

ge je objavljena obsežna in pregledna kronologija, fotografije, bibliografija in imensko kazalo. Najbrž bi bilo koristno, če bi uredniki pred drugo izdajo (najbrž ni dvomov, da je ne bi dočakali) razmislili in dodali še povzetek v angleškem jeziku (in tudi nemškem). Podrobneje o sami vsebini ne kaže pisati, saj jo bodo bralci najlaže spoznali in razumeli skozi natančno branje knjige kot kompleksne in zaokrožene celote. Vse, kar bi bilo iztrgano iz konteksta, je lahko nekorektno in vsebinsko neprimerno, knjigo moramo brati in jemati kot zahtevno celoto od prve do zadnje strani. Morda si bodo bralci za razliko od avtorja laže razložili, zakaj toliko gneva in sovraštva v politično nenaklonjenem taboru do Kučana tudi potem, ko se je upokojil in prenehal opravljati politične funkcije. Za Repeta namreč še vedno ostaja uganka »*antagonistična percepcija Kučana. Razumel sem napade nanj, dokler je še potekal politični boj, zakaj se nadaljujejo še dandanes, pa si ne znam razložiti.*« Izziv več za bralčev razmislek!

»*Četudi so v knjigi tudi prvine, značilne za biografska dela, je to predvsem zgodovinska monografija, sloneča na času Milana Kučana*«, so med drugim poudarili v založbi Modrijan ob napovedih pred izdajo Repetove knjige. Ne zajema torej zgolj obdobja Kučanovih predsedniških mandatov, kakor utegne kdo pomisliti zaradi naslova, temveč mnogo daljše obdobje, »*vse od Kučanovega otroštva do danes. Repe tudi ni podlegel skušnjavi, kakršna je premagala že marsikaterega pisca: da bi svoj »subjekt« obravnaval v skladu s tem, ali mu je osebno naklonjen ali nasprotno. V knjigi so objavljeni tudi številni dokumenti, izjave in pričevanja, odlomki iz*

knjig, časopisov, spletnih medijev idr., ki podrobneje osvetljujejo Kučanov čas in okoliščine, v katerih je deloval predvsem kot politik. Avtorizirana biografija zajema obdobje od predsednikovega otroštva do danes. Vse do oddaje rokopisa in še med uredniško pripravo knjige je avtor sistematično zbiral gradivo ter se pogovarjal s Kučanom in njegovimi sodelavci.« Obsežna knjiga Milan Kučan, prvi predsednik vsebuje tudi bogato slikovno gradivo in dele Kučanovega dnevnika. Gre za prvo resno monografsko književno delo o »Kučanovem političnem življenju, o njegovem delu, pogledih, prepričanjih, vlogi. Knjiga se poskuša izogibati vrednotenju političnih potez, a že kronološki pogled in izbira tem, s katerimi se je Kučan ukvarjal, dokazuje, da gre, prvič, za vrhunskega politika, 'ki je poskušal delati v dobro skupnosti', in da je, drugič, avtor knjige v maniri marljivega zgodovinarja z zbiranjem virov in s pogovori s Kučanovimi sopotniki poskušal ponuditi čim natančnejši opis duha časa in človeka, ki je ta čas in to državo sooblikoval.« Najbrž k temu ni kaj dodati, knjigo je preprosto treba vzeti v roke, jo najprej prelistati, nato pa jo v miru prebrati in analizirati, šele nato pa tudi komentirati in ocenjevati. Monografija o Milanu Kučanu je povsem spodobno in berljivo ter razumljivo napisano zajetno delo, ki nam v mnogih pogledih osvetljuje in tudi dokumentira prelomni čas slovenske demokratizacije konec 80. let minulega stoletja in obdobje slovenske osamosvajanja po letu 1990. Med vrsticami pa nam prinaša tudi dragocena sporočila o prepotrebni strpnosti, resnični dialoški, pragmatičnosti in razumnosti v politiki.

Marjan Toš

SLOVENSKI PRAVIČNI MED NARODI. Uredila Irena Šumi in Oto Luthar, založba ZRC SAZU (glavni urednik Aleš Pogačnik, recenzenta Ana Hofman in Martin Pogačar), Ljubljana 2016, 167 str.

Slovensko zgodovinopisje je bogatejše za novo knjigo z naslovom *Slovenski pravični med narodi*. Pri založbi ZRC SAZU sta izšli slovenska in angleška različica, obe pa sta uredila Irena Šumi in Oto Luthar. Knjiga je zagledala luč sveta po daljših pripravah in na pobudo številnih raziskovalcev judovske zgodovine na Slovenskem. Njena odlika je, da v zelo razumljivem jeziku, a še vedno dovolj historično poglobljeno, prinaša temeljne informacije o ljudeh, ki so pomagali Judom med drugo svetovno vojno. To je bilo izjemno tvegano dejanje, saj je vsem, ki bi jih pri tem odkrili, grozila smrt. Slovenska strokovna in siceršnja javnost to tematiko pozna iz številnih publicističnih zapisov, o njej so potekale tudi mnoge okrogle mize in javne tribune. Zdaj je vsebina zbrana na enem mestu, pregledno in z dodano bibliografijo, ki jo bodo lahko s pridom uporabljali vsi, ki jih ta tematika bolj zanima.

Predgovor h knjigi je napisala ena najboljših poznavalk holokavsta v Jugoslaviji Miriam Steiner Aviezer. Opozorila je, da se mora »vsaj nekaj Judov za svoje preživetje zahvaliti sočutnim in nenavadno pogumnim ženskam in moškim, ki so ogrozili lastna življenja, da so posamezne Jude rešili zanesljive smrti. Ta knjiga je posvečena prav takim slovenskim ženskam in moškim, od katerih večina med vojno sicer ni živel na slovenskem ozemlju, so pa izvirali iz Slovenije. Prvi del knjige opisuje

pogumna dejanja tistih, ki so za svojo požrtvovalnost že prejeli častni naslov pravični med narodi, ki ga podeljuje izraelski Jad Vašem. Drugi del knjige pa opisuje nesebična dejanja tistih, ki bodo morda, četudi posthumno, pridobili ta prestižni naslov.

Tematsko uvodno besedilo sta napisala Irena Šumi in Oto Luthar, nato pa si sledijo prispevki o že razglašeni slovenskih pravičnih, ki jih je predstavila Miriam Steiner Aviezer. To so: Uroš Žun, Andrej Tumpej, Zora Pičulin, Ivan Breskvar, Ljubica in Ivan Župančič ter Olga Rajšek Neuman, Vera in Ludvik Valentinčič, Rudi Roter in Martina Levec Markovič ter Franjo Punčuh, o katerem piše Boris Hajdinjak. Naj ob tem opozorim, da so nekateri med njimi vodeni tudi na seznamih hrvaških oz. srbskih in makedonskih pravičnih). Objavljen je še seznam bodočih pravičnih. Renato Podbersič objavlja zapis o Andreju Vendraminu, Ivo Jevnikar o Cirilu Kotniku, Irena Šumi o Elizabeti Savici Rožanc Horvat, Boris Hajdinjak opisuje vlogo Ludvika Cigüta in dejavnost prekmurskih družin Žilavec in Fartelj, Jasna Kontler Salamon pa piše o Juliju Kontlerju. Po teh predstavitvah je v knjigi objavljen še pregled zgodovine holokavsta na Slovenskem izpod peresa Marjana Toša in Irene Šumi. Knjigo (skupaj z ostalo že izdano literaturo o zgodovini holokavsta in preganjanju slovenskih Judov med drugo svetovno vojno) toplo priporočam v uporabo učiteljem in profesorjem na osnovnih in srednjih šolah. Prepričan sem, da bodo po njej radi posegli tudi ostali bralci. Ker je izšla še njena angleška različica, je to dragoceni prispevek k ozaveščanju o tej tematiki v okviru Mednarodne zveze za spomin in učenje

o holokavstu (IHRA), katere članica je tudi Slovenija.

Marjan Toš

**PRIŠO JE GLAS – PREKMURCI
V VOJNI 1914–1918
Dokumentarna razstava v Pomur-
skem muzeju v Murski Soboti 2015
s katalogom avtorice Metke Fujs s
sodelavci**

V Pomurskem muzeju v Murski Soboti, ki praznuje 60-letnico ustvarjalnega delovanja v pokrajini ob Muri, so postavili na ogled izjemno zanimivo in sporočilno bogato razstavo, ki je rezultat obsežnega raziskovanja vse od leta 2013. Sodelavci muzeja so pod vodstvom Metke Fujs, ki je avtorica razstave in hkrati tudi njena oblikovalka, namreč ocenili, da je prva svetovna vojna pustila tudi v Prekmurju trajne in globoke sledi, ki pa doslej niso bili podrobneje raziskani in pojasnjeni. Ne samo za strokovno, ampak tudi za širšo javnost. Zelo malo je pisnega gradiva o teh časih, pa tudi muzejskih predmetov iz tega obdobja v muzeju nimajo veliko. Ker so soboški muzealci želeli celovito predstaviti vojno dogajanje ob stoletnici začetka tega velikega vojaškega spopada v Evropi, so se odločili za poglobljeno raziskavo in se pridružili ostalim slovenskim muzejem, ki so leta 2014 postregli z novimi spoznanji o prvi svetovni vojni in njenih odmevih (ter predvsem posledicah) za slovenski prostor in Slovence. V raziskavi so sodelovali Pomurski muzej iz Murske Sobotice (Metka Fujs), Pokrajinski arhiv

Maribor (Gordana Söveges Lipovšek), Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana – Enota Lendava (dr. Attila Kovacs), Mark Krenn, mag. Franc Kuzmič in Agnes Tatrai). K naboru gradiva in predmetov za razstavo so povabili tudi mnoge zunanje sodelavce, ljubiteljske poznavalce te tematike in zbiralce različnega gradiva. Projekt so naslovlili *Prišo je glas*, torej v pristnem prekmurskem jeziku, s katerim so izvirno povzeli naslove najrazličnejših poročil in sporočil z bojišč prve svetovne vojne v lokalnem časopisu *Novine*. V časopisu je bilo običajno zapisano: »Glasi«, »Doubili smo glas«, »Prišo je glas, ka ... (torej prišlo je sporočilo, da so potekali boji, da je kdo padel, da so nekoga odlikovali ...). Zelo izvirna poteza avtorice razstave, ki ji je za popolnejše razumevanje in prepoznavnost dodala še podnaslov *Prekmurci v vojni 1914–1918* in z njim konkretno napovedala temo projekta oz. razstave. Da je bil omenjeni projekt res ambiciozno načrtovan in tudi izveden, pričajo ne samo obseg razstave s posrečeno postavitvijo v sicer omejenih razstavnih prostorih, pač pa tudi kar tri tematske publikacije. Pripravili so celo notni zapis skladbe »Juli 1917«, posvečene 83.c.-kr. pehotnemu polku, v katerem se je borilo največ Prekmurcev. Našli so ga v arhivu in ga zapisali na zgoščenki. Da je prva svetovna vojna še kako globoko zarezala v to pokrajino in občutno prizadela tamkajšnje prebivalstvo, priča tudi podatek o 2.790 žrtvah prve svetovne vojne z območja današnjega Prekmurja. Doslej je znanih veliko imen, a mnogo žrtev je ostalo za vedno tudi brez imen in grobov. In vsem je posvečena razstava, ki nam zelo pregledno, nazorno, zgodovinsko

objektivno in verodostojno prikazuje ta hudi čas in konflikt neverjetnih razsežnosti. Ponuja temeljit razmislek o njegovih vzrokih, predvsem pa posledicah. Med posledicami spopada v prvi svetovni vojni je tudi razpad nekdanjega velikega avstro-ogrskega cesarstva in posledično pripojitev zdajšnjega Prekmurja k novonastali državi, Kraljevini SHS.

Razstavo (grafična izvedba Tomislav Vrečič, tehnična realizacija Boris Orešnik in Jože Varga, konservator predmetov je bil Milan Zver, avtor pedagoškega programa pa Mateja Huber) spremlja tudi obsežen katalog, ki prinaša obilico dragocenih podatkov o pokrajini ob Muri pred začetkom prve svetovne vojne, med njo in tudi po njej, ko je ta prostor zajelo »revolucionarno vrenje« kot posledica nakopičenih političnih in družbenih napetosti, velikega nezadovoljstva in hudih socialnih stisk prebivalstva. Prekmurje je bilo pred vojno upravno razdeljeno med dve županiji, na županijo Železno s sedežem v Sombotelu in županijo Zala s sedežem v Zalaegerszegu. Po popisu prebivalstva iz leta 1880 je na tem območju živelo 73.800 ljudi, od tega 54.518 Slovencev. Po popisu iz leta 1910 pa je tod živelo 90.513 ljudi, med katerimi se je precej povečal delež madžarsko govorečega prebivalstva, kar je bila posledica ogrske nacionalne politike. Slovensko govoreče prebivalstvo je ostalo na dobrih 74 %. Večina je bila katoliška, 28 % je bilo protestantov (luterani in kalvinci), 1 % pa je bil Judov. Urbano sta se do leta 1914 najbolj razvili Murska Sobota in Dolnja Lendava, ki sta bili z železnico povezani z notranjostjo države. V obeh mestih so bile državne ustanove, osnovne državne in cerkvene šole,

trgovine, denarni zavodi, manjši gospodarski obrati in tovarna dežnikov v Lendavi. Vsa politična in gospodarska moč je bila skoncentrirana v rokah plemstva in novodobnih meščanov (bankirji, odvetniki, zdravniki in trgovci), večinsko kmečko prebivalstvo pa je bilo zelo revno in v glavnem brez lastne zemlje. Delali so kot najemniki na grofovski zemlji, veliko jih je odhajalo na sezonsko delo in kar 6.000 ljudi je že do leta 1910 odšlo v ZDA. Družabno in kulturno življenje je bilo povezano z madžarskima društvoma, v trgovini je bila vidna vloga Judov, Slovence je bolj ali manj povezovala Katoliška cerkev, ki je izdajala časopise, kot so Marijin list, Koledarji srca Jezušovega in Novine.

Po sarajevskem atentatu 28. junija 1914 in kasnejši vojni napovedi Avstro-Ogrske Srbiji se je začela izvajati mobilizacija, ki je zajela tudi Prekmurje. Prekmurci so polnili enote kot naborno območje za ogrski del monarhije, ki je bila razdeljena na 16 korpusnih območij, v katerih je potekal nabor v cesarsko-kraljeve pehotne polke. Območje današnjega Prekmurja je bilo vključeno v V. korpus s sedežem v Bratislavi, največ nabornikov pa je bilo vpoklicanih v 83.c.-kr. pehotni polk z nabornim sedežem v Sombotelu in v 48.c.-kr. pehotni polk z nabornim sedežem v Veliki Kaniži. Kraljevina Ogrska je bila razdeljena na 6 honvedskih območij, območje današnjega Prekmurja pa je bilo vključeno v IV. honvedsko območje, prav tako s sedežem v Bratislavi. Največ nabornikov je bilo vpoklicanih v 18. madžarski kr. domobranski (Honved) pehotni polk s sedežem v Sopronu, 20. madžarski kr. domobranski (honved) pehotni polk s sedežem v

Veliki Kaniži in 31. madžarski kr. domobranski (honved) pehotni polk s sedežem v Veszpremu. Vsa naborna območja so na razstavi (in v katalogu) nazorno prikazana na kartah, dodane so oznake enot, fotografije o odhodu iz domačih krajev in značilna oprema vojakov in častnikov. Prikazan je začetek spopada po atentatu, predstavljeno balkansko in vzhodno bojišče, kjer se je največ Prekmurcev borilo v 83. c.-kr. pehotnem polku in še v nekaterih enotah, in to v glavnem na območju med Lublinom in Ivangorodom. V bojih z Rusi jih je največ padlo decembra 1914 pri Szuloszowi. Sledili so premiki proti Krakovu, bitke pri Lvovu in nato boji v Karpatih. Vojna je trajala in trajala, padali so vedno novi in novi vojaki. Tudi Prekmurci. Avtorica razstave je zelo posrečeno umestila v ta del prikaza pisma iz fronte, najrazličnejše predmete vojakov, osebni pribor, pribor za hrano, sanitetne pripomočke in kratke biografije nekaterih posameznikov (Jožef Toplak, Štefan Korpič, Franc Bojnc, Peter Kutoš, Viljem Županek, Štefan Hozjan, Žigmond Janko in Matilda Janko, roj. Kovač), s pomočjo katerih lahko res do popolnosti spoznamo trpljenje vojakov na frontah, pa tudi težave domačinov, še zlasti potem, ko se je odprlo tudi italijansko, torej soško bojišče, kamor je bil v letih 1916 in 1917 premeščen del polkov s prekmurskimi vojaki. Na italijanskem bojišču jih je padlo 250. Mnogi prekmurski vojaki so bili za pogum in druga dejanja tudi odlikovani in temu poglavju je tako na razstavi kot v katalogu namenjenega precej prostora. Razstava in katalog se zaključujeta s podatki o padlih in pogrešanih vojaki. Avtorica zelo korektno zapiše, da natančno število padlih

Prekmurcev ne bo nikoli znano, tudi ne število tistih, ki so zaradi vojne utrpeli različne poškodbe, saj je vojna poleg invalidnosti določenih stopenj pustila tudi mnoge psihološke in duševne posledice ne samo med vojaki na frontah, tudi med prebivalstvom, ki je ostalo doma in trpelo veliko pomanjkanje. Padli imajo urejena grobišča na tujem (eno od vojaških pokopališč je še posebej nazorno prikazano in obiskovalca dodobra pretrese), v domači pokrajini pa je bilo postavljenih le malo spomenikov ali spominskih obeležij. To so običajno spominske plošče na fasadah cerkva in kapel in samo en samostojni spomenik.

Zaključek prinaša kratko, a jasno in razumljivo sporočilo o posledicah vojne in Prekmurcih. V samem Prekmurju vojaških operacij seveda ni bilo, vojno pa so prebivalci še kako občutili, predvsem zaradi splošnega pomanjkanja življenjskih dobrin. Posledice vojne

so bile velikanske politične spremembe, ki so prinesle razpad cesarstva in Kraljevine Ogrske, prebujena narodna gibanja, proces oblikovanja novih državnih meja na mirovni konferenci in sovjetsko revolucijo. Vse te spremembe so pustile sledi tudi v Prekmurju. Zapleteni časi po končani vojni leta 1918 so bili izjemno dinamični, dogodki so se vrstili kot po tekočem traku, nekaj časa smo imeli celo samostojno Mursko republiko. Končno je bilo odločeno, da Prekmurje postane del nove države, Kraljevine SHS. To se je zgodilo avgusta 1919 in to je bila tudi največja slovenska teritorialna pridobitev po prvi svetovni vojni. Za Slovence v Prekmurju so napočili boljši časi za kulturni razcvet in razvoj, v gospodarskem pogledu pa kakšnega posebnega napredka ni bilo, saj je ves svet kmalu zašel v veliko gospodarsko krizo, ki tudi Prekmurja ni zaobšla.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškovo trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 12,60 €